

243210

Т. LXXXVI.

Р. 1908, кн. VI.

Рік XVII.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,
ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЙ І ЕТНОГРАФІЇ,

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.
WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. LXXXVI.

1908, VI В.

XVII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Водяного.

—*—*— Записки 121 с. с. —*—*

Т. LXXXVI.

Р. 1908, кн. VI.

Рік XVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові щодва місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. LXXXVI.

1908, VI B.

XVII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

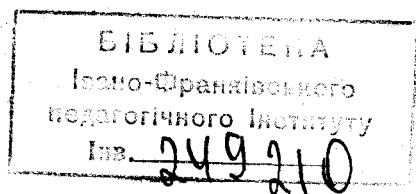
З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Вєднарського.

Закінчено 12/1 с. с.

НБ ПНУС

249210

Зміст LXXXVI тому.

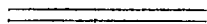
1. Зміст тому	с. 3—4
2. Студії з історії церковної унії. I, Ісидорова унія, написав Богдан Бучинський (кінець буде)	с. 5—30
3. Угорщина і Польща на початку XVIII в., написав Стефан Томашівський (дальше)	с. 31—58
4. Матеріали московського »Архива Министерства Юстиції« до історії гетьманщини, подав Іван Джигора	с. 59—81
5. Еміль Коритко, забутий славянський етнограф, подав Іван Франко	с. 82—122
6. Поетична творчість Олександра Духновича, под. Іван Созанський	с. 123—140
7. Miscellanea: а) Кілька пісень кін. XVII— поч. XVIII вв., под. В. Перетц; б) До історії Коліївщини, под. В. Щурат; в) Вірування Гуцулів про бурі з останніх днів червня 1885 р., под. З. Кузеля	с. 141—149
8. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1907 (зміст на с. 211)	с. 150—212
9. Бібліографія (рецензії та справоздання, зміст на с. 244)	с. 213—245
10. Оголошення	с. 246—248

Inhalt des LXXXVI Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S. 3—4
2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. I. Isidors Zeit, von Bohdan Bučynský (Fortsetzung)	S. 5—30

3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von
Stephan Tomašivskýj (Fortsetzung) . . . S. 31—58
4. Materialien zur Geschichte der autonomen Ukraine
im Moskauer „Archive der Justizministeriums“, von
Ivan Džydzora S. 59—81
5. Emil Korytko, ein vergessener slawischer Ethnograph,
von Ivan Franko S. 82—122
6. Alexander Duchnovyč als Dichter, von Ivan Sozan-
skýj S. 123—140
7. Miscellanea, von V. Peretz, B. Ščurat und Z. Ku-
zela S. 141—149
8. Wissenschaftliche Chronik: Zeitschriften im J. 1907
(Register siehe S. 211) S. 150—212
9. Bibliographie (Register siehe S. 244) S. 213—245
10. Annoncen S. 246—248

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Студії з історії церковної унії.

НАПИСАВ БОГДАН БУЧИНСЬКИЙ.

I. Ісидорова унія.

II.

Весною 1443 р. перед рішенням сойму в Буді 9 червня 1443 король Володислав в оточенні своїх найвизначніших угорських партизанів, польських достойників, а між ними з руських земель одинокого Грицька Кердєвича видав свій привилей з 22 марта 1443 р. Дата привилея, угорські свідки й частинне віднесення його до земель угорської корони вказують його з воєнною ситуацією на Балкані; присутність польських свідків, видане через польську канцелярію, детальні приписи проти обставин, котрим сей акт робив кінець, грамота короля для холмського єпископа — вказують його з виглядами флорентийської унії в українських землях польської корони.

Включаючи в інтерпретацію грамоти перший ланцюх фактів ми зауважимо сей натиск, який грамота робить на ролю папи Євгена „й інших святих отців, що дбали про святую віру“, і розтягнене консеквенцій правних грамоти „на цілий простір держав“ Володислава III, хоч йому суперечуть річові обставини, і то відмальоване становища самого короля Володислава III. Сі натяки можна інтерпретувати при помочі листів папи Євгена IV до Чезарині й короля Володислава, проклямацією кор. Володислава III з р. 1444 та фактичними пробами зацепити унію церковну в Молдавії, Волощині, Сербії, Босні й Болгарії. Воно дуже можливо, що о скільки ходить о той ланцюх фактів,

до нього прилучилась ініціатива кард. Чезаріні. Одначе в тім не можна негувати й участі думок Ісидора ¹⁾). Сеж він, а ніхто инший вже перед трома літами підніс думку політичних консеквенцій фльорентийської унії для угорської політики на Балкані. Сеж він вже перед трома роками звернув ся крім Руси ще й до Сербів і Волохів. І вже він перед двома роками витягнув думку правного забезпечення руської церкви при нагоді унії.

Зате в другому ланцюху фактів зустрічаємось з чимсь, чого дотеперішні дослідники не завважали, а що відкидає безпосередню участь Ісидора в виготовленю документу. Церков руська криєсь в грамоті під загальниковим терміном „Церков східна, прелати й цілий клир обряду грецького й руського“ і не виступає як зорганізована в самостійну провінцію супроти Рима: як найвисша одиниця організаційна виступає організація єпископальна. Воно може мати джерело в антагонізмі між галицькими і київськими єпархіями, тим більше, що як раз тоді грозив воєнний конфлікт між короною і вел. кн. литовським. Але з другого боку можливо, що Чезаріні чи який инший референт римської церкви, що був при її укладаню, використав ситуацію, щоб звести руську церкву бодай в принципі на становище єпископальної, а не митрополичої церкви. Воно можливе ще ізза того, що Рим завважував різницю між колишньою митрополією галицькою і київською. Доказом стане справа митрополита Йоакима в р. 1451.

Привілей 1443 р. стає дальшим етапом в розвою правних консеквенцій фльор. унії на Україні — далі його наслідки не пішли. Славян балканських для унії він не з'єднав і звістка про те скоро дістала ся до Польщі. Фактичного признання унії на Україні з боку Русинів не викликав, а в практиці правній українських земель польської корони в найблизших роках пропав безслідно. Не так безслідно проминув другий привілей — для холмської єпархії. Його консеквенції для правного забезпечення руської церкви в Холмщині видно в рр. 1444 і 1456.

Тимчасом Ісидор по короткім побуті в Італії рушив на схід. Він перебував так коротко в окруженю папи (11. VII до 28. VIII), що в його рішеню йти на схід треба бачити виник иншого факту, що мав місце 1. VIII 1446 — смерті патр. Митрофана. 28 серпня він рушив, як каже ляхонічна згадка, як легат в напрямі країв грецьких і руських.

Значить, він рушив в Царгород, щоб там поладнати

¹⁾ Кажу думок, а не його самого.

зміни в ситуації, викликані смертю Митрофана й вернути на Русь. І ми дійсно знаємо, що ще 1 червня 1447 р. він вибирався до Києва. Значить ся, вивід з лаяконічної згадки, що він вибирався, щоб вернути на Русь, можливий. А коли він 28 серпня 1443 задумав вернути по полагодженню справи в Царгороді на Русь, хоч смерть патріярха се дуже могла проволочи — тим певнійший вивід, що й перед елекцією патріярха він задумав йти на Русь. Се кидає сьвітло на його пляни підчас побуту в Італії: він задумав вернути на Русь. Ще в червні 1447 р. він абсолютно певний послуху на Руси, вже по деяких симптомах несубординації; тим більше міг бути певний в р. 1443. Отже зиск аналізи другого ланцюха подій годить ся в висказом аналізи подожения Ісидора в р. 1443. Отже якась зовнішна причина мусіла спонукати його виїзд до Італії. А коли бачимо, що і в р. 1447 він остає ся в Царгороді, хоч Мамма вже від року був патріярхом, то побачимо, що він вважав свій побут корисним не тільки для самого формального признання унії: йому важні були фактичні консеквенції її. І як раз рік 1442 приносив дві важні фактичні консеквенції унії: акція Чезарині на Угорщині й акція пропаговання унії на Сході. І одно і друге вповні вистало, щоб виправити Ісидора в Італію! ¹⁾

По відході митрополита в Італію ситуація на українських землях в сфері признання митрополичої компетенції Ісидора й формального придержування унії — оставалась й далі. Одначе трілітнє необсаджене патріяршого престолоа дало спромогу поруч прихильників Москви виступати ще одним противникам унії: заблудящим грецьким єрархам; з другого боку ті три роки принесли в Польщі і вел. князівстві Литовським рішучий поворот в становищу міродайних сфер корони й вел. князівства на бік папи Євгена IV. І оден й другий ланцюх фактів впливає на верх в дальшій долі флєорентийської унії на Україні. І московські

¹⁾ Відгуки агітації православних против патріярха Митрофана могли легко стати звисними при вв'язях України з Візантією, через Молдаву й Крим. На Молдаві була борба між уніятами а православними. Митрополит молдавський підписав акт унії з 6. VII 1439, про прогнанне Йоакима, єпископа Сучави, маємо документ, звідки маємо й пізнійшу звістку в ановійній словянсько-молдавській літописи про прогнанне „архиєреїв, що явили ся в Молдаві з постриженими бородами“. По виході грамоти грецьких єрархів з 6. IV 1445 проти патр. Митрофана її переложив монах Гавриїл таки того самого року! Текст з молдавських рукописий 1629 р. (дещо і рук. 1512 і 1557) у Яцимирского Изъ исторіи славянскої проповѣди въ Молдавіи, Пам. древ. писм. CLXIII 1906, Петерб., ст. LXVII—LXVIII і 77—83.

міродайні чинники не засипляли справи; в тих роках виринула звісна друга редакція повісти Симеона, в котрій можна бачити з значною правдоподібністю спосіб *ad captandam benevolentiam* міродайних сфер у вел. кн. Литовським.

Грецькі заблудящі єрархи впливають в наших джерелах аж в рр. 1447, 1450, 1551 — але сліди їх спасенної діяльності видні вже 19 вересня 1447 р., коли не 2 падолиста 1445.

2 падолиста 1445 зустрічається в актах суду перемиського в справі із одним тамошнім шляхтичем „Олександр владика перемиський“. Він мабуть не давно виступав в уряді владики: коли 8 марта 1446 він виступає знов в процесі з тим шляхтичем перемиським за затоплене ґрунтів, писар титулує його „*Venerabilis Wladica Allexander ad presens Rutenicalis Premisliensis*“ ¹⁾. А тимчасом 2 падолиста 1446 виступає *Athanasius Wladica Premisliensis* в справі звади шляхтича, а між тим 19 вересня 1447 говорить ся про владика Олександра яко про живого, а рівночасно виявляє ся причина, задля котрої владика дістав свого риваля: він був не осілий: „*idem Wladica cum Ywan non sunt possessionati alias nyeossyedly*“ ²⁾. Іще 3. II 1450 він процесує ся із одним шляхтичем перемиським ³⁾. Отже в рр. 1446—1450 було двох владиків перемиських.

Але ще гарнійші річи довідуємо ся зі сфалшованого в році 1460, але опертого на певних даних, діяння собора царгородського з р. 1459: між грецькими єрархами є там підписаний митрополит київський. Тимчасом ще грамота 1447 говорить про митрополитів, що являли ся перед князем київським й українською людністю — дуже можливо, що те саме або й инше лишає претендента на київський престол митрополичий в р. 1447 або і скорше, а висвячене владиків Александра в р. 1443—1445 й Атаназія 1446 р. вказує на істнованє в українських землях або в сусідстві більшого числа заблудящих єрархів грецьких.

Зверхні обставини для унії в Польщі і Литві стало поліпшались від р. 1447. Польща офіційально знов признавала Євгена IV. Зате правдива хвиля кризи була в рр. 1444, 1445, 1446.

Кор. Володислава не стало в живих, а до формального признаня унії ще не приходило. Невдача папської політики значно проходила запал до унії у царгородського імператора

¹⁾ Akta grodz. XIII ч. 2744. ²⁾ *ibid.* ч. 3334. ³⁾ *ibid.* ч. 4139.

і він тільки в р. 1445 дня 7 липня замінував нового патріярха уніята.

Для Ісидора було се великою побідою по трьох роках царгородської лґґації. Ні папа, ні він, як се чуємо з листу папи до него в червни 1445, по страшнім погромі під Варною, не упадає на дуї; унія церкви й її реалізація, погром Турків далі стояли перед їхніми очима. Що до Руси то Ісидор був спокійний і воно показало ся, що се було правдоподібне. При вижидаючім становиску Москва, Україна й Біла Русь оставали ся *statu quo ante*. Одначе всеж таки кількалітна аґітація грецької ерархії не пішла марно; деякі сумніви на точці унії виринули у київського князя, й він скористав зі звістки, що новий патріярх є в Царгороді, щоб до него звернутись.

Головне було питанє про консеквенції для митрополічої юрисдикції Ісидора з його неприємністю. В тім бачу вплив деяких інших факторів.

На першій точці положу московські інспірації, дарма що відповідь патріярха тільки згадкою про кн. Настасію, натаком на її спорідненє з покійною царицею царгородською, натакає на останні. До оцінки їх можна ужити попередних листів московських до патріярха з р. 1441 і до імператора з р. 1444, сучасну інтерпеляцію, другу редакцію „Повісти“ та ретроспективні дані пізнійшої переписки між Іоною і Олельком та Олельковичами. Насамперед знов підчеркну ідентичні ідеї в трактуваню особи, до котрої звертає ся київська інтерпеляція з трактуванем патріярха Митрофана й імператора Константина в московських листах 1441 і 1443. Київський князь звертає ся до патріярха уніята, так як би він православний. Так само, приймаючи, що відповідь переказує нам затрачену інтерпеляцію, князь київський звернув ся, так як його шваґер в рр. 1441 і 1443, в імени цілої Руси. Так само справа митрополітальної юрисдикції Ісидора, хоч стає лише на задній плян, за її практичним приміненем, годить ся з основним постулятом Москви 1441 і 1443: усунути Ісидора з митрополії. Далі, хоч воно й непевне, піднесу деякі паралелі між другою редакцією повісти і відповідю патріярха¹⁾, що

¹⁾ „И тебѣ же честныи папо Евгение достоитъ о сихъ истиннѣхъ рассуждати и мисль благоу имѣти“ 2 р. Пов.

„Какъ соглашаетъ и послѣдуетъ оу всеѣхъ святиняхъ и како соглашаетъ и Константиногородскою церквою“ (відповідь Григорія).

„Аще ли не хочете нашої римской церкви устави держати, и ви своя уставы греческия держите“ 2 ред. Повісти.

вказують на те, що київське посольство могло оперувати даними повісті, котру по вельми правдоподібній інтерпретації листа Іони до Олелька прислано у Київ ¹⁾.

Сі роки по заіменованю Григорія патріярхом, се роки першої ваги в дальшій розвою принципа автономії московської церкви; „ні до кого було посилати“ — боронить Іона перед Олельком своє поставленє в митрополити, — „ні цар, ні патріярх не такі, як були їх предки“. Рівночасно доперва по р. 1443 могла виринути легенда, що Іону признали в Царгороді евентуально. Вона виступає в р. 1448 в відносинах до населєня Білої Руси й України, і вона могла повстати тільки тоді, коли київське посольство привезло рішуче свідощтво, що патріярх уніят, і коли, мимо того його й далі признавали на Білій Руси ²⁾ й Україні ³⁾.

Тут зустрічаємо ся з другим фактором, що квестіонував унію й митрополітальну юрисдикцію Ісидора — та мабуть не мало причинив ся й до дальшого акцептованя православним вел. кн. Литовського й корони звязий з Царгородом на єрархічній точці: зі згаданими грецькими єрархами. Відповідь Григорія кладе їх на першій точці й промовчує впливи московські зовсім. При-

Підчеркуване в листі Григорія, що Рим признає грецькі обряди:

„А на святыхъ отецъ не лгати ни ложних писанин не класти“
„ване бо въ святыхъ правилѣхъ писано естъ: аще кто отъ заповѣди святыхъ отецъ вселенскихъ учители приложити или уложити“ 2 р. Пов.

„Не приложили есми ни уложили всякихъ дѣлъ священныхъ, аже отъ святыхъ отецъ въ преданыхъ и явленныхъ писаніємъ“ (відп. Григорія).

¹⁾ „А Сыдорово, сыну, прихоженіе, и первое и другое, и дѣло его и нынѣшное его житіе самъ же погому (вар. по тонку) вѣси“. Приймаючи перший варіант маємо прямий натяк на якусь інформацію, котру знають і Іона і кн. Олелько. Але й поза тим варіантом є паралелі; початок Повісті: приде изъ Царяграда на Москву митрополитъ Исидор, про новий прихід: приде ізъ Рима Сидоръ митрополитъ на Москву“. Про діло його і про нинішнє житє його:

„Царь не таковъ, а ни патріархъ не таковъ, ино мудрствующе, къ Латиниомъ приближаючи ся, а не тако, якоже православному нашему христіанству изначала предано“ — ся анахронічна в р. 1449 згадка вяже ся прямо з висказом 2 ред. повісті: „царь же и патріархъ православія... въ прелести латынскихъ ереси, впадоша ся въ сѣти злаго, увязнувшє погибоша и съ латиною соединиша ся“. Се тим більше правдоподібнє, що згадки не лиш анахроністично, але й стилістично вповні неправдоподібні, тільки втручені в періоду.

²⁾ Його поминано в Смоленську.

³⁾ До него післалц на посвященє Данила володимирського з Волини.

чиною піднесених в інтерпеляції кн. київського „раздѣлений и несоглашеній“ вважає патріарх діяльність „митрополитів, владиків й ченців“, котрим він вповні таки підсуває недобрі й егоїстичні мотиви. Що так не було, доказом мотиви підсувані ним о чотири роки пізнійшими листами Олесніцького.

Їх ролі неможна легковажити.

Передше підносив я фактичні сліди їх діяльності з рр. 1445—1446, тепер піднесу при обговореню листа Григорія ті факти, котрі подали нам о чотири роки пізнійші листи Олесніцького. Вони підносять, що се вони довели до того формального скинення з митрополії в р. 1451, а значіне їх уділу по думці Олесніцького таке велике, що він признає їм ретроспективно й участь в арештованю Ісидора на Москві. А коли завважити, що поставлене митрополита Іони в грудні 1448 р. на Москві неможливе було без запевнення, що його приймуть православні вел. кн. Литовського, що се поставлене знов вяже ся з консеквенціями київського посольства в р. 1447, то й уділ отсих безіменних грецьких єрархів в дальшому ході подій чималий, і тим самим слова Олесніцького про відносини до р. 1446—1451 дістають своє потвердження. Олесніцький впрочім міг в дечому побільшувати ролю грецьких єрархів, щоб зменшити ролю єпископа виленського при відбираню Ісидорови його катедри в р. 1451. Ісидор закидав йому в р. 1451 не лише участь в останній події але й участь в московських подіях р. 1441. Се у всякому разі свідчить про неприхильне становище до унії в десятих роках між 1441 і 1451 отсього найвизначнішого з латинських єрархів вел. кн. Литовського і з другого боку можна се ствердити фактами з р. 1440, 1442, 1451, так що стає в дечім правдоподібне, що князь київський звернув на те увагу патріарха Григорія.

Відповідь патріарха на лист і інструкцію посольську, котрі привіз собою посол київського князя в Царгород, дає тільки в дечому оцінити те, що стояло в листі й інструкції. Князь київський враз з жінкою своєю Настасею прислав ленту в Царгород і спитав патріарха про догматичні й канонічні підстави, на котрих переведено унію. Так переновідає інтерпеляцію відповідь патріарха, після котрої інструкція устна київського посла спеціально підчеркувала важніші точки листу. Аргументом, котрим князь київський в інструкції свого посла аргументував оттакий свій крок — без попередньої поради у київського митрополита звернути ся в патріархат — були „в цілій Руси численні суперечности і незгоди“.

Як бачимо грамота патріярха переповідає київську інтерпеляцію в сей спосіб, наче князь водив ся чисто теоретичним змаганем дістати в виду неоднакових поглядів на унію церковну певні інформації з патріярхата. Одначе в відповіді патріярха є точка, в котрій патріярх доторкає ся й практичної консеквенції невгоди на точці поглядів на унію з Римом; „епископ, що лишає свою єпархію і посьміє піти в чужу без позволення свого митрополита, поповняє злочин й тратить свій сан духовний, бережіть ся таких людей“. Отже практичним питанням, котрого доторкалась київська інтерпеляція, було питане: чи може єпископ без позволення свого митрополита відбувати владичу юрисдикцію поза границями своєї єпархії. А знов отсе практичне питане, було тільки одним із практичних приміненнь основного питання церковної практики правної, насуненого злобою дня: правами Ісидора на митрополітальну юрисдикцію над єпархіями в вел. князівстві литовськїм.

Отже як ми бачили, інтерпеляція київського князя доторкалась не тільки теоретичних питань, але й основного питання митрополітальної юрисдикції Ісидора — дарма, що лист патріярший, переповідаючи саму інтерпеляцію, ту, для себе вельми немилу точку, промовчує. Се промовчуване робить мині можливим піднести ще одну точку в листі чи інструкції київського князя. По словах патріярха, інтерпеляція усправедлилювала себе за своє адресоване просто до патріярха тим способом, що подавала численні „суперечности й невзгоди в цілій Руси“. Але чи тільки ситуація на Руси була причиною отсього звороту? Звернім увагу на деякі прикмети відповіді патріярха: він в своїй оцінці догматичної й канонічної підстави флорентийської унії покликає ся на власну участь в соборі флорентийськїм, на правовірність римської церкви і на признаване нею грецьких тайн і обрядів і символа віри. Перші дві підстави він переходить коротко, зате над третьою розводить ся деталічно. Він виказує, що латинники признають грецьку євхаристію, грецьке хрещене, грецьке миропомазанє і грецький символ віри. Те деталічне підношене спірних точок обрядових, те кладенє їх перед символом віри, воно не було в звичаю грецьких теологів в їх пересправах з папою. Сеж на соборі флорентийськїм вони обрядові точки лишили на сам кінець, і доторкали ся їх тільки тоді, коли їх сам папа про те запитував. А се просто було б тяжко пояснити, коли б голова грецької церкви перед удільним князем, паном на тій точці в своїй области, ним неза-

питаний спеціально до тої точки, розводив ся б про те, як то римська церква признає грецькі обряди! В виду того вважаємо вповні правдоподібним, що інтерпеляція київська доторкалась спеціально признання римською церквою грецьких обрядів. Вкінці можливо, що й той натиск, з яким підносить: „ми не приложили ані доложили в справах віри й релігії в тому, що сьвяті отці нам передали і що є обявлене в св. Письмі“, наважує до відповідної точки інтерпеляції київського князя.

Отсе дані до реконструкції листу й інструкції київського князя дають підставу до оцінки того становища в рр. 1446 і 1447. Се становище було в значній частині консеквенцією його становища в р. 1441, але також і консеквенцією впливів на него інших факторів. На точці унії зродили ся у князя сумніви, але ~~ж~~ вони існували у него вже і в р. 1441. Але тоді вони не тягли з собою практичних наслідків.

Я задержав ся довше над листом і інструкцією київського князя ізза двох причин: супроти скупих звісток і супроти того, що сей лист дійсно дістав ся в Царгород й викликав відповідь, не так, як лист моск. правительства. Відповідь патріарха Григорія Мамми важна ізза свого принципіального становища, ізза практичних консеквенцій, ізза наслідків, які викликала.

В обох перших точках патріарх говорить від себе й царгородського собора, але в точці грамоти перебиває ся інспірація з боку Ісидора ¹⁾. Патріарх що до себе апробує флорентийський собор і його консеквенцію, унію з 7. VII 1439. Що до єрархічних відносин на Руси — а до цілої Руси звертає ся його лист — він лишає свободну руку Ісидорови. Він від себе тільки рішучо протестує проти тому, щоб заблудящі грецькі єрархи знаходили послух на Руси і щоби без позволення єпископа урядували поза своїми єпархіями. Супроти Ісидора таке становище патріарха було дуже, що правда, льояльне, але не конче легальне. Коли Ісидор четвертий рік сидів собі за границями краю, то треба було дуже великої льояльності з боку патріарха, щоб не видати в пекучій справі свого суду, а зіставити все до розпорядимости Ісидора!

¹⁾ „А як прийде до вас преосвящений митрополит київський і всеї Руси і висланий кардинал кир Ісидор, о сьвятім Дусі любий брат і со-служник наш, він повчить і дасть вказівки вам про все словом й ділом“. По повъ ст. 333 і ще одна рукопись у Голубінського ст. 479.

Супроти Київа — в останнє його князь від патріярха дістає заяву звернену до цілої Руси — сей акт визначає ся, коли порівнати його з тоном листів патріярших до вел. кн. литовських або московських, значно більше чемности форми. Але в практиці Царгород за Константина Палеолоґа домагав ся й далі сліпої віри в свій авторітет на церковному полі, як раз в тому факті, де ніхто з Руси не був учасником. Супроти такого становища патріярхата, вражає дійсно ляконічна замітка Длуґоша: Ся унія тревала коротенько, бо Греки й Русини (не Москалі), що не були присутніми тоді коли її заявлено, з неї глузували й відкидали її“.

В другій половині 1447 р. князь київський мав справу в руках і він не таїв її. При його зносинах династичних з Москвою, вона легко дісталась в руки останньої, а крім того попала в Новгород. На південній та західній Руси ми її копій вже від пол. XV в. не стрічаємо. Одначе князь київський ще пару літ не йде у формальний розрив з Ісидором. Що більше: він і фактично проти унії не виступив.

За переходом в. кн. Казиміра в Польщу на королівство мали місце два ряди подій, над котрим добре мусів подумати старий князь київський, князівство й бояри України й Білої Руси. По перше, король Казимир офіціально признав папу Євгена IV. По друге, з хвилию, коли він пішов на королівство, виринали в новій формі старі спори: за українські землі, за правну окремішність вел. кн. Литовського, з котрою в половині 50 рр. виринула кандидатура Семена Олельковича на вел. кн. литовського.

Найскорше витягнули консеквенції із зміни відносин Польщі до папи Євгена IV міродайні сфери Волини. Катедра володимирська була порожня. Вони вибрали кандидата й післали його в Царгород до Ісидора й патріярха уніята на посвяченє. Сей факт мусів мати місце по київськім посольстві в Царгород, бо кандидат мусів бути з гори певний, що його будуть посвячували уніяти, коли зложив в Царгороді присягу на унію, а чейже трудно припустити, щоб Ісидор і Григорій дозволили йому радити у Царгороді з тими, що його вислали з Волини. Становище міродайних сфер Волини в рр. 1447—1448 було б неможливим, коли б не було сирогоги гадати, що й инші з правно признаних єпископів годять ся на сей крок, або по крайній мірі йому не супротивляють ся. Але крім того апріорного висказу маємо дуже правдоподібний факт, що вказує на те, що з тим

становищем міродайних сфер Волині були в згоді й центральне правительство в Литві й князь київський. Крім того трудно припустити, щоб вони робили се без згоди або по крайній мірі проти волі кн. луцького Свитригайла й його єпископа Єфрема.

Данило приїхав в Царгород по всякій імовірності перед смертю Івана, попередника імператора Константина Палєолоґа, бо трудно, щоб по його смерті новий імператор Константин дозволив на маніфестацію в користь унії. В Царгороді його поставив урочисто Ісидор в асистенції патріярха Григорія „що у всім, по словам Данила в р. 1451, годив ся з Ісидором“ й патріяршого собора. При поставленю владика в архієрейській присязі присяг на точку про унію, згідно з вказівками Ісидора, патріярха й патріяршого собора. Вертаючись на Русь він по всякій правдоподібності одержав від Ісидора повновасть сповнювати треби єпископські в його митрополічних єпархіях новгородській й київській.

Останнє — важне; воно вказує, що по сьвященю Данила Ісидор не спішив ся на Русь. Воно може вказувати також на те, що він був дуже певний Руси, або й на те, що він був важними справами задержаний в Царгороді.

Одначе обставини поплили иньшим руслом. Вість про замірений прихід Ісидора, переслана князем київським московському правительству, спонукала його приступити до реалізації пляну з р. 1441. Довгий час церковного розриву з Царгородом виявив ся тим, що в Москві навикли до сеї думки, а звістки про зміну царя в Царгороді роблять можливою надію на зміну становпща українських земель.

З сими українськими єпархіями в тій справі не зносились. Коли-б зносили були перед посвященєм Іони, він згадав би се, а між тим він говорить тільки про зносили в р. 1441 в листі до князя Олелька. В своїм обіжнику до православних вел. кн. Литовського він прямо голосить, що поставив його московський собор, на основі попередньої евентуальної санкції царгородської й рішення московського правительства. Те саме говорить Іона в р. 1460. Одначе, як я казав, Іона, хоч поставлений тільки московськими, а не всіми руськими єпископами, бо новгородський і тверський тільки апробували (вперед чи *post factum*) сеї факт, виступає відразу в ролі митрополита всеї Руси.

І по великій правдоподібності, зараз по своїм поставленю, він звернув ся до Білорусів й Українців. Супроти того, що він став правно поставленим митрополитом всеї Руси, а Русь вел. кн.

литовського „правдиві великі православні християни“, він шле до неї свого посла зі своїм митрополичим благословенням.

Однак Іона чує, що супроти напружених відносин політичних між обома вел. князівствами, йому митрополитови московському, не вистане покликати ся на неназваних по імені „великого князя й його молодшої братії князів“ і він не забуваючи на недавні зносини між Україною і Византією висуває на перший план, перед апробатою з боку московського правительства — ось такий аргумент: „Йону поставлено в Москві на основі колишнього рішення імператора й благословення святаго й вселенського патріярха й всього свята вселенського патріяршого собору“. Поруч того Іона висуває заяву, що коли було православне в Царгороді, то Русь брала звідти митрополита, а й тепер Іона не виступає самовільно.

Сі обі додаткові заяви виходять вперше в сій грамоті, щоб потім все виступити на ново, кілька разів Іона звертає ся до Русинів в. кн. литовського. Вони себе взаємно доповняють, друга чинить можливим додаткове потверджене Іони з боку царгородських сфер в разі, коли там змінять ся відносини. Се становище Іони викликане останніми зносинами між Русею й Царгородом рівночасно ставало на будучність важним застереженням, котрого остаточне недоповнення з боку Іони не мало причинило ся до його відкинення.

Ситуація на Московщині разом з ситуацією в Царгороді викликала те, що міродайні сфери вел. кн. Литовського й корони опинили ся в р. 1449 перед дуже рішучою ділемою — Ісидор чи Іона. Посеред тої непевної ситуації Поділе, Волинь, Київщина, Сіверщина стала ся в літі 1449 театром завзятої борби між кор. Казимиром а претендентом кн. Михайлушком Жигимонтовичом, в котру силою фактів вмішала ся й Москва.

Між обома державами запанувала війна, котрій в недовзі положила кінець угода з 31. VIII 1449. Укладаючи її, литовські й московські відпоручники починали знов освоювати ся з думкою про спільного митрополита, однак признане Іони митрополитом протягло ся ще весь 1450 рік.

В центральному правительстві ще осенем 1449 р. рішено почати переговори з Іоною в справі київської митрополії, однак за виїздом короля в Польщу справа затягла ся. Тільки за свого побуту „на своїй отчині на вел. кн. Литовським“ думав король залагодити справу митрополії.

Тому й посольство Іони, котре він вислав зараз до Казимира, привезло з Польщі від короля відповідь, що свою заяву пришло до Іони з вел. князівства Литовського і що потім визначить Іоні час, коли він буде міг явитись у вел. князівстві. Отже король за свого побуту в Польщі вважав ще потрібним рішити вперед на радї з іншими чинниками про те, чи має Іона дістати київську митрополію, чи ні. А при принципіальнім рішеню справи він лишає собі свободну руку в офіціальному проголошеню фактичного віддання митрополії Іоні.

Принципіальне рішене сеї справи належало не тільки до короля, але й до панів-ради вел. кн. Литовського. З усіх забігів Іони перед панами-радою до нас дійшов тільки одинокий документ, його лист до кн. Олелька. Се був перший лист, котрий Іона писав до кн. київського по своїм поставленю митрополитом в грудні 1448. Лист сей писаний до кн. київського, не як до удільного князя, а як до члена ради вел. кн. Литовського. З того боку Іона й мотивує свій лист і пише до кн. київського, бо його сюзерен за свого побуту у вел. князівстві рішить важне діло для православної церкви. Іона представляє київському князеві мотиви свого поставлення і просить його інтеренції.

Лист важний як одинокий слід заходів Іони й становища міродайних сфер в. кн. Литовського в р. 1450. Насамперед висуває ся питане: чому Іона аж тепер звертає ся до поодиноких осіб з поміж української суспільности і чому він заслоняє ся авторитетом центрального правительства. На перше питане можлива така відповідь: видно, передше гадав Іона, що без їх обійде ся — і дійсно про інші чинники нема й слова згадки в його листі до кор. Казимира з осені 1449. А заслонює ся він авторитетом Казимира тому, що він, їх сюзерен, вже рішив ся, а вони ще не рішились.

Щоб пояснити собі, чому Іона не рахує ся з Олельком jako з удільним володарем, в котрого землі була софійська катедра, треба зауважити те, що Олелько як князь удільний вів з Царгородом переговори в р. 1446—1447, що за його згодою вели їх міродайні сфери Волини в рр. 1447—1448. На висуненє мною того прецеденса вплинуло те, що Іона в своїм листі просто полемізує з листами Григорія Мамми, виданими перед трома літами.

В світлі того факту нам стане зрозумілим, чому Іона цілу половину листа присвятив на анахроністичне, з правдою не згідне, розмальоване царгородських відносин. А се атаковане

сучасних сфер царгородських за їх нахил до унії, а рівночасно зазначуване, що Іона має санкцію від патріярха, се підношене знов, що не всі Греки такі як сфери царгородські, воно мусить мати якусь ціль.

З другого боку митрополит підносить аргумент вуйка вел. кн. Литовського, що в Києві колись ізза конфлікту з Царгородом поставили митрополита. Він підносить старі державні й культурні традиції Києва. „На основі св. правил і рішення єпископів і священників та старинної практики знайшло ся, що перед тим на Руси відбуло ся поставлене митрополита, хоч не на Москві, ані в Володимирі, але в Києві. Бо і ти сину сам добре знаєш, що в тодішніх часах від того православного самодержця Руської землі Володимира була самостійна держава в Києві“. Чи се все не має фактичного умотивованя?

По словам листів Олесніцького між агітацією грецьких єрархів на Руси і усуненем його з катедри була причинова звязь. Лист до папи подає ще один з моментів агітації проти Ісидора: „Князі руські десять літ працювали над тим, щоб скинути Ісидора з митрополії, та грозили, що вийдуть із послуху тому престолови й будуть піддані просто патріярхови царгородському“. Додаю, що листи Ол. вважали патріярха православним. Отже насуває ся така інтерпретація: під впливом грецьких єрархів виринув проєкт, щоб на випадок, як король Казимир не схоче усунути Ісидора з катедри, віддати її в безпосереднє розпоряджене патріярхата.

При такій інтерпретації листів Олесніцького, будемо мати в листах Іони полеміку супроти проєкту віддати київську митрополію в тимчасове безпосереднє розпоряджене патріярхата. Таке розумінє ситуації в церковних справах вел. кн. Литовського годить ся зі становищем супроти Царгорода українських земель в рр. 1446—1448 і в 1452.

Сей факт повороту до патріярха в р. 1446, се вислане владики Данила в Царгород, се факти, що виходячи з думки про безпосередній вплив з Царгорода — могли дати субстрат до думки, з котрою зустрічаємо ся у Олесніцького.

Події з другої половини 1450 і перших місяців 1451 вказують, що зазиви Іони своє зробили: йому вдалось прихилити до себе панів ради вел. кн. й тим самим удільних князів. Одначе всесторонною його перемога над думкою піддати київську митрополію під безпосереднє завідуване Царгорода не була; проба,

піднята в р. 1452 московським правительством під впливом православних вел. князівства, стає доказом, що в ґрунті річи справу сю тільки обернено в компроміс: Іона зобов'язався вистаратися потверджене з Царгорода.

Король приїхав у вел. князівство в другій половині 1450 р.; тодіж рішено при кінці року в принципі, що Іоні мають бути віддані руські єпархії вел. князівства, і вислано повідомлене до Іони, щоб приїздив. Король Казимир рішився під впливом політичних обставин вел. князівства в 1450 р., литовські пани рада пішли за королем, руські — за кличами традиції, за обіцянкою вистаратися потверджене з Царгорода.

В січні 1451 приїхав Іона в вел. кн. й 31 січня проголошено офіційально його митрополитом. Ми, на жаль, не маємо за весь XV в. таких грамот і оцінити порівняним методом ситуації годі; треба звернутись до інтерпретації самого документа, хіба що прийняли 6 грам. Фотія з 1420 р. Грамота видана від імени короля Казимира канцлером вел. кн. Михайлом Кезьгайловичем. За правну підставу до видання акту послужили: наказ короля, суверенні переговори з вел. кн. московським й рішене панів ради. Акт формулює правні відносини на принципі традиційної практики і її жерел: церковного руського устава й звичаєвого права. Важні для політики в. кн. були дві точки: дуже значна прероґатива признана євїтській власті, котрої рішене зміняє єпископа рязанського в київського митрополита і зазначене, що видане воно для самого Іони, (про намісників нема мови), значить *implicite* домагаєся від Іони, щоби оставався в своїх єпархіях. Для уділу суспільности в церковних справах важний висказ: „князи наши, и епископи, и бояре, и архимандрити, и игумени, и попове, и діякони, и иноци, и вси причетници церковнии, и вси посполити народи христїянства руского“.

Сліди боротьби за унію: аренда, натяк на старинну церковну традицію в праві і практиці правній.

Грамоту підписали Свитригайло (луцька єпархія), кн. Олелько (Київ), Судивой, Гольшанский, Монвід, Семен Гедигольдович, Петро Монтїрдович (Новгородок, Вильно), Андрій Сакович, (Полоцьк), Юрша (луцька єпархія) — з виїмком Володимирщини й Пинщини всі єпархії.

В очах центрального правительства справа була скінчена, так само думав і Іона. Не добившися ширшого правного заґарантованя своїх прав від королівського правительства, всеж

таки він висловлює погляди в тім напрямі; 10 день по своїм офіційальнім проголошенню він, мабуть збираючись покидати Новгородок, в своїй грамоті наміснику Михайлу стає на становищу правного гарантованя державою прав церкви.

Права церковні в очах митрополіта Іона — се правні й церковні правила в часів Фотія. Інтеренції суспільности він не признає: вона має пасивно слухати навіть не лиш митрополита, але і його намісника. Одинокую інтеренцію припустив Іона в іменованю намісника: він іменує його „з божою помічю і порадившись з усіми боярами“¹⁾. Далі наслідуючи в своїй грамоті стиль королівської звиває Іона „князів, панів, архіандритів, протопопів, ігуменів, намісників, попів і дяків і весь християнський народ й причет церковний“, щоб з огляду на своє добро слухали і шанували намісника. Але на одній і засадничій точці маємо тут вплив традиції обовязків сьвітської власти супроти церкви; порівнюючи його грамоту з грамотою Фотія зустрічаємо там одну точку вельми характеристичну: „Благословлю всіх вас разом, щоб той наш намісник в доходах і приходах церковних не поносив втрати від жадного із вас, щоб я за те не жалував ся великому королеви“. Іона так певний короля, що йому ані через голову не перейшло, щоб котрий з єпископів його міг не послухати; той єпископ, у котрого той, що хоче посвятити ся в сьвященники, має намір взяти посьвячене, — має право ставити сьвящеників за згодою митрополичого намісника в митрополичій єпархії.

Іона, скільки можна судити з скупих даних про короткий час його митрополитованя 1451—1459, орієнтував ся в обставинах здебільшого добре, хоч в дечому він не міг зорієнтувати ся. І так надто велике значіне приписував вел. князеві: відзиви його грамоти про вел. кн. прямо обиджали князів удільних. Інтеренцію суспільности в справах церковних признавав він в дуже обмеженій мірі. В самій організації церковній він давав надто велике значіне намісникові, з котрим поводив ся деспотично, а зовсім не признавав більшого значіня крилосови. Між єпископами в р. 1456 з того виринає опозиція проти него.

В засадничих справах Іона вміло підгрівав київські традиції, хоч сам в них мало вірив, і весь час стремів поладнати своє становище супроти Царгорода, хоч сам не конче сподівав ся поладнати справу. В своїм становищу супроти унії в Римом

¹⁾ Можливо одначе, що мова про митрополичих урядників.

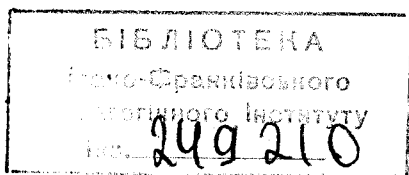
він брав ті дві точки: догматично-обрядову і устроєву, організаційну. Першу він відкидував на всіх точках соборного рішення, другу заперечав на точці чужих впливів на руську церкву, але підіймав кинену Ісидором думку про правне загарантоване руської церкви.

Одначе опозицію здусив Іона вповні аж в р. 1452. Володимирський єпископ Данило аж тоді офіційально вирік ся унії: головною причиною було мабуть те, що на Волини, zagrożений будучою польською анексією, впливи корони, що 1449 р. офіційально погодила ся з папою, мали значний вплив. Одначе й там зайшли події, що завдали унії рішучий удар в її одиницкій підставі і в прероґативах правних Ісидора.

Рим сам при кінці 40 літ став холодний для справи унії і між багатьома авторитетами реформованої римської церкви вирінали думки, чи би не перетягати уніятів просто на латинство. Що до української території перший симтом зустрічаємо в подтвердженю кор. Володислава III 1442 р. грамоти свого батька, львівському архієпископу.

Виринувши в р. 1442 в пограничних між обома обрядами територіях, отся думка 1446 р. дістала папську санкцію ¹⁾.

¹⁾ Лист написаний 5 липня 1446 в Риму: *Dum sacubria laborum vestrorum studia, quae mundanis abiectis illecebris, cum additione voluntariae paupertatis, pro augmento fidei catholicae impenditis incessanter, etiam in ipsius fidei hostium partibus verbum domini, non absque personarum vestrarum discrimine praedeando, debita consideratione pensamus, — ea vobis libenter concedimus, per quae, sublatis quibusvis dispendiis, cum animarum salute ampliores inde etiam fructus adferre valeatis. Quum itaque, sicut nonnullorum fidei digna relatione non sine ingenti mentis exultatione percepimus, quod in regno Vngariae illiusque confinibus et Transsilvanis partibus nonnulli, Rutheni nuncupati, gens quidem satis populare et grandis numero, existant, qui, divina illustrati gratia ac gentium caecitatem de eorum cordibus deponentes, ad fratres vicariae vestrae propter illorum religiosam et laudabilem vitam, necnon fructuosas, quas eis continuo faciunt praedicationes, singularem gerentes devotionis affectum, per ipsos fratres sacri baptismatis unda renasci et evangelicae doctrinae pabulo pasci et enutriri, et quod ipsorum animarum curam dictorum fratrum regimini et gubernationi subesse farventius concupiscant, — nos qui dudum vobis, ut eo ferventius laboribus et studiis, quae pro fide huiusmodi et divini cultus ac religionis augmento, plurima et fructuosa impendere poteratis, insistere valeatis seu possetis, diversa privilegia — concessimus — baptismatis, chrismatis, seu confirmationis, eucharistiae aliaque ecclesiastica sacramenta ministrare.*

В коронних землях між тим шанси папи Євгенія IV стало і консеквентно ішли в гору. В рік по тім рішенню папи, його признав король Казимир, а за королем сейчас Збігнев Олесніцький митрополит інезнєнський. Тільки митрополія львівська в особі свого архієпископа Яна зі Спрови не признала аж до р. 1450 папи Євгена IV і його наслідника. Офіційальне признає папи Євгенія в Польщі потягло за собою загадкові події, в своїх консеквенціях дуже важні для церковної унії.

З Молдавії втік до єпископа Збігнева Олесніцького єпископ Сучави Йоаким, wraz зі своїми прихильниками. Він мусів кинути Сучаву в наслідок опозиції своєї пастви проти флорентийської унії. Він кинув Молдавію, щоби при помочи Олесніцького дістатись до папи в Рим. Олесніцький прийняв його прихильно і вислав в цвітні 1449 в Рим з Сандоміра. Можливо, що в справу був вмішаний і архієпископ львівський Ян зі Спрови, в котрого дієцезії лежала Сучава, і котрий яко легат в імені собору базельського на Волощині міг навязати зносини з єпископом Сучави. Збираючи до купи скуні дати про Йоакима, констатуємо, що 1449 був втікачем єпископом Сучави; що 1450 в червні стрічаємо ся з його юрисдикцією у Львові, що в лютім 1451 виступає він в своєму юридичному акті як галицький митрополит¹⁾, що польська адміністрація галицька його признала й піддавала йому на практиці єпископа перемиського. Отсі жерельні звістки можна толкувати тодішною молдавською політикою Польщі, та церковною ситуацією в Галичині²⁾.

В особі Йоакима дістала галицька митрополія в останнє митрополита окремого. Дістала його з Риму. Його титул „царгородський“ можна коментувати двояко: або його висвятив титулярний патріярх царгородський, що резидував в Римі, або він дістав затверджене.

[Можливо що його намовили їхати в Рим аж в Польщі. Досить, що 1450 р. в червні вже зустрічаємо ся у Львові з його намісником Василем, протопопом львівським. Про Йоакима говорить ся як про „митрополита“. Його юрисдикція вказує на те, що він мав єпископський сан, а не був простим намісником.]

¹⁾ A. G. z. XIII. ст. 997. В лютім 1450 титулюють його акти: Reuerendissimus Pater dominus Jakym Metropolitaneus Constantinopolitensis et Haliciensis Rutenorum.

²⁾ До першої — не забуваймо про походи польські на Молдавію в сих роках, до другої — не спускаймо з очей її єпархіяльних звязів церковних з Галичиною.

ком Ісидора. Дрібна подробиця рукописна вказує на те, що він недавно що почав свою митрополічну діяльність. Сю замітку підтримує ще й та обставина, що між падолістом 1450 і лютим 1451 владику перемиський вважав можливим при помочі судіїв одержати за плату за функцію в митрополічій дієцезії, відбуту вже по приході Йоакима. Се знов вказує на те, що він не був конче признаваний сим єпископом перемиським, хоч староста львівський признає його юрисдикцію перед юрисдикцією єпископа перемиського і акти судові титулують його вище від єпископа¹⁾.]

Йоаким рішився удатись до папи враз зі своїми прихильниками. Які він мав—в тім властиво ціди, не знати. Поставлене Йоакима від Григорія Мамми царгородського патріярха мало місце в рр. 1449—1450. Ми, на жаль, не можемо в виду того, що не знаємо, де був Ісидор в рр. 1448—1450, ясно прослідити питань, яке становище заняв Ісидор в справі заіменованя Йоакима?

В кождім разі в першій половині 1451 настала хвиля, коли Ісидор навіть супроти латинських правительств корони й вел. кн. Литовського втратив правні підстави своєї юрисдикції. Він мабуть ще в попередньому році став витягати консеквенції з ситуації; по крайній мірі в лютім 1451 приймає титул єпископа иньшої єпархії.

Для думки церковної унії на всіх точках її розірване звязий між українськими й білоруськими землями та Ісидором було важкою втратою. Хід подій пішов в двох напрямках: у вел. князівстві в напрямі православної реставрації, в короні в напрямі безпосередного облатинщення Русинів.

Король Казимир заявив Іоні в січні 1451 р., що в справі галицької митрополії король буде з ним вести переговори аж тоді, коли сам буде в короні. Таке поставлене справи з боку короля толкується двома головними, по моїй думці, моментами: диссонансами між міродайними польськими й литовськими кругами за територію, що по своїй церковній організації входила в склад галицької митрополії, та отсим фактом, що 1450 заявився й був признаний тамошними міродайними чинниками митрополит Іоаким.

¹⁾ В сім місці маємо, очевидно, дві редакції автора, збираємо їх до купи, одну при другій. *Ред.*

Іона, вернувшись з вел. кн. домів, рішив повести переговори за галицьку митрополію: справа володимирської катедри, котрої єпископ офіційно признає Іону тільки в р. 1452, могла ще і в 1451 році спонукати Іону, щоб він рішився здобути зверхність над галицькою митрополією. Рівночасно підіймаючи справу свого признання у галицькій митрополії, він мусів поробити дальші кроки в справі усунення головного „каміння образи“: факту, що він не мав санкції від царгородських сфер¹⁾. Одначе се було тільки *ad carptandam benevolentiam* української й білоруської суспільности: в листі своїм до короля в справі признання йому митрополії галицької Іона про свою царгородську санкцію не вважає відповідним гсворити²⁾.

Одначе в згаданім листі піднесені два иньші аргументи за підданем галицького стола київському, котрі з усякою певністю видви́гнені були з огляду на суспільність: се власть київського стола над галицьким в ім'я старинної традиції та опіка держави над церквою.

Постуляти Іони застали короля в Галичині в літі 1451. Супроти того, що висше згадані моменти не тільки не уступили, але ще заострились, король не рішив справи. Лишаючи її часови, він прихилив ся до думки, що тимчасом виринула в його оточенню: при помочи місіонарської пропаганди перевести Русинів в латинство. На повстанє сеї думки, котра в ґрунті річи являєть ся в своїй основній думці змаганем обійти конфлікт між політичними інтересами корони і вел. кн. Литовського, а в своїм шовіністичнім переведеню компромісом між практикою давнійшої латинської пропаганди і ситуацією викликаною через унію церковну, могли вплинути крім отсих моментів ще й специфічні льокальні й часові обставини. До першого роду обставин завважу факт сильного зросту католицизма в сорокових роках в Галичині, до другого — охоту притягнути для своїх інтересів папу: оба сі факти стоять у згоді з позитивною інтерпретацією листу.

Він виходить з заложень, що ніяк не вдало ся перевести попередньої проби церковної унії, підношеної з боку соборів. Справу церковної унії на доіма́тичному поли, з задержанем грецького обряду, вважає лист короля з 7 вересня 1451

¹⁾ „*privatum sede sua est patriarcha constantinopolitano consentiente, qui mox et alium ad metropolim eandem ordinavit*“, пише Олесніцкий в червні 1451 до папи.

²⁾ Що правда одначе, сей лист вказує на те, що він дійшов до нас фрагментарно.

з Городка до звісного латинського місіонера І. Капістрана чимсь неможливим, хоч він підчеркує вроджений запал Русинів до їх обряду. В отсім видна неконсеквенція; вона видна також в цілковитім порушенню справи руської церковної організації, значить в принципіальнім питаню: в рішеню, чому конче латинський обряд, лист королівський висказуєсь поверховно й неконсеквентно. В тактичнім переведеню пляну, при помочи пропаганди місійної, він підносить легкість навертання Русинів супроти слабих підстав їх православія. Цілий ряд висказів по моїй думці носить на собі виразні сліди автопсії галицьких відносин.

Становище кор. Казимира в вересни 1451 являє ся мені дальшою консеквенцією його становища в січні 1451, консеквенцією витягнутою одначе під впливом льокальних і часових відносин. Своєю практичною неґацією унії в інтересах пропаганди латинства в руських землях воно навязувало до такого самого становища папи Миколая V в р. 1452, а натяки на заходи базилейського собора в справі церковної унії, ставали ідейним помостом між поглядами короля на унію і поглядами на неї партизанів собора в Базелі¹⁾. На тім самім становищі стояв і кард. Збіґнев Олесніцький і рівночасно своє становище стремить він піддати папі в вересни 1451. Сей факт уможливає прийняти висше подану інтерпретацію листа Казимира до Капістрана, що Казимир ще передше зовсім безпечно міг думати, що з його поведенем зсолідаризує ся Рим.

Рівночасно з неґацією руського обряду в користь латинської пропаганди в вересни 1451, Олесніцький в червни 1451 обіцював Ісидорови поміч свою і єпископа виленського в справі відзискання митрополії київської! Не забуваймо одначе й того, що весь 1451 рік довелось Олесніцкому поробити чимало забігів в Римі, щоб спаралізувати заходи Ісидора потягнути до відвічальности єпископа волинського за його становище супроти церковної унії. Отворене дверий латинській місійній пропаганді, повстане Свитригайла й потреба не дражити руського елементу супроти того, що ще жив претендент кн. Михайлушко, відсувала на задній плян всякі гострі заходи, ставало одним виходом із заплутаної церковної ситуації в руських землях подільської корони.

¹⁾ Quamvis in pluribus conciliis multi fuissent interpositi labores, отже мова і про собор в Базель.

Одначе переведене в діло думки, киненої окруженем кор. Казимира в вересні 1451 р., чекало аж року 1460. Тимчасом вдалось довести тільки до того, що папа Миколай V по ціло-річних переговорах з єпископом виленським апробував погляди єпископа на руське хрещенє й супружество. Трактат єпископа виленського можна сформуваи в останних своїх точках при помочи згадки з початку XVI в. у Яна з Коморова з папського бреве з 26 мая 1452. Основні точки його такі: есенціональна ріжниця між католиком і чоловіком руського обряду лежить в хрещеню. Тільки по новім-охрещеню чоловік руського обряду стає християнином. Тільки тоді він може входити в супружі звязи з латинником.

Оттаке рішене справи папським бреве 1452 стояло не тільки в есенціональній суперечности з висказом будинського обіжника митроп. Ісидора: осуджене без поданя причин руського хрещеня нарушувало формально й фактично булю папську з 21. XI 1439. Цікаво, що коли 1501 р. знов реститували для руських земель булю з 21. XI 1439 — тоді тільки загальниковою формулою скасували погляди отсього бреве. Для справи церковної унії в руських землях отсей крок Риму був новим ударом, ударом тим більше важким що шанси Іони у вел. кн. литовськїм консеквентно ішли в гору.

З Царгорода прийшла звістка, що Григорій Мамма в серпні 1451 мусїв втікати в Рим. Вона була остаточною спонукою, щоб правительство московське виповнило свої зобовязаня супроти православних вел. кн. Литовського. Вел. кн. Московський не тільки в грамоті свого посольства висланій в Царгород виступає яко репрезентант староруської й спеціально київської організації; він згадує як найльотальнійше про правительство вел. князівства й про тамошну суспільність. Вел. князь звертає ся до імператора з домаганем благословенства для Іони. Крім грамоти повезли багату дань.

Як мало лежала ціла ся акція в інтенціях самого Іони, бачу найлучший доказ в тім, що він сам в жовтні 1452 рахує ся вповні серіозно з евентуальною невдачою пертрактацій в Царгороді. Заразом факт, що тодіж йому вдасть ся привести в послух єпископа з території колишньої галицької митрополії, стає вельми важним для оцінки становища кор. Казимира й української суспільности супроти звязи між признанєм Іони в київській митрополії і признанєм його в Царгороді.

Йона реалізував прихильну для него ситуацію з поспішною консеквенцією. Єпископ володимирський мусів, не конче радо, вибратись до Москви. Йона убрав формально своє поведене в виконення едикту кор. Казимира з 31. І 1451: фактично ще в останніх десятиліттях XIV ст., володимирська єпархія входила в склад галицької митрополії; дуже можливо, що Йона бачив в приведеню в послух Данила крок наперед в признаню своєї юрисдикції в галицькій митрополії. Заразом з формальної сторони се було в його очах остаточною консеквенцією в переведеню едикта 1451 р. що до єпархії київської митрополії.

Єпископ володимирський зложив символ віри, зложив єпископську присягу з дуже гострою формулою. Тоді Йона і собор, що тоді був на Москві дав йому своє благословенство і допустив його до урочистої літургії. Потім оба видали письменні акти в тій справі.

Під той час московське посольство вернулось з нічим з Царгорода. Ісидор був в Царгороді по всякій правдоподібности, він використав дуже для него принагідну ситуацію. Знов московське посольство не відважилось поступити собі на власну руку і взяти затверджене від неурядової грецької церкви. Мабуть і через голову йому не перейшло зробити крок, котрий не давно перед тим зробила Молдавія: признати архієпископа в Охриді зверхником руської церкви.

Ситуація в Царгороді змінилась тільки з маєм 1455 р.: в недовзі відбулась реставрація православія. Одначе використати ситуацію на свою користь Іоні таки не вдалось. І по реставрації православія в Царгороді він остав ся в очах грецької царгородської церкви псевдомитрополитом. Невдача царгородського посольства мусіла відгукнутись поміж православними вел. князівства. Кілька літ пізнійше чуємо (на жаль факти подані Іоною) про опозицію з боку деяких членів єпископату: єпископ полоцький затитулював Іону „братом“. І навіть без згадки з боку Іони про своє потверджене патріярхом, що виринає в полеміці між ним і згаданим єпископом, навіть без неї чисто а ргіогі можна було припустити, що на точці потвердження Іони патріярхом виринуть діссонанси між ним і єрархами вел. князівства. Так само факт, що його таки не признали в Царгороді, заповів йому всі види на Галичину, тим більше що король Казимир почав 1453 свою інтервенцію в Пруссії, що зараз довела до війни. Заангажований в Пруссії король мусів удержувати добрі зносини на східній границі вел. кн. литовського. Йона далі пильну-

вав вкорінюватись фактично. В р. 1454 поставив єпископа для Смоленська, в р. 1458 для Полоцька, в р. 1453—1459 єпископа володимирського, в р. 1451—1459 єпископів чернігівського, турівського, луцького.

1452 р. Іона виступає як зверхник єпископа володимирського на підставі церковної традиції й фактичного віддання в його руки митрополії кор. Казимиром: про потверджене його патріархом в обох юридичних актах з 1452 р. нема мови. В липни 1457 р. він знов видає акт юрисдикції церковної і знов є згадка про фактичне віддане в руки Іони управи єпархіями вел. князівства. В правних актах Іона за весь час свого митрополітовання в руських землях вел. кн. Литовського ніколи не вживав лєтенди про санкцію патріяршу, яко правної підстави своєї митрополії юрисдикції.

Отже правні підстави митрополітовання Іони були дві: церковна традиція й фактичне віддане йому в руки митрополії кор. Казимиром. Перша виходила з позитивних висказів церковних правил й руської церковної практики та з негативного становища супроти фльорентийської унії і її консеквенції, церковної ситуації в Царгороді. Друга була чисто фактичною: з хвилию коли Казимир відвертав ся від нього — Іона перестав *eo ipso* бути митрополитом, так як 1451 р. став силою королівського рішення митрополитом з єпископа рязанського.

Зробити всесторонній синтетичний огляд сеї першої консеквентної реакції в історії нашої церкви важко. Зазначу тільки звязи з унією, видні в цілім поведеню Іони. Отже насамперед думку про обовязок держави гарантувати права церковні. Її висловлює Іона в своїх обох посольствах до кор. Казимира 1451, 1454—1458, в своїх словах до кн. верейського в недовзі по 1451 р., в своїх заявах про задумані переговори з кор. Казимиром при обсаді полоцької єпископії. Держава гарантує, не зважаючи на те, якої віри володар і його оріани та агенти, рухомі й нерухомі маєстности церковні (Рус. ист. библи. VI, с. 574, 570, 571). Держава гарантує виконуване церковної юрисдикції — в першій лінії митрополита і його заступників (ст. 571), далі єпископські (614). Суспільність криється там у него як і в Ісидора за державою (ст. 571, 572). Вона має на скрізь обмежену інтеренцію: її річею помагати оріанам церкви виповнювати їх функції (572). Відкликуючи дуже гостро свого намісника з Києва, Іона не вважає відповідним повідомити про се тамошних династів від себе особним повідомленем і іменує без

їх поради його наступника (569—572, 604). Суспільність в очах Іони так само слабо здефенційована як в очах Ісидора: се князі, бояре, міщани — ся остання верства надзвичайно богата на типи суспільности XV в., зістають ся в тіні під фразою: весь хрестоіменитий народ.

Алеж таксамо погляди Іони на саму церковну організацію на собі носять ті самі централістичні прикмети, що погляди Ісидора. Ми не маємо звістки про скликане ним хочби одного собора, так само він ігнорував крилоси. Винесене на перший плян намісників, се характеристична прикмета обох митрополитів.

Перед нами—цілком в тіні лежить задля цілковитої недостачі джерел діяльність Ісидора і Іони на культурному полі; завважу тільки дві характеристичні прикмети. Перша — се підношене традицій київських і староруських взагалі; правда що до Ісидора ми маємо факт, що він акцентував становище київського династа. Друга, се кличі релігійного порозуміння з латинством. Про Ісидора я вже говорив. Що до Іони то варто піднести, що хоч він відкидав собор флорентийський, а владиці володимирському казав проклясти ім'я папи і грозив скиненням його зі священства і відлученем від церкви — тільки аж тоді, коли завдяки папі заносило ся на його прийняте, почав сам атакувати папу римського (623, 624). Супроти литовського правнтельства висловив ся Іона як раз згадкою про його іновірство дуже льояльно (574). Що більше, так само льояльно висловив ся про членів католицької литовської суспільности (571). Так само вельми характеристична манера його листу до латинського канцлера вел. князівства з рр. 1454—1458 (ст. 567, 568).

Реставрація православія не була одначе ні всесторонною, ані не обняла всеї території земель короля Казимира. Іона не потрафив зжити ся ні з церквою православною у вел. кн. Литовськім, ні з суспільністю і з малими виїмками популярним не був (Смоленськ). Надостача санкції з патріярхагу мусіла викликувати безустанні напруження. Заразом руська суспільність вел. князівства жила в затишу, викликанім війною пруською, й її значіне у вел. князівстві тревало росло (кандидатура Семена Олельковича). А вона не могла замкнути очий на чим раз більший занепад православної церкви на території, котру позволено обняти Іоні. Коли в Холмщині по всякій правдоподібности унія затвердженем державою прав церкви в р. 1456 знов могла похвалитись деяким здобутком; коли в епархії перемиській на власну руку тамошний еп. Атаназій Бірецький переводив ре-

ставрацію православія, в галицькій єпархії польське правительство використало ситуацію по просту фіскальним способом. Наслідком стислої звязи між *temporalia* і *spiritualia* ті і сі попали рішенням кор. Казимира в рр. 1452—1457 в руки галицького старости, а той їх в недовзі потім відпродав одному з поміж православних шляхтичів.

Остаточний біляне кількалітної юрисдикції Іони, дуже сумний для руських земель корони, був для руських земель вел. кн. фактичним, хоч односторонним, ствердженням *status quo*.

(Конець буде).

Угорщина і Польща

на початку XVIII в.

Написав Стефан Томашівський.

VI.

§ 1. Ситуація на Угорщині після арештовань; зносини Раковця і Берчейнії з земляками; посольство до Бережан; звідини, перші виступи куруців і невдачі; приготування Раковця і заходи у польських панів; перехід через границю; стріча з недобитками; початок війни. — § 2. Дальша дипломатична акція; заходи Бонака; місія Берчейнії у Варшаву; Людовик XIV і поміч польських панів; становище польського короля; його хитання; заходи Штратмана; репресії; успіхи повстання 1703 р. і його характер.

§ 1.

В тім часі, коли Раковці і Берчейні топтали стежки до королівських і панських ласк, на Угорщині справа ішла давним шляхом. Напрямок габсбурської політики не змінив ся в нічім; вона була тоді енергійніша та послідовніша як перед тим. Як раз на 1701—1702 припадає найбільший податковий утиск і релігійна реакція. Панські круги налякали ся, що правда, арештовань, були пригноблені конфіскаціями Раковців та Берчейнів мажностей і тому ховали своє невдоволенє; за те серед поспільства опозиційний настрій зростав все більше. Рівнобіжно з тим, в цілій північній Угорщині почали появляти ся розбишацькі ватаги, зложені з усяких елементів: Тикилівих недобитків, селян, волоцюгів, звичайних розбишаків і т. ин. — взагалі усіх, кого тодішнє суспільне житє й політичні обставини збили з нормального житєвого шляху. Надтисянські болота й угро-руське підгірє були повні таких ватаг, яким дуже легко приходило крити ся від військових відділів, до того дуже

нечисленних. Хоч такі ватаги кричали найбільше на „Німців“, то на практиці не гаразд розбирали, хто свій і хто ворог. Шляхта бояла ся їх як соціального руху і радо ховала ся за німецькі багнети; селянство, дрібне міщанство й ходячкова шляхта за те симпатизувала з тим рухом. В міру того, як цісарські війська виходили з Угорщини на воєнне поле в Італії й над Реном, сей фермент ширшав раз-у-раз. Особливо в широких Раковцієвих маєностях рух сей знаходив прихильників. Причиною тут могла бути прикра адміністрація сих сконфіскованих доміній, більша охота гірської і степової людности до розбишацтва і т. ин., одначе й сама особа князя мусіла мати вплив на се. Він взагалі своєю долею здобув собі симпатію, не тільки в панських кругах, а й серед поспільства. Піддані його не розуміли ся на всіх тонкостях тодішньої політики і брали річи зверху: арештоване їх пана звязували з токайським селянським рухом, з податковими здириствами й релігійним утиском. Не диво отже, що князь, про якого пригоди ходили всякі легенди, виріс в очах широких темних мас на героя, оборонця всіх бідних і покритвджених; що до його повороту привязувано віру у красшу долю, поняту зовсім матеріально, як економічно-соціальне визволене й релігійну свободу; взагалі з іменем Раковція сплели ся містичні надії всіх, що терпіли всякі об'єктивні й суб'єктивні кривди, яких знов винуватцем роблено представників цісарської влади в Угорщині. Одним словом — „біднота чекала на Раковція як на Месію“¹⁾. Така була ситуація на Угорщині з самим початком 1703 р.

Тут виринає питання: в яких відносинах до настрою тогочасної угорської суспільности стояли угорські збігці в Польщі протягом 1702 р.? Відповідь на се трудна. Сам Раковці впевняв опісля, що до початків 1703 р. він був зовсім відрізаний від земляків²⁾. На ділі треба сумнівати ся, чи збігці не удержували, а навіть чи не шукали ближних взаємин з рідним краєм. Вже на початку 1702 р., коли вони перебували в Мощениці, зголосив ся був до белзького воеводи один з ватажків селянського бунту 1697 (Салонтай?). Він повертав з Царгороду і за-

¹⁾ Itten is, úgy látom, mindenütt úgy várja az szegénység, mint az Messiást (З листу Каполія 25. V. 1703 — Thaly II, 479).

²⁾ Hinc quamvis arx, ubi morabar (Бережани), nonnisi tridui itinere distet a confiniis Ungariae et ducatu meo Munkácsiensis, ab omni correspondentia et literali commercio supersedendum duxi, ne vana spe delusis quid sinistri causarem (Conf. 140—141).

явив Раковієви готовість викликати нове повстання, впевняючи, що вже має 3—4 тис. певних людей¹⁾. З того, очевидно, не вийшло нічого; се послужило тільки Ді-Еронови одним з аргументів у приєднуванню свого короля для угорської справи. Коли Угри сиділи в Бережанах, мусіли бути й далше якісь зносини, хоч обережні; інакше трудно було б витолкувати собі, що в депешах Ді-Ерона й мемуаріах конспіраторів появляють ся поодинокі звістки з Угорщини, про загальне невдоволене, вихід цісарських військ, стан фортець і т. ин.²⁾. Князь навіть мусів сам шукати ниток, бо далше чекане на французьку ласку було безцільне. Хоч вона була обіцяна принципіально, до її виконання було далеко: Людовик XIV хотів попередити сей грізний угорський рух, про який стілько начитав ся в донесеннях свого посла. Війна за sukcesію почала ся вже й формально (вересень 1702), а на Угорщині було тихо. Князь міг переконати ся, що французький король на самі слова більших грошей не дасть, велівши їм ще на початку сього руху пильно „працювати“ для рідного краю. А яка се мала бути праця — не трудно було догадати ся. Отже він мусів і сам іти на зустріч настроєви угорської суспільности. Певно, початок повстання він мусів собі уявляти трохи інакше, ніж воно вийшло. Він не надіяв ся мабуть почути найперше соціальні кличі, замість національно-політичних, не бажав може побачити ініціаторами справи убогих і голодних селян, а тільки шляхту... Та прийшло ся брати, що було по дорозі, і замотати зразу головний трагічний вузол, якого не вдало ся розмотати Раковієви до самого свого кінця...

З початком весни 1703 р. своєвольні купи, про які була висше мова, хотіли скористати з того, що цісарські війська далше виходили з Угорщини³⁾, а здавлене куп було поручене автономічним властям. Ватажки зібрали ся в лісі й урадили запросити в Угорщину Раковія і Берчейнія. Зараз вислано у Польщу двох з поміж себе, убогих шляхтичів: Папа Мігалья

¹⁾ Ді-Ерон 20 і 26. I. 1702. Тут замічу, що в сей другій депеші (в мад. перекладі Таля, II, 432) виходить, ніби Берчейні в сій справі приїздив з Мошениці у Варшаву — одначе, думаю, се неймовірна річ.

²⁾ Такий слід зносин маємо і на поч. 1703 р. В листі Раковія до Бонака з Бережан 17 марта вгадує він про відомість в Угорщини через післанця, що вже чекає 5700 змовників, готових до боротьби (Thaly II, 465).

³⁾ Полишило ся мало що понад 5000 людей піхотного і кінного війська та невеличкі фортечні обсади. (Див. Feldzüge des Prinzen Eugen v. Sav. V, 110—111).

(Михайла) й Біге Ласлова (Владислава). Перебрані за руських селян доби́ли ся вони до Бережан, де́сь у першій половині місяця квітня¹⁾. Князь як раз повертав з ловів, коли довідав ся, що два угорські селяне питають за ним, ідучи від хати до хати. Боячи ся зради велів він провірити справу Берчейнієви. Сей поручив знов розвідати своєму слугі Барвінському. Очевидно скоро переконали ся, що справа важна й післанців приведено перед князя. Кинули ся йому до ніг з плачем, попросили сокири і добули лист, укритий у вязанці лозини. Лист був від „підданих“ князя, які висказували радість з його утеки і дізнавши ся про його побут у Польщі, вислали послів, щоби ходили по цілім краю доти, доки його не знайдуть, а знайшовши запевнили про вірність і готовість на діло всеї людности, яка доведена до крайности чекає тільки його знаку. Се потвердили й післанці, оповідаючи, як весь нарі́д блукає як стадо без пастиря, близький останньої розпуки, як цілими селами збираєть ся в купи, і тільки живе імям князя; що мало не все військо пішло на війну, а комітати мають доставити з краю нових 12 тис. рекрутів; з того близька небезпека, що все здатніше до зброї пі́йде з краю, тому то треба спішити ся, поки се ще не стало ся і т. ин.²⁾.

Раковці й Берчейні може не зовсім добре представляли собі характер тих елементів, які репрезентували післанці, та

¹⁾ В автобіографії (141) прихід післанців поданий у квітні (*mensis aprilis fluebat*); виходило б, що й нарада ватажків могла відбутися в тім самім місяці, і так дійсно читаємо у Вагнера (II, 741). Таль (II, 462) натомість кладе прихід посольства на половину марта (головно в огляду на звістку у листі князя до Бонака з 17. III), за ним пійшов і Маркі (I, 226), однак се натягнуто. В мемуарі Раковція сказано тільки загально: *vers le commencement du printemps* (10). — За те єсть тут инша загадка. В посольстві названо тут: *un nommé Ladislas Bigue avec un certain prêtre russe* (Mém. 10). Звідки взяв ся тут руський піп? Прізвище другого посла „Рар“ однозначне, що правда, з нашим „попом“, однак добре звісний Пап Мігаль з Мункача зовсім не був священиком, і в мемуарі трохи далше він вірно названий кілька разів. В автобіографії оба післанці названі правильно. Все те показує, як події затирали ся в пам'яті автора. Так само годі приймати за правдиву згадку мемуара, що післанці сї — *erroient autour des frontières et apprenant enfin, quoique par un bruit incertain, qu'il y avoit à Brejan quelques Hongrois etc.* (10²), бо через те події треба б сильно переувати в зад.

²⁾ Conf. 141—2; Mém. 10. Мотивоване, чому треба спішити ся, мало правдоподібне серед тих обставин; се подає більше на резони *ex post* самого князя й його товариша.

розуміли, що годі їм проводити далше. Рішили отже вислати з післанцями Барвінського, якому поручено перевірити те, що говорили післанці, та взагалі зібрати і принести потрібні відомости про положіння в краю.

Слуга зробив те, що йому повірено. Перебіг значний простір Угорщини, головню мастности князя, і повернувши другого місяця у Бережани разом із новим посольством під проводом Папа потвердив правдивість того, що оповідали післанці. Він ствердив розярене серед поспільства, велику популярність княжого імени серед нього і готовість до масового повстання. Тоді то — як вірити пізнійшим оповіданням князя — рішили Раковці і Берчейні, що годі відкладати далше рішучий виступ, а треба покористувати ся обставинами. Післанцям вручено зазивний лист „до всіх правдивих Угрів, що люблять рідний край і бажать йому давньої славної волі“, датований у Бережанах 12 мая, і кілька хоругов з іменем князя; при тім мало бути додане докладне поученє, коли й як мають виступити прилюдно, щоби чекали розказів від самого князя, з окрема щоб не зважували ся грабувати шляхти¹⁾. Се останнє порученє характеристичне для зрозуміння тодішнього „гніву народу“. Остереженс се — по всій правдоподібности — не було дане з гори, тільки вже по небажаних Раковцівни виступах його партизантів.

¹⁾ Conf. 142—143; Mém. 10²—11. В автобіографії поворот Барвінського положений на кінець мая (*adfuit redux agazo ad finem maji*), в мемуарі же сказано, що він був два місяці в дорозі (*parcourrut en deux mois la plus grande partie de mes biens*) — все те доволі годить ся з попереднім. Таль одначе (II. 467—468) хоче бачити сей поворот на поч. мая, раз — з огляду на попередню поправку дати першого посольства, друге — що зазивний лист, висланий на Угорщину будім то аж по повероті Барвінського, має дату 12 мая, та що Раковцїєві хоругви, також будім то аж тепер переслані, появили ся на Угорщині вже 21 мая. Дійсно, Раковці оповідає, що аж тепер, провіривши справу, передав новому посольству зазивний лист та кілька хоругов, значених його іменем. Та єсть причина сумнівати ся про таку звязь подій, за те єсть основи догадувати ся, що маніфест і хоругви вислаю на Угорщину ще перед поворотом Барвінського. Що до хоругов, то вони теж мабуть дістали ся на Угорщину ще перед тим, як взагалі не були зроблені таки на місци (прим. з іменем Берчейнія). Вкінці против пересуваня сього другого посольства на поч. мая промовляє ще довгий порожній час (вся друга половина мая) з незрозумілих причин змарнований Раковцїєм. З усього виходить, що зносини межи Бережанами й Угорщиною були на весві 1703 р. живійші, ніж про се писав опісля князь. Тому то нема причини робити такі далекі поправки в датуваню подій.

Одночасно князь напружив енергію, щоби здобути давнійше обіцяну поміч, передовсім у Франції, а далше у польських панів. Перший шлях віддав Берчейнієви, а сам пішов другим. Він покинув дотеперішній безпечний захист, Бережани, і вплив на відкрите море, на непевну долю. В перших днях червня бачимо його у Львові, в гостях у київського воєводи Йос. Потоцького. Просив у нього обіцяного війська. Чи воєвода не мав їх під рукою, чи що — досить що скінчило ся хіба тільки на новій обіцянці. За те тут, у Львові, знайшов князь нового приятеля між польськими панами. Згадуваний нами висше пан, що засідав ся на Угрів в Бережанах, зблизив ся підо Львів з своїм відділом, як догадувано ся, в такій самій цілі. На щасте все обернуло ся на добре; неназваний пан і Раковці стали добрими приятелями ¹⁾.

Виславши Берчейнія у Варшаву до Бонака, сам князь переїхав в Олешичі (коло Любачева), де тоді перебувала белзька воєводи́на. Окрім заходів роздобути й у неї оружних людей були ще мотиви сердечної натури в сих відвідинах. На разі й тут не роздобув людей, за те воєводи́на обіцяла бути діяльною посередницею між князем з одного боку а Францією і польськими панами з другого. Після трьох днів гостини в Олешичах поїхав Раковці разом з Сінявською у Дроздовичі (коло Перемішля) до краківського воєводи, подільського генерала Мартина Контського. Перед виїздом дістав князь звістку, що до Львова прийшло нове посольство з Угорщини, під проводом убогого шляхтича Майоша. Він велів їм їхати до Дроздович. Тут довідав ся від послів радісних і сумних річей: поспільство горнуло ся громадно під Раковцями знаки, одначе свій патріотичний запал виявляло поки що грабованєм шляхотських дворів, млинів, ба навіть церков... ²⁾

Так дійсно було. Раковцям знаки появили ся в бережській столиці над Тисою вже 21 мая ³⁾; під них горнули ся

¹⁾ Conf. 143—144. Князь оповідає про сей епізод досить докладно й ефективно, даючи при тім гарне свідоцтво своїй відвазі. Чи по 16 роках пам'ять його передала все так, як дійсно було — не беру ся рішати.

²⁾ Conf. 144—145; Mém. 11—12.

³⁾ Див. звістки про перші рухи зібрані у Таля II, 475—492. Пор. також реляції генерала Нігреллі з Кошиць в маю, червні і липні (КА. Ехр. V, 13, 64; VI, 155; VII, 620). Перша з тих реляцій (без дати) походить без сумніву ще з перших днів мая; при тім вона говорить вже про *Ragozisches anspringen*.

„куруци“ з поміж бездомних людей, які, очевидно, нове повстання уявляли собі геть інакше, ніж його режисери у Польщі. Близша сорочка тіла — і страх упав на шляхту, головню в Березі, Уґочи, Марамароши і Сатмарі. Сатмарський наджупан Каролі дістав був приказ знести своєвільні купи, і він віззав шляхту тих столиць у похід „на злодіїв й опришків“. Сі почали посувати ся в гори в напрямі до границі, де сподівали ся зійти ся з Раковцієм. Коло місточка Довгого в Марамароши напав на них Каролі і розбив їх ¹⁾. Недобитки утікли горі р. Боршокою, перебрали ся до галицької границі і тут, на старім галицько-угорським шляху чекали приходу князя у Польщі.

Раковці ще не знав про лихий початок його справи. Він перебув пару днів у Контского, просячи очевидно також людей. Одначе й тут не дістав їх; старий генерал дав йому тільки малий відділ кінних людей до границі задля охорони від можливої напасти. Люде сі їхали буцім то за збором залеглих податків у Скільщині. Ранним ранком 12 червня виїхав князь із Дроздович на Самбір, Дрогобич, Стрий і Сколе ²⁾. У Дрогобичи принесено йому звістку про Довге. Він мав тепер до вибору: завернути або поспішати; вибрав се друге, тільки вислав гонців до Потоцького й кн. Я. Вишневецького наглячи на обіцяну підмогу ³⁾. В Сколім мав невеличку перепону — людність не хотіла його перепустити, доки не пізнано, хто він; за те стрінула його особиста приємність: против нього вийшов старий ігумен сусіднього василянського монастиря Петроній Камінський, давнійше мункачівський монах, який носив був на руках князя малою дитиною ⁴⁾. Ся припадкова стріча придала ся опісля

¹⁾ Було се 7 черв. — *Károlyi naplőjegyzetei* (M. Tört. Eml. IV, 138); *Thaly II*, 496—498; рел. Нігреллі КА. Ехр. 1703, VI, № 19; рел. Герберштайна, *ibidem* № 58; вкінці рел. самого Каролія КА. Ехр. 1703, VII, № 272. Каролі предложив одночасно проект ліку на сей рух: „столицям Сатмарови, Уґочи й Берегови на будуще давати сіль по дешевшій ціні, а зараз багато ворохобників успокоїть ся“. Проект характеристичний ще й тому, що автор його ще того самого року перейшов на бік Раковця.

²⁾ В автобіографії день виїзду поданий на 9 червня (і так приймають угорські історики), одначе ся дата хибна. В листі до Бонака 15. VI. 1703 з Клишца пише князь, що з вовведою попрощав ся 12 т. м. Се очевидно певнійше означенє ніж в автобіографії, 16 літ після події. Таль (II, 495—496) хоче обі датп задержати і приймає — вовсім безосновно — що вовведа відпроваджував князя до Дрогобича. І чомуж би так довго Раковці їхав верхи!

³⁾ *Mém.* 13. ⁴⁾ *Mém.* 13².

обом, князеві й ігуменові. Того самого дня у вечері станув князь під самою границею, в скрайнім галицькім селі Климці, виславши у перед приказ, щоби недобитки з під Довгого, що зібрали ся по другім боці гори, получили ся з ним¹⁾. Другого дня, себто 15 червня, коло полудня вони прийшли; потім князь — вірний даному слову — відслав Контекому його людей назад, а сам „обняв команду над військом, яке прийняло його з радістю і справило тим йому повне вдоволене“²⁾.

Висше наведені слова, виїняті з листу Раковція до Бонака, мають у собі дещо комічного. Що се за військо? Мало бути 5000 піших і 500 кінних, тимчасом зявило ся коло 200 піших узброєних у лихі селянські стрільби й 50 кінних та ще стілько людей з ціпами, косами і списами³⁾. Старшими над ними були: Томаш Есе, селянин з Тарпи, Раковцієвої маєстности, та Альберт Кіш, звичайний злочинець і злодій. З поміж інших „офіцерів“ були тільки два такі, що були в війську, один простим вояком, другий сержантом. Решта складала ся з самих суспільних відпадків, переважно з надтисянських околиць, що вчили ся воєнної штуки розбишацтвом по дорогах⁴⁾. Зараз по

¹⁾ І що до дня, коли станув Раковці на границі, панує деяка непевність. У своїй сповіді (145) подає він як день переходу границі 13 червня (*die 13 junii, ni fallor, Rubiconem transii* — Рубіконом тут р. Стрий), а найближшого дальшого дня (14 червня) прийшли до нього недобитки з під Довгого (*exercitum... 14 die nempe adventus mei ad ipsam limitum patriae meae separationem obuium habui*). Натомість у мемуарі (13) читаємо иншу дату, 16 червня (*c'etoit, autant que je m'en souviens, le 16 juin. 1703*), а того самого дня, коло полудня, прийшли повстанці. Згадуваний же лист до Бонака має дату 15 червня, і сю дату переступлення границі мусимо прийняти як певну. Таль (II, 495—496, 500 - 502), а за ним Маркі, ставить усі ті дати побіч себе, кладучи „Рубікон“ у Сколе, не маючи до того ніякої підстави.

²⁾ *J'ai heureusement passé les frontières et je me suis mis à la tête des troupes, qui m'on reçu avec joie qui m'a donné un contentement entier* (Лист до Бонака 15. VII. 1703).

³⁾ Кілько саме було сього „війська“, сам Раковці не означив добре; раз говорять про 500 узброєних і тільки саме беззбройних (Conf. 146), иншим разом лише про 250 придатних до діла (Mém. 13). — Один із пійманих курців Павло Тарпай на допиті виявив, що *Esze Thomas seye vom Rakosi erwöhlet 1000 mann zu commandieren, dauon aber nur 500 de facto beysamben, maistens Rosnäckhen vnd Hungarn* (KA. 1703, VI, № 46). — Якійсь Ян Миколаєвський доносив 22. (?) VI. з Жупаня уніварському комендантові: *Krucow tam iest około tysiąca ludzi, ktorzy na Rakosiego czekaia* (Тамже).

⁴⁾ Mém. 14.

приході повстала межи ними незгода за провід. Титулом своїх шляхотських прерогатив кандидував на генераліссімуса сеї армії Майош, а Пап, „великий піячише“, хотів бути командантом кавалерії і т. ин. Против Майоша, як шляхтича, піднесла ся опозиція у селян „задля природженої ненависти, яка панує межи людністю і шляхтою угорською“; ¹⁾ до Папа були прихильніші. Взагалі велику мороку мав Раковці з тими людьми (які зразу не хотіли вірити в тотожність особи князя, мавши його за умерлого), доки не завів межи ними якого такого, принаймні зверхнього порядку, не маючи й сам достаточного досвіду в тім напрямі.

Приємніша була стріча з верховинською угро-руською людністю, понайбільше з Раковцієвих доміній. Як тільки розійшла ся чутка про появу князя, спішив народ з усіх боків, з жінками і дітьми, несучи з собою багато всяких припасів. Підійшовши ближше падали на коліна, хрестили ся трикратно і плакали з радості. Розплакав ся і князь... Щирі „Руснаки“ відсилали своїх жінок і дітей додів, а самі вступали до княжого війська. З браку стрільб узброїли ся хто чим міг: шаблею, косою, вилами і т. ин. „Вони мене більше не покинули, заявивши, що хочуть зі мною жити й умирати“ — писав пізнійше про них Раковці ²⁾. Ся fidelissima ac clementissima gens дійсно

¹⁾ Cette populace ne vouloit pas être sous ses ordres, à cause de la haine naturelle qu'il y a entre le peuple et la noblesse hongroise (Mém. 14).

²⁾ Après que le bruit de mon arrivée se fut répandu dans le duché de Munkacz, à peine pourroit-on s'imaginer l'empressement et la joie qui attiroit le peuple de tous parts... Me voyant de loin se mettoient à genoux en faisant le signe de la croix, à la manière des Russiens. Ils versaient abondamment des larmes de tendresse, qui excitoient pareillement les miennes... Renvoyant leurs femmes et leurs enfans, ils s'enrolloient dans cette milice et ne me quittoient plus; ils declaroient vouloir vivre et mourir avec moi (Mém. 14²). — В листі гр. Ауерсперга, команданта Мункача, до гр. Нірредлі (19. VI) читаємо, що vorgegangenen sambstag (16. VI.) von allen seiten die Rosnacken zu ihme (Раковція) gekommen, ihme zu füssen gefallen und alle assistenz versprochen haben sollten (KA. 1703, Exp. VI, № 46). — Згадуваний Гарпай, говорив при допиті 20 червня: Es waren vnterschiedliche rosnäckische pauren mit allerley victualien, als lämbl, hienner, schmalz etc. zum Rakozí khomben, ihme solche zu uereheren; warauf der Rakozí gefragt, ob sye herumbstehende glaubten, das der Rakozí selbst da währe vnd nacher Munkatsch khomen werde; worauf dise leith geantworthe, daß sye es gehort; daß der Rakozí nacher Munkatsch anzukohmen willens wäre, den sye aber für todt hielten; wo-

видержали при його боці до самісінького кінця, тоді як всі земляки, бідні й багаті, його покинули, була йому вірнійша ніж він сам собі.

По кількох днях таких охотників зібрало ся коло 3 тис. І хоч се „військо“ і числом і вартістю було дуже скромненьке, політика вимагала пускати у світ звістки про велику силу його, яку привів з собою з Польщі¹⁾. Такі вісти мали викликати в австрійських урядових і військових кругах страх і замішане — і до деякого степеня робили се. Подібні вісти посилав і сам Раковці за границю для наших цілей — щоби здобути симпатію і поміч у Франції та Польщі²⁾. Без заграничної підмоги

rauf der Rakosi gemeldet, er seye selbst derjenige vnd stehe alhier, sodann dise leuth animiert mit ihme zu halten vnd zu gehn... — По-голоска про смерть князя повстала наслідком проголошення відомого за-суду з 30 квітня 1703.

¹⁾ В вияві Тарпая читаємо про те, як він вступив до куруців: Wie Esze Thomas aus Pohlen gekhomen vnd des Rakosi patent publi-ciert vnd denen leuthen einen schrecken dahin eingeiagt, sofern sye sich nit zu dem Rakosi schlagen vnd mit ihme halten werden, daß die Türeckhen und Tartarn, so bey ihme (Rakosi) albereith schon seindt, sye alle nidermachen vnd gefangen nehmen werden; warauf er (in-quisit) sich auch dahin begeben müssen. — Так само вже 5 червня на Спишу ходили вісти про кілька тисяч Татарів, три німецькі чи швед-ські полки, а два дні пізнійше говорено вже про 15 тис. Татарів (див. виїмки з листів у Thaly-а II, 489). — Петро Зічі доносив Март. Кру-чайови з Гумельного 9. VI., що він посилав чоловіка на звіднини у Се-режську крайню, який з Плоского приніс відомість, що mely falutul tisz mely földnyire innen az Bészékeden vagyon tizenhett zaszló álla kato-na, mely az élest és bort Rakoczy taborara, mely is túl az Beszké-den Kronicza nevű helyben vagyon, kisiri... hogy ott tudni illik azen Krinyicza nevű helyben teles Török és Tatár, ugy Moska is volna véle, nemet had is, de mi nemzett, nem tudgya; Bercsény pedig Zambo-ron vagyon litvanus, moldvay és havás alföldi haddal etc. (KA. 1703, Exp. VI, № 46). — Потім (15. VI.) чуємо про Татарів, козаків, Поля-ків і Шведів (Thaly II, 489). — Згаданий Тарпай говорив (20. VI.) про vngefehr 1500 teutsche mann, so sich Schweden nennen, deutsch mundi-ert, mit pistollen vnd carbinern zu pferdt; auch 500 mann, so sich Tartarn nennen, auch zu pferdt, mit tartarischen mundierung... ferner 500 Hungarn zu roß vnd fües etc. (Ilor. Thaly II, 503—504). — В початках липня говорено вже про 10 тис. армію з різних націй. (Тамже 510). — Найліпшим вразком такого страшеня єсть лист самого Берчейлія 8. VII. 1703 до одного угорського пана з перехвалками про поміч від заграничних володарів, гроші, війська, в тім 20 тис. Татарів і т. ин. (Századok 1873, 19—21).

²⁾ Диви його листи до Бонака 15 і 19 червня (в уривках у Талія).

не міг він, очевидно, нічого зробити, всеж таки палка його удача, а ще більше трудність удержати в горах кількатисячну дружину, пхала його наперед. Дня 16 червня бачимо його у Петрушовиці (в першій селі по угорським боці), другого дня вже у Чинадієві (Szentmiklós, недалеко Мункачева), а третього у самім Мункачеві ¹⁾. Звідси старався викликати повстання на долах, в надтісянських околицях, приймав прихильні собі посольства, мусів однак за приходом відділу цісарського війська по короткій битві покинути, чим скорше завернути назад до границі і в Завадці чекати помочи, яку мав йому принести Берчейні з Польщі, в грошах і людях ²⁾. Поміч була неминучо потрібна, бо у краєвого „війська“ почала брати верх зневіра...

§ 2.

Після арештованя Ді-Ерона зносини між Раковцієм і Францією перервалися на якийсь час, одно з технічних причин, друге задля змінених політичних обставин у Польщі після битви під Клішовом, яка зробила Шведів панамі Річипосполитої. Ді-Ерон, покидаючи Польщу, почував себе в обов'язку поучити Бонака про стан і вагу угорської справи, однак сей до половини марта 1703 не мав зовсім ніякого контакту з Уграми, хоч від половини грудня, після перепою з боку Августа (навіть арештованя) перебував у Варшаві. Раковці і Берчейні, покинувши думку, яка їх була на якийсь час опанувала, шукати помочи у Шведів, навязували тоді тісніше нитки з Угорщиною, та аж опісля обернулися на ново до французьких дипломатів. Для міністра Торсі виготовлено новий меморіал в угорській справі. Прошено там, щоб у Іданську були готові гроші, офіцери і зброя; щоб намовити польських панів поставити для нього 4 тис. кінноти і тільки саме піхоти на похід в Угорщину; щоб поручити баварському електорови злучитися з Уграми за ціну Горішньої Австрії та... угорської корони; а все те було підперте дальшими інформаціями про вихід цісарських військ з Угорщини, слабкі фортеці, корисний настрій серед шляхти

¹⁾ Се виходить з Мém. 15²; так само й із візнань Тарпая. Таль подає 23. VI. як день приходу у Чинадієво, з 24 у Мункачево (II, 509), за ним іде, як звичайно, Маркі (I, 257—261). Битва була 28. VI.

²⁾ Мém. 15—18; пор. Századok 1873, 14—17, 101; Thaly II, 511—516; лист Раковця до Бонака в Завадці 29. VI. 1703 (виїмки у Талі).

і поспільства і т. ин.¹⁾. Одночасно з тим Бонак дістав лист з повідомленням про корисний стан справи, приготований вибух повстання і горячими просьбами вставити ся за ним у французького короля, щоб дав 300—400 тис. талерів та прислав офіцерів, інженерів, артилеристів і т. п., а вкінці, щоб Франція не забула на нього при евентуальній загоді з цісарем²⁾.

Посол, очевидно, вдав ся з тою справою до свого короля, а Угрів захопив до дальшого розважного ділання³⁾. Та відкрити касу Людовика XIV було не легко, хоч він у принципі давно згоден був підпомагати угорське повстання, хоч Бонак вказував доволі вигідний спосіб роздобути скоро готівку — у польського примаса, готового позичити її⁴⁾. Видко, французький король бажав наперед бачити діла угорських панів, а доси мав тільки слова... В міру того, як на угорським овиді почали показувати ся знаки конспіраційної роботи, а посол наставляв безупинно в її користь — „угорський патрон“ як поволи; Бонак дістав поручення підпомагати Раковція грішми⁵⁾.

¹⁾ Автентичний текст меморіала не звісний; зміст його поданий у мемуарах Раковція (ст. 9). Сумнівний тільки проєкт що до баварського електора. Що сей меморіал не був призначений безпосередно королеви, а тільки міністрови Торсі, видко з листу Бонака до короля 12 червня 1703 (Cugnaeus, Bidrag, 127).

²⁾ Лист Раковція до Бонака в Бережан 17. III. 1703; зміст його у Legrelle-a (V, 124); мад. переклад у Таля (II, 465—466); сей автор, не знати чому, говорить, що посол перебував тоді в Іданську.

³⁾ *Considerant les avantages... d'une diversion... en Hongrie animé par ses lettres le prince R. et le comte B., mais sans précipitation et avec tels ménagements qu'ils ne hazardassent ni leurs amis, ni leurs personnes* (Mém. de Bonac).

⁴⁾ Король Август робив Бонакови всякі перепони, головню старав ся, щоби посол не міг реалізувати векслів французького правительства (про се оповідає докладно Бонак у своїм мемуарі), тому сей предложив Людовику XIV плян покористувати ся кредитом у кардинала Радзівовського. Король прийняв плян, не без сумнівів, одначе додав зараз: *mais je ne vois présentement aucune occasion d'y faire des dépenses utiles* (Король до Бонака 19. IV. 1703 — Bidrag, 140).

⁵⁾ *Mém. sur les af. du Nord*. Дозвіл дав Лювик XIV мабуть вже на вістку про перше посольство в Угорщини до Бережан. Дня 28 мая Бонак писав знов (імовірно вже про друге посольство) і на се дістав вже ясну відповідь: *Ainsy j'ay peine à croire que vous puissiez recevoir de luy (кардинала) les assistences... Elles pouvaient être utiles pour soutenir les dispositions des deux hommes dont vous me parlez. J'apprend d'ailleurs qu'elles ont commencé à produire quelque effet.* (Bidrag, 171).

Коли розвідини Барвінського випали добре, зробив князь новий приступ до французького короля через Бонака ¹⁾. Посол предложив тоді князеві, щоб або сам прибув боржій у Варшаву, або — як що се небезпечно йому — прислав туди Берчейнія ²⁾. Раковці на те вислав зі Львова свого приятеля. Берчейні приїхавши у Варшаву поставив посла у дуже скрутне становище ³⁾. Він був зовсім без гроша. Полишався хіба кардинал. Бонак поспішив зараз до нього і притадав йому давніші розмови про гроші. Скупий кардинал закинув на те, що часи змінилися, що у нього нема грошей, що мусить їхати на сойм (до Люблина), поробити там значні видатки й приєднувати приятелів і т. ин. Що не змагався посол, скільки не просив і обіцяв — надармо. Не помогла інтервенція ані Товяньського ані навіть його матери, ленчицької воеводини. Аби приєднати сю амбітну людину, дав їй посол свою кариту, на яку вона здавна мала велику охоту. А тут треба було доконче щось дати Берчейнієви. Своїми заходами протягом трьох днів був в силі роздобути тільки 200 дукатів і 100 таларів ⁴⁾. Се було, звичайно, без значіння, коли Берчейні просив, що найменше, 30 тис. таларів. Та, крім грошової підмоги, Берчейні просив ще французької протекції до польських панів. Панове сі — як Сінявські, Вишневецький, Потоцкий, Контский — були доволі щедрі на слова й обіцяли Раковцєви узброєні відділи, одначе коли прийшло сповнити сі обіцянки, відділів не можна було у них допросити ся, навіть на застав (очевидно ідеальний) княжих маєтностей. Певно, поставити кілька соток добре оружних

¹⁾ Згадка про се у відповіді короля в дня 5 липня 1703 на (яевісний) лист Бонака в 28 мая. З того виходило б, що Барвінський повернув десь коло 23 мая.

²⁾ Bonac, Mémoire. Раковці хибно оповідає (Conf. 143, Mém. 11), що він сам вислав Берчейнія у Варшаву.

³⁾ В листі 12. VI. 1703 повідомляє Бонак короля, що Берчейні приїхав перед двома днями, отже 10. VI. З иншої згадки листа, що посол гри дни шукав грошей, можна б догадувати ся, що Б. приїхав ще 9. VI. у вечері. (Bidrag, 126—127). Угорські історики (Таль II, 504; Маркі I, 245) говорять вовсім безосновно, що Берчейні не застав вже Бонака у Варшаві, що посол виїхав був у Іданськ; в дійсности Бонак покинув Варшаву значно по виїзді Берчейнія.

⁴⁾ В реляції про се (12. VI. 1703) Бонак не згадує, звідки взяв сі гроші; в півнійшім своїм мемуарі про північну війну говорить він, що на першу потребу позичив грошей папський нунцій Пінятеллі (Le marquis de Bonac eut d'abord recours au nonce du pape, Pignatelli, et lui emprunta le premier argent qu'il donna au comte Berceny).

людей не легко було й вельможам, одначе не ставало ще найважнішого, іваранційної поруки французького короля, инакше — вони хотіли обіцяну підмогу в людях продати за добрі гроші Людвику XIV¹⁾. Бонак отже мав полагодити сї формальности. Се, очевидно, було лекше зробити, ніж роздобути готівку. Він зараз написав поручене в тім напрямі до Сінявської, Потоцкого і Контского та просив їх позичити Раковцїєви грошей, обіцяючи заплатити їх у Іданську²⁾.

Берчейні довго не міг бавити у Варшаві, боячи ся, щоб його не відкрито. Написавши новий меморіал передав його послови і відїхав в напрямі до Угорщини, а з дороги післав Бонакови довіреного чоловіка Угрина, що мав ждати більшої суми грошей³⁾. В меморіалї займаєть ся найбільше справою наємного війська, його удержанем: просить обезпечення кількамисячної заплати для відділів відступлених польськими панами, а на се буде потрібне найменше 41 тис. таларів на найблизший час⁴⁾. Дальше пригадує давнійші обітницї

¹⁾ Яроховский докоряє тих панів несправедливо, кажучи, що в них були гроші, люде й жертволюбність для угорської справи, а не було нічого для рідного краю (Epizod Rakoczowy — Z czasów saskich, 206—212); противно, порожнеча й захланність були найголовнішими мотивами щедрости Раковцїєвих приятелів (вийнявши подекуди саму воеводину). Найважнішим аргументом для сих приятелів була заслуга на ласку самого Людвика XIV, як моральну так і матеріальну (передусім останню); при тім одначе й самі пробували вони щастя в угорській грі. Ануж повстане поведеть ся, тоді буде можна грубо заробити, бо князь давав їм заставні листи: nous allames joindre nos amis... pour qu'en leur engageant mes biens, nous pussions obtenir d'eux quelques secours de troupes (Mém. 11). Про се згадує й Бонак: R. et B. avaient engagé pour un million de terres afin de ramasser les compagnies polonaises (12. VI. 1703, Cygn. 127). Деж тут „ofiarność“? — На сьому місци зазначимо, що з польських істориків один тільки Яроховский цікавив ся тодішнім угорським питанням, присвятивши йому (окрім ширшої згадки у Dziejach Augusta, 270—277) окрему розвідку під названям у горі титулом (ст. 187—327). На жаль одначе, вона не має майже ніякої наукової вартости — така маса у ній браків, непорозумінь, похибок і фальшів; тому, поправляючи ріжні похибки новітших угорських істориків, розвідку Яроховского полишаємо на боці; більше про неї при огляді літератури.

²⁾ Бонак до короля 12. VI. 1703 (Bidrag, 127—128).

³⁾ Див. донесене Бонака 7. VIII. і лист Берчейніа до Раковцїа 24. VI. 1703. — Берчейні виїхав в Варшаву мабуть 16 липня.

⁴⁾ Від польських панів мало бути десять (а може й двацять) сотень волоських, татарських і польських; на них треба по 500 тал. у місяць на сатню; по переході границї мусять ще бути що найменше три

Ді-Ерона, що французький король мав давати 2—3 місяці підмогу 300—400 тис. і запевнити, що при евентуальній загоді з цісарем угорська справа буде вложена в умови мира; а вкінці просить: намовити польських панів, щоб дали кілька тисяч людей, або довести до того, щоб баварсько-французька армія могла сполучити ся з Уграми; уможливити наєм Сербів; прислати досвідного генерала й фахових офіцерів; вкінці настроїти прихильно Турків, щоб Тикилі міг впасти у Семигород¹⁾. Як тут бачимо, і ще далше пізнаємо, участь польських панів в угорським підприємстві не мала ніякого самостійного характеру, а була тісно звязана з французькою політикою, була тільки рефлексом сеї політики.

Повертаючи вступив Берчейні до всіх приятелів з рекомендаційними листами Бонака, збираючи обіцяні відділи, а ще більше заяви симпатії²⁾. Коли в перших днях липня станув у Завадці, мав з собою: дві сотні Волохів і дві драгонів від київського воєводи, дві від Вишневецького та певну суму грошей³⁾. Ся невеличка підмога і виплата жолду підняла духа Раковцієвого війська, до якого поволи почала приставати й угорська шляхта. Він зважив ся знов зійти у низ, вже з більшим поведженням, аніж попередю. Та краєві сили повстанців, хоч росли бистро, не представляли поважної боевої вартости, також перехід шляхти дуже мало підніс сю вартість. Впевнюваня Раковція й Берчейнія, що чужої помочи потребують тільки на початок діла, не словнили ся. Як перед повстанем і в перших початках його, так і далше, до самого кінця, угорська справа оставала вповні залежна від заграничної підмоги, з боку Людвика XIV. Польським панам приходило ся продовжати ролю посередників, головно протягом літа й осени 1703, доки французько-угорські стежки не втерли ся так, що посередництво спочило на самій белзькій воєводині.

кінні і два піхотні полки, кілька тисячів Сербів і т. ин. Преліминар, поданий Берчейнієм, має очевидні похибки.

¹⁾ *Mémoire du comte Berczenyi, à Varsovie le 15 juin 1703*; мад. переклад у Таля (II, 505—507); короткий зміст у Лєгрея (V, 125).

²⁾ Дня 24 червня 1703 писав князеві з Дражд (Дроздович?), „що вся Польща тішить ся походом, благословить і бажає щастя в світлости“ (Thaly II, 517).

³⁾ Rák. *Mém.* 19; окрім грошей переданих у Варшаві Берчейнієви післав Бонак у Галичину для Раковція ще одну суму, яку дістав від свого короля (*Mém. sur les af. du Nord*).

По відїзді Берчейнія Бонак робив дальше заходи у початім напрямі, бо як люде так гроші, вислані тепер, були тільки малою частиною того, чого прошено, і князь пригадував себе раз-у-раз. Він послав Берчейніїв меморіал у Версаль і з свого боку не переставав заохочувати короля і просити грошей¹⁾. Та його власне становище було дуже невідгідне. Формально був він послом при боці Карла XII, а робив як посол при Річипосполитій. Август II не хотів терпіти такого подвійного становища і розпорядив, щоби Бонак або став формальним послом при його боці, або покинув Варшаву. Посол не міг зробити першого бажання і не хотів сповнити другого приказу. Він розумів, що для Польщі мусить бути окремий посол, правда, не тому щоб заступати перед її державними властями потреби французької політики; ні — він заявляв прямо, що в Польщі французький посол не має що робити, він тут доконче потрібний тільки для угорської справи²⁾. Він радо сам обняв би се становище, як би того хотів король. Чекаючи відповіди Людвика XIV Бонак тимчасом мусів виїхати з Варшави, наперед на село під Варшавою, де міг відбирати потрібні інформації і робити заходи в угорській справі³⁾. Сюди прислав йому Потоцький повідомлене, що відступив Раковцїєви около 500 людей без грошей, домагаючи ся очевидно послового „*vidi*“ на рахунок: „се що зробив він, не стало ся для прислуги князєви Раковцї — писав він — а тільки щоб виявити свою постійну ревність для інтересів в. величества“. Він предкладав свої

¹⁾ З огляду на трудність посилки грошей через Іданськ, пропонував дорогу з Італії у Краків (Реляція 30. VI. 1703 — *Bidrag*, 154). У тім стуканю до каси перестунав Бонак навіть межі дворацьких форм: *Je La (Votre Maj.) prie de me pardonner cette hardiesse et de me permettre encore, que ce n'est rien que de secourir les Hongrois, si on ne le fait avec toute la diligence possible* (Реляція 7. VII. 1703 — *тамже*, 158).

²⁾ *Ce pays, qui ne serait pas beaucoup à ménager pour V. M. dans un tems où la Hongrie serait tranquille, mérite peut-être qu' Elle y fasse présentement un peu plus attention, quand ce ne serait que pour avoir un prétexte d'y tenir quelqu'un qui puisse faciliter ce qu'il y aura à faire de ce côté cy pour la Hongrie* (Бонак 30. VI. 1703 — *Cygnaeus*, 154). Зі свого боку він поручав патра Монмежана (Денеша 7. VIII. 1703 — *тамже*, 169).

³⁾ Бонак 12. VI. і 3. VII. 1703 — *тамже*, 128 і 155.

⁴⁾ *Il me marque qu'il ne s'est porté à servir, comme il a fait, M. le p-ce R. que pour témoigner à V. M., dans une chose de cette importance, le zèle qu'il toujours eu et qu'il aura toujours pour ses intérêts* (Бонак 7. VII. 1703 — *тамже*, 157).

дальші услуги в сїм напрямі, позволяв вербувати військо у своїх маєностях і т. ин. Очевидно, посол не занехав щиро законкомітувати бажань і предложень воеводи¹⁾. Ще горячіше поручив королівській увазі неоцінені заслуги Сінявскої. Вона також збирала ся післати 200—300 Волохів, або й доставити Татарів, „щоби піддержати в Угрів їх теперішню дужку, що Польща буде помагати князеві“²⁾. Сам белзький воевода був куди твердший. Щоб і його взяти, пропонував Бонак своєму королеви написати ласкаве письмо воеводі і заохотити його помагати Уграм. Успіх такого письма — на погляд посла — зовсім певний, при загальній чистолюбности Поляків: „Вони знають, що в. величество писав нераз до небіщика короля й королевої-вдови ще тоді, як він був тільки гетьманом; вони всі мають себе за рівних і думають, що службою в. величеству заслужать собі таких самих ознак прихильности, яка припала иншим. Як що в. величество запевнить собі воеводу белзького і кнївського, то навіть хочби й сам король хотів спиняти доставу підмоги Угорщині, сї панове будуть підпомагати навіть против короля; з другого боку, вони такі маючі, якраз при угорській границі, що хоч би польський король і хотів сповняти бажання в. величества в тїм напрямі, то нічого не вийшло б з того, якби вони були тому противні“³⁾. Бонак писав тут правду і Людвик XIV розумів її, сповняючи зараз бажанє посла⁴⁾. Сінявський, коло якого крім посла заходила ся ще його власна жінка а навіть сам кардинал, подав ся тоді: він згодив ся відступити Раковцієви 200 Волохів за 3-місячну заплату тисячки дукатів, і на дальше заявляв готовість підпомагати Угрів, безкористно, як

1) Бонак 7 і 24. VII. 1703 (Cugnaeus, 158, 162—163).

2) В Бонаковій депеші сказано: encore 200—300 Valaques, одначе про попередні не знаємо нічого.

3) Ils savent que V. M. écrivait autrefois au feu Roy de Pol. et à la Reine douarière dans le tems qu'il n'étoit que général. Ils se croient tous égaux, et ayant servy V. M. ils pensent mériter les mêmes marques de sa bienveillance qu' Elle a voulu accorder à d'autres... Si V. M. s'assure de p. de Beltz et de luy (воеводу кнївського), quand même le R. de P. voudrait empêcher qu' Elle ne fit passer des secours en Hongrie, ces seigneurs luy en faciliteront les moyens, malgré luy, et ils sont si puissants sur cette frontière que le R. de P. quand il voudrait faciliter les desseins de V. M. de ce côté là, ne pourrait pas le faire s'ils s'y opposeront (Бонак 24. VII. і 8. VIII. 1703; — Cugnaeus, 162—163, 182).

4) Що Сінявський удостоїв ся ласки, видко з реляції Бонака 22. VIII. 1703 (тамже, 175).

казав — тільки за пенсію французького короля¹⁾. Бонак був добре свідомий величезних видатків свого короля, однак не міг нічого ліпшого видумати, як з огляду на важність справи поручити воеводову пропозицію²⁾. Був се мабуть не лихий інтерес у такому винаймі, бо до Бонака почали зголошувати ся й інші пани, предкладаючи військові відділи, як що французький король „хоче ще робити які виплати на сю справу“³⁾.

Тимчасом наспіли прикази Людовика XIV що до його становища як посла; він мав переїхати в Ельблєоні або Іданськ. Перед виїздом хотів однак роздобути грошей для Раковця, бо ані король не прислав, ані пересправи з банкирами не дали нічого. Він вкінці присилював Радзейовського і Сінявську позичити йому 30 тис. таларів на протяг трьох місяців; перший дав 15 тис. зол. дукатами, друга — решту. Гроші передав зараз тому Угринови, якого прислав був Берчейні, щоби купити у київського воеводи 400 людей, а решту під їх охороною завезти на Угорщину⁴⁾. Повідомляючи про се свого короля, додав посол остереження: як король заплатить точно обі суми, то збудує собі кредит, так дуже на даліше потрібний; як ні — то на будуще мабуть не знайде його в Польщі ані на сю справу, ані на иншу. Особливо делікатна була справа з кардиналом, який дав гроші, збережені на несподівані випадки, потайки від усіх домашніх⁵⁾. Людовик XIV, очевидно, не міг допустити до упадку свого впливу і зараз велів довги вирівняти⁶⁾. Забезпечивши на най-

¹⁾ Il se chargerait d'envoyer tous les secours qui seraient nécessaires, me faisant insinuer qu'il renoncerait à y rien gagner, ce qui est beaucoup pour un Polonais... si V. M. voulait lui accorder une pension.

²⁾ Бонак 22. VIII. 1703.

³⁾ Бонак 7. VIII. 1703 (Cygnaeus, 170).

⁴⁾ Je suis enfin venu à bout avec bien de peine. M. le Card. m'a avancé 30 m. en ducats d'or et la p-ne s'est chargée du reste. J'ay fait partir aussytôt un Hongrois qui était auprès de moy, pour aller acheter 400 hommes chez le p-n de Kiovie, qui conduiront en Hongrie l'argent qui sera de reste et qu'on fera passer ainsy sûrement (Бонак 7. VIII. 1703 — Cygnaeus, 169; пор. Мém. s. l. af. du Nord та рел. Гоеса 21. VIII. і 4. IX. 1703 у Клопп-а X, 295). З тих грошей 1000 дукатів ввзяв Сінявський за своїх Волохів. Тут замічу, що Hist. des rév. de Hongrie (I, 163) не зовсім вірно говорить, що ся 30 тис. підмога була без королівського розпорядку на особистий кредит посла; ми знаємо, що король дав дозвіл на позичку. ⁵⁾ Тамже, 169.

⁶⁾ 20. VIII. 1703 асигновано 93 тис. ліврів pour affaires secrètes у Польщі (Legrelle V, 126).

близший час угорську справу, міг Бонак виїхати з Варшави; він переїхав в Оліву¹⁾, полишивши при белзькій воеводині в характері дипломатичного агента Марона²⁾. Однак в Оліві не переставав займатися диверсією за Карпатами і ще довгий час був доставцем грошей і взагалі головним посередником межі Уграми і французьким королем³⁾, доки сей не вислав до Раковця окремого дипломатичного агента. Найбільша користь з Бонакової дипломатичної зручності була та, що він мав великий вплив на кардинала Радзейовського і вмів добувати гроші від сього скупаря; без його кредиту, хто зна, який був би початковий успіх повстання⁴⁾.

Яке становище займав король Август II супротив приготувань Раковця, самого угорського повстання, підпомагання з боку польських панів, заходів французької політики і т. ин.? Як бачили ми з огляду головних хвиль сеї справи в першій половині 1703 р. король стояв більш осторонь, не підпомагаючи ані не спиняючи діяльності Угрів та їх приятелів і протекторів. Підпирати їх — він вже давно зрікся; спиняти ж — був він навіть обов'язаний силою трактату з цісарем. Однак він нічого поважного не робив у тім напрямі. Причина тому була не тільки в політичній нещирості короля, який не думав віддати ся зовсім цісареві на услуги й обдумував всякі можливості, а ще більше в політичних обставинах, в котрих він обертав ся. Йому рішучо не вело ся в обох роках 1702 і 1703. Коротко після ратифікування трактату з цісарем стоїть Карл XII вже в границях Річипосполитої. В половині мая мусить Август покидати Варшаву перед Шведами; два місяці опісля Карл XII здобуває перемогу під Клішовом (де коронне військо майже зраджує свого короля), а далше займає Краків. Польський король збирає, що правда, в серпні „коло генеральне“ під Сандомиром, однак мусить випити повну чашу горечі, яка містила ся в ухвалях прихильної йому шляхти. Серед дальших приготувань (рада вар-

¹⁾ Денеша з дня 22 серпня писана вже в новім місці побуту, з Варшави отже виїхав посол десь коло 15 т. м.

²⁾ Legrelle V, 130; Cygnaeus, 243.

³⁾ Див. лист Р—я до нього 2. VIII. 1703 (Thaly III, 23—24) та його реляції 8 і 26. IX. 1703 (Cugn. 182, 190). На його домагання визначив Людовик XIV для Угрів генерала Фієрвілля (12. XI. 1703) та урегулював місячну пенсію для Раковця через Сінявську (15. XI. 1703). Див. Legrelle V, 126.

⁴⁾ Окрім згаданих уже 15 тис. добув він у нього, лишень аж на окреме письмо Людовика XIV, дуже поважну суму — 100 тис. талерів.

шавська у вересні 1702 і нальборська в лютому 1703) та мирових пересправ до решти зриває з Францією (арештоване Ді-Ерона) та попадає в соромний конфлікт із невміру честилюбним примасом. Шведи знов займають Варшаву (поч. цвітня 1703), місяць опісля розбивають знов Августову армію під Пултуском, а даліше облягають Торунь. Август скликає надзвичайний сойм до Люблина (19. VI—11. VII) і тут знаходить доволі симпатії серед низшої шляхти, одначе зараз завязує ся ворожа йому конфедерація в Великопольщі. В половині падоліста піддаєть ся Торунь, і пляни детронізації, яких уперто держав ся шведський король, ставали все більше можливими... Зрозуміло отже, що серед такої ситуації не багато міг давати позору на наміри і роботу Раковція. Одначе не зовсім. Його живий, повний плянів й ініціативи ум, не міг зовсім бути байдужним на те, що діяло ся під його боком, тим більше, що й інші пригадували йому про се часто.

Протягом 1702 р. поводив себе король супротив Раковція зовсім негативно. Діставши від нього листа, не дав ніякої відповіді на нього ¹⁾. Аж коли князь виступив зовсім явно і вісти про його приготування до походу пійшли широко по краю, рішив король таки перекинути нитку знайомости на всякий випадок. Він заговорив з Сінявським про обох угорських панів, а довідавши ся, що були у Львові і вже збирають ся в Угорщину, взяв гетьмана до кабінету, написав лист до князя у формі відповіді на висше згаданий, просив передати його і припинувати, щоби лист зараз спалено ²⁾. Очевидно, зміст сього листа був такий, що король не бажав собі його явности, без сумніву

¹⁾ Коли був писаний сей лист, не знати. Штратман у своїм донесенню 12 січня 1702 р. згадує про оферту Раковція через Ді-Ерона, одначе його відомости дуже непевні і все співнені, тому треба догадувати ся, що князь зробив се в часі свого побуту в Бережанах.

²⁾ В листі белзького воєводи до жінки з 13. VI. 1703, в таборі під Венгровом, читаємо: [Król] o xiazencia y o p. comesa pytał mie, gdzie są; iam odpowiedział, że teraz nie wiem, bom sie ia iuz ich zbrygał, ile słyszałem, że u P. W. Kijowskiego w Lwowie byli, publice, iuz nie taiać się, iezdżili. On tedy odpowiedział, że są we złych rękach, zgubią się. Wziąwszy tedy mie do kabinetu, napisał ten list, który WMMP. odsełam, y prosze, zebys z niem posłała Sypra (?), zebys go w tym pilnował, aby po przeczytaniu spalil go. Poselam y drugi, do mnie pisany od króla, gdzie mi oznaymuie o rebelliej [w] Węgrzech, ale ten list prosze zatrzymac przy sobie (Рук. бібл. Чарт. № 2516).

прихильний і суперечний з обов'язком прийнятим у трактаті з цісарем. Князь міг се письмо дістати вже на Угорщині¹⁾. Мабуть відповідю на нього був лист князя з початку липня загального змісту в формі протесту против недавно перед тим виданого засуду смерті, як несправедливого і незаконного, з мотивованем свого військового виступи, запевненем пошани для короля і легким натаком на надію від нього²⁾.

¹⁾ Про сей лист згадує й Бонак: Il y a environ un mois que le R. de P. a écrit une lettre au pr. de Ragoczy. C'est une réponse fort honnête à une lettre qu'il avait reçue de ce prince il y a un an (Cugnaeus 163). Цікаво, що Раковці не згадує про сей лист, хіба що суди належить згадка в мемуарі про кінець 1703 р.: Le roi Auguste de Pologne m'avoit aussi en ce tems envoyé un officier, sous prétexte de répéter les déserteurs Saxons. Ce prince m'assuroit de son amitié, et me promettoit de ne donner aucun secours à l'empereur contre moi. З оповідання виходить, що сю подію треба пересунути на 1704 р., бо автор безпосередно перед тим оповідає про подію, буцім то 1703 р., яка без сумніву була 1704 р. Хіба приймати тут подвійний блуд у датованю і механічну злуку цілком окремих подій. З поданого нивше письма Раковція до короля виходило б, що сього листа дістав на початку липня 1703 р.

²⁾ Лист сей знаходить ся в III т. Шембекового збору в біблі. Чарторийських (№ 448) в такій (оригінальній) формі: Sire, comme je crois que la sentence prononce contre moi le trentieme d' avril passé, contrair aux loix et justice de ma patrie, a souffisement informé Vostre Majesté de pretendues raisons de mes malheurs, fondé sur le devoir de chaque prince. J'ay asez de hardiesse, Sire, de paroître avant Vostre Majesté, purgé des crimes enormes qu'il estoient faussemant publiés de moy, pour luy rendre tres humblemant part des mes entreprises, aux quelles un si injust procedé m'a forcé — a me mettre al la tete des ceux qui touché d'un procedé, si illegetime que rigoureux, ont pris les armes pour le retablissement de la liberté de leur patrie. Vous sçaves, Sire, depuis longtemps les favorables conionctures que la providence m'a fourni pour cet effect, aussi bien que l'estat malheureux, dans le quel j'ay este obligé de languir entre des dangers infinis pour n'estre pas surpris de mon juste procedé, fondé sur les fondemens qui lui sons connues et qui me donnoient l'esperence de sa protection royale et aggreement des mes intentions conduites, par le profond respect et veneration de sa sacré personne, joint au desir ardent de fair connoître a Vostre Majesté l'attachement, avec quel je suis, Sire, de Vostre Majesté le tres humble tres obeissant et tres devoue serviteur — Le prince Rakocy. Au camp deux lieu devant Mukacs a Polena, ce le 9 de juillet 1703. Дата сього листа насуває деякі труднощі. Polena мусить бути с. Поляна над р. Пінє, на півн. Сваляви, одначе звідси до Мункачева вдвоє дальше ніж тут подано (4½ м.). З дня 8. VII. знаємо один лист Берчейнія (Száz. 1873, 19—21) писаний у „Полянці“, а се була б тільки Лова-Полянка над Боршовою коло

Таке кокетоване Августа з головою угорського повстання, в супереч трактатові, характеристичне для політичних засад того короля і для безпринципності тогочасної дипломатії. При тім усім однак були й реальні мотиви такого поводження. Король мав причину бути невдоволений своїм союзником, хоч особисто приятелював з цісарським послом. Цісар мав, по трактату, довести до згоди в північній війні, однак робив се без ніякого успіху. Коли можна говорити про який вплив чужих дипломатів на Карла XII, то не цісарської, а скорше французької, яка тепер пхала його до дальшої війни. Без успіху полишили ся також старання польського короля, щоб цісар, на основі олівського мира, дав поміч против Шведів ¹⁾. Одним словом Август був невдоволений і якраз на весні 1703 р. висловив сей свій настрій Штратманові ²⁾. Тут, без сумніву, було жерело кількох ласкавих слів для Раковця.

По битві під Пултуском невдоволене короля ще більше зросло і він почав пускати пробні бальони в бік Франції ³⁾. Він рад був почути нові французькі пропозиції, які дали б йому більшу користь від союзу з цісарем. До сондованя французького посла уживав він піємонтця Ляняско, якому поручив підсувати евентуальні користи для французького короля: Август міг би піддержувати угорське повстання, заключити трактат нейтральности з Баварією та видобути з цісарських рук французьких пійманих вояків, з яких один відділ міг би відступити Людовикові XIV для ужитку в Угорщині ⁴⁾. Бонак приймав ці інсину-

Уточі, однак про сю не можна ніяк сказати, що вона „перед“ Мункачевом, і тут Раковці ще не міг зайти. Остаєть ся отже таки перша.

¹⁾ HHSt. A. Pol.

²⁾ Див. Jarochoowski, Dzieje, 261.

³⁾ M. le card. primat me dit hier qu'on luy écrivait de Marienbourg que le R. de P. commençoit à se repentir d'avoir negligé l'alliance de V. M. pour celle de l' Empr., de qui il était mécontent. Il me fit entendre que c'était le R. de P. luy même qui luy faisait écrire (Бонак 7. V. 1703 — Cygn. 137). — Сю зміну потверджували й сепатори (Б. 30. VI. 1703 — тамже, 149).

⁴⁾ Il serait bien difficile de trouver en quoy il pourrait servir V. M.; cependant le c-te L. m'a fait entendre trois choses: la prm-e, la facilité qu'il pourrait donner pour le soutien des affaires d'Hongrie; la sec-e, qu'il pourra faire un traité de neutralité avec M. l' El-r de Bavière et le soutenir dans la diette de l'Empire; et la trois-me, de retirer nos prisonniers des mains des imperiaux, qui luy en offrent présentement 800 qui sont à Francfort... Той відділ, який був у польський коронній армії, мав би бути окремо зорганізований, а інших король

ації доволі скептично, хоч вірив у дійсність зміни¹⁾ та з задоволенням донсив своєму королеви про ці зміни у політичній настрою Августа II, розбираючи еventуальні користи з нового стану річей: одна було б у відкликанню війська з цісарської служби, друга у піддержуванню угорського руху, можливим виключно тільки через Польщу²⁾. Та реальну вартість в цілій сій оферті мала для нього тільки справа французьких вояків. Зараз по пултуській битві думав він про той відділ полонених Французів, що вже був в руках Августа і „гинув з нужди в однім полку Річипосполитої“³⁾. І французький король приймав скептично ці відомости і не хотів починати з свого боку ніяких кроків, доки саксонські війська борються ся поруч цісарських против Франції. „Як що він не має стілько сили, щоб їх відкликати, нехай зазнає того ярма, яке сам собі вложив входячи в союз з австрійським домою“ — писав він послови⁴⁾.

І дійсно, невдоволене минуло якось скоро, тим більше, що з виїздом Бонака у Іданськ навіть неофіційні зносини з Францією перервали ся. Штратман до того, доглянувши нові вагання у короля, почав з свого боку дбати про напругу відносин⁵⁾. Виступ Раковця і початки повстання були лихим свідоцтвом його дипломатичної зручності, і тепер треба було направити свою репутацію. Окрім того й Відень напивав на нього. Тут зразу брано повстанє зовсім легковажно; перші дрібні побіди над курцями прислали були увагу. За те дальший швидкий розвій руху, а ще більше пересадні вісти про буцім то великі підмоги польські, шведські, татарські й ин. зродили страх у ві-

pensait Vous les rendre pour les faire passer en Hongrie... (Бонак 31. VII. 1703 — Cygn. 167).

¹⁾ Бонак 14. V. 1703 (Тамже, 140).

²⁾ Бонак 30. VI. 1703 (Cygn. 150).

³⁾ Тоді то він почав пересправи через ген. Спарре, чи Карл XII не згоден був би відступити пійманих саксонських вояків, які під проводом французьких офіцерів післано би в Угорщину, еventуально в Баварію: J'ay proposé au B. Spar de sonder si les Suédois ne voudroient pas s'en défaire en faveur de V. M., qui les faisant conduire par les officiers François qui ont été aussi pris, pourrait les fairé passer ou en Hongrie avec le P. Ragotzky ou en Bavière. До них можна б — на думку посла — додати тих пійманих Французів, що вже були в коронній армії (Бонак 4. V. 1703 — Cygn. 136). Людовик XIV назвав гадку доброю (5. VII. 1703 — тамже, 171), та шведський король відкинув пропозицію (Бонак 22. VIII. 1703 — тамже, 173).

⁴⁾ Відповідь 31. V. і 5. VII. 1703 (Cygn. 149 і 172).

⁵⁾ Бонак 9. VI. 1703 (Cygn. 146).

донецьких кругах. Рішено поперед усього спинити підмогу Раковцію з Польщі й видано відповідні поручення варшавському послови¹⁾. Він уже при кінці червня хотів зложити протест перед люблинським соймом против давання захисту й помочи Уграм, та очевидно, трохи спізнився, бо Раковці в тім часі був уже на Угорщині²⁾. Так само спізнено виповнене пляну, характеристичного для тогочасної віденської політики — усунути Раковцію зі світа скритим способом у Польщі³⁾. Коли знов бачив Штратман, що польські пани заходами французького посла, підпомагають доволі енергічно повстанню, передав таки королеви письменний протест, покликуючи ся на давніші польсько-австрійські трактати, які забороняють давати захист і поміч ворохобникам сеї або тої сторони; домагав ся, „щоби розпочати острє слідство против тих, що в сїм королівстві й вел. князівстві Литовськїм недавно дозволяли згаданому Раковцію з товаришами мати захист у домах, палатах, замках, землях власних або відданих їм у володінню, що їх протегували тут, жили,

¹⁾ В письмі військової ради віцеканцлера гр. Каввіца (15. X.) читаємо про те: *welcher gestalten der Ragoczy vnd Berczeny durch das königreich Hungarn patentes außsträhen lassen, worinnen selbst die ohne deme ganz consternirte landsinwohner durch anrühmende überkhomung bald schwed. bald pohnlischer hülffsvölkhern in große confusion vnd üblen effect vervorsachendten argwohn sezen thuen. Wan nun I. K. M. vnd des publici dienst hoch daran gelegen, auf dißes sehr nachdenckh. Ragoczische vorgeben wohl invigilieren zu lassen, vnd auf was für einen fundament selbstes berüehe, nachzuforschen. Alß wolle er Herr Reichsvicercanzler durch die kay. an beiden könig. höfen, von Schweden vnd Pohlen, subsistierende gesandte hierüber nähere information einzuziehen belieben, vnd da wider verhoffen etwas an der sache seyn solte, die notturfft behörig darwider handeln, gleich wie hingegen, da es keinen grundt hette, solch nachdrückhsambe befelch oder patenten darwider außwürckhen zu lassen, womit man sothanne Ragoczische vnd Berczenische praetexten vernichten vnd dem volkh den wahn daruon benemben möge (HHSt. A. Svec.).*

²⁾ *L'amb. de l'Empr. a dit qu'il porterait ses plaintes à la République contre ceux qui avaient réfugiés et secouru le prince Rag. Je crois qu'on fera peu d'attention à ces plaintes... (Бонак 30. VI. 1703 — Cygn. 154).*

³⁾ Бонак в реляції 22 серпня 1703 згадує, що недавно перед тим приїздив у Варшаву швіон допитувати ся, де пробуває князь, подаючи, буцім то приходить від його жінки (Cygn. 175). Як що згадуваний у III гл. плян замордованя Раковція при помочи посла Шірендорфа належить до 1703 р., а не 1702, то можливо, що згадка Бонака належить якраз до сеї справи.

грішми підпомагали й радою підбадьорували; щоби тих, які покажуть ся винними, покарано суворо й примірно, відповідно постановам трактатів і союзів; щоби присилувати тих, які пішли на Угорщину, чи то поодинокі чи з військом, повернути боржій у свої краї, і то протягом означеного часу, та на потім не давати ніякої підмоги, ані в Польщі ані поза границями, ані безпосередно піддержуванем і грішми, а посередно пересиланем грошей, амуніції, зброї, живности і т. п.¹⁾. Як бачимо, протест рішучий, звучить як ультіматум, хоч правний його бік зовсім не сильний. *Pacta et foedera*, про які тут мова, не означені ближше, і в дійсности тільки останній трактат з 1702 р. говорив про обопільний обовязок нищити ворохобників, та Річ-посполита не мала формально нічого спільного з тим цісарсько-саксонським укладом. Не знати, чи Штратман думав поважно про слідство й карі на винних, та певно инакше брав справу король Август сповняючи свій обовязок супротив цісара. Він видав універсал, зрадігований в рішучих словах, наказуючи, щоби Раковціві приятелі відкликали свої помічні війська до чотирьох тижнів назад до дому, та „на потім щоби ніхто не зважував ся тому князеві і його прихильникам помагати людьми, чи грішми, чи воєнним матеріалом та удержувати з ним кореспонденцію“, під загрозою кар означених у давніших конституціях на тих, „що порушають пакти з чужими володарями“²⁾. Універсал сей видрукувано зараз у Відні і розкинено по Угор-

¹⁾ *Memoriale ad seren. regem legati caesaraei 6 sept. 1703* (Zaluski III, 543–545).

²⁾ *Litterae universales ad civitates limitaneas, Varsaviae, die 9. sept. 1703* (Zaluski III, 545). — Один з оригіналів у віденським воєнним архіві (КА. Ехр. 1703, XI, № 340); тамже кілька копій і друкованих примірників (лат. і пол.) з хибною датою 8 вер. (КА. Ехр. 1703, IX, № 523; Рег. 1703, 12. XI, № 226 і 22. XI, № 475). Універсал підписаний, окрім короля, Казимиром Сарнецьким, витебським хорунжим. — Про сей універсал писала надв. канцелярія, до воєнної ради 9. XI. 1703: *Es habe der kays. botschafter in Poln H. gr. v. Strattman berichtet, wasgestalten auf sein der hungarischen rebellen halber I. K. M. in Poln übergebenes memorial in der polnischen cantzley die universalia expediret und von selbiger orth ihm die von dem könig selbst unterschriebene und mit dem grossen insigl. gefertigte exemplaria theils in lateinischer, theils in polnischer sprach zu dem ende zugestellt worden, damit I. Kay. M. solche ebenfalls in Hungarn gehöriger orten publiciren lassen können, wie selbige in Poln, absonderlich auf den hungarischen gränzten albereit publiciret worden sind.*

щині на доказ, що вісти, ширені повстанцями про велику підмогу з Польщі, фальшиві¹⁾, а ще перед тим видано угорським командантам наказ, щоби всіх польських учасників повстання імали і пересилали у твердині²⁾. Та польський король з свого боку про виконанє погроз не думав, а якби й хотів, не мав би до того сили. Всю нецирість його видко найкраще з того, що одночасно з виданем універсала продав він белзькій воєводині дві тисячки мушкетів, знаючи дуже добре, що вона купує їх для Раковця³⁾. З другого боку, три місяці опісля, саксонсько-польський посол у Відні говорив, що король готов під певними умовами дати цісареві військову підмогу против угорських ворохобників⁴⁾. Знайшли ся навіть і пани польські, що предклали також свої оферти против Угрів⁵⁾.

Се нове зближенє Августа до цісаря треба пояснити тільки бажанем за всяку ціну здобути поміч против Карла XII, якого задобрити не було на разі ніякого вигляду; се той самий мотив, що звязував польського короля з царем і саме тепер приносив новий союз з ним (12 жовтня). Правда, з одного і другого союзника сама Польща не могла мати хісна, одначе Август, притиснений з усіх боків, все ще носив у запасі давний плян — поділу Польщі, задобреня її коштом сусідів, а за тим її перестрою. Як раз в осени сього року виринає ся справа, саксон-

¹⁾ An alle commendanten in Hungarn. Es habe sich der Ragozi und Berzeni, wie auch einige andre ihre adhaerenten in ihrem ausgesprengten patenten neben andern geruembt, daß sie eine grosse assistenz aus dem königreich Polen, auch eine namhafte miliz von selbiger nation bereits bei sich hätten, daherо I. K. M. in Polen scharfe inhibitiones ausfertigen und publiciren lassen (KA. Reg. 1703, XI, №№ 226, 475).

²⁾ Наказ видано 27. IX. 1703 (KA. Exp. 1703, IX, № 523).

³⁾ Dans le tems qu'il publié ses universaux il vend luy même à la pal-e de Beltz deux mille mousquets, qu'il scait bien qu'elle n'achete que pour faire passer en Hongrie (Бонак 26. IX. 1703 — Cygn. 190).

⁴⁾ Whitworths 26. XII. 1703 говорить про 3 полки кінноти (Arch. Rák. 2, I, № 51). — Цісарська резолюція 16. XII. 1703 поручала Кавніцови розпочати через Штратмана пересправи що до предложених з Польщі 1 батальйону піхоти і 2 тис. кінноти (KA. Registr. 1703, XII, № 312). Справа не дійшла до бажаного результату.

⁵⁾ Був се сам коронний гетьман Любомирський, що через звісного нам Шірендорфа заявив охоту за гроші відступити відділ війська против Угрів (KA. Exp. 1703, XII, №№ 402, 403; Reg. 1703, 16. XII. № 312). І ся справа покінчила ся нічим.

ська дипломатія почала підготовляти поле під *grand dessein*¹⁾. Отже тут також треба шукати мотивів найновішого австрофільського курсу політики Августа.

Провідникам угорського повстання прийшло отже знов розчарувати ся що до „прихильности“ польського короля. Та на їх щастє вони тепер не дуже бояли ся наслідками розвіяня популярного погляду про визначну підмогу з Польщи. По повороті Берчейнія справи пійшли зовсім инакше. Оминаючи Мункачево перебив ся Раковці лісами й горами в половині липня в надтисянські околиці, щоби зблизити ся до саболчеської та гайдуцької дрібної шляхти, яка відразу заявила ся за ним. Слабі кріпости, маленьке число цісарського війська, непорадність командантів та шлендріян і нерозумінне ситуації у центрального правительства були найкращими союзниками повстаня. Міста піддавали ся одні по других, людність признавала над собою зверхність Раковція так скоро, що у віденських кругах появил ся перестрах на місце легковаження. Тоді попробовано зладити податковий тягар, але проголошенє відповідного декрету не принесло бажаного успокоєня, він прийшов запізно (в жовтні) та викликав переконанє про велику слабість правительства. До кінця 1703 р. повстаннє обіймили майже всю північно-східню Угорщину і тільки більші кріпости, як Сатмар, Мункачево, Унгвар, Кошиці, держали ся ще; вминаючи кріпости Раковцієва армія досягла до самої моравської й австрійської границі²⁾. Сей скорий успіх, про який доносив Раковці з очевидним вдоволенєм французькому королеви, був з одного боку ознакою слабости габсбурьського правління у Угорщині а ширини опозиційного настрою серед людности, та з другого боку ховав у собі велику небезпеку для управи повстаня — незвичайну трудність удержати раз зайняті околиці. Некорисні географічні умови і звязані з тим стратегічні труднощі були й остали Ахилевої пятою Раковцієвого підприємства, без огляду на здатність його проводу.

Протягом другої половини 1703 р. зайшла одна важна зміна в таборі повстанців. Як сказано, з початку характер повстаня, против волі ватажків, був наскрізь соціальний; до нього горнули ся найбільше маси селянства, міського поспільства

¹⁾ Про сї пляни див. Droyen IV/1, 278; Theiner, Monuments hist. CCCVI; пор. Jarochowski, Dzieje II, 208, 226, 390.

²⁾ Про хід воєнних подій диви Thaly, Bercsényi III; тогож Ocskay L.; Márki I, 264—303; Acsady, 545...; Szalay VI; Fessler IV; Feldzüge Eug. v. S. V.

і шляхотської дрібноти. Висша шляхта держала ся не тільки осторонь, але й дивила ворожо на новий рух та щиро віддавала себе в опіку цісарській влади. В осени одначе бачимо, що й панове починають переходити на бік повстання. Причини того були різні. Несподіваний успіх руху й очевидна слабкість цісарської влади розбудили на ново придавлені сепаратистичні змагання маґнатів-автономістів; сподівані репресії з боку Раковця та пересадні попятя про заграничну поміч веліли шукати зближення з повстанем; вкінці найважнійше — страх перед соціяльним характером руху подиктував маґнатам доконечну потребу параліжувати сей немилий характер переходом на бік повстання, щоби замість соціяльного надати йому національно-політичний напрямок. Зразу переходили поодинокі маґнати та коли на велике здивуване до Раковця пристав один з найбогатших панів, сатмарський наджупан Каролі, погромник перших Раковцівих ватаг, зражений непривітним становищем віденських кругів — тоді перехід став загальний, що всьому рухови надав переважний шляхотсько-політичний характер. Ся зміна мала далекосяглі наслідки, підриваючи дотеперішні основи повстання та примушуючи його провідників безнастанно глядати підмоги за границею і нею тільки жити. Одночасно з сею зміною проявили ся й перші національні конфлікти: Волохи й Серби виступили против повстання і вказали тим способом австрійському урядови один із шляхів підтинати небезпечний рух.

Та се ще не скоро прийшло. Австрійський уряд ще довгий час зазнавав неповоджень. Хід повстання почав щораз більше комплікувати ся з загальною європейською ситуацією, з великими воєнними акціями того часу, на півночі й полудні. Раковці серед того розвинув широку дипломатичну діяльність, щоби піддержати свої зусилля на Угорщині й удержати раз здобуті становища. Подрібний огляд розвою воєнних подій на Угорщині не входить у програму сеї праці, будемо тільки підчеркувати головні фази державно-політичних відносин Угорщини; так само будемо обмежувати представлене й освітлене звязей угорської справи з иншими європейськими державами до самої Польщі і до тих подій, які тісно вязали ся з політичною ситуацією Річипосполитої.

(Далі буде).

Матеріали московського „Архива Министерства Юстиції“ до історії гетьманщини.

Подав Іван Джиджора.

З поміж усіх частин пошнатованої України історія лівобережжя, докладнійше кажучи — історія гетьманщини найменше оброблена, а спеціально в декотрих питаннях — просто *tabula rasa*. А прецінь гетьманщина се одинока часть України, де український народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономічним устрою, а через те саме жив і релятивно найповнійше своїм національно-культурним житєм, без огляду на се, де були центри тієї культури. І власне дякуючи довшому, чим деінде, істнуванню державно-автономічної окремішности в масі могло сильнійше вкорінити ся почування національно-культурної окремішности, так що могло переховати ся через пізнійші безпросвітні часи аж до порога XIX столітя і послужити зародком національного відродження. Ясно, що гетьманщина повинна бути центром нашої історії в XVII і XVIII ст. Тимчасом лишаючи на боці незначну скількість дрібнійших ффрагментаричних розвідок, до того писаних нерас без огляду на основні факти, уставлені нашою історіографією, а навіть проти них, не маємо про се ані скільки небудь важнійших праць ані солідних збірок матеріалів. А не виданого документального матеріалу заховала ся велика сила по різних архівах, між якими що до скількості і якості документів для нашої історії на першім місці

треба покласти московські архіви. В Москві, куди я їздив з доручення археографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка, я мав нагоду по часті познайомити ся з ними. Та за весь час мого кількомісячного побуту в Москві я мусів обмежити свої заняття тільки до архіву міністерства Юстиції і в часті також до Румянцовського музею. Другий головний архів, міністерства заграничних справ за браком дозволу був для мене недоступний, за що очевидно треба дякувати тільки репрезентаційним властям нашої держави, через які лишень можна такий дозвіл одержати.

Моїм завданням було збирання матеріалу для часів гетьмановання Скоропадського і Апостола. Через те одначе, що матеріали для української історії не становлять якогось одного відділу, а порозкидані по різних групах в суміш з матеріалами різних російських інституцій, з архівів яких опісля повстав і згаданий архів, а далше через те, що й там, де якісь партії документів до української історії при купі, нема в них якогось скільки небудь систематичного укладу ані що до хронології ані що до змісту, проте мені поневолі приходило ся торкатись різних документів так часом як і змістом доволі далеких від наміченої мною теми. От тим то я перше ніж докладніше розповім про результати моєї роботи, для інформації скажу декільки слів загальних про архів міністерства справедливости, про розміщення в йому документів до української історії і по зможі також про характер тих матеріалів і їх вагу для української історіографії.

Матеріали для нашої історії з часів козацьких в згаданому архіві є від часу Б. Хмельницького, а дещо як нпр. в стовбцях Білгородського стола то і з ранійших часів, але загалом беручи їх мало в порівнянні з такимиж матеріалами кінця XVII і цілого XVIII ст. Головна частина тих матеріалів переходуєть ся в архів міністерства справедливости, куди ввійшов архів посольського приказу, який завідував українськими справами у початку.

І так перша значнійша група документів до нашої історії се тзв. „Дѣла Малороссійскаго приказа“, ¹⁾ куди входить 127 книг (до 1727 року) і 233 стовбців, а належать вони до

¹⁾ Українськими справами завідував Посольський Приказ, а по нім його наступниця „Коллегія иностранныхъ дѣлъ“, і се було зверхньою оваквою автономічного становища України. В 1663 р. наслідком збільшення українських справ утворено до помочи посольському Приказу ще окремий „Малороссійскій Приказъ“, до якого належали головно військові і воєнні справи.

другої половини XVII ст. (1666—1701). Тут зібране майже все до гетьмановання Брюховецького і Многогрішного а по части до Самойловича і Мазепи. Найбільша скількість (особливо стовбців) присвячена боротьбі за лівобережжя між ріжними претендентами до гетьманської булави.¹⁾ Як книги так і стовбці уложені без усякої системи, чисто припадково. Опис є, але тільки писана і походить мабуть з кінця XVIII або початку XIX ст. і сливе непридатна до вжитку, бо зредатована як найзагальніше, а часами то просто занотовано тільки № кн. чи стовбця з допискою „Разныя дѣла“. Через те приходить ся самому перечитувати книгу за книгою, стовбець за стовбцем. Матеріали „Мал. пр.“ були в части використані, але поверховно. Оригіналів українських документів в книгах абсолютно нема, а тільки т. зв. „Списки съ бѣлорусскаго письма“, лишень в стовбцях стрічають ся, але й то дуже рідко.

Того самого рода матеріал, себто для вияснення таких же питань що і попередній, містять в собі книги і стовбці білгородського (книг 201, 1629—1708 pp., стовбців 1911 [1618—1702 pp.]) і сівського (книг 33 [1631—1705 pp.] стовбців 507 [1623—1707 pp.]) столів, які знаходять ся в відділі діл Разрядного приказа. Особливу увагу звертаю на діла сього останнього, які досі, скільки знаю, були нетикані нашою історіографією, мабуть через те, що до останніх часів були не упорядковані, а крім того не звертали на себе уваги, як документи чисто російської інституції. А тимчасом сміло мож сказати, що коли не більша частина то у всякім разі половина усього того матеріалу належить до української історії. Воно й не диво через те, що білгородське воєводство (потім губернія) було на українській території (Слобідщина); було до того найблизшим сусідом гетьманщини і наочним свідком подій, які тут відбували ся, а при тім операційною базою для російських військ, що приймали участь в політичних заверюхах гетьманщини. Хоч би в нас не було инших жерел для тих часів української історії, то на підставі донесень російських правительственных агентів і відповідей на них в формі розпоряджень правительства тим же агентам можна б докладно відтворити собі образ того, що тоді діялось на Україні. Документи сівського, а особливо білгород-

¹⁾ Дещо про сі матеріали: Г. О. Карповъ, Критическій обзоръ разработки русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся. Москва 1870, с. 159—179.

ського стола головню багаті подробицями і деталями, (а сього менше напр. в в ділах „Малоросійського приказа“) з часів боротьби Дорошенка з Брюховецьким, а потім з Многогрішним, а сього останнього знова (хоч і не військом) з своїм контркандидатом сумським полковником Гарасимом Кондратовичем. Уваги московських тутешніх агентів, здасть ся, не уйшов ані один похід дрібних відділів, ані один рух тієї партизантки, а партизантками були сливе всі ті боротьби гетьманів, в яких кождий з окрема ніколи не міг вивести в поле значнійших мас війська з браку сил через таке розбиття. При тім маса звісток про поодиноких діячів, старшин, полковників, сотників і т. д., які на короткий час виринали і тут же знова зникали в товпі даючи місце иншим такимже. На підставі власне сього матеріалу можна буде насамперед прослідити історію кожного з тих родів, які опісля захопили керму місцевої управи в свої руки і усталити непевні або зовсім такі невідомі дати чисто льокальних подій, а головню проаналізувати цікавий процес того політичного ферменту і висвітлити і усталити характер того часу. Наша історіографія мусить, заки піти дальше, розв'язати етсю цікаву проблему, звідкіля ішов і які цілі мав сей рух, який до речі ні трохи не мав тої закраски економічної боротьби верств людности, що пізнійше було, і навіть московське правительство не старало ся його з тої точки погляду використовувати, що знова пізнійше в першій половині XVIII ст. було його головним тактичним маневром. Звідкіля таке перекидування з одного табору в другий, від одного чоловіка до другого, при тім без ясної якоїсь програми, а що головне, свідомо на некористь московському правительству. На такому то ґрунті вирости з початку такі типи Пушкаря, які поволі вироджують ся і нікчемніють переходячи через протопопа Максима Филимонова (пізнійшого єпископа Мефодія), Брюховецького до вроджених мальконтентів і доносчиків Данила Забіли і Загоровського.

Менше вже тут маємо матеріалу для історії чисто внутрішніх справ, але все таки є деякі і для сього інтересні річі, як нпр. в „Ділах Малоросійського Приказа“ ст. № 206, де містять ся нові надання і ствердження старих найважнішим старшинам в 1689 р.; при чім в кожній жалованній грамоті подано менше або більше докладне curriculum vitae — головню заслуги і участь в воєнних походах дотичної особи. Неменш интересна також книга з тих же „дїл“ № 54: „Книга клятвеннымъ обѣщаніямъ Петру Алексѣвичу“ з 1682, свого

рода реєстр, де під формулами присяги підписали ся не тільки старшини кожного полку, але й козаки і міщане. Се позволяє нам приглянути ся докладно устроєви нижшої головно (бо вище знана вже, хоч теж недокладно) адміністрації козацької, як і міщанським корпораціям (цехам) в тім часі. Скільки мені відомо, то ся книга досі не використана, а вона супроти затрати архівів дрібнійших адміністративно-судових центрів має для нас першорядне значіння.¹⁾

Нарешті що до описи білгородського стола, то вона вже останніми часами владжена і видрукована (тт. 13 і 14), хоч не вся — бракує ще більше як третина описі стовбців. Тільки й та опись далеко не відповідає вимогам, які ми ставили б до неї. Тут загально треба сказати, що управа архіву має в пляні описати насамперед документи московско-російських інституцій, а вже опісля забратись до описання „Малоросійських дѣлъ“. Через те і опись білгородського стола завдячуємо лишень тому, що се була інституція російська. Тільки і в ній документи описані дуже загальними фразами і з малою кількістю імен власних, а що в показчику подано тільки ті імена, які знаходять ся в описи, то часами годі наперед що небудь з того вирозуміти. Зістаєть ся тільки здогад, а для справдження її треба читати дотичний стовбець. По моїй думці, коли опись документів з огляду на місце даєть ся дуже загально, то в показчику належалоб виписати імена осіб і назви місцевостей не тільки такі, які є в описи, але всі, про які згадують документи. Сю недостачу по часті вирівнює в українських справах річевий і технічний показчик, де під такими технічними термінами, як „измѣна“ і т. д. зазначені документи, які коли не всі то певна більша їх часть належить до українських справ.²⁾

Про „Дѣла Малоросійскаго Приказа“ — хоч не все до річи — подав дещо Карпов в цитованім вище „Критическомъ обзорѣ“ куди відсилаю цікавих. Тут іще додам тільки

¹⁾ Так нпр. Лазаревський в статі: Апостоли (Русс. Арх. 1875 кн. I, с. 91—93) категорично твердить (с. 93), що Данила Апостола вибрано миргородським полковником в 1683 р. Коли нпр. в згаданій книзі він вже в першій половині 1682 р. підписаний як полковник на чолі підписів миргородських полчан.

²⁾ Про стовбці Бѣлгородскаго стола див. між иншими коротку характеристику проф. Багалія: Матеріали для історії г. Харькова въ XVII вѣкѣ. (Сборникъ харьковскаго историко-филологическаго общества. т. 16, Харьковъ 1905, ст. 396).

одну загальну замітку. Як сказано в Архіві міністерства справедливости тільки частина документів з того часу і то, скільки розходить ся про документи українські, то вони тут тільки в копіях, а радше в недоладних перерібках¹⁾, решта знова то в більшій частині „статейні списки, отписки і роспросні річи“. Друга частина документів переходує ся в архіві міністерства заграничних справ. Я звертаю увагу, що так на „списки съ бѣлорусскаго письма“, як і на донесення і справоздання московських правительственных агентів далеко не все можна покладати ся. Авторитет їх досить сильно підорвав вже відомий Котошіхін, який сам бував автором подібних „статейних списків“ і „отписок“, як піддачий Посольського Приказа: „Пишутъ они (правит. агенти) — говоритъ він — въ статейныхъ спискахъ не противъ того, какъ говорено, прекрасно и разумно, выставляючи свой разумъ на обманство, чрезъ чтобъ достать у царя себѣ честь и жалованье большое; и не срамляются того творити, понеже царю о томъ кто на нихъ можетъ о такомъ дѣлѣ объявить“. „Для чего такъ творятъ? — поясняє він дальше — Длятого: російскаго государства люди порождою своею спесивы и не обыкновенные ко всякому дѣлу, понеже въ государствѣ своемъ наученія никакого доброго неимѣютъ и непринимаютъ, кромѣ спесивства и безстыдства и ненависти и неправды“. Через те треба паралельно вести зайняття і в Архіві міністерства заграничних справ, який доповнює отсей архів, а крім того там зібрані по більшій частині оригінальні українські документи.

Матеріали для дальшого періоду української історії, а головню до XVIII ст. розкинені по різних групах одного з найбільших відділів сього архіву т. зв. „Бывшій архивъ московскихъ департаментовъ правительствующаго сената“. Перша з великих партій документів по українській історії, зібраних разом се т. зв. „Дѣла правительствующаго сената по малороссійской экспедиціи и иностранной коллегіи“. Дальше загалом багато, хоч порозкиданих маленькими партіями, українських матеріалів міститься в другім відділі сенатського архіву званім: „Дѣла правительствующаго сената до раздѣленія его на департаменты“, на жаль не поділенім на такі підвідділи як перший відділ сенатського архіву. Тут маємо частину документів „Министерскаго правленія малороссійскихъ дѣлъ“, про арештантів, висланих

¹⁾ Між иншими про се див. мою рецензію на Еварицького: Источники до історії запорожскихъ козаковъ, Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. 67, с. 22—33. Також: Карповъ op. cit. ст. 171.

з України, заложенне митної комори для України в Києві (1754—57 р., № 2865—6, 69, 79), про гетьманські і інші маєтності (№ 2592 і 3478), а нарешті прецікаві 4 великі вязки оригінальних донесень гетьмана Апостола й української управи по ним за 1727—44 р. (№ 3568—71). скопійовані мною і призначені на першу чергу до опублікування в „Жерелах“ нашою комісією. Нарешті діла 3-го департаменту сената (по розділі його на департаменти), де переходять ся акти Ліфляндії, Естляндії, Фінляндії і України. До сього ж архіву передано архів чернігівського гражданського і уголовного суда, в якому є документи ще з першої четвертини XVIII ст., але тут переважають документи до справ цивільних, а головню маєткові справи. При тім всім треба сказати, що українські матеріали розкидані по всім иншим відділам і підвідділам архіву, в актах сливе всіх чисто російських інституцій і багато з них знайдець ся тільки припадково або по розборі цілого архіву, а се що тут сказано — сказано лишень поверховно про великі збірки документів для нашої історії. Я ближше познайомив ся тільки з „Дѣлами сената по малороссійской экспедиції“, які містять ся в 154 книгах (загальна нумерація № 1728—1880,¹⁾ 1685—1761 pp.)

Як і в попередніх так і в отсій групі матеріалів нема жадного систематичного укладу, через те і тут стрічають ся документи далеко старшої дати ніж в описі зазначено, хоч їх і небагато, як рівнож розмірно небогато документів і з кінця XVII ст. (перша половина гетьмановання Мазепи — до чого матеріал переходить ся головню в арх. мініст. заграничних справ). За те тут майже все зіbrane в одно аж до першої половини XVIII ст. починаючи особливо з 1720-х р., коли знова уриваєть ся відділ „Малороссійскія дѣла“ в архіві мін. заграничних справ. До політичної історії гетьмановання Скоропадського і відносин до російського правительства матеріали теж по більшій часті там, а тут передовсім до внутрішніх українських відносин того часу. Зате матеріал з часу малоросійської колєгії, гетьмановання Апостола і по ним з малими виїмками весь тут, так для історії відносин і, сказати б, правно-державного становища України супроти російської імперії, як і для внутрішніх обставин. Се пояснюєть

¹⁾ В загальнім перегляді архіву міністерства справедливости (Памятная книга московскаго архива министерства юстиціи, Москва 1890), крім инших похибок фальшиву звістку подано і про отсю групу. На ст. 127 подано, буцім згадана група обіймає лишень 54 книги, коли в дійсности в ній є 154 ки.

ся тим, що сї матеріали містять ся, як сказано, в сенатськїм архіві Сенатови ж піддано, як відомо, українські справи в 1722 р., де вони були з перервою на час гетьмановання Апостола (1728—1734 р.) до кінця, і очевидно сенат разом з завідуванням України перейняв від колегії заграничних справ і дотичний архів. Через те, що я ті часи, перша половина XVIII ст., постановив вибрати предметом моїх зайнять і з тою думкою вибрав ся до московських архівів, я мав нагоду ближше познайомити ся з отсею ірпую матеріалу і можу дещо більше про неї сказати, як про попередні.

Часи перших двох десятиліть XVIII в. се часи кількарязового зведення рахунків з дотеперішніх відносин України так до російської держави, як і з чисто внутрішніх обставин з боку українського правительства й суспільства. А се роблення рахунків було безпосередно викликане знова кількарязовою ліквідацією дотеперішньої політики російського правительства до України і прикладенням нових способів, щоби знищити вкінці її окреме становище і поставити її на рівні з рештою частин російської держави. Одно й друге мусіло очевидно зазначити ся відповідними актами, в яких кожда з обох сторін зазначуючи і обстоючи своє теперішнє становище, шукала мотивів його в минулім. Дякуючи тому історичні документи з сих часів дають нам можливість вглянути і в попередній період і познайомити ся з деталями, яких дуже часто не знаходимо в документах з самого того періоду, бо тоді не було потреби зазначувати тих деталей, як гаразд відомих кожній стороні про себе.

Вибір Мазепи в гетьмани можна уважати кінцем того бурхливого періоду лівобережної України (властиво гетьманщини), періоду неустанного кидання на всі боки, словом того процесу ферментовання свідомого своєї цілі о стільки, о скільки тієї політичної свідомости в 60 і 70-х р. піддавали політичні чинники правобережної гетьманщини, а опісля, з переходом правобережної старшини на лівий бік, тільки ремінісценції згаданих політичних думок. Більш як 20-літнє гетьманованне Мазепи було часом релятивного спокою в самій Україні (з виїмком справи Петрика, що зрештою не мала скількинебудь більшого значіння). Не було сильнішої інтеренції в українські справи і з боку російського правительства, яке не мало особливих причин бути невдоволеним з України, і се дало можливість скріпити ся і скристалізувати ся новому українському автономічному устроєви. Повстанне Мазепи (1708—9 рр.) і нещасливий його результат змусило російське пра-

вительство радикально змінити коли не основний принцип російської політики, котрий своєю дорогою тепер що йно ясно сформуловано, то радше тактику до його здійснення, при помочи старого способу небувалого терору і нової демагогічної агітації і кудження одних верств суспільства на другі. Для виконання сього було не тільки введено для постійного побуту військо російське на Україну, але поставлено гетьмана, управу й ціле суспільство під догляд спеціальних царських резидентів (Ізмайлова, Вініуса, а потім стольника Протасєва). Нічого й говорити, що Петро В. трапив в боляче місце, ведучи агітацію під окликом реформ теперішнього важкого положення низших верств суспільства і оборони тих верств перед висшими, а ролю оборонців призначаючи російському правительству і його агентам на Україні. Підчас цілого гетьмановання Скоропадського наслідком згаданої політики Петра показала ся ціла слабкість і браки політичного й суспільного устрою на Україні, особливо в судівництві, який, здавалось, держав ся тільки силою гетьмана і старшини. Тепер же коли значінне обох тих чинників кожного на свій лад обмежено до minimum-а, треба було тільки просто замінити верховну українську управу своєю інституцією а на місце української старшини настановити своїх людей і ділу кінець.

Та зараз по смерті Скоропадського при настановленню Малоросійської колегії і через цілий час її урядовання аж до 1727 р., до привернення гетьманства, виявило ся, що рахунки Петра далеко не були вірні й сподівання його несповнили ся, а в кождім разі не на стільки, скільки він собі бажав. Невважаючи на таке, на око безвихідне положення старий порядок на Україні не тільки не пережив ся, а навпаки по першім розгромі зачав в очах людности набирати значіння й поваги, а навіть притягаючої сили, як щось своє питоме і добре, на жаль на якийсь час загублене. Значить було щось, що сю суспільність з собою вязало. Особливо в часі управи Малоросійської колегії видавало ся людности без порівняння ліпшим навіть гетьмановання такого Скоропадського, на яке всі нарікали, за якого гетьманство дізнало найбільшого пониження так в очах своїх і чужих, якого головною і одинокою прикметою було те, що він був „человекъ зело доброй“, як ненароком влучно схарактеризував його царський резидент при Апостолі Наумов.¹⁾ Показало ся, що лишаючи на боці стар-

¹⁾ Арх. Минист. Юср. Дѣла Правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780 л. 157.

шину, якій власне кажучи, „реформи“ Петрові нічого і сенсько не шкодили, не було нікого, хто бажав би знесення автономічного становища України і порядку, який тут панував, а бажано було тільки направити його недостачі. А се пояснюється просто тим, що суспільство, яке себе в масі уважало за окремих нарід, мало вповні ідею лучности і ідею своєї політичної окремішности, навіть без огляду на реальні причини (головно економічні тягарі загально державні), з яких йому було при тій окремішности вигідніше. Режим заведений Петром по смерті Скоропадського не тільки нічого з обіцяних полєкш не дав, але приніс ще нові тягарі загально-державні (підвиснені податки й удержанє 10 полків кінноти) додавши до самоволі і надужитъ своєї старшини ще більшу самоволу і брутальніші надужитя нового начальства, на котре навіть суду не було. І можна сказати, що коли в часі упадку Полуботка не доводиться ся нам чути сильніших протестів в обороні своїх прав, то як показало ся, причиною тому була не байдужність до них. Навпаки суспільність (говорю тут про тих, що могли мати якийсь голос) тільки ждала догідного часу, щоб могли без нараження себе на великі репресії знова виступити. Поки що, вона тільки те зробила, що не дозволила чужим проникнути, так сказати, в круг тих ідей і понять, на яких опирала ся і народна і плеємінна окремішність України. Поки що мовчала і вчила ся дещо з нового стану річий і дійсно, де чого таки навчила ся: се виявило ся підчас привернення гетьманства в 1727 р.

І власне згадані матеріали московського архіва міністерства справедливости, а спеціально і група „Дѣла сената по малороссійской експедиціи“, разом з збіркою українських актів Миколи Маркевича в Румянцевському музею дає нам змогу вповні прослідити і вияснити отсі що йно піднесені питання. Бути може, що на деякі з них в їх остаточнім сформулюванні, в яким ми їх зараз виписали, не знайдеть ся безпосередньої дефінітивної ясної відповіді — се так, та дарма. В тих часах багато питань, а між ними головно національне, хоч *de facto* існували, а що більше, навіть відчували ся, але формулювати їх в певні виводи і дефініції нікому і в голову не приходило. Та, як сказано, вони існували і в різних інших житєвих справах проявляли ся на зверх, хоч навіть в інших формах. Одначе при докладнім простудіюванні матеріалу можна прийти до ясних виводів. Виводи такі доконче треба вже раз поробити для зрозуміння історії України не тільки

в XVIII, але і попереднього століття. І треба признати, що вони, ті виводи, не йдуть в розріз з новою будовою української історії, як її поставив проф. Грушевський. Не вдаючи ся поки що в деталі, я хочу зазначити бодай найголовніші точки, потрібні для розв'язки сих питань, опираючи ся на згаданім і по часті зібранім мною матеріалі. Се zarazом буде певного рода характеристика і самого матеріалу.

Як сказано, новий курс російської політики супроти України Петра I ярко зазначив ся на зверх полишенням на постійний побут російського війська на Україні і приданнем гетьману постійних резидентів, які по думці даних їм тайних інструкцій мали слідити і не допускати до „измѣны“¹⁾, а з другого боку мусіли розвивати і вводити в жите заміри Петра що до України агітаційними способами, висказаними в публичних правительственных маніфестах: „обороняти простий народ і козаків від кривд і насильств старшини“, обмежуючи при тім скільки можна власть гетьмана над тієюж старшиною. За тими першими порушеннями договорів Богдана Хмельницького й пізніших гетьманів пішло ще кілька інших, як обмеженне права вибору старшини і насильне накидуванне ніби реформ у внутрішній управі (укази в справі організації генерального суду і генеральної військової канцелярії). Тільки ж центральне правительство, крім загальної ідеї чи тенденції „Малую Росію прибрать къ рукамъ“, не мало для здійснення сього певного подрібно виробленого пляну, власне через те, що згадану свою ідею розуміло аж надто вже примітивно не знаючи при тім докладно настрою місцевої людности. Аген-ти-ж правительства, люди старої московської школи, теж нічого нового не видумали не вміючи вмістити нічого нового в рамках даних їм інструкцій. Резиденти при гетьмані і команданти російських гарнізонів на Україні (між ними полтавський командант, пізнійший президент Малоросійської колегії Велямінов) тільки те й робили, що слідили за проявами „измѣны“ — результатом чого була маса арештів і висилок зовсім невинних людей — і ненастанно твердили тайно і явно, що своя старшина кривдить козаків поспільство, що по судах дієть простому народу кривда, розводить ся волокита, беруть взятки і т. д.²⁾ Та

¹⁾ Всі того рода інструкції зібрані головню в „Дѣла правит. сената по малоросс. експедиціи“, кн. № 79; теж кн. № 24/1751, л. 114.

²⁾ Напр. А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 22/1749, л. 24.

для підірвання десятками літ виробленого ладу всего того було замало, а головне те, що всі ті способи були чисто негативні. Перозумна нагінка на гіпотетичних зрадників і терор з сього приводу тільки ширив лая серед суспільности і змушуючи її до замкнення в собі, ще більше відчужував Україну від Росії, так що резиденти перебуваючи постійно при гетьмані навіть не завжди могли знати докладно про зносини його з сконсолідованою старшиною¹⁾ і не вміли через те перепинити напр. роздавництва земель, що було одним з їх ясно зазначених обов'язків. І на те вони постійно жалують ся правительству.²⁾ З другого боку правительство, яке від самого сполучення України з Московією усе мало на умі „малоросійську шатость и непостоянство“, тепер наслідком арештовань, які само таки робило, дивило ся з найбільшим недовіром на Україну, а се змушувало його поводити ся з нею як з чужим підбитим краєм та одночасно стримувало його від цілковитого знесення української окремішности а навіть і від глибших змін у внутрішнім устрою. Правительственні агенти на Україні агітуючи проти старшинських „непорядків“ не вміли виставити тих непорядків, як органічний вплив існуючого ладу, а зводили се, так сказати, на злу волю старшини. Значить усе лихо було в людях, яких треба замінити кращими, Великоросами. І справді лишень в тім напрямі вдалось по часті викликати рух серед людности в деяких полках нпр. в Стародубі, де полчане подали просьбу, щоб їм настановити полковником Великороса. Нагода до такої перемены в людях скоро прийшла. В 1722 р. в цвітні царь Петро ще при житю гетьмана Скоропадського віддає управу України зложеній з самих Великоросів Малоросійській колегії, яку знова піддає сенатови. Та хоч се фактично було знесенням українського автономного становища супроти решти імперії, то все таки цар не рішив ся заявити сього офіційально, а навпаки зазначив, що зробив се на підставі „пунктів“ Богдана Хмельницького, оче-

¹⁾ Див. нпр. інтересну таблицю посвоячення української старшини десь з другої половини гетьмановання Скоропадського, владжену не відомо ким, але в кождім разі Українцем, хто зна, чи не на бажання російського правительства. Як видно з тої таблиці, гетьман, генеральна старшина і усі полковники з виїмком прилуцького Галагана і київського Антона Танського стояли в тіснім родовім звязку. А. М. Ю. Дѣла пр. Сената по малоросс. експедиції, кн. № 79/1806, л. 186.

²⁾ Напр. Дѣла Правит. Сената по малоросс. экспед. кн. № 20, діло 14.

видно відповідно інтерпретуючи той договір, та підкреслив виразно тимчасовість сеї інституції. По смерті Скоропадського і по нещасливій пробі Полуботка оборонити гетьманство повним хазяїном на Україні лишила ся колегія, супроти котрої юридично рівнорядна інституція, генеральна військова канцелярія не мала найменшого значіння. І коли Малоросійська колегія мала послужити для людности наглядним доказом виспости російських порядків і російських людей над українськими порядками і людьми, то власне той доказ дав якраз противні висновки. Про обіцянні реформи і полекші не було тепер і мови а Колегія усю свою діяльність звернула виключно на збиранне податків для державного російського скарбу¹⁾ і справді не зважаючи на зруйнований перед тим війною, а опісля постоем російського війська і експедиціями на каналові роботи край піднесла цифру податків до нечуваної передтим висоти. Та найкраще схарактеризовала діяльність колегії і загалом цілий російський режим, який запанував на Україні під егідою тієї-ж колегії, нова управа, якій по знесенню колегії по неволі прийшло ся зводити рахунки діяльности колегії.

Зараз вже в початку нового гетьманства в падолисті 1727 р. журачись писав правительству резидент при гетьмані Наумов: „О коллежскихъ членахъ... какъ от гетмана и от протчихъ слышу, великие чинены обиды здѣшнему народу, и будетъ-де многое челобитье, что и показываетца по дѣламъ какъ на членовъ такъ и на подьячихъ“.²⁾

Сам гетьман Апостої в своїх „пунктах“ правительству, в марті 1728 р. навівши кілька драстичних прикладів судівництва колегії, додає: „а и протчіе дѣла онаж колегія вершила не по правамъ малороссійскимъ... по своимъ прихотямъ, о якихъ оной коллегії вершеніяхъ многіе Малороссіане тепер бют чоломъ и просятъ разсмотренія“. Гетьман кінчить жаданем ревізії колежських „вершеній“, бо вона „вершенія обстоятельного не учинила, потакуючи одной сторонѣ... изо взятковъ, о чомъ на оную коллегію имѣеть ся явное доказательство“³⁾. Що й говорити, коли такий загорілий російський при-

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по мал. эксп. кн. № 53/1780, л. 159.

²⁾ Див. мою статью: Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722—Зрр. (В Науковім збірнику присвячені проф. Мих. Грушевському, Львів, 1906.)

³⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената кн. № 3568, л. 22.

клонник і, сказати б, професіональний доносчик Данило Забіла говорив, що „Малоросійської колегії члени не поправдѣ дѣла дѣлають и берутъ взятки, отчего Малоросійскіе обыватели плачутъ и отъ разоренія ихъ многіе ушли за границу“¹⁾.

Отсі загальні характеристики були піддержані масою фактичного доказового матеріалу, з котрого ми для прикладу наведемо хочаб таке, що з одного тільки нїжинського полку члени колегії, не виключаючи президента її Велямінова, і канцелярські урядники вимусили хабарів на 800 руб. і то від найнижших верств, мужиків, козаків, а головню дрібного служебного люда, як полкових податкових зборщиків, які по силі своєї служби мусіли входити з колегією в контакт²⁾. Додати треба, що в сій відомості непоказано хабарів з нагоди різних процесів, які в застрашуючій мірі виникли дякуючи інавгураційним закликам колегії подавати жалоби на несправедливі присуди місцевих судів, а яких колегія в мінімальній частині не полагодила, лишивши по собі таку масу неполагоджених протестів, що самі списи тих протестів, „реестры нерѣшенныхъ дѣлъ“ займають цілі архівні книги³⁾. Та найкращою характеристикою того, як правила колегія краєм, може послужити те, що тайний совітник і міністер при гетьмані Наумов зараз по своїм приїзді на Україну, сконтролювавши приходно-росходні книги і порівнявши їх з рапортами Велямінова сенату в справі приходів і росходів, був змушений взяти під арешт цілу канцелярію колегії з причини великих грошових мальверзацій. І так показало ся, що в 1722 р. з виказаних сенатови 45527 р. 19 коп. приходу до каси прийшло 22672 р. 29 коп., а пропало кудись 22854 р. 90 коп., в 1723 р. до виказаних 85854 р. 49 коп. забракло 38119 р. 60 коп., в 1724 р. до виказаних 141342 р. 89 коп. приходу не стало 33288 р. 27 коп.⁴⁾. Значить половина усіх приходів стяганих так безоглядно з людности, попадала в кишені членів

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла преображенскаго приказа. № 139, дѣло 14.

²⁾ Виденія полку Нїжинского разнихъ сотень всякаго званія людей о взяткахъ од членовъ и поддачихъ бывшій колегії малоросійской починенихъ, 1727 году. (Власноручно підписані визнання пошкодованих). Музей Румянцева, архивъ малоросійскихъ актовъ, собр. Н. Маркевичемъ, № 2783.

³⁾ Напр. Дѣла прав. сената по мал. эксп. кн. № 31/1758, 33/1760, 39/1766 і др.

⁴⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, л. 121—122 (донесення Наумова з 2/10 1727 р.) і л. 288.

і урядників колегії. Потім можна собі уявити — крім того, що ми знаємо безпосередно, — як безцеремонно поступала колегія з людністю.

Тільки про колегію. Про військових російських начальників ось що пише правительству той сам Наумов (8/11 1727 р.): ...какъ нынѣ слышу великіе жалобы отъ здѣшнихъ обывателей а паче на генералитетъ..., на генерала Вейсбаха, что всегда требуетъ для разныхъ домовыхъ посылокъ подводъ, сторожей, водовозовъ, ремесниковъ, баб до кухни, по обывательскимъ лугамъ собою косилъ сена, бравъ много с полку работниковъ не малымъ числомъ и то сено на полковыхъ подводахъ возилъ с великою тяжестью; рыбаковъ беретъ попеременно по четыре человекъ с сотни, двѣ слободѣ поселилъ себѣ на обывательскихъ земляхъ люди полтавского полку и оныя слободы свои отъ квартиръ и порцей уволилъ; на генерала поручника Роппа и генерала маэора Дукласа нѣжинской полковникъ Хрущовъ и того полку старшины и сотникъ та полковый комисаръ Ѳеодоръ Дубневичъ чрезъ доношенія показали, что оной де генералъ поручикъ Ропъ занялъ себѣ квартиру в Нѣжинѣ в домѣ бывшаго полковника Толстова и другіе старшинскіе дома не по указу и безъ отводу; к тому же требуетъ он до кухни своей не указныхъ всякихъ сясыныхъ (sic!) и другихъ на домовыя potrzeby припасовъ по вся дни, на которыя де издержано в мѣсяцъ дватцать шесть рублевъ..., да ему же де дается по ево требованію сверхъ указныхъ порціоновъ дватцать, раціоновъ тритцать, да адъютантомъ ево порцей три, рацей пять; да обретающейся при немъ прапорщикъ Михневъ помянутого комисара билъ смертнымъ боемъ и окровавилъ а полковника Хрущова он же генералъ лейтенантъ держалъ под карауломъ, отобравъ шпагу, а старшину полковую похвалялся бить киями. Да племянникъ де ево, прапорщикъ Виттинъ в Прилукахъ пришедъ в ратушу требовалъ у войта подводъ бесъ прогоновъ, которыхъ он войтъ не далъ, и оной де прапорщикъ за то ево билъ плетью; того ж полку при суде билъ же полкового обозного и голову проломалъ до руды. На генерала маэора грааа Дукласа переяславского полку старшина чрезъ прошеніе показала. Въ 1726 году требовалъ он генералъ маэоръ на разныя строенія лесу у многихъ людей не меньше (sic!), такожъ з гаевъ лесу побрано и в двory, прозываемые сулименски, удески и чернецки, перевозено, в которыхъ дворахъ подѣланы великіе стаины с станками, ящиками и с мостомъ в народную тягость. О чемъ я на нихъ господъ Роппа и грааа Дукласа писалъ о ислѣдованіи

командующому генералу Веизбаху, а в полки к малоросійськимъ полковникомъ посланы указы, чтоб лишняго сверхъ указу никому ничего не давали, а кто будетъ насильно что брать, о том бы ко мнѣ писали імянно и присылали б обстоятельныя вѣдомости. А чтоб в томъ справедливость была учинена, о том познать не почему, понеже на самого ево генерала Веизбаха обиды показывають болѣе другихъ¹⁾. Таке саме писав гетьман Апостол і про комендантів поодиноких російських гарнізонів: полтавського Чічеріна, переяславського Яковлева, глухівського Скорпякова-Писарева і ніжинського Толбухіна²⁾, а особливо про захват земель і притягання „всякого званія людей“ в підданство.

Над тим всім нарешті панувала характеристична для старої Росії політика всякого рода обмежень і перешкод і заборон, а переводжена провінціальними, головню пограничними властями, військовими заставами і т. и., вироджувала ся в придирки і секатури, які навіть нічим не були корисні для російського правительства, а місцевій людности українській приносили великі матеріальні страти. Се давало себе відчути особливо в промислі, як напр. заборона робити поташ³⁾, і в експортівій торгівлі через те, що військові форпости утруднювали всяку комунікацію з загрою, про що маємо вимовні свідоцтва самого таки Наумова і Апостола⁴⁾.

Такий стан річий на Україні був погіршений іще дезорганізацією, викликаною подвійною властю, де одна власть юридично рівна другій, а не обізнана з місцевими обставинами, фактично забрала все в свої руки, а виразом сього була самоволя адміністрації і війська, що давала ся дуже тяжко відчувати людности. Серед загального невдоволення чим раз частійше зачали сипати ся скарги — тепер уже на новий порядок, а далі протести в одиноко можливій тоді формі — утікачки. На доказ сього зацитую одну з таких жалоб з початку 1727 р., в котрій панове старшина і сотняне лохвицької сотні „плачливе“ жалували ся на розквартированне військ, які сотня мусіла удержувати. „Бо что прежде — пишуть вони між иншим — за покойного гетмана (Скоропадського), якъ еще и люде замож-

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, лл. 157—158.

²⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената, № 3568, л. 22.

³⁾ Полное Собр. Зак. т. 7. № 4197.

⁴⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по мал. эксп. кн. № 53/1780, л. 157—8, 214, 280.

нїйшіє были, по расположенію іскусних опредѣлено было на сотню нашу Лофицкую компанїй двадцать и три чоловѣка, то нинѣ тисѣ люде, и вже зубожавшіє, на сто тридцать и єдного компанїйця уже другїй рокъ мусѣли по указу, любо з претягчайшою своєю бѣдностю, вистатчати повинность“. Вїйсько до-пускаеть ся при стяганю „повинности“ рїзних надужить. Ад-міністрація знова, для того, щоб на зверх на удержанне одного вояка припадала відповідна скількість хозяїнів, штучно побіль-шала компут, вписуючи туди людей, які по своему привілейова-ному або непривілейованому положенню не могли належати до компуту, а власне „войти городовіє и сѣлскіє, бурмѣстри и сто-рожѣ разніє и протчіє служителѣ ратушніє, зборщики, шафарѣ, помѣрніє, цехмистри, моладшіє, десятники, хватирніє, ктиторѣ, паламарѣ, дяки, пастухи разной скотини мирской, корчемніє доми и винокурнѣ, в которых тилко временемъ бивають меш-канци, старци совершенніє з єдної тилко милостинѣ живучіє, вдови нищетніє и многое число самих нендѣних людей, у чу-жих фолваркахъ мешкающих и питающих ся з єдної тилко по-денной работи“. Через те „тилко тепла дожидаются, а усѣ ро-зийти ся готови, да многіє власніє доми оставивши поросхо-дили ся и розийти ся от безмѣрной дабели готови“¹⁾. І справді той час зазначив ся серіозним еміграційним рухом лївобереж-ної людности особливо на правий беріг Днїпра не вважаючи па пограничний вїйськовий кордон. По словам Наумова такий пе-реселенець „скажетъ на заставѣ, что идѣтъ (sic!) туда (за Днї-про) якобы для жатбы хлѣба или сенокосу и протчихъ работъ, и перейдут сто а возвратятца десят“²⁾; „застава есть, а люди перешли и за границею населилось множество“ стверджує він в иншім донесенню³⁾. Як бачимо еміграція була викликана чу-жим тяжким панованнем, не тяжким власним соціальним устроєм. Устрій на Україні стояв далеко вище від московського, про що вимовно свідчить такаж утічка селянства в Росії на Україну, і ся знова еміграція теж прибрала такі розміри, що стала одним з найважнїйших питань в українсько-російських відносинах через те, що правительство зробило з того дохідне жерело для

¹⁾ Музей Румянцева, архивъ малоросс. актовъ, собр. Н. Маркеви-чемъ, № 503.

²⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, л. 157.

³⁾ Тамже, л. 280.

своїх поміщиків, вимагаючи від українських поміщиків за емігрантів плати т. зв. „пожилыхъ денегъ“.

Я трохи довше задержав ся при характеристиці того першого замаху на автономію України, замаху в формі накиннення гетьманщині російської управи, і її результату, бо се неминуче потрібне для вияснення, який се вплив мало на дальше становище Росії до України і українського суспільства до своєї автономії і до Росії. Російські правлячі круги по смерті Петра не могли не звернути уваги на такий будь що будь важний факт, що не вважаючи на зручну, як здавало ся, тактику, ужиту супроти репрезентантів української автономії, йому чи його аїентам не вдало ся викликати скільки небудь серйозного руху або хочби маніфестації навіть серед нижших верств суспільности за знесенням гетьманщини. Навпаки в міру продовжування дотеперішнього режіму ширило ся тільки загальне невдоволення в низу, підчас коли старшина заховувала характеристичну мовчанку, так що правительство маючи фактично управу в своїх руках в дійсности навіть не мало ясного і докладного поняття про українські справи. Со виявило ся яскраво по приверненню гетьманства: резиденти, які переймали діловодство безпосередно з рук російської інституції, були змушені в справах українсько-російських відносин шукати інформацій в архівах — отже знали менше, ніж колишні московські дяки і піддячі. Се заставляло правительство дивити ся ще більш недовірливо на Україну і уявляти для себе з того боку більшу небезпеку, чим вона в дійсности була. Та з другого боку тим самим Україна будила більший респект, тим більше, що як вчив досвід, навіть родовиті Росіяне й інші чужоземці, настановлені для ослаблення опозиційного елементу українськими полковниками, по якімсь часі ставали в ряди мальконтентів проти російського режіму (напр. ніжинський полковник Толстой). При таких стані річий, маючи на увазі хвилями напружені відносини з Туреччиною, правительство небавом по смерті Петра з початком 1726 р. роздумувало над „удовольствованіємъ малоросійскаго народа“, що по думці правительства можна було зробити уступками на користь автономії¹⁾. При кориснім укладі ще й інших побічних обставин в 1727 р. се було зроблене

¹⁾ Див. мою статю: Причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720—1730-х рр. (Записки Н. Т. ім. Шевченка т. 61, с. 2—3).

в далеко ширших розмірах, як перед тим було проєктовано, бо приверненнем гетьманства. Гетьманованне Апостола, головню перша його половина до 1730 р., на мою думку один з найважливіших моментів нашої історії в XVIII ст. і вимагає детального окремого оброблення. Ми обмежимо ся проте до зазначення найголовніших точок.

В відповідь на указ Петра II з 12 мая 1727, що приносив обіцянку привернення до сили „пунктів“ Богдана Хмельницького, отже вибору старшини і знесення нових податків, наложених малоросійською колегією — від усіх полків посипали ся до царя адреси, в яких панове старшина, козаки, міщани і посполиті, словом — „увесь малоросійський народ“ дякували за обіцянку „содержать малоросійскій народъ по пунктамъ Богдана Хмельницкого“ і за приверненне гетьманства, обіцяючи „за те вірно служити не щадячи останньої каплі крови ітд.“¹⁾. Вибір гетьмана, як незвичайно радісну подію для „малоросійського народа“ оспівав в величезнім панеїрику київський пііт „въ училищъ кіевскихъ славено-латинскихъ ученик Яковъ Галяховскій“²⁾, а славетні маїстрати, як напр. київський, „по полученіи сего (царської жалованної грамоти на гетьманство) при-

1) Сї адреси (оригінальні в підписами усеї старшини до вїїтів включно, а почасти також козаків), крім згаданого політичного значіння ціняї ще і для внутрішньої історії України, як характеристика внутрішніх адміністраційних відносин різних полків в даний момент, про що можна судити вже хочби по ґрупуванню підписів. А. М. Ю. Дїла правит. сената по малорос. експ. кн. № 53/1780, лл. 26—58.

2) Повний та предовгий титул сього панеїрика такий: Ехо радости и привѣтствія и благодарствія на превожделѣнный, преславный и всемилостивѣйшій гласъ Богомъ дарованного, Богомъ вѣнчанного и Богомъ превознесенного благовѣрного и благочестивого и хрістолюбивого государя нашего Петра Второго, императора и самодержца всеросійского, яко обще всему російскому народу новымъ монархомъ всеросійския имперіи престола императорской короны и священного помазанія воспріянїе, объявившій, яко собственно малоросійскому народу ко удовольствованію своему по прежнему обыкновенію имѣти гетмана повелѣвшій, изъ Малія Россіи чрезъ всеяипослѣднѣйшаго раба и всенижайшіе подножіе въ училищъ кіевскихъ славено латинскихъ ученика Якова Галяховского въ достодожний даръ, яко всемилостивѣйшему государю своему Е. И. В. произнесъ лѣта царя царствующихъ 1728, марта 10 дня. — Переховуєть ся в рукописній бібліотеці Архіва міністерства юстиції в Москві під № 105, в вїїтках поданий А. Соболевским в „Чтеніяхъ общ. Нестора-лѣтописца“ кн. 11, с. 39—45. Ціле його значінне — в заголовку, справді тільки, як „ехо радости“ із згаданих подій.

казали для соборанія публѣки на котлах майстратовых вибити гасло, и такъ препошнѣйшую грамоту яко и висоцеговажнѣй рейментарскій унѣверсалъ въ кляр всенародно, разъ пред ратушем, а в другое при благодарственном молебном пѣннїи въ церквѣ соборной вичитали, и по оном исполненіе чинит всегда долженствуем¹⁾. Певне, що ві всіх тих об'явах радості було багато парадного, чистоетикетального, та сього вже не можна сказати про инший об'яв, як вплив значіння гетьманства для людности: коли перед тим так українські, як і російські власті доносили про рости́ч людности не вважаючи на пограничні кордони, то тепер той сам Наумов радить бодай на якийсь час зняти пограничні військові застави, бо можна сподівати ся, що на звістку про гетьмана емігранти зачнуть вертати²⁾. Що більше, Наумов має відомости, що „польские владѣлцы, которые отсель переходящими владѣли и брали с нихъ десятину, нынѣ то отложили, послыша о гетмане, и сами некоторые из ближнихъ мѣстъ отрубежа ввезжаютъ“³⁾.

Ще більший рух, але вже політичний викликало гетьманство в сферах української старшини, а на чолі його стає сам старий Апостол, один з кращих українських історичних діячів, а притім рішучий автономіст. До правительства сиплють ся від гетьмана різні „пункти о нуждахъ малороссійского отечества“, „предложенія“, „краткія изясненія“⁴⁾, в яких гетьман з повним зрозумінням річи, збогаченим недавнім гірким досвідом, стараєть ся оборонити перед замахами автономічне становище України в цілій тодішній повноті, від „пунктів“ Богдана Хмельницького аж до „малороссійского нарѣчія“ і „малороссійского стиля“ включно⁵⁾. Особливо наставляв на захованню повного права вибору всієї старшини „вольними голосами“, вказуючи зовсім справедливо, що усі недомангання українського ладу, на яких основувала ся агітація російського правительства, походять від старшини не вибіраної, а настановлюваної правительством, і через те не залежної від гетьмана

¹⁾ Донесенне київського магістрата Апостолу в лютім 1728 р. Музей Румянцова, архивъ малоросс. актовъ, № 433.

²⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. экс. кн. № 53/1780, л. 280.

³⁾ Тамже, л. 158.

⁴⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп., напр. кн. № 53/1780, л. 207—216, 221—227, кн. № 79/1806, л. 339—343. Дѣла правит. сената, св. № 3568, л. 22 і др.

⁵⁾ Дѣла правит. сената, св. № 3568, л. 22.

і від людности. Спеціальну увагу звертав також на судівництво, яким ненастанно тикало в очі старшині правительство, і тут гетьман проектував реформи, які почасти і запровадив. У всіх тих заходах червоною ниткою зазначається змагання Апостола скріпити скільки мога авторитет і власть гетьмана супроти старшини, і сю ідею старається він переводити в практиці, в чім не можна не бачити особливого впливу російських порядків, в яких йому мусів імпонувати безоглядний послух. Непокірних старшин іменованих правительством і через те незалежних від нього, старався при помочи самого таки російського уряду вижити, як напр. відомого своїми насильствами гадяцького полковника Гаврила Милорадовича¹⁾, а з іншою старшиною в деяких випадках поступав доволі безцеремонно. Наводимо один такий приклад, в яким навіть в формі бачимо наслідок російських порядків, де гетьман звертається проти сотника, отже доволі високої фігури в українській адміністрації. „Тебѣ Афтанасію Жуковському, сотниковѣ глинскому симъ нашимъ открытымъ листомъ объявляемъ: Понеже ти по посланному нашему указу въ Глуховъ къ намъ не приехалъ и учинилъ ся указу нашему ослушень, а сотняне глинскіе въ обидахъ от тебе имъ затѣянных неотступно намъ стужают, просячи за оніе в тебе сатисфакціи, того ради послани по тебе от нас нарочніе козаки сотнѣ глуховской..., которимъ велено тебе взятъ и нехотячого припровадять в Глуховъ. З якими козаками абые приѣздилъ въ Глухов неперемѣнно под неопустними правними винами и войсковимъ караннем, грозно рейментарско приказуемъ“²⁾. І справді в перших літах вдалося Апостолу піднести авторитет гетьманської влади і навіть надати їй певного рода маєстатичної поваги, що ясно пробивається в відносинах старшини до гетьмана. В 1729 р. лубенська полкова старшина ображена указом присланим їй резидентом-міністром Наумовим вдається в тій справі до гетьмана. Бо, пише вона „хотя доселѣ еще неполучили мы такового его... величества указу, чтоб намъ слушати указовъ из другихъ которихъ канцеллярій, не токмо от учрежденнаго над нами Божією и високо монаршою волею одного рейментара вашой панской велможности, посылаемыхъ, однакъ опасуя

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, лл. 569—570.

²⁾ Музей Румянцева, архивъ малороссійскихъ актовъ, собр. Н. Маркевичевъ, № 2107.

ся, щоб не подпасти штрафу за преслушаніє... под високимъ іменемъ его... величества виданного указу, принуждени теперъ оный... обявить"¹⁾. В р. 1728 запорожці вдають ся до Апостола в чолобитною о заступництво дізнавшись „о благополучномъ вашемъ панскомъ пришествіи на престолъ вашъ гетьманскій малоросійскій“.

Та старому гетьману вдало ся вратувати останки автономії далеко не в тій мірі, як йому бажало ся. Першою причиною того була *force majeure* — російському централізмови не хотіло ся уступати з усіх зайнятих ним позицій на Україні. Лишили ся російські війська, лишив ся резидент при гетьмані, а навіть до одної з найвисших інституцій, генерального військового суду увійшло постійних трьох членів Росиян, хоч се останнє було по висказаним в горі мотивам менше небезпечне. Та все те при розумнім гетьмані все таки нейтралізувало ся. Далекі гірша була друга причина, яка не давала надії на піддержання і на далі гетьманства. Причиною того була внутрішня духова формація самого українського суспільства, а власне старшинської верстви. Старшина, як ми бачимо, була привязана до автономії свого „малоросійського отечества“ навіть поза сферою матеріальних користей, які могла дати автономія, але піддержати сю автономію могла тільки пасивно. Мазепинська катастрофа і безоглядний режим Петра I — а більшість тої верстви яка мала обняти спадщину по Апостолі, виростала в часі тих катастроф — не могли пройти даром для духового настрою суспільности і дуже шкідливо відбили ся на характерах. Першим наслідком того було обмеженіє політичного круговору виключно до властивої гетьманщини, яка супроти цілої імперії представляла ся дуже незначно. Далі, страх Петрового режиму викривив характери позбавивши їх твердості, замість чого проявила ся і привила ся в українській суспільности спеціальна прикмета, яку я означив би здібністю приєпопоблення до обставин. Приглядаючи ся вже за Апостола тим заходам *de republica emendanda* бачимо, що люде порузумнійшали, набравши досвіду, зрозуміли навіть теперішні помилки і з розумом беруть ся за діло. Тільки-ж тут ми не можемо не завважати недостачі, якогось сказати б, широкого жесту і розмаху, який може надати ділу твердий характер і сильна воля одушевлена вірою, навіть без огляду

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 59, л. 378, лист кошового Милашевича з 24/10 1728.

на те, в яку би сторону той розмах направляв ся. Натомість ми бачимо якусь дивну непевність і вагання навіть при почутті слушності своєї справи, чого характеристичним прикладом може служити хоч би дрібний факт в наведеним нами листі лубенської старшини до гетьмана. Через те в хвилях коли висша сила, в тім випадку централізм подавав ся, виступав український патріотизм, який без сумніву був; і навпаки в хвилях сильнішого натиску централізму з його атрибутами на Україні проявляла ся здібність приладжування себе до обставин, найгірша прикмета для нації, яка хоче самостійно жити.

В результаті ті дві сили дали третю „равнодѣйствующую“: змінений рід патріотизму, якого виразом був опісля славний памфлет „Історія Русовъ“, а певного рода прототипом його можемо вважати меморіал української управи з часів Апостола російському правительству: „Краткое изяснение о еундаменталномъ состоянїи Малой Россїи.¹⁾ А прояви здібности приспособлення можемо почасти бачити вже в другій половині гетьмановання Апостола по вступленню на російський престол Анни Іванівни, коли російський централізм зачав проявляти ся більше агресивно і тільки ждав з нетерплячкою смерті старого гетьмана.

Ждати прийшло ся не дуже довго — 17 січня 1734 р. умер останній гетьман-козак козацької України. По нім був ще один гетьман, але се був уже гетьман України шляхетської,

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сената по малорос. экс. кн. № 79/1806, лл. 339—343.

ЕМІЛЬ КОРИТКО,

забутий славянський етнограф.

Подав Іван Франко.

I.

Імя Еміля Коритка мало кому відоме, особливо серед його найблизших земляків Поляків. Перша відома нам звістка про його жите була поміщена незабаром по його смерті у четвертім річнику люблянської часописи „Carniolia“ 1841 р. у статі Протослава Мірка „Slovenische Literaturzustände“ 1830—1840, ст. 60. Мабуть на її основі була написана біографічна нотатка у Вурцбаховім „Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich“ т. XII, ст. 473, в якій зазначено в звязку з упадком польського повстання 1830—31 р. інтерноване Коритка в Люблянні і додано, що „тут він займав ся літературними працями, між иншим з великим зусилем збирав словінські народні пісні Країни і робив у тій цілі екскурсії в ріжні сторони краю. Перший томик його збірки п. з. „Slovénske pésmi krainskiga naroda“ появил ся в Люблянні 1839 р. По над се зібрав Коритко збірку костюмів словінського народу (звнш 80 оригінальних картонів), із яких 12 малюнків країнських костюмів було опубліковано в часописи „Carniolia“ 1844 р. Збірка по смерті Коритка була закуплена люблянським адвокатом дром Кробатом.

Друга звістка про Коритка була поміщена в чеській часописи „Časopis musea českého“ 1860, ст. 366 і на її основі коротка звістка в видаваній дром Пітером чеській енциклопедії „Slovník naučný“ 1865, т. IV, ст. 844, в якій Коритко назва-

ний польським емігрантом, а про його жите не сказано нічого більше понад те, що подорожував по всій Країні збираючи пісні, оповідання і приказки, яких видав п'ять випусків у місті невідомім авторови нотатки. Очевидно автор не мав під руками друкованої збірки Коритка, бо про пісні висловився так, що вони не всі народні, але перероблювані. Сей осуд не мотивований нічим, а з огляду, що Коритко сам не володів на стільки словінською мовою, щоб міг фальшувати словінські пісні, сей погляд видається мені неоправданим.

В році 1899 помістив проф. Роман Завіліньський у серпневім зошиті словінської часописи „Ljubljanski Zvon“ на ст. 468—469 невеличку записку Оскара Кольберта, відомого польського етнографа, написану ним на докладній картці збірки словінських пісень виданої Коритком і переданої Кольбертом до бібліотеки Ягйлонського університету в Кракові (sign. Slavica 46). З огляду на важність деяких деталей у тій записці подаємо її тут в скороченім перекладі.

„Еміль Коритко вродився р. 1810 на Покутю (його родина пробувала в Пядиках під Коломиєю). Був інтернований за політичний проступок 1834 або 1835 р. в Люблянї, де пробував під надзором поліції до останнього дня; умер там же в початку р. 1839, мабуть у лютім.

„Коритко жив у приятні з многими письменниками і діячами, як ось із Прешерном, Томаном, Гаєм, Зімою і иншими. В часописі „Illyrisches Blatt“ з дня 28 липня 1838 р., ч. 30 оповістив під своїм іменем про свою збірку словінських пісень і оголосив передплату на першу часть у трьох випусках по 30 крейцарів кон. мон. Оповідає там: „Недавно попросив я у прихильників Славянства причинків до етнографії Країни. Мое заповіджене підприємство починає видане народніх пісень, щоб доповнити дотичні збірки инших славянських племен. Повторяю тут просьбу о присилку всяких записок, бо досі тільки немногі прихильники Славянства, як ось дд. Рудеш, поміщик у Рябниці, проф. Метелько, Матвій Равнікар, парох у Їорі, Яков Доленц, парох у Бистриці, Юрій Плємель, парох у Премі і Йосиф Орешнік, сотруди́ник у Дорнеку (за доставлені мені цінні відомости і матеріяли складаю їм тут найщиршу подяку), відкликнувшись на мою уси́льну просьбу.

„В тій самій часописі і того самого року (ч. 25 із червня 1838 р.) оголосив Коритко поклик про своє видане п. з. „Den Freunden des Slaventhums in Krain ein Slave aus Norden“,

в яким заповідає публікацію не лише пісень, але також казок, звичаїв, обрядів, танців з музикою, вірувань, чарів, ліків, костюмів, знаків і місцевих традицій, а понад се описи носії і домашнього побуту. Смерть перешкодила йому в виконанню тих намірів“.

При кінці своєї записки Кольберті дописав іще отсі рядки: „Пісні першого зошита редагував і коригував сам Коритко; пісні дальших зошитів із його посмертних паперів видав той сам книгар і друкар, помноживши їх деякими новими набутками“.

До сеї записки О. Кольберта додав словінський учений Фр. Ілешіч ширшу увагу, в якій на основі статі Марнового „Jezibnika“ т. XVI подано відомість, що Коритко родив ся у Львові 1813 р., належав до перших збирачів словінських пісень в товаристві Прешерна, Смоле, Равнікара і інших, далі наведено відомість, що редагуванем пісень по смерті Коритка заняли ся І. Космач і М. Кастеліц. Подано нарешті напис на надгробнім камені Коритка: „Emilowi Korytko, najlepszemu Synowi Rodzice. Ur. we Lwowie 1813 r. zm. w Lublanie 1839“. Під ним поміщено чотиростих Прешерна в німецькій мові:

Der Mensch muss untergehen,
Die Menschheit bleibt fortan;
Wird mit ihr das bestehen,
Was er für sie gethan.

Дальші уваги д. Ілешіча присвячені виясненню неясних для нього питань про місце і час уродження Коритка, про причини і дату його арештованя у Львові і інтернованя в Люблянї пропущаємо тут із тої причини, що на підставі новіших матеріалів можемо подати про се докладніші відомости. До одної звістки д. Ілешіча про лист Людевіта Гаая до Коритка з дня 4 грудня 1838 р. повернемо ще пізніше.

В р. 1886 помістила дочка дра Кробата Люїза Песякова в часописі „Ljubljanski Zvon“ короткі спомини про Коритка, в яких подала на стороні 676 ось яку характеристику його особи: „Був молодий, дрібного росту, руки мав тонкі, такі білі і м'які як у жінщини. Славянський тип видно було на його лиці, якого рум'янці декуди вкривали ся літом пригаром і веснянками. Погляд бистрих очий блакитної барви був смішливий і огрівав серце, але часто, часто мрачив ся болюче. В жіночім товаристві умів бути веселим. Огонь, що горів у його очах, мав у собі

щось нервово — та часом його дивно змякнувала глибока задума“.

Остання важна праця, що дає цінні причинки до життя Коритка з урядових жерел — головню про його побут у Люблянї, появила ся в ювілейнім томі виданім на честь проф. Ягіча: „Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića“. Berlin 1908, п. з. Ivan Prijatelj, Emil Korytko, ст. 604—611. Про уроджене і жите Коритка до часу його інтернованя автор подає тільки короткі звістки, із яких найважнійша та, що Коритко родив ся 1813 р. не у Львові ані в Пядиках, тільки в Жежаві коло Заліщик — і що в 1833 р. був на другім курсі філософії у Львові, що відповідало теперішній осьмій гімназійній класі. До сего можемо додати на підставі приватних інформацій, що Коритки були шляхетською родиною гербу Окша, первісно руською, але давно спольонізованою. Їх родинне село Жежава лежить 6 km. на північний схід від Заліщик і числило в 1870 р. 763 мешканців і було власністю Яна Лукасевича. Селянських ґрунтів орних було 815 моргів, а двірських 627, лук і огороїв селянських було 75 моргів, а двірських 13, пасовиска селянського було 33 морги, а двірського 43 морги; ліса селянського не було зовсім, а двірського 288 моргів¹⁾. Се дає нам понятє про маєтковий стан родичів Коритка, власителів малого східно-галицького сільця.

До сих матеріалів можу від себе додати виписки з відеїнського архіва міністерства внутрішніх справ про участь Коритка в польських конспіраціях 1833 і 1834 р. і про процес, якого наслідком було його заслання і інтерноване в Люблянї. Крім того мені пощастило набути у львівського антикварія Томасіка досить великий рукописний том, що містить у собі значну збірку народніх пісень країнських і значну часть кореспонденції Коритка з сучасними славянськими ученими і письменниками. Се дає мені можливість подати біографію Коритка повнійше і докладнійше від усіх дотеперішніх праць, а з другого боку рукописний матеріал дасть можливість доповнити пісенний засіб того, що надруковано в пяти томиках Кориткової збірки країнських народніх пісень і докинути дещо нового до загальної картини

¹⁾ Konrad Oksza Orzechowski, Przewodnik statystyczno-topograficzny i Skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi, W. X. Krakowskiem i X. Bukowinie, według najświeższych skazówek urzędowych. W Krakowie 1872, s. v. Rzeżawa, ст. 72.

етнографічних студій і наукових інтересів чільних провідників славянського відродження в першій половині XIX в.

Еміль Коритко родився 1813 р. в Жежаві коло Заліщик. Приймаємо сю дату як зачерпнену із урядових актів, суперечну з датою поданою на пам'ятнику, яка очевидно оснований була на пам'яті матери, що вчасно з Жежави переїхала з сином до Львова. Батько Коритка, Станіслав, жив далі в Жежаві і був там іще 1838 р. Еміль був наймолодшим із чотирьох братів; крім чотирьох синів були ще дві дочки. Для едукції тих дітей мати перенесла ся до Львова, де сама займала ся їх вихованєм. Із Жежави доведено що місяця фірами провіянті і опал до Львова. Початкові школи Еміль кінчив у Львові і 1833 р. був уже на другім курсі т. зв. філософії, що відповідала теперішній осьмій класі гімназійній. Не маємо ніяких свідочств про те, яким учеником був Коритко, та вже те одно, що в 1833 р. його ім'я появляється в поліції на індексі людей політично підозреаних, доказує нам, що він по при обов'язковій шкільній студії цікавився політичними питаннями і то в тім напрямі, що тоді ворушив уми всеї горячійшої молодіжи не тільки університетської, але також гімназійної, і при пануючій тоді системі швидко мав заповнити в'язниці цвітом польської, а по часті й руської молодіжи. Про справи, якими цікавився тоді Коритко, маємо звістки виписані з віденського архіву на мою просьбу д. М. Тершаківцем, якому тут за його працю висловляю щирю подяку. Виписки передаю в перекладі, а в додатку також у німецькім оригіналі.

З кінцем 1833 р. до дирекції львівської поліції війшов донос, буцім то молоді люди Тишкевич, Улятовский і Коритко стоять на чолі якоїсь конспірації, і що остатній із них має таємну друкарню в якійсь монастирі і займає ся друкуванням брошур революційного змісту. Поліція звичайним своїм способом не арештувала відразу посуджених винуватців, але розтягнула над ними як найдокладніший догляд, якого вислідом було сконстатоване, що Коритко мав справді участь у веденню друкарні, але ні в яким монастирі, ані не власної, а тільки займав ся друкуванням деяких заборонених тоді в Австрії творів, в тім числі Міцкевичевих „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“ в друкарні інститута нар. ім. Оссолінських. Справа сего друкування викрила ся вповні в 1834 р. і потягнула за собою арештоване голови інститута Оссолінських Константина Слотвінського і ще деяких молодих людей, і замкнене самого

інститута враз із його друкарнею. Участь Коритка в тім підприємстві, не вважаючи вже на згадану денунціацію, не була на стільки вяснена, щоб його зараз же арештовано, та се сталося незадовго опісля. Під датою 25 серпня 1834 р. єсть у архіві міністерства внутр. справ у Відні реляція президента львівської губернії бар. Кріта до міністра поліції Седльніцкого, що молоді люди Август Бельовський, Еміль Коритко і Йосиф Добжанський „zum strafgerichtlichen Verfahren mit Verhaften geeignet befunden“.

Арештоване в політичних справах було тоді ділом дуже марудним, бо потягало за собою довгий слідчий арешт і нераз іще довше ув'язнене до декрету. Слідчий арешт Коритка і його товаришів не був винятком від того правила, бо аж у лютім 1835 р. справа була настільки вяснена, що дня 5 марта з президії губерніяльної у Львові міг вийти реферат про наслідки слідства, з якого тут подаємо головну основу. Обвинуваченими за державну зраду являють ся три молоді люди, Еміль Коритко, Йосиф Добженцький і Ян Шиманський, а основою обвинувачення являють ся поперед усього листи, з яких реферат наводить ось які уступи. Із листу якогось Дунецького до Коритка із дня 31 липня 1833 р. цитуєть ся уступ: „Коли маєш мені дати які поручення, то можеш прислати їх мені зовсім безпечно найблизшою поштою через Станіславів до Гостова. Знаю, що маєте про мене лиху опінію, та все таки можете настільки завірити мені, що не попусю вам нічого, і скільки позволять мені мої здібности, бажаю допомогти вам. Тож звірте ся мені з тим, що вважаєте корисним для загального добра, а я постараю ся по зможі сповнити ваші бажання. В усякім разі полишаю ся в сій околиці, доки не збере ся станіславівська гімназія, а тоді буду старати ся позавязувати знайомства відповідно до одержаних інструкцій“.

В листі того ж самого Дунецького до Кордашевського було писано: „Здаєть ся мені, що сего досить, щоб оправдати мене перед нашим товариством. Не повинен ти таїти передо мною нічого, що мені треба знати, аби я міг ділати так, щоб причинити ся як найбільше до добра нашої нації. Прошу тебе, хочу щоб ти знав усе, що пише мені Еміль, і бажаю мати твою згоду в кождім вишнім запорядженю“.

В листі Добженцького невідомо до кого писанім містило ся у вступі поручене Коритка, як чоловіка однакових переконань, і далі писало ся ось що: „Познайомите ся особисто ближше; зійдете ся тісніше на тій цілі, якої осягненню присвячене наше

буте. Я одержав твій лист, у якому ти пишеш, що будучий рік проведеш у Кракові або на Буковині. Роздумай, коли познайомишся ближше з Коритком, чи не було б кориснійше і для тебе і для Львова провести той рік у Львові, а не де инде. Бо що до тебе, то ти скрізь будеш такий сам, але розваж річ загальну; вибери те, що для тебе дає просторе поле до ділання. Поздоров сердечно Брика. Дорогі хлопці, електризуйте своїм духом усе, що можете. А прогос, щоб знайти побут у Львові, міг би ти для виду записати ся на теологію; я зроблю се без сумніву приступаючи до Тарнівської дієцезії, коли не покину Галичини. Бо духовний стан у наших часах із многих поглядів подає найбільше нагоди зближати ся з усіми верствами і впливати на них успішно“.

На основі сих листових зізнань референт доходить до переконання, що маєть ся діло з дійсним істнованєм тайного товариства з політичною метою — спеціально для оброблювання шкільної молодіжи і простого люду. На сій підставі були арештовані Коритко, Добженцький і Шиманський у Львові, а Дунецький у Відні.

При переслуханю Коритко рішучо заперечив свій уділ у яким будь тайнім товаристві небезпечнім для держави, і толкував цитований уступ із листу Дунецького тим, що був у них намір написати статистичний огляд Галичини при участі кількох товаришів, які і поза тим мали впливати на молодіж, розбуджуючи в ній словом і приміром замилуване до науки. Дунецький потвердив Кориткове зізнанє що до статистичного огляду. До сеї спілки мали пристати ще Август Бельовський, Олександр Борковський, студенти Паулі, Заревич, Якубович і Федорович. Їх взивано до участі, але вони так само як і Кардашевський відмовили ся від тої участі.

Дирекція поліції, як бачимо з дальшого реферату, дуже добре розуміла, що обвинувачені не говорили повної правди і мали мету зовсім иншу, ніж виданє якоїсь статистичної книжки. Зізнання Коритка і инших не усунули підозріння, що було якесь тайне товариство, та хоча се не підлягало в їх очах ніякому сумнівови, то про те не було ніякого конкретнійшого доказу. Деякий зворот у слідстві зробило зізнанє Добженцького про зміст листу із 17 лютого 1833 р. Добженцький оповів ось що: „Одного дня минулого року, пробуваючи тоді у домі їр. Вінкентія Тишкевича, як домашній учитель, він здибав ся у вузькій вулиці біля дому графа сам на сам з Емілем Коритком і мав із ним розмову

у якій Коритко говорив із ним з надзвичайною ширістю. Він подав йому багато відомостей про невдалі проби повстання в Польськім Королівстві і про те, що російський уряд багато повстанців покарав смертю і позносив усі університети на польських землях і т. ин. Сей вступ закінчив він тим, що тепер обовязок усіх Поляків дбати більше ніж коли будь про піддержанє національності і таким робом підготовити відбудованє Польщі. Коритко візвав Добженцко до відповідного ділання, і особливо поручив йому порозумівати ся зі своїми довіреними знайомими, завязувати нові знайомости і розбуджувати в них через товариські розмови, уділюване книг і всякі інші способи не тільки любов до рідної нації, але також освоювати їх з думкою про відбудованє Польщі, мотивуючи сю надію тим представлєнєм, що боротьба між ліберальною і консервативною партією в Європі ведеть ся все далі, але ліберальна партія має надію побіди, а при тім поверне ся справа на користь незалежності Польщі, бо польський комітет у Парижі і інші польські агенти за границею не щадять труда і заходів, щоб здобути поміч для Поляків. Далі згадав Коритко, що було б добре заснувати товариство в роді того, яке в Литві заснованє було Заном, або якесь инше невідомої йому назви, де би тільки два члени знали один одного. Добженцкий спротивив ся сьому останньому проєктові, як небезпечному, але всі інші намови Коритка зробили на нього пожаданий вплив і він заявив свою готовість поступати відповідно до них. Всі підозрені уступи цитованого висше листу були писані з наміром приготування до відбудованя Польщі, але крім сього листу він не зробив більше ніяких інших кроків для осягненя цілі вказаної Коритком.

Коритко рішучо заперечив правдивості сього зізнаня, а при конфронтації Добженцкий відкликав свої зізнаня і силкував ся всякими способами виплутати ся з них. Директор поліції догадував ся, що Добженцкий відкликав свої зізнаня наслідком таємного порозуміння з Коритком у тюрмі. Він стояв на тім, що відклик Добженцко зовсім неважний, а його зізнанє із 17 лютого мало бути підставою дальшого слідства. Тому що із зізнань Добженцко виходило, що Коритко і Добженцкий мали намір підготовляти людність до зміни існуючого правительства і розбуджувати настрій неприхильний до правительства, директор поліції стояв на тім, що було би вповні оправданим виточити обом слідство на основі § 57 карного закона за нарушенє публичного спокою. Президія губерніяльна прилучила ся до сього

погляду дирекції поліції, і рефератом із 20 мая 1834 р. передала всю справу на розгляд президії найвишого апеляційного і кримінального суду у Відні з проською, поручити львівському кримінальному судови по попередній нараді повзяти ухвалу, чи згромаджений досі матеріал надає ся до виточеня обвинувачень карного процесу.

Зі свого боку президент іубернії бар. Кріт додав увагу, що против Коритка по-надто ще промовляють зложені в карнім суді зізнання про його злочинні заходи в інституті Оссолінських, із яких також виходить, що він був членом якогось тайного товариства. Особливо обтяжують його папери знайдені у так званого Комарницького і зізнання так званого Гуровского. Президент іубернії пропонував на разі випустити Шиманьского і Дунаєцкого на волю, а Коритка і Добженцкого задержати у вязниці. Процес потяг ся досить довго, деталів його не знаємо. Аж під datoю 10 жовтня 1836 р. вийшов вирок найвишого трибуналу, уділений галицькому судови апеляційному, яким засуджено Емілія Коритка на основі переведеного слідства під закидом головної зради з браку доказів на відставлене до певного місця побуту і на покриті коштів карного поступованя. Мотиви, задля яких його признано все таки винним забуреня публичного спокою, були головнo ті, що він „чинно співділав при розширюваню революційних брошур, що продав книгарні Куна і Міліковского 200 примірників дуже небезпечної брошури „Księgi narodu polskiego“ і що після зізнань практиканта в інституті Оссолінських Комарницького був признаний, як відбиратель великого числа революційних книжок“. Явного доказу на те, щоб він сам був видавцем революційних книжок, не знайдено, так само як не знайдено доказів його належання до тайного революційного товариства. На місце осідку вибрано для них Берно і Трац. Але перше показало ся невідповідним, бо лежить близько Галичини, а до того на дорозі з Галичини до Трієсту, куди ведуть вязнів на Шпільбергі. Трац так само не пригожий на переселенє, бо раз занадто далеко від Галичини, а по друге в нїм уже є деякі польські інсургенти. На внесок міністра поліції Седльницького йому призначено на оселенє Любляну під ostrим поліційним дозором. Ось дописка Седльницького: „Богуслав Городинський і Кміль Коритко мають на свій будущий побут одержати округ міста Любляни, і без проволоки мають бути починені всі потрібні зарядженя, щоб обі ті особи були поставлені під ostrий поліційний надзір і щоб усяка проба втеки була по можности

унеможливлена. Також треба дати знати обох тим особам, що через самовільне видаленє з назначеного їм місця побуту стягнуть на себе тільки острійше трактованє“. Сей засуд затвердив цісар Фердинанд власноручним підписом у Шенбруні д. 10 жовтня 1836 р.

Те що знаємо про жите Коритка у Любляні і про остатні хвилі його жита, завдячуємо праці дра Івана Приятеля п. в. Emil Korytko, про яку вже була згадка вище. Ся праця основана головню на урядовім дневнику директора поліції Сікарда, що обіймає час від 27 січня 1837 р. до 31 січня 1839 р., якого дня він умер. До Любляни прибув Коритко разом із своїм співзасудженим Богуславом Городиньским. Тут поставлено їх обох під догляд Сікарда. Вони жили зразу в самім будинку поліції на передмісті Любляни над Дунаєм. Жите їх було дуже скромне і надзір поліційний не був їм занадто утяжливий. Коритко швидко поробив різні знайомости в кругах місцевої інтелігенції і вже в лютім був прийнятий на члена міщанського касина, в якого читальні проводив що день кілька годин. Він заприятелював ся між иншим із адвокатом дром Кробатом, якого жінка була Полькою, та найважнійша для нього була знайомість із молодим конципієнтом того ж адвоката докт. Прешерном, найбільшим поетом словінського народа. Прешерн мав на Коритка значний вплив і був йому найвірнійшим другом до самої смерти.

Правдоподібно вже в перших місяцях свого побуту в Любляні Коритко під впливом Прешерна зупинив ся на думці присвятити свої сили ближшому познайомленю з прикметами, житєм і побутом словінського народа. Вже в цвітні він дістав дозвіл разом із дром Кробатом і дром Прешерном робити короткі екскурсії в околиці Любляни. В цвітні Сікард на власну руку позволив йому зробити екскурсію до Постойни, а в своїй реляції до міністра Седльницького, які він мусів робити що місяця, просив о дозвіл для них на дві екскурсії, одну до Богинь на пять день, а другу до Ідрії на три дни. Розумієть ся, що Седльницький не позволив на ті екскурсії з тої чисто поліційної причини, „що на таких екскурсіях тяжко надзирати над чоловіком“.

Як було сказано, Коритко жив у Любляні у згляднім достатку. Родичі прислали йому місячно офіційально 50 ринських, але посторонніми дорогами, через приватні руки він одержував значно більше, та про те не обходило ся також без затягання довгів. Жите було як на інтернованого досить веселе і навіть гуляще. Наслідком довгого тюремного сидження його

здоров'я було трохи ослаблене; в нього боліли очі. В літі його стан погіршився о стільки, що Сікард у своїй реляції признав, що він потребує стараннішого заходу; від дня 3 липня др. Кробат узяв його до себе на вватиру і на вікт. В домі дра Кробата він прожив до 16 грудня 1837 р., а на вікті лишився у нього до самої смерті. В жовтні 1837 р. Коритко вніс просьбу, щоб йому вільно було вернути до Галичини, але письмом із 20 падолиста 1837 р. Седльницький звернув сю просьбу з відмовною відповідю. Ця відмова не зломала його енергії, але скріпила його намір послужити тій країні, яка стала ся з прижусу його новою вітчиною. З разу він думав зібрати матеріял до якогось статистичного видання, та швидко його увагу звернули етнографічні прикмети словінського народа, і він розвинув досить оживлену діяльність для збирання етнографічного матеріялу на дуже широкий розмір. В числі 25 Люблянської часописи „Illyrisches Blatt“ з дня 10 червня 1838 р. появилася його відозва: „Den Freunden des Slaventhums in Krain ein Slave aus Norden“, у якій звернено увагу на важність народніх пісень, приказок, описів громадського і домашнього побуту, страви, одежи, звичаїв і вірувань, яких дещо позбирано вже у инших Славян, але не збирано доси у Країні. Подаємо сю відозву Е. Коритка з рукописної копії, захованої в збірці етнографічних і историко-літературних матеріялів, зібраних Коритком у рукописнім томі в моїм посіданю.

Seit meiner Ankunft in Krain sammle ich fortwährend alle möglichen Notizen, die das Innere des slavischen ilirischen Volkes näher kennen lernen u. über den Geist, Character und Sitten eine Aufklärung geben, damit auch dieser Zweig des grossen slavischen Stammes, auch der kleinste unserer Brüder, aus der Dunkelheit hervorgezogen und anderen, besonders nordischen Slaven näher gestellt werde. Aller meiner Anstrengung ungeachtet habe ich bis nun nur wenig bekommen können, darüber ich mich bloss dadurch tröste, dass es noch keinem Kraingeborenen je vollständig durchzuführen gelungen ist ohne eine Beyhülfe der Gutmeinenden und Gutwilligen Eingebornen, auf die ich auch hier vertrauend mein Unternehmen nicht scheitern lasse, sondern mit doppelter Anstrengung betreiben will, indem ich mich an Euch, vaterländisch Gesinnte, wende, die mein Ansuchen und Nachfragen nicht unbeantwortet werdet lassen wollen.

Die hier folgenden Fragen richte ich an Euch im Nahmen Eures Vaterlandes und des gesammten Slaventhums; verweigert nicht, was in Eurerer Kenntniss oder Umständen liegen sollte, bis Ende Juli 1838

unter meiner Adresse (An Emil Korytko in Laibach) beantworten zu wollen. Wenn auch nicht jedermann von den Gegenständen aller Nummern unterrichtet wäre, so mag das kein Hinderniss in der Beantwortung und Aufschlussgeben einzelner werden. Die mehrmahl unterstrichenen bitte ich vor anderen zu beachten. In jedem beendigten Werke werde ich nicht ermangeln, denjenigen öffentlich Dank zu sagen, die sich darum angenommen (sic!) und aus deren Quelle ich geschöpft habe.

№ 1. Jede Kleinigkeit von Gebräuchen bey Hochzeiten, Begräbnissen u. Taufen; ob nicht an Friedhöfen nach der Begräbniss ein Mahl gehalten wird oder war?

№ 2. Was für Gebräuche am Weihnachtsfeste? Die Koleda; welche Lieder dabey gesungen werden? Ob das Äquinoctial-Fest (Ende März) gefeiert wird und auf welche Weise? Ob nicht durch Verbrennung des Holzes am Felde und Hügeln, wie am Johannisabende? (Haquet bemerkt in seiner Beschreibung der Wenden, dass dieser Gebrauch am Karst soll üblich gewesen seyn). Welche Feierlichkeiten sonst, an denen das Volk charakteristische Unterhaltungen und Spiele, Gebräuche und Cäremenien hat oder gehabt hat?

№ 3. Tänze und Musik, an welchen Tagen und Tageszeiten getanzt wird? Beschreibung der Tänze, Benennung der Musik-Instrumente, andere Spiele und Unterhaltungen der Mädchen und Burschen, der Alten und Jungen; ob wohl manche von denen an das Verheirathen oder Ledigbleiben und Liebschaften hindeuten, so z. B. welcher Kranz der erste am Strom gelassen gewisses Ziel erreicht, die wird die erste heyrathen u. s. w.

№ 4. Aberglauben, Vorurtheile, Vorbedeutungen, Meteorologie oder Witterungskunde. Von diesem Numero jede Kleinigkeit aufs genaueste, so z. B. die unglücklichen Tage — wenn man einem Priester begegnet und nicht ein Strohalm hinter ihm wirft, so passirt ein Unglück.

№ 5. Dämonologie, Glauben an Geister, herumgehende Vampyre, Nahmen der Geister slavisch, Beschwörungen u. Exorcismen (wenn nicht das, was ist, so was gewesen ist). Doch von diesem Artikel nach meinem Wissen soll ungemein viel im Lande sein — auf desto mehr Notizen freue ich mich daher.

№ 6. Hexen, schwarze Künste, Hexereien, Erzählungen von Hexen, Processe wegen Hexen, was man ihnen vorgeworfen hat, wie sie sich vertheidigt haben und was für Rathschluss erfolgte — alles dieses so populär, wie es das Volk im Munde trägt.

№ 7. Volksarzeneikunde, Heilungskenntnisse des krainischen Vol-

kes, Heilung menschlicher und thierischer Krankheiten vermittelt des Reibens, Berührens, Zauberns und Absprechens. Die Kräuterkur. Welche Krankheiten vermittelt der Kräuter geheilt werden? Durch welche Kräuter und wie sie zubereitet werden? (Diese 3 № von 4—7 vorzüglich aufs genaueste).

№ 8. Volkssymbolik. Volkssymbole, auffallende Meinungen, Urtheile u. Ansichten über Gegenstände der Aussen- und Innenwelt. Wie sie Gegenstände beurtheilen, die in das Fach der Physik, Chemie, Mineralogie, Kunst und Religion einschlagen? Sprichwörter und Flüche.

№ 9. Volkslieder, doch nur profane, weltliche, aus dem Munde des Volkes, treu ohne alle Ausschmückung abgeschrieben.

№ 10. Volksmärchen, Sagen, Erzählungen, imaginäre und geschichtliche, kurz und ohne Ziererei, wie sie das Volk erzählt.

№ 11. Trachten, besonders Untertrainen, Pölander, Karsten. Verschiedenheiten der Trachten, Benennungen und Beschreibungen der Kleidungsstücke, wenn möglich durch Abzeichnungen und Mustern.

№ 12. Das häusliche Leben. Wer das Hausregiment in der Familie führt? Ob nicht wo patriarchalische Sitte herrscht? (Glaub in Möttling). Welche Gastfreundschaft? Wie Freunde empfangen werden? Bey Besuchen wie sie sich bewirten? Ob friedlich die Nachbarn unter sich leben, ob einig? Ob einer dem anderen in der Noth die Hülfe leistet? welche Tugenden und Laster vorhanden sind, und welche selten oder gar nicht zu finden sind? Wie die Kinder erzogen werden?

Ich verbleibe mit Hochachtung bereitwilligstens

Emil Korytko.

Не можна сій програмі відмовити ширини погляду і різносторонности змісту, та проте їй далеко до всесторонного обдумання і повної систематичности. Цікаво, що пісні і оповідання, за які поперед усього звичайно хапають ся молоді етнографи, тут поставлено на передостатнім місці; видно, що автори (чи авторам, бо маємо підставу припускати, що не сам Коритко був автором сеї програми і ні в яким разі не уложив її без впливу Прешерна), не ходило головно про збирання пісень, бо в їх руках була вже значна збірка пісень, майже готова до друку.

На відозву відкликали ся швидко деякі словінські патріоти, а дня 21 липня 1838 р. переддрукував її впливовий праський журнал „Ost und West“ в числі 58, заповідаючи zarazом, що перший томик Кориткової збірки вийде незабаром. Справді Коритко мав уже в літі 1838 р. такий значний збірник словін-

ських народніх пісень, що в 63 числі „Pyrisches Blatt“ помістив оголошене п. з. „Sammlung Krainischer Volkslieder von Emil Korytko“, де заповідаючи ширшу публікацію про етнографію Країни заявляє, що збірка народніх пісень буде її початком, іменує своїх співробітників і згадує про співробітництво Прешерна. Збірка мала складати ся на разі з двох томів, а всіх томів мало бути 4—5. Просторійше про свій план написав Коритко в „Ost und West“ у падолисті 1838 р. п. з. „Ein Wort über die Volkslieder in Krain“ з підписом Milan. Тут розводить ся Коритко досить широко про словінські народні пісні, подаючи декуди їх зміст і порівнюючи їх із піснями інших Славян. При кінці пише: „Стілько на тепер; я хотів дати славянську передмову, та що діалект, яким я пишу, тут незрозумілий, мусів я послугувати ся німецькою мовою“.

Видане пісень одначе проволікало ся з причин цензурних. Дня 18 липня 1838 р. Коритко писав до своїх родичів у Жешаві лист, у яким доносить, що дня 17 липня люблянський губернатор Шмідбургі дозволив йому відбути подорож по цілій Глірії; що се для нього дуже пожадане, бо має багато заходів: народні пісні подані вже до цензури і швидко вийдуть. Губернатор поручив йому обіхати всю Країну і доповнити розпочату збірку, якою сам губернатор готов заняти ся: провести її через цензуру і покрити кошти її надрукування, з тою умовою, щоб Коритко присвятив йому се видане. „Але сього я не зроблю ніколи, бо підхлібство анї жаден вид підданости не можуть ніколи кермувати анї моїм серцем, анї моїм пером“. Сей лист дістав ся в руки міністра поліції Седльницького, який зараз заборонив Кориткови відбути подорож і попросив урядового висноєня що до його збірки пісень. Довідавши ся із реферату надкомісаря Суханка, що Коритко ще поданем із 12 липня просив губернатора Шмідбургіа, щоб дозволив йому видати 12 рисунків крайньської носі і портрети двох померших професорів, Чопа і Водника, і рівночасно з тим випустити перший томик словінських пісень крайньського народа, міністер поліції написав до губернатора Шмідбургіа дня 17 серпня, що видане рисунків можна дозволити як прилогу до часописи. Що ж до виданя пісень, то міністер писав до губернатора: „Бачу, що Коритко приписує своєму ділу велику вагу; та минулість автора будить сумнів, чи нема в тім иншого, політично підозреного наміру. Чим раз більше переконаємо ся, що польські фанатики бажать повернути інших Славян до своїх переворотових змагань тим

способом, що підлещують ся під їх народности. Тому прошу, щоб усі цензурні предмети Кориткові присилано сюди над Дунай до перегляду“.

Губернатор знайшов ся у прикрім положенню. Ще перед тим, 28 липня Коритко дістав із губернії рішене, що вільно йому друкувати чотири випуски крайських народніх пісень з тою умовою, щоб пропустив усі місця перечеркнені люблянським цензором Павшком, переробив дві пісні або пропустив їх зовсім. Дня 6 серпня предложив Коритко на ново свій рукопис очищений після волі цензора, і нарешті дістав остаточно дозвіл друкувати. Тим часом надійшов указ Седльницького до Любляни, і поліція зажадала від Коритка рукопису назад. Та рукопис уже не був у його руках, бо Коритко вислав його був до Загреба до друкарні Людевіта Гая. Губернатор поручив люблянській поліції зажадати від загребського маістрату, аби видобув від Гая рукопис. Рівночасно післав до міністерства у Відень копію цензурного дозволу на Кориткове видане. Аж дня 3 жовтня міг Шмідбурґ дістати із Загреба відібраний із Гасевої друкарні рукопис і вислати його до Відня. Ореченням із дня 10 жовтня міністер одобрих цензурований Павшком рукопис, висловив одначе бажане, щоб у передмові пропустити мотто взяте із Міцкевичевого „Конрада Валенрода“, правдоподібно вірші про красу і важність пісні народної, в якій міністер добачив революційну тенденцію і вказав на те, що „Конрад Валенрод“ належить до творів в Австрії строго заборонених. Із сього видно, що до першого томика Кориткової збірки пісень була таки додана передмова; не знаємо, чи наслідком отсеї уваги міністра Седльницького, чи наслідком якого пізнішого цензурного розпорядження передмова була остаточно заборонена.

Аж дня 5 падолиста прийшов у Люблян у рукопис із дозволом віденської цензури, і аж 30 падолиста 1838 р. Коритка повідомлено, що може віддати рукопис до друкарні. Тимчасом вийшла трудність із друкарнею. Умова була зроблена з друкарнею Людевіта Гая у Загребі, але сполоханий вишанем намісника і міністра в справу цензури збірки Гай відписав Кориткови дня 4 грудня 1838 р., що не буде друкувати його збірки і „просить його як найгуманнійше, щоб від тепер ані його, ані інших у Загребі присутних славистів не трудив ніякими дописами, ані ніякими порученнями, бо се кидає підозріне на його льоальне поступованя супроти високої влади“ (Ljubljanski Zvon, Avgust 1899, ст. 472). Наслідком того Коритко звернув ся 15 грудня

до друкаря Бласніка з просьбою, щоб узяв наклад його збірки. У своїм листі Коритко обіцяє Бласнікови постачити 5 випусків словінських народніх пісень. Бласнік очевидно прийняв пропозицію Коритка і друк мусів піти досить швидко, коли вірити наведеним вище словам Кольберга, що Коритко не тільки зредагував перший томик, але зробив також його коректуру.

Тим часом у грудні Коритко захорував небезпечно на катарально-ревматичну лихорадку, і хоча в січні 1839 р. йому стало трохи легше, то все таки при кінці січня хвороба погіршилася сильно і дня 31 січня 1839 р. о годині 9 вечером урвалася нитка його молодого, несповна 26-літнього життя.

Весь час свого побуту в Любляні Коритко думав про можливість амністії і поворот до Галичини. Ще в падолисті 1838 р. його отець Станіслав вніс до цісарської канцелярії просьбу о уласкавлення його сина. Міністер Седльницький зажадав від галицьких властей інформацій, чи може відіслати Коритка назад до Галичини. Львівська губернія відповіла, що батько Коритка ще в жовтні 1838 р. був на авдієнції у архикнязя Фердинанда, губернатора Галичини; із докождень виказалося, що Станіслав Коритко чоловік лояльний, ніколи не укривав польських утікачів, що він поважаний власник маєтності Жежава вартости до 8000 зл. і має ще малу посілість Рожанівку в тім самім Чортківськім окрузі. Його 25-літній син Еміль не має жадного власного маєтку. Губерніяльний президент бр. Крії, відповідаючи на запит Седльницького, признав можливим прихилитися до просьби Коритка з додатком, що в такім разі треба б дозволити поворот також Городинському, хоч більше обтяженому, за те менше інтелігентному і менше небезпечному. Архикнязь Фердинанд згодився на те, щоб Кориткови дозволити на поворот з огляду на його шановного батька і з огляду на синове добре і спокійне поведіння в Любляні. Седльницький прилучився до оречення архикнязя, але додав, що батько повинен зложити кавцію за сина, „бо, як писав, коли син маєтково залежний від батька, міг би знов кинути ся в якісь самовільні і небезпечні авантури“. Отак конкомітовану просьбу Седльницький у початку січня 1839 р. предложив цісарю. Прихильне рішене запало 10 січня. Та про те Коритко не дочекав тої хвилі, щоб йому доручено цісарське уласкавлення. Дня 19 лютого 1839 Седльницький заявив цісарю: „Того самого дня, коли рішене Вашого Величества на просьбу Станіслава Коритка що до помилування його сина мало бути доручене тому синові, одержав я від ідірської губер-

ніяльної президії оповістку, що Еміль Коритко умер дня 31 січня в Люблянї“. Він умер на своїй квартирі в новім міськім касині, де займав одну кімнату обік свого товариша Городинського, який разом із дром Прешерном був невідступно при нім аж до його останньої хвилі. Його найновіший біограф Іван Пріятель підносить його організаційну силу, що вміла громадити довкола себе людей і мала вплив також на Станка Враза, з яким Коритко був у кореспонденції.

II.

Головною памятною літературного характеру, яку полишив по собі Еміль Коритко, єсть його збірка „Slovénske pésmi krajinskiga naróda“, якої перший випуск вийшов у Люблянї 1839 р. невеличкою книжечкою формату малої 8°, 136 ст. тексту з показчиком змісту (Kasalo) на двох нумерованих сторонах і з кінцевою завіткою (Opómba) на третій нумерованій сторінці, в якій сказано, що передмова буде додана до другого тома, а тут зазначаєть ся лише, що пісні зібрав Еміль Коритко. Із сього видно, що сей перший томик побачив світ аж по смерті його впорядчика.

Другий том виданий у тій же Люблянї і тим же самим накладом люблянського книгара Йосифа Бласніка, обіймає 142 стор. тексту, не має заповідженої передмови, а на кінці подано зміст на двох нумерованих сторінках. Четвертий і пятий томики вийшли в Люблянї тим самим накладом в 1841 р. Передмови ані кінцевої уваги нема в жаднім із тих томів.

Зміст кожного томика мішаний, якогось одноцільного плану цілого видання не видно. В першім томику маємо на початку три весільні пісні з невідомої місцевости і дві весільні пісні із села Метліки. Далі йде шість колядних пісень без означення місцевости, потім одна пісня при хрестинах, далі маленька пісенька новорічна із Рибніка, далі пісня про пташине весіле, далі 62 короткі пісеньки, переважно чотиростихи, в тім числі одначе кілька двостихів і кілька приспівок із шістьох рядків. На ст. 37—38 маємо інтересну пісню „Kaj je ljubésin“, у якій схарактеризовано радости і прикrostи любови. На ст. 39—41 маємо дві пісні з одного села Васвава, де характеризуєть ся в одній парубок, а в другій дівчина закохані одно в одного. На ст. 47 подана пісня про шинкарку в порівнянню з пташкою, далі йдуть

шість вояцьких пісень, із яких дві „Odhód nad Prájse“ і „Laudon“ натякають на події семилітньої війни. До пісень т. зв. циклічних, т. зв. таких, де в кожній строфі повторяється той сам мотив тільки з відміною особи або підмета, належить пісня „Juri s rúsho“ ст. 64—66. Від стор. 67 починається ряд пісень духовного або легендарного змісту, а власне „Pet fteb-róv“ (пять пропасниць), „Jogri rasposlani“, про Ісуса, що розсилає різних святих у різні краї і на різні потреби (ст. 69—71), далі про чудо св. Якова Кампостелійського (ст. 72—75), про св. Юрія (ст. 76—78). Від ст. 79 починається ряд пісень баладового змісту, а власне про мертвого жениха (ст. 79—81), про дівчину сироту (ст. 82—88), про дитину продану матір'ю злему духови, про дочку віддану родичами у монастир (ст. 89—90), товариш убиває товариша (ст. 91—93), убита королева (ст. 94—97). При кінці томика маємо п'ять пісень історичного характеру, а власне „Poljska kraljiza“ (ст. 122—123), де оповідається про наїзд польської фльоти на Венецію (польська очевидно не в звичайнім значінню, але мабуть відносно до острова Поліца). Пісні „Dominikova Anzhiza“ (ст. 124—126), „Ribnishka Alénzhiza“ (ст. 127—129), „Pét bandér“ (ст. 130—132) являються відгуками турецького пановання над південними Славянами. До тої самої категорії історичних пісень належить більша частина пісень зібраних у другім томику п. з. „Baláde in románze“ (ст. 1—69). Деякі пісні являються варіантами пісень поміщених у першій томику. Другий розділ п. з. „Fántovske pésni“ (ст. 99—108) містить 9 пісень ліричних і любовних. В третім розділі п. з. „Krátkie pésnize“ (ст. 109—127) міститься друга збірка коротких чотиростихів числом 59. Такі ж самі короткі чотиростихи і один двостих поміщено на ст. 128—130 п. з. „Pregovori“, немов римовані афоризми. До тої самої категорії римованих афоризмів належать поміщені у V розд. „Napisi mézsov“ (ст. 131—135), де до назви кожного місяця додано римовану характеристику з двох, трьох, чотирьох або шістьох рядків. VI розділом, що містить пісні паницькі і заздоровні („Pívske pésni in sdravize“, ст. 136—142) кінчить ся другий томик.

Третього томика цього видання мені не udało ся знайти у Львові, бо в обох львівських публичних бібліотеках цього видання зовсім нема, а в моїм примірнику не стає третього томика.

Четвертий томик розпадається на два розділи. У першій

п. з. „Baláde in romanze“ (ст. 1—77) маємо знов збірку пісень історичного а по части балядового змісту, в тім числі дві пісні про короля Матіяша, що перебраний за дівчину зводить дівчину ночуючи з нею. Другий відділ п. з. „Mnóge pésmi“ подає збірку пісень побутового змісту, характеристики поодиноких станів або випадки з людського життя.

У V томику маємо п'ять розділів. В першій подано три легенди і сім пісень історичного змісту (ст. 5—36), в другій збірку п'яницьких пісень (ст. 37—47), в третій пісні мішаного змісту переважно з життя родинного. В четвертій розділі подано десять римованих приповідок, а в п'ятій 13 пісень від Хорватської границі, по части легендарного, по части історичного або побутового змісту.

Зібране тих пісень і їх видане насуває деякі важні питання. З попереднього знаємо, що майже рівночасно з першим публичним виступом Коритка в словінській пресі, в липні 1838 р., він уже робив старання в цензурі про надруковане одного чи двох томів країнських пісень. Значить, можемо на певно прийняти, що сам Коритко тих пісень із уст народу не записував, і коли була яка його праця над першим томом, друкованим при його життю, то хіба редакторська і ота невеличка коректорська, якої вимагав люблянський цензор Павшек. Тай то знаючи, що Коритко не володів добре словінською мовою і в своїй кореспонденції уживав коли не польської то німецької мови, мусимо признати цитоване висше речене Оскара Кольберта про те, що Коритко ще перед смертю не тільки редагував, але також корітував перший томик своєї збірки, так само неправдивим, як і більша часть його переказів.

З листу Челяковського до Прешерна з р. 1833, поданого низше, знаємо, що Прешерн уже тоді мав готову збірку пісень країнського народу і запитував Челяковського про можливість умови надрукування сеї збірки в Празі. В описанім низше томі рукописних матеріалів із Кориткової спадщини, що знаходить ся в моїх руках, нема ані одної словінської пісні, записаної його рукою. А є натомиць 67 пісень, писаних рукою Станка Враза, а понад се декілька пісень словінських і німецьких, писаних ріжними руками. Із записів, писаних власною рукою Коритка, маємо тільки невеличкий зошит на самім початку рукопису, усього 33 картки ріжних форматів, в тім числі дві порожні і кілька порожних сторін. Сей зошит містить записи строїв, знарядів, помешкань, вірувань і обрядів; записи роблені або зовсім

по польськи, або по німецьки, а словінські терміни викладано по польськи або по німецьки. Не маємо під рукою тих номерів часописи „Carniolia“, де були опубліковані рисунки країнських костюмів, і не знаємо, чи були додані до тих костюмів які пояснення, і тому не можемо оцінити праці Коритка на полі країнського костюмознавства. Що ж до пісень, то можемо сказати напевно, що в їх збиранню і редагуванню його заслуга була мінімальною. Впорядчк найновішої і найповнішої збірки словінських пісень, проф. Штрекель, хоч зазначив існування тої збірки без названня імені Коритка (означив її тільки буквою К), то про те пісень сеї збірки не включив до свого збірного видання¹⁾ і тільки декуди використав їх у варіантах до пісень із інших збірок.

III.

Рукописний том, згаданий висше, складаєть ся із 214 карток різного формату, переважно велике 4⁰, мале 4⁰ і велике 8⁰, і розпадаєть ся на 5 головних відділів, зложених із різнородних матеріалів і писаних у різних часах і різними руками. Перша часть від ст. 1—120 писана в переважній части рукою Еміля Коритка, а подекуди іншими руками, і містить етнографічні записки з обсягу народної термінології, вірувань, обрядів, ноші, знарядів і т. и. Часть найважніша для характеристики наукових інтересів і способу збирання етнографічних матеріалів самого Коритка. Записи ведуть ся переважно польською мовою, терміни витолкувані або на польське або німецьке, в ширших оповіданих декуди німецька мова.

Друга часть, ст. 121—242, обіймає матеріали, записувані іншими збирачами, переважно німецькою мовою, із обсягу народніх вірувань, демонології, місцевих переказів і обрядів. Не подаємо спеціально змісту сеї части, маючи намір опублікувати найважніші її причинки, оброблені зовсім літературно.

Третя часть обіймає листи, яких реєстр подаємо тут у хронологічнім порядку.

1. Автограф Водніка з датою: Laibach 1 März 1810, писаний латинкою, картка грубого листового паперу малої вісімки, записана лиш одна сторона, поч. „Popovizh schreibt“, по чім

¹⁾ Dr. Karol Štrekelj, Slovenske narodne pesmi iz tiskanih in pisanih virov. Izdala in založila Slovenska Matica. V Ljubljani 1895—1903.

виписано сім букв якоїсь спеціальної глаголиці з рівнозначними буквами латинськими, а під сим по короткій увазі автора виписано 6 кирильських букв з рівнозначними латинськими і з прикладами церковно-славянських слів, що починають ся від тих букв і написані раз латинкою з початковими буквами кирильськими, а обік ті самі слова словінським правописом, і ще раз en regard ті самі букви кирильські і латинські.

2. Лист Лядіслава Челяковського із Праги до Ф. Прешерна із д. 9 мая 1833 р.

3. Лист без підпису писаний із Грацу 1 серпня 1837 р. невідомо до кого.

4. Лист ір. Йосифа Борковського до Коритка зі Львова із д. 19 мая 1838 р.

5. Лист пароха Йосифа Уркварта (в рукописі підписаний ініціалами U. I.) із Мосбурга із 10 липня 1838 р.

6. Лист Людевіта Гая із Загреба до Коритка із д. 8 липня 1838 р.

7. Відозва Коритка про збиране етнографічних матеріалів, німецькою мовою, у рукописі без титулу і без дати, опублікована в „Pirisches Blatt“ з 10 липня 1838 р. п. з. „Den Freunden des Slaventhums ein Slave aus Norden“. Токет подано вище на ст. 11—13.

8. Лист Копітара із 11 липня 1838 р.

9. Лист Рудольфа Глязера із Праги до Коритка д. 15 липня 1838 р.

10. Лист невідомого автора із Антіяни біля Міттербурга до невідомого професора із 19 липня 1838 р. (підпис автора замазаний).

11. Лист Барта Арко з Водія 20 липня 1838 р.

12. Лист Вінкентія Воука із Мосбурга із 22 липня 1838 р.

13. Другий лист Копітара із д. 24 липня 1838 р.

14. Лист Йосифа Орешніка, пароха із Греновиць, із 26 липня 1838 р.

15. Лист пароха Андрія Дреннера із 28 липня 1838 р.

16. Другий лист ір. Йосифа Борковського із Львова д. 10 серпня 1838 р.

17. Лист Станка Враз із 28 серпня 1838 р.

18. Третій лист Копітара із 12 вересня 1838 р.

19. Лист Йогана Капелле із 13 вересня 1838 р.

20. Лист Еміля Коритка до Рудольфа Глязера із 6 жовтня 1838 р.

21. Лист пароха Михайла Вольфа із 8 падолиста 1838 р.
22. Другий лист Рудольфа Ілязера із Праги із 4 грудня 1838 р.
23. Другий лист пароха Михайла Вольфа із 9 грудня 1838 р.
24. Лист із Праги, з видом Праги з мостом над Велтавою на переді, без дати і з видертим підписом автора.
25. Лист Коритка без дати до Йосифа Борковского польською мовою.

Четверта часть рукопису, писана одною рукою Станка Врара на ст. 383—394, обіймає збірку 67 словінських народніх пісень, переписаних ним для друку. Сей невеличкий рукопис був висланий до Загреба до друкарні Людевіта Іая для друкування і був правдоподібно разом із рукописом Коритка забраний для пересилки у віденську цензуру. Яким способом сей рукопис дістав ся до Кориткової збірки, і чи були переписані Станком Вразом пісні опубліковані в його збірці, сього на разі не можу сконстатувати.

Остатня часть рукописної збірки Коритка, ст. 399—427, се зшиток 14 карток окремого формату малого 4°, у яким на ст. 401—404 міститься лист писаний оловцем рукою Йосифа Добровського правдоподібно до проф. Водніка, а на ст. 409—410, 413—414, 417—419 і 421—424 виписки із старих рукописів і друків словінською, церковно-славянською мовою із XV—XVI в. Виписки писані деє при кінці XVIII або з початку XIX в. одною рукою, тонким і рівним латинським письмом, на жаль значно вижовклим, особливо в місцях, де ужито киновар, а писаний оловцем лист, що міститься на вступі тих виписок і уложений німецькою мовою, має дату 12 марта 1810 р.

IV.

Не маючи наміру подавати тут усю кореспонденцію Коритка, додаю для доповнення того, що було сказано вище, деякі цікавіші листи.

Найстарший із листів, захованих у рукописній збірці Коритка, се лист відомого чеського ученого Франтішка Лядіслава Челяковского до Франца Прешерна із дня 9 мая 1833 р. Лист написаний на трьох сторінках пожовклого листового паперу 4°, з датою поштового стемпля Prag 10 Mai 1833, з адресою на

остатній сторони: Herrn H. Franz Preschern, J. U. Doctor, Laibach, із поштовим стемплом в низу: Laibach 16 Mai.

Geehrtester Herr u. Freund!

Ich beeile mich Ihren soeben erhaltenen werthen Brief so schnell u. kurz als möglich zu beantworten. Man sollte kaum glauben, daß zu unserer Zeit solche tolle Streiche, wie Sie mittheilen, möglich wären, wenn man sonst mit diesem bösatigen u. stupiden Pfarrvolk nicht näher bekannt wäre, um aus einzelnen Individuen, die sie auch bei uns u. vielleicht überall vorfinden, auf die ganze Rasse zu schliessen, die vorzüglich da ihr Unwesen treibt, wo ein Volk aus dem Kothe der Unwissenheit herauszuwaten versucht. Nicht mehr Abderiten, sondern Söhne der Finsterniss muss man sie nennen! Doch was zu thun, umso mehr ist es unsere Pflicht, dass man gegen dieses Gesindel ankämpft; über kurz oder lang müssen sie doch erliegen.

Vor ungefähr drei Wochen habe ich durch Buchhändlergelegenheit Briefe und Drucksachen von hier aus an Sie u. unsere Freunde expediert, u. hoffe, dass Sie selbe bereits in Händen haben, oder doch nächster Tage bekommen müssen. Und nun zu Ihrem Vorschlag betreffend die Volkslieder. Sie können vollkommen versichert seyn, dass ich mich sowohl aus Achtung für Sie, als auch wegen der Sache selbst für dieselben vorzüglich interessiren werde, u. können demnach ganz auf meine bereitwilligste Beihülfe rechnen.

Dem St. Smole — bezeugen Sie ihm, als einem redlichen u. aufrichtigen slovenischen Patrioten meine vorzügliche Hochachtung — können Sie über das Ökonomische folgendes mittheilen. Als Probe unserer besseren Drucke liegt vor Ihnen ein Ex. der Blüthen Neub. P. Wäre der Herr Smole mit dieser äusseren Ausstattung zufrieden, so können Sie ihm sagen, dass hier als billigster Preis Satz u. Druck eines Bogens bei einer Auflage von 1000 Ex. auf 18 Fr. W. W. oder 7 Fr. 12 Xr. C. M. zu stehen komme, gleichviel, ob er es im grösseren 8-vo, oder bloss im 12-mo gedruckt haben wollte. Ist ihm diese Probe anständig, so könnte er auch bestimmen, ob er es in grösserer Schrift (Cicero), wie daselbst die Einleitungen, oder in kleinerer (Garmond), wie die Sonetten, wünschte. Zum schönen Drucke gehört freilich, dass ein schönes Papier gewählt werde.

Ein Ballen Papier von derselben Sorte, wie die „Blüthen“, kostet hier circa 50 Fr. C. M. Diess zur Richtschnur, wenn der H. Smole das Papier in Wien anschaffen will. Eine kleine Schwierigkeit dürfte es mit der Censur haben, da von den angestellten Zensoren keiner slovenisch liest; allein ich werde schon mit dem Amtsvorsteher spre-

chen, damit er die Handschrift unserm Prof. Jungmann vorlege, da zuweilen auch die Professoren in derlei Sachen Aushülfe thun.

Sorgen Sie dafür, dass die Handschrift korrekt u. vorzüglich gut accentuirt sei, da ich selbst hierin noch zu unerfahren bin. Für das übrige wird schon die Buchdruckerei sorgen, sowie ich mir alle Mühe geben werde, dass keine Errata einlaufen. Sie können selbe (um so besser, wenn in Duplo), sobald als Sie wollen, übersenden. Der Druck dürfte nach der Censurierung des Manuskripts längstens in 2 Monaten beendigt sein. So wird sich auch Ihre Volksmuse, wie ich hoffe, an ihre anderen Schwestern anschliessen. Welche herrliche Fundgruben sind's für einen Dichter, der sich zum Ziel vorgesetzt hat, ein Sänger seines Volkes zu werden, und diesem Ziele nachzustreben ist in der That der Mühe werth.

Ihr Gedicht „Nova Pisanja“ gefiel mir gleich beim ersten Lesen, allein ich musste es unbeachtet lassen, weil mir dessen nähere Beziehungen nicht bekannt waren. Nun ist es mir klar. Ich danke für 2 Bändchen mit den Varianten u. H. Zhöps N. discacciamento, das ich bisher nur flüchtig durchlesen konnte, allein hinlänglich habe ich ersehen, dass er ein geschickter General u. in der Taktik sehr erfahren sei. Künftig mehr darüber. Meine Empfehlung an ihn, so wie auch an H. Kasteliz. Bin mit vollkommener Hochachtung Ihr aufrichtiger Freund Io. L. Celakowský. 9 May 1833.

Полишаючи спеціалістам по біографії Прешерна пояснене немилої пригоди цього поета із словінськими духовними, на яку натякає початок листу Челяковського, мусимо піднести вартість цього листу для характеристики тих приятних і на обопільній услужности основаних відносин, які стрічаємо і в інших кореспонденціях старших діячів славянського відродження.

Одним із перших відкликів на відозву Коритка із д. 10 червня був лист о. Йосифа Уркварта, пароха із Мосбурга, датований днем 10 липня 1838 р., адресований із Целовця (Klagenfurt): An die löbl. Buchhandlung Pl. T. Hoorn Ignaz Edlen v. Kleinmayr in Laybach. На першій стороні написано:

„Für Pl. T. Herrn Emil Korytko zum Behufe der Herausgabe des beabsichtigten Werkes. In Beziehung auf die verehrliche Mittheilung und den gemachten Aufruf ddto Laibach 10-ten Juny, erh. 6. July, finde ich mich veranlasst, meine Aüsserung mit Bereitwilligkeit abzugeben.

Die beabsichtigte Herausgabe einer Slovenischen Volkskunde ist wünschens- und lobenswerth, weil sie uns mit dem slavischen Leben vertrauter macht und über Manches Kenntnisse verbreitet, worüber

man bisher im Dunkel war, und worüber gerade die Nichtslaven so viel schiefe Urtheile in die Welt hinausschicken. Eine solche Schrift würde bekrunden, wie der Slave leibt und lebt, und was er von den alten Sitten seines weitverbreiteten Volks noch erhalten hat. Es ist vom Alterthum freylich schon Vieles zu Grabe gegangen, allein eine, wenn schon mehr dürftige Nachlese würde noch überall vorgenommen werden können, wenn diejenigen, die ihrer Lage nach mit den Volkssitten vertrauter sind, sich dazu die Mühe nehmen wollten.

Um dem Wunsche einiger Massen zu entsprechen, darf ich hier bloß in Erinnerung bringen, dass von meiner Seite in Bezug auf die Slovenische Volkskunde in Kärnten schon vor 25 Jahren, nämlich im J. 1813 zwey Aufsätze erschienen sind, die zu dem erwähnten Behufe ganz passend seyn dürften. Ich liess nämlich Anfangs des J. 1813 den Aufsatz „Züge aus den Sitten der Gailthaler“ in die „Carinthia“ aufnehmen, der sogleich in die damaligen vaterländischen Blätter aufgenommen und von Herrn Kopitar mit fragenden Anmerkungen begleitet wurde. Dieser erste Aufsatz hatte einen zweyten zur Folge, der im Monat Juny 1813 ebenfalls in die vaterl. Blätter eingerückt worden und eine Widerlegung der beyden über dieses Thalvolk schreibenden Autoren Haquet und Sartori enthielt, die viel Schiefes, Falsches und Unwahres darüber verbreiteten.

Diese beiden Aufsätze dürften am meisten dem entsprechen, was in № 3 gefordert wird. Aber auch die übrigen Nr-n werden im Verfolge desselben mehr oder weniger berührt.

Da meine Schilderung im Verlaufe eines Viertel-Jahrhunderts schon etwas in Vergessenheit gerathen zu seyn scheint, so brauche ich bloss dahin zu weisen, um der gemachten Aufforderung zum Theil zu entsprechen, denn diese Gebräuche: das Hufenstechen, der Tanz unter der Linde, würde man bei den übrigen österr. Slaven nirgends antreffen. Selbst Franzosen und andere Freunde verwunderten sich darüber.

Hier aber, auf meiner jetzigen Station, wo sich das Volk schon sehr stark in den Germanismus hinüber verliert, wird man vergeblich so etwas suchen; est populus moriturus.

Wenn jeder Seelsorger nur das berichtet, was er von seiner Heimath weiss, so dürften reichliche Materialien zusammenkommen. Von meinem Geburtsthal habe ich meinen Pflichttheil nach meinem besten Wissen abgetragen. Gerne hätte ich noch die Gebräuche bei Hochzeiten nachgetragen, allein selbst war ich zu weit entfernt, und Andere berichteten mir nichts ein.

Moosburg am 10. July 1838.

U. I. Pfr.

Із польської кореспонденції Коритка подаємо тут два листи ір. Йосифа Борковського до Коритка, один із дати 19 мая, а другий із 10 серпня 1838 р. і лист Коритка до сього самого адресата недатований. Перший лист, написаний на двох картках тонкого листового паперу на обох внутрішніх сторонах і то так, що початок містить ся на ст. 3, а кінець на другій. Ся аномалія була подіктована штучним способом копертовання, яким осягало ся те, що адрес містив ся на першій сторінці аркуша, а остатня була порожня. Ось текст листу:

Kochany Emilu!

Odebrałem list—Twoj i bardzo Ci wdzięczny jestem za Twoją pamięć. Wszyscy tu Bogu dzięki jesteśmy zdrowi i często spominamy o Tobie. Cieszy nas to bardzo, że zatrudniony jesteś, radziłyśmy, jak wyjdą Twoje prace, mieć je; dlatego prosimy, abys je nam przysłał. Zbiór pieśni, zabobonów etc. kroackich będzie bardzo ciekawy, i w porę przyjdzie, kiedy już mamy dawniejsze serbskie, czeskie, słowackie, a świeżo wydane polskie Wojcickiego, i w tym roku wydane Galicyjskie Paulego. Falmerajera dzieła mam, ale nie podzielam jego zdania; widzę wprawdzie pokrewieństwo między Sławiańszczyzną a greczyzną, ale takie tylko, jakie jest między Sławiańszczyzną a Sanskrytyzmem, albo jakie jest pomiędzy wszystkimi może mowami, ale nic więcej. Wszystko zresztą przesadzone, a idea główna tego autora zupełnie bezzasadna.

Dokładnych zupełnie książek botanicznych może jeszcze nie mamy. Dzieła Kluka, Jundzila, Szuberta (o drzewach i krzewach) muszą Ci być znane, a jeśli które z nich chcesz mieć, to Ci przyszlę, donieś tylko, jak i gdzie adresować. I pieśni wszystkie gminne powinien byś mieć, bo w nich są częste wspomnienia ziół i kwiatów, które Ci się przydać mogą. O zbiór nazwisk ruskich roślin bardzo trudno, drukowanego takiego zbioru niema, a ja kilkanaście tylko mam nazw; ale spis polski roślin posyłam Ci następującą pocztą; także może byś mógł użytkować ze spisu roślin w Medyce będących, który jest wydrukowany; donieś o tem, a przyszlę Ci.

Pismo „Ost und West“ mamy tutaj, ale nie bardzo nas zachwyca. Ziewonia wyszła w Styczniu w Pradze, ale dotychczas zatrzymana w cenzurze i nie wypuszczona. Dzienniki Gaja aniśmy tu nawet widzieli; dobrze by było, gdyby Gaj był tak grzeczny i przysłał mi go, a ja w zamian posłał bym mu nasze rzeczy. Położenie Twoje jest takie, że możesz z łatwością wyuczyć się sławiańskich języków. Spodziewam się, że nie zaniedbasz tej sposobności. Szczególniej chciał bym zwrócić twoją uwagę na pisma starego illiryskiego wieszczą Gunduli-

cza, którego języka nikt tutaj nie rozumie, bo umiających inne narzecza sławiańskie mamy nie mało. Niepospolita byłaby przysługa przetłómaczyć cały poemat Gundulicza, albo przynajmniej wyjątki z niego. Ma on być bardzo ładnie stylem epopeicznym napisany i ma mnóstwo ciekawych zawierać rzeczy.

Najważniejszym dziełem, jakie w tym przeciągu czasu wyszło, są Dzieje Litwy przez Narbuta. Dotychczas wyszło 3 grube tomy obejmujące czasy mitologiczne i pogańskie, a wyjść jeszcze ma tomów 5. Dzieło to wielkiej pracy i erudycji. Kolegę Twego pozdrawiamy. Uściskaj odemnie Doktora Preshernego — gdy bym mógł coś mieć z prac jego! — Ojciec Twój i bracia tu nie byli. Wszyscy znajomi ściskają Was czule. Vale. Józ. B. 19-go Maja.

На першій сторінці скісним письмом читаємо під поштовою печаткою: Laibach 4 Juni à Monsieur Monsieur Emile de Korytko à Laybach.

На сей лист відписав Коритко просторим листом без дати, поміщенням на чотирох сторінках листового паперу великого 4°, в півнійшим написом на верху першої сторінки оловцем і відмінною від авторської рукою: Korytko.

Kochany Józefie! Zaraz po odebraniu listu od Ciebie siadam i odpisuję. Wdzięchen Ci jestem za odpis i za uwagi literackie, i miło mi dać Ci odpowiedź odpowiadającą życzeniu Twemu. Dziwno mi, że nie znacie dziennika Gaja w Zagrabi, Narodne novine i Danica Ilirska, które drogą poczty możecie dostawać — a nie pożałujecie, bo ze słowiańskich pism będzie to iedno z najlepszych. Boleć trza istotnie nad tym, że u nas w kraju bracia nasi Sławianie i bratnia ich literatura zupełnie jest obcą — że to naybliższe nas i nayzbawienieysze pożywienie i lekarstwo przeciw złemu u nas albo w zupełney niewiadomości lub w pogardzeniu i lekcecenieniu. Wierzaj mi kochany Józefie, że to nie czcze mary, nie bezzasadne marzenia, wznieść ozysty ięzyk i piśmiennictwo przez połączenie się i zbliżenie do braci Sławian. Odkąd tu jestem na wygnaniu, całam się duszą wziął do uczenia po serbsku, czesku i dalmatyńsku, zrobiłem już znaczne postępy i odtąd nie myślę się czemu innemu iak Słowiańszczyźnie poświęcić. Znalazłem skarby nieocenione. Widnokrąg się nasz i pole popisu rozszerzy na pół Europy, skoro się zwiążemy iedną literaturą. Czechy, Rosianie i południowi Sławianie uznali potrzebę tego; gruntowność tey myśli — ruch wzajemno-sławiańsko-literacki, wielki. My tylko jeszcze iedni w iakimś zarozumieniu i w egoizmie w tyle pozostali, gardzimy pobratymczą literaturą i ięzykiem, i rzucamy się w objęcie obczyzny, dla nas zaraźliwey kurwy, miasto rokosznie siły pokrzepić na łonie nieskalaney czystey dziewicy — sławiańskiej. Nie zbieram ia kroac-

kiego pieśni ludu — ale krainńskiego, już są w cenzurze i spodziewam się nie mało uczynić wam tym przysługę. Przygotowuję powtórnie dziełko o Krainie, dla wiadomości północnych Sławian — w języku polskim; będzie zawierać następujące przedmioty: 1) O krainńskim języku i literaturze z trzema portretami: Czopa, Preshera i Wodnika z tłumaczeniem ich poezii. 2) O pieśniach ludu tego — z tłumaczeniem najsłynniejszych. 3) Charakter ludu tego, obyczaje i zwyczaje wesela, obrządki chrztu, pogrzebów i t. d. 4) Uroczystość, kolęda i św. Jana. 4) Gry i zabawy, rozrywki i tańce. 6) Upiory, duchy, zabobony, przesady, czary, czarownice i t. d. 7) Medycyna ludu — leczenie chorób przez gusła, tarcie, chuchanie, dotykanie i odmawianie, iakoteż i ziołami. 8) Powieści, bajki, podania. 9) Stroje — do tego dołączonych jest 26 (już ukończonych) kolorowanych obrazów zdjętych na rzetelniej i dokładniej z obojga płci ludu krainńskiego. 10) Symbole — przysłowia, zastarzałe mniemania. — Com mógł tylko, wszystkom zebrał i ciągle zbieram jeszcze; na nieszczęście na samą Lublanę ograniczonym jest, wyjeżdżać nie wolno mi. Znalazłbym nie ieden skarb jeszcze — in magnis voluisse sat est. I ten już przygotowany zbiór jest dość znaczny, żaden kray sławiański, wyjąwszy Rosian, takiego niema jeszcze. Zresztą wydaję tylko iako część pierwszą, dokończyć będzie mógł, ktokolwiek zbierze więcej materiałów. Zamyslaia tu lub w Gradzu lub w Peszcie wydawać dziennik czysto poświęcony Sławiańszczyźnie, we wszystkich narzeczach sławiańskich iednym abecadłem i ortografią pisany. Ost u. West nie odpowiada celowi. Ci, co mieli ująć go, poróżnili się z Glaeserem: odstąpili — biada, że ludzie, co mogli by zrobić przysługę nieocenioną, poświęcają cynizmowi, osobistym urazom dobro publiczne. Gondulicza rozumiem, a co nie rozumiem, to mam radę na to i zrozumieć; wkrótce poszlę Ci pierwszey pieśni na polski język przełożenie, albowiem nie uprzedziłeś mnie w zachęceniu wzięcia się do niego — oh, nie jeden Gondola, iest ich bardzo wiele w dalmatyńskiej i serbskiej literaturze godnych tłumaczenia polskiego, byle tylko chciał się kto wzięść do tego. — Rosyjska literatura niezmiernie wzrasta, olbrzymiem krokiem naprzód idzie i wielkiey wartości wydała płody w tych czasach, które zapewne znane Ci będą: Polewoja, Sacharowa, Wostokowa i t. d. — Łaskawość Twoję w chęci przesłania mi niektórych pisemek przyjmuję z największą wdzięcznością — co więcej, upraszam Cię najmocniej, chciey mi nadesłać następujące: 1) Jundziła; 2) Słownik wyrazów botanicznych p. A. Pławskiego 1830; 3) Pieśni ludu Biało-Chorwatów i t. d. Woycickiego; 4) Pieśni ludu zbioru Paulego; 5) Klechdy Woycickiego; 6) jeszcze co, co będziesz uważał, że może mi

posłużyć do prac mych do porównania do innych Sławian; 7) Maciejowskiego Prawodawstwo; 8) zapisz mi łaskawie przez Milikowskiego z Petersburga dziełko rosyjskie (piszcie polskimi literami) Skazaniya Ruskago naroda etc., wiadomości o rosyjskim narodzie, domowym pożyciu ich przodków, zebrane przez I. Sacharowa. S. Petersburg. Tom I. roku 1836 — Tom II. 1837.

Poprzednicze ieśli sam nie posiadasz, to dostaniesz od Domcia gratis dla mnie, a ostatnie chciey zapisać i przesley mi to wszystko drogą księgarni, adresując przez Gerolda do księgarni Kleinmayera w Lublanie. Milikowski przesle chętnie Ci do Wiednia, a ia Ci za tę przesyłkę poszlę różne rzeczy ztąd, poezie i inne dzieła nowe, i co sobie życzyć będziesz; w ten sposób Ty mnie, ia Tobie przysposobię i ułatwię. Jeśli Ziewonia lub Światowid narodzi się, chciey przesłać mi także do chrztu. Także Cię proszę o katalog naynowszy polski księgarni Glüksberga lub Węckiego Warszawski. Z prac Dr. Preshera odbierzesz także wszystko, co wyszło tylko; wkrótce i on zamysła tomik poezii swych wydać; skoro to nastąpi, odbierzesz w dowód szacunku. — Czyś czytał Kollara Ueber die literarische Wechelseitigkeit der Slaven? Czytay to i stosuy się z tego do przesyłania książek na zamian. Nayłatwiejszy to sposób mienia wszystkiego. Ale Ty coś nie nie odpisałeś, czy masz iaki zbiór względzie medycyny ludu i czy mi co z tego udzielić raczysz lub nie? Chciej mi dać wiadomość o tem i nayrychley odpisać. — Ucałuy serdecznie Leszka, Krolodworca i Klechdę¹⁾. Od niejakiogo czasu opanowała mnie tęsknota, iakieś ciśnienie serca, niepokoy, żalność — ach, cobym dał za to, bym mógł bydz iuż w kraju, by się skończyła iuż nieszczęsna dola moja. — Bogusław ściska was wszystkich. — Kochaycie nas, nie zapominaycie nas — bądźcie pewni, że tylko staramy się zasłużyć na szacunek wasz. Pozdrów odemnie wszystkich zacnych i uczciwych. Rodzeństwu swemu załącz uklony i wierzaj, że Cię kocham niezmienny

Emil.

Leszka serdecznie całuję, Szanowney żonie jego, niegdyś byley Pannie Sewerynie, składam uszanowanie.

Другий лист Йосифа Борковського до Коритка з дня 10 серпня 1838 р. займає три сторінки листового паперу 4⁰ і має на остатній чистій сторінці адрес: A. Monsieur Monsieur Emile

¹⁾ Leszek — брат Йосифа, Лешек Борковський; Krolodworzec — Лукіян Семенський, що переклав на польську мову чеський Королеводворський рукопис; Klechda — Войціцький, видавець збірки „Klechdy czyli powieści i podania ludu polskiego“.

de Korytko à Laibach з поштовими штампіліями Lemberg без дати і Laibach 25 Aug. Ось його текст:

Dnia 10 ego Sierpnia 1838. Kochany Emilu! Odebrałem twój list wraz z anonsem niemieckim, i bardzo Ci dziękuję. Nie mogłem Ci wcześniej odpisać, bo byłem na wsi kilka tygodni zajęty rolnictwem, i dopiero za przybyciem do Lwowa list mi doręczono. Bardzo nas to wszystkich cieszy, że się zajmujesz gorliwie piśmiennictwem i do tego bardzo użytecznem. Radziłyśmy jak najprędzej ujrzyć Twoje prace. Wiem, że się zajmujesz zbieraniem pieśni ludu kraińskiego. Z projektu wyczytuję, że nie tylko same pieśni, ale wszystko, co stanowi świat umysłowy tego ludu, jest celem Twoich badań, nie wiem tylko, jak z tem wszystkiem postąpisz. Z prospektu zdaje się, że pieśni, zabobony et cet. zechcesz po niemiecku wydać, a znowu z listu Twego widzę, że pieśni na polskie przekładasz. Donieś mi tedy, czy pieśni z tłumaczeniem polskim czy z niemieckiem, wcieliwszy je do rozprawy (zapewnie niemieckiej) o ludzie kraińskim; czyli pieśni w oryginale osobno, a przekład znowu osobno. Wszystko to łatwiej i prędzej mogło by wyjść tam, gdzie się znajdujesz, niżeli u nas, bo u nas z trudnością by przejść mogło. Oczekuję niecierpliwie polskiego przekładu pieśni, które mi masz nadesłać. Bardzo dobrze robisz, że przekładasz wierszem białym, bo przekład będzie wierny i nie się dla rymu nie poświęci. Jeśli chcesz (czegobym ja bardzo pragnął), aby co z prac Twoich było w mojem albo w jakim innem piśmie zamieszczone, tedy wybierz kilkanaście pięknych pieśni, przełóż je, dołącz małą rozprawkę do nich, aby nie same suche pieśni były, i przysyłaj mi.

Czyniłem Cię w jednym z moich listów uważnym na miejsce, w jakim się znajdujesz, a to w celu, abyś się, co Ci tam łatwo przyjdzie, obeznał gruntownie z językiem Osmanidy, i przełożył ten poemat. Ma on być ładnie napisany, i prócz tego interesuje on Polaków, bo bohaterem jest Władysław Warneńczyk. Ale przekładaj prozą, bo poezya Gundulicza nie stanie pomiędzy poezyami żyjącymi naszego narodu, a tu chodzi szczególnie o ówczasowe wyobrażenia i o poznanie ducha tego śpiewaka bohaterskiego Sławian. Starać się tylko trzeba, aby prostota, słodycz mowy, moc i zapal wiernie były oddane.

Wydając pieśni ludu Krainy dobrze byś zrobił, żebyś zamieścił fizyognomiję tego kraju. Ale ponieważ Ci to z trudnością przyjdzie, gdyż trzeba by być wszędzie samemu, więc przynajmniej rys ogólny, bo twarz ziemi odbija się wszędzie w obliczu pieśni, bo jak człowiek tak i pieśń ściśle są z ziemią swoją rodzinną połączone. Ta ostatnia dostarcza pierwszej żywiołów ojczystych, obczyzną nie zmaconych i mówiących głośno do serca, bo w nich słyhać powiew wiatru polnego,

czuć świeżość zasianej własnymi rękoma roli, widać połysk własnych rzek i falowanie własnego nieba. Z ziemi to, z ziemi wywineły się Mitologia, Kosmologia i t. d. I my Sławianie nie posyłałiśmy za granicę po bogów i wyobrażenia filozoficzne, ale znaleźliśmy je gotowe w świecie naszym, gdzie je ręka Przedwiecznego złożyła. Ale gorącą piersią przyłgnąwszy do naszej przyrody, wygrzełiśmy sobie język, nauki i pieśni i popsuliśmy je wtedy, gdyśmy się od przyrody oderwali.

Książki, które mieć chciałeś, poszlę Ci wszystkie, skoro będą we Lwowie. Powieści Sacharowa zapisałem, ale nasi księgarze są bardzo niedbali i zapisanych książek nie prędko doczekać się można. Posyłam Ci tą razą dumki z ruskiego przerobione albo wedle ruskich pisane, pokaż je poetom tamtejszym i zachęć, aby i oni za podstawę i tło do swoich utworów brali poezją ludu; tym sposobem prawdziwsiymi i narodowszsiymi będą, opisując rzeczy ojczyste.

Posyłam także pieśni polskie z Galicyi przez Paulego zebrane, które Cię zająć powinny. Przypisy, które do nich dołączył, są dobre i na swoim miejscu. W ciągu tej zimy ma on wydać jeszcze w ten sam sposób pieśni ruskie galicyjskie we dwóch tomach.

Książki spomniane posyłam Ci pod adresem Klejnmayra, bo здавало mi się, że tak będzie najlepiej, i u niego się dowiedz o nie. Chciałeś mieć narzędzia rolnicze ludu naszego — posyłam Ci te, które na prędcę zrobić mogłem. U pedela ekonomicznego są wprawdzie drewniane i to niektórych tylko narzędzi najpospolitszych modele, ale to nie takie, jakich lud używa, tylko doskonalsze. Będę się starał więcej jeszcze Ci przysłać, ale to tylko powoli można zrobić i dosyć niezgrabnie będzie, bo tylko z natury rysować trzeba, a ja nie wielki mistrz w tej sztuce; i potem do dokładnego tychże zebrania na wielu miejscach być by potrzeba, bo w wielu miejscach pługi, cepy et cet. są rozmaite, szczególnie u Górali. Strój dziewic podolskich poszlę Ci także, pisałem już w tym celu na Podole.

Przez ten przeciąg czasu w świecie literackim nic nowego nie zaszło. Pauli ma zamiar wydać litografowane starożytności Galicyjskie. Pierwszy zeszyt wyszedł, obejmuje obrazy Oświecimów z Krosna, bożka z góry Wronowskiego i nagrobek Krystofa Tarnowskiego z Przeworska.

Rzeczy, które Ciebie i braci naszych Sławian (jeśli są tam tacy, co umieją po polsku) interesować mogą, są Pieśni ludu, dzieje starożytnej Litwy Narbutta, Piosnki wieśniacze z nad Niemna Czeczota, Widoki Galicyi, które Piller wydaje zeszytami wraz z opisaniem, Przyjaciół ludu, czasopis poznański, obfitujący w ojczyste rzeczy i kosztujący rocznie 3 fl. 45 kr., Koliszczyna i stepy, bardzo ładna powieść Grabowskiego, Pamiętniki

Paska i świeżo wydane Maskiewicza z r. 1594, także Otwinowskiego z czasów Augusta II, zawierające dużo szczegółów z życia domowego, Klechdy czyli podania i powieści ludu polskiego Wojcieckiego, Poezye Aleksandra Grozy wcale niezłe, Rusałka, gatunek noworocznika, w Wilnie wydana, mająca dobre artykuły prozą i wierszem, Powieści Jadama (Gorczyńskiego) w 2 tomach, Niezapominajki, noworocznik tegoroczny warszawski, obejmujący dobre rzeczy prozą, Balińskiego Dzieje miasta Wilna, Poezye Bohdana Zaleskiego zebrane z dawnych pism, wydane we Lwowie nakładem Jabłońskiego. Jeśli które z tych pism mieć chcecie, niech się tylko wasz księgarz do Milikowskiego zgłosi, a on przysze. Jeśli co jeszcze będzie nowego, zaraz Ci doniosę. Nasze dzieło w tych dniach wyjdzie, nadeszłę Ci je.

Od początku Lipca aż dotąd mamy codzień deszcz, czasem kilka razy na dzień, i zimno jesienne. Żniwa haniebne. Przyjaciele i bracia całują Cię serdecznie i ja Cię z duszy ściskam, zacny kolego i bracie. Vale. Józef.

Відомий провідник т. зв. ілїрського руху Людевіт Гаї писав до Коритка дня 8 липня 1838 р. у відповідь на його лист в справі видання його збірки ось що :

Agram am 8 Juli 1838.

Schätzbarster Freund! Nur der Fahrlässigkeit meiner Adjutanten sind die Hemmungen unseres literarischen Verkehrs zuzuschreiben, nehmen Sie daher die volle Versicherung, dass es mir sehr leid thut, wenn Sie auch nur zu der mindesten schiefen Idee über meine literarische Bereitwilligkeit veranlasst worden sind. In Bezug auf Ihre höchst erfreulichen Unternehmungen muss ich Sie vorerst aufmerksam machen, dass bei den Besseren aus unserer Mitte der wahre Begriff von dem Slavischen Universal- sowie von dem illirischen Special-Patriotismus und von der damit unzertrennlich verbundenen Nationalität bereits so feste Wurzeln geschlagen hat, dass jede Unternehmung, die auch nur im Mindesten den Schein des Provinzialismus und Separatismus an sich trägt, entweder gänzlich übersehen, oder doch mit sehr geringer Theilnahme aufgenommen wird. Sie werden bereits aus der Broschüre des Grafen Janko Drašković die Tendenz, die unsere Bestrebungen leitet, erkannt haben; es wird Ihnen bekannt seyn, dass wir nur ein Ilirien vom Isonzo bis an den Vardar als unser Vaterland kennen, und dass wir zu dieser Erkenntniss weder aus blindem Eifer, noch durch blosse fromme Wünsche, sondern rein durch historische und philologisch-ethnographische Combinationen gelangt sind. Wenn wir daher Ihre Unternehmung im Felde der Ethnographie als eine im an-

gedeuteten Sinne veranstaltete Bereicherung unserer gesamtilirischen Ethnographie begreifen dürfen, so soll sie uns höchst willkommen seyn; sollte aber darin ein den Krainischen Provinzialismus fördernder separativer Geist herrschen, so rechnen Sie auch nicht auf den mindesten Anklang bei den wahren Patrioten. Wir lieben Krain mit seinen grossen ethnographischen und anderweitigen Merkwürdigkeiten nicht minder, als unsere Wiege Croatien, aber wir lieben es nur im Schosse des Gesamt-Vaterlandes Iliriens im weiten, wahren Sinn. Jede ilirische Provinz, die sich ein separates Gewicht oder gar ein Übergewicht anmassen würde, widerstrebte schlechterdings dem himmlischen Geiste, des nun einmal ernstlich begonnenen literarischen Einigungswerkes. Sowie in Ilirien (aber nicht etwa in dem sogenannten Königreich Illyrien) bloss eine Mundart (in Summa mit dem Gesamtböhmischen, Gesamtpolnischen und Gesamtrussischen verglichen), mit blossen, beinahe durchgehends durch äussere, fremde Einflüsse hervorgebrachten Varietäten zu finden ist, so ist auch die Ethnographie im Übrigen sehr analog, mit Ausnahme dessen, was etwa durch Fremde verilgt oder geändert, oder aber von ihnen rein oder umgestaltet angenommen wurde. Man müsste daher bei Auffassung Krainischer Sitten etc. eher eine Kombination mit jenen in den ilirischen Kernländern anstellen, als diese Materialien mit dem Nord- und Westslavischen Vorrath verglichen werden dürften. Nehmen Sie diese freimüthigen Winke als Beweise meiner Aufrichtigkeit und meines Hanges zur Stimmung reiner Accorde.

Ihre Liedersammlung wird, wenn Sie, wie ich voraussetze, echt volksthümliche Piecen enthält, als Beitrag zur Sammlung ilirischer Volkslieder überhaupt sehr wichtig und den combinirenden Patrioten dann sehr willkommen seyn, wenn Sie dieselbe sowohl im Titel, als auch in der Vorrede der wahren Tendenz subordiniren. Et hucdum satis. Nun ex officio.

500 Exemplare in dem nämlichen Format und aus derselben Schrift, wie die Draškov. Broschüre, kostet ohne Papier 9 F. 20

Mit Papier per Bogen dieselbe Qualität 15 F. 67

Im beiliegenden Duodez-Format ohne Papier 9 F. 12

Mit Papier 15 F. 57

Doch würde ich Ihnen rathen, dieselben in 8-o herauszugeben, da dieses Buch doch mehr wissenschaftlich, als belletristisch sein sollte, und sich mehr für die Bibliotheken, als für die Taschen eignen müsste. 10—12 Bogen in 4 Wochen zu liefern ist für mich dermalen nicht möglich. Meine Pressen sind fortwährend in Bewegung, und ich arbeite an Vergrösserung meines Instituts. Jede Woche würde für Sie ein Bo-

gen geliefert werden, und hierzu mache ich mich nur dann verbindlich, wenn mir das ganze Manuscript fehlerfrey geschrieben überantwortet wird und Ihrerseits kein Hinderniss eintritt. Auch ich würde Ihnen rathen, Ihr Werk in Lieferungen herauszugeben. Was die Zahlung betrifft, so müsste ich diese in festzusetzenden Raten erbitten, da ich noch gegenwärtig keine Verlags- und Commissions-Handlung etablirt habe.

Was Druck und Ausstattung (Eintheilung, Verzierung etc.) betrifft, so kann ich im Voraus versichern, dass diese ganz im Geschmacke der neuesten Zeit Statt haben wird, und dass Sie damit vollkommen zufrieden sein werden. Ihre Danica ist fortwährend im Gange und die nächste Nummer erhalten Sie vom Eduard Engel. Die Nummern 21, 22, 25, 26 habe ich bei der Expedition urgirt und erwarte von Ihnen nächstens die Anzeige über den Erfolg. Mir thut es leid, dass ich meine Reise nach Laibach noch immer verschieben muss; Sie können Sich kaum vorstellen, wie überhäuft ich mit Geschäften verschiedener Art bin. Wenn Sie an mich schreiben, bitte ich auf der Adresse das Wort „eigenhändig“ nicht wegzulassen.

Ich grüsse alle Ilirier und alle Krainer im ilirischen Geiste und bin mit Hochachtung ihr ergebenster Freund

Dr. Ljudevit Gaj.

Маємо в тім листі інтересний документ відомої доктрини Іллірізму, тоб то поєднання усіх південно-західніх Славян в одну націю, і при тім зразок того фанатизму і централістичної тенденції до пригноблення всяких провінціалізмів і партикуляризмів, що був причиною упадку сього руху.

На закінчене подаємо лист Коритка до Ілязера, редактора праського тижневника „Ost u. West“, датований д. 6 жовтня 1838 р.

Wohlgeborener Herr! Vor allem hab ich Ihnen für die Ankündigung meiner Unternehmung in Ost und West zu danken, dann aber sogleich um Verzeihung zu bitten, dass ich bis nun stumm geblieben, Ihnen auf Ihr gütiges Schreiben keine Antwort gegeben habe. Als Entschuldigung mag ich nichts anderes anführen, als dass ich fast nie mich in Laybach aufgehalten habe, sondern stets auf Reisen im Lande gewesen bin. Ich habe ganz Krain fast durchstreift und was nur zu bekommen war, aufgesammelt, und bin von diesen literarischen und Fussexcursionen erst jetzt zurückgekommen, bereichert in allen Gegenständen in jeder Rücksicht, was nur zur Ethnographie von Krain angehörte. Nun werd ich so frey, Ihnen einiges nach einander mittheilen können (doch nur polnisch), ausgenommen das, was ich jetzt Ihnen

hinschicke und deutsch schreiben musste, weil ich mir es in anderer Sprache den Volksliedern beyzulegen nicht erlaubt hatte. Die Volkslieder sind schon im Druck — würden schon herausgekommen seyn, wenn nicht ungewöhnliche, ausserordentliche Umstände eingetreten seyn würden. Sie werden statt unter dem Titel „Slovenske pesmi naroda krainskago“ unter dem Titel „Ilirske pesni krainskago naroda“ herauskommen. Die Vorrede zu denen schicke ich Ihnen, vielleicht werden Sie dieselbe umdrucken oder wenigstens einen Auszug aus derselben machen können und wollen. Sollten Sie die Güte haben dieselbe einrücken zu wollen, so ersuche ich Sie nur, dass sie alsogleich erscheine, und höchstens binnen einer Woche seit dem Datum, an dem Sie dieses mein Schreiben erhalten werden. Ich bezwecke etwas damit, dass durch spätere Einrückung nicht mehr erreicht wäre. Ob Sie nur einen Auszug, oder ganz dieselbe umdrucken, ist mir alles eins, nur dass etwas von Ihnen erscheine. Besser wäre mir wohl, wenn der grössere Theil von ihr erscheinen würde. Doch dieses überlasse ich Ihrer Einsicht und Ihrer Güte. Seyen Sie so gut, mir alsogleich den Empfang dieser Schrift zu benachrichtigen und ob Sie dieselbe aufnehmen wollen werden.

Ich bereite für Sie einen wichtigen Aufsatz über die Gotscheer; es ist für uns, Slaven, vorzüglich für die Krainer ein höchst interessantes Völklein, das noch von Niemanden gut geschildert, richtig aufgenommen und begriffen wurde. Sogar Jacob Grimm hat ganz irrige Begriffe von ihnen verbreitet oder eigentlich nachgeschrieben. Dieses Volk ist ein slavisches Buch ins Deutsche übersetzt, nur Sprache ist ihnen geblieben, die gotisch-deutsche, Gebräuche, Sitten, Meinungen und sogar die Denkungsart haben sie der Slaven, der Krainer und Istrianer angenommen, und sie erhalten das sorgsamer, als die Slaven selbst.

Wer die Krainer und Kroaten ethnographisch studieren will, muss und soll nie die Gotscheer (Kotzevier) übergehen. Ich hoffe, dieser Aufsatz wird Ihren Wünschen sehr entsprechend seyn und ich verspreche Ihnen [denselben] baldens zu senden.

Sonst ruhen die Krainer, wie bisher, in Unthätigkeit. Dr. Preschern hat wenig Zeit und ist durch andere Beschäftigungen überhäuft und daher wenig aufgelegt, sich mit literarischen [Fragen] zu beschäftigen. Und dem Kastelic rentiren „Die Bienen“ zu wenig, und so bleibt alles statu quo. Die Buchdrucker haben nichts zu drucken, das Publikum nichts zu lesen. Die verzweifelnden Buchdrucker griffen selbst zu Mitteln, um durch die Werbung der Nicktsthueden sich Arbeit und Geld zu verschaffen. Hr. Kleinmayer hat die Redaktion des Ilirischen Blattes dem Prf. Heinrich abgenommen, der durch mehrere Nrn das Blatt u.

das Publicum durch abgeschmacktesten, fadeſten Artikel malträſirte und das vaterländiſch ſein ſollende Blatt zum japaniſchen und chineſiſchen ſtempelte, und übergab dieſelbe (Redaktion) jetzt dem H. Dr. Ullepič, der gerechte Hoffnungen weckt, daſſ das Blatt einen Schwung bekommen und vaterländiſch ſeyn wird. Das Blatt ſoll vom 1-ten Januar auch 2-Mahl in der Woche ſtatt einmal und auf Velinpapier erſcheinen. Seyn Gegner iſt das „Carniolia“. — Sie können dieſe Zeitung — erbärmlicher, nackter, und charakterloſer kann keine Zeitung ſeyn. Der Redakteur derſelben war Leopold Kordeš, ein Mann von ſchlechtem Geſchmack und mit geringen Kenntniſſen. Der Verleger aber, Hr. Buchdrucker Blasnik, ein unternehmender, braver Mann, hat das Blatt jetzt vom Kordeš abgekauft und einen Redakteur ausgeſucht, der es warscheinlich ganz oder zum Theil in der ſlaviſchen Sprache herausgeben wird.

Dieſen meinen Brief brauchen Sie nicht zu drucken, indem ſich manche Bitterkeiten mir in Ausdrücken eingſchlichen haben, die wiewohl gerecht, doch nicht publik ſeyn mögen.

Ich verbleibe mit tiefer Hochachtung ergebenſter

Emil Korytko.

Laybach den 6-ten Oktober 1838.

Із цього листа можна догадувати ся, що Коритко може ще від 1837, а що найменше в 1838 році був принагідним кореспондентом „Ost und West“; чи вспів написати заповіджену статтю про Кочевців, не можемо сконстатувати, не маючи у львівських бібліотеках комплетів сеї часописи із кінця 30-их і початку 40-их років.

ДОДАТОК.

Виписки із політичного архіва мін. внутр. справ у Відні.

I. № 1465. Sacher an Sedlnitzky, 1834 J. 6. Februar.

Tyszkiewicz, Ulatowski, Korytko werden als Häupter der Verſchwörung angegeben. Die Angabe, daſſ Letzterer eine geheime Buchdruckerei in einem Kloſter geleitet habe, wird dahin beſtätiget, daſſ dieſe Buchdruckerei in dem Ossolinskiſchen Instituts-Gebäude beſtehen ſoll...

Die halbjährige Beobachtung daſſ Korytko hat bewährt, daſſ er mit dem Ossolinskiſchen Institute im engſten Verbande ſtand.

II. Krieg an Sedlnitzky, № 514 vom 20 May 1834.

Hochgeborner Grafl

Mit Beziehung auf Euerer Excellenz hochverehrliches Schreiben vom 5 März d. J., mittels welchem Euere Exc. die in Wien von der Polizei-Oberdirektion mit Joseph Duniecki geführte Untersuchung mir mitzutheilen geruhten, und in Verfolg meines gehorsamsten Praesidial-Schreibens vom 28. Februar d. J. Z. 199 säume ich nicht zu Euerer Exc. hohen Kenntniss zu bringen, dass die hiesige Polizeydirektion die mit Emil Korytko, Joseph Dobrzęcki und Johann Szymański u. m. a. geführte Untersuchung wegen politischen Umtrieben und insbesondere wegen Bildung einer geheimen Gesellschaft in gefährlichen Zwecken geschlossen, und das Untersuchungs - Operat hierher vorgelegt habe.

Die Grundlage dieser Untersuchung sind, wie ich Euerer Exc. schon früher vorläufig gehorsamst benachrichtigen zu sollen glaubte, ausser andern vorgefundenen Briefschaften vorzüglich ein an Korytko gerichteter Brief des Duniecki vom 31. Juli 1833, dann ein bei Korytko gefundener Brief des Joseph Dobrzęcki an Szymański.

In dem ersten dieser Briefe kommen die bedenklichen Stellen vor: „Wenn Du mir Aufträge zu ertheilen hattest, so kannst Du sie mir vollkommen sicher mit nächster Post über Stanislawow nach Hostov zusenden. Ich weiss, dass ich bei Dir, bei euch in schlechter Meinung stehe; soviel werdet ihr mir aber doch zutrauen, dass ich euch nichts verderben wolle, und soviel es meine Fähigkeiten erlauben, euch beizustehen wünsche; vertraut mir demnach an, was ihr für vorthailhaft für das gemeinsame Beste haltet, und ich werde trachten, euere Wünsche nach Möglichkeit zu erfüllen. Ich verbleibe immerhin solange in diesen Gegenden, bis das Gymnasium in Stanislawow sich versammelt, wo ich den erhaltenen Instruktionen gemäss Bekanntschaften anzuknüpfen bemüht sein werde“.

Ferner heisst es an Kordaszewski:

„Ich glaube, dass diess hinlänglich sei, um mich vor unserer Gesellschaft zu rechtfertigen. Du musst nichts vor mir verbergen, was zu wissen nothwendig ist, damit ich dergestalt wirken könne, um die Wohlfart unserer Nation möglichst zu befördern. Ich bitte Dich, ich will haben, dass Du alles wissest, was Emil mir schreibt, und ich wünsche Deine Zustimmung in jeder höheren Anordnung zu haben“.

In dem Briefe des Dobrzęcki, der im Eingange die Anempfehlung Korytkos als einer Gleichgesinnten enthält, kommen dann folgende Stellen vor:

„Ihr werdet persönlich näher bekannt und enger verbunden

werden durch den Zweck, dessen Erreichung unser ganzes Dasein gewidmet ist. Deinen Brief habe ich erhalten, worin Du schreibst, das künftige Jahr in Krakau oder der Bukowina zubringen zu wollen. Erwäge, wenn Du mit Korytko näher bekannt wirst, ob Du nicht Lemberg, und Lemberg Dir nicht nützlicher sein dürfte, als ein anderer Ort, denn was Dich betrifft, so bleibst Du überall derselbe, doch erwäge das Allgemeine und wähle das, was Deinem Wirken ein geräumiges Feld biethet. Den Bryk grüsse herzlich und — theuere Burschen, elektrisirt mit euerem Geiste alles, was ihr könnt! A propos, um in Lemberg den Aufenthalt zu nehmen, könntest Du zum Scheine die Theologie hören, was ich ohne Zweifel thun werde, indem ich zur Tarnover Diözese übertrete, wenn ich Galizien nicht verlasse, denn der geistliche Stand biethet in unseren Zeiten in vielen Beziehungen die meiste Gelegenheit dar, allen Klassen sich anzunähern, und auf sie mit Erfolg einzuwirken“.

Hieraus ergeben sich rechtliche Inzichten des Bestehens einer Gesellschaft mit politischen Zwecken, zu deren Zwecken auch eine angemessene Bearbeitung der studierenden Jugend und des Volkes gehören.

In Folge dessen wurden Korytko, Dobrzęcki und Szymański in Verhaft gebracht, Duniecki, der sich in Wien aufhält, aber dort verhaftet.

Korytko stellt im Zuge der Untersuchung jede Theilnahme an einer verbotenen und staatsgefährlichen Gesellschaft in Abrede und behauptet, dass sich oben erwähnte Briefstellen auf den mit Duniecki besprochenen Vorsatz, ein statistisches Werk über Galizien durch Mitwirkung Mehrerer herauszugeben, beziehe; auch sey und allein seine Absicht gewesen, im Vereine mit mehreren, durch Beispiel und Worte für Erweckung der Liebe der Wissenschaften bei der galizischen Jugend zu wirken. Duniecki bestätigt obige Angabe in Beziehung auf das statistische Werk. Zu diesem Vereine sollen noch August Bielowski, Graf Alexander Borkowski, dann die Studenten Pauli, Zarewicz, Jakubowicz und Fedorowicz theil zu nehmen aufgefordert worden seyn, sie wollen aber, ebenso wie Kordaszewski, keinerlei Theil genommen haben.

Nach der Bemerkung der Polizei-Direktion zeige es sich aber aus der — von ihr genau angeführten — Vergleichung und Zusammenhaltung der obigen Briefstellen, dass es sich bei dieser Gesellschaft um etwas anderes, als um die Herausgabe eines statistischen Werkes gehandelt haben dürfte, und den Verdacht, dass Korytko der Stifter einer politischen Gesellschaft sey, scheine keineswegs behoben,

wenn auch dieser Zweck nicht erwiesen sey. Die Existenz der Uibertretung einer geheimen Gesellschaft unterliege keinem Zweifel, und es müsste diese Gelegenheit dem kompetenten Polizey-Richter zur Amtshandlung überwiesen werden, wenn nicht Dobrzęcki über obigen Brief am 17. Febr. d. J. folgendes Geständniss abgelegt hätte:

„Er sey nämlich im vorigen Jahre eines Tages in der zur Wohnung des Grafen Vinzenz Tyszkiewicz, bei dem er Hauslehrer war, gehörigen Gässchen mit Korytko allein zusammengekommen, bei welcher Gelegenheit letzterer mit ihm mit mehr Vertraulichkeit wie gewöhnlich gesprochen habe. Er habe ihm viele Mittheilungen über die missglückten Untersuchungen der Insurgenten im Königreiche Polen gemacht, wie die russische Regierung viele von ihnen hinrichten liess, wie in allen polnischen Provinzen die Universitäten aufgehoben werden, und dergleichen Sachen mehr. Diese Einleitung habe er damit beschlossen, dass nun aller Polen Pflicht sey, mehr als je für die Aufrechthaltung der Nationalität zu sorgen, und dadurch die einstige Wiederherstellung Polens vorzubereiten. Korytko habe Dobrzęcki zu einem diesem Zwecke entsprechenden Wirken aufgefordert, insbesondere aber demselben empfohlen, sich mit seinen vorlässlichen Bekannten zu verständigen, neue Bekanntschaften zu machen, und bei diesen durch Umgang, Mittheilung von Büchern und auf sonstige Weise, nicht nur Liebe für die Nation zu erwecken und zu erhalten, sondern sie auch mit dem Gedanken an die Wiederherstellung Polens vertraut zu machen, und die Hoffnung dazu durch die Vorstellung zu begründen, dass der Streit zwischen der liberalen und konservativen Parthei in Europa noch fort dauert, dass aber die erstere Parthei den Sieg zu hoffen habe, wodurch sich die Angelegenheiten zu Gunsten der Unabhängigkeit Polens wenden werden, indem das Polen-Comité in Paris und sonstige polnische Agenten im Auslande sich alle Mühe geben, den Polen Hilfe zu verschaffen. Ferner habe Korytko erwähnt, dass es gut wäre, eine Gesellschaft zu stiften, in der Art, wie jene des Zan in Lithauen war, oder eine andere Gesellschaft ihm unbekannten Namens, wo nur zwei Personen einander als Mitglieder kennen. Den letzten Vorschlag habe er, Dobrzęcki, als gefährlich missbilligt, die übrigen Insinuationen Korytko's aber hätten auf ihn die gewünschte Wirkung gemacht, und er sey bereit gewesen, darnach zu handeln. Alle bedenklichen Stellen des obenerwähnten Briefes seyen in Absicht auf die vorzubereitende Wiederherstellung Polens geschrieben worden. Ausser diesem Schreiben habe er aber keine Schritte zur Realisirung des mit Korytko verabredeten Zweckes gethan“.

Die Wahrheit dieser Aussagen läugnete jedoch Korytko durch-

gehends, und als zur Entgegenstellung geschritten werden wollte, wiederrief sie dann Dobrzęcki wieder und kehrte zu seinen früheren Angaben zurück; suchte obige Geständnisse wieder zu entkräften und bemerkte insbesondere in Beziehung auf den Rath, zum Scheine die Theologie zu hören, dass er das hier gebrauchte Wort *niby* im Sinne des Wortes „einstweilen“ gebraucht habe.

Die Polizei-Direktion glaubt, dass dieser Widerruf vorzüglich daher rühren dürfte, weil Dobrzęcki und Korytko im Arreste Gelegenheit gefunden haben, einander Mittheilungen zu machen, und sie führt dann auch noch näher die Gründe an, aus welchen der gedachte Widerruf des Dobrzęcki als nicht geschehen zu betrachten sey, und warum die Deposition vom 17. Februar d. J. zum Grunde des weiteren Verfahrens dienen müsse. Da nun hiernach von Korytko und Dobrzęcki beabsichtigt worden sey, die Gemüther zur Veränderung der bestehenden Regierung vorzubereiten, daher solche Gesinnungen einzuflößen, welche die Abneigung gegen die letztere hervorbringen, so glaubt die Polizei-Direktion, dass hinreichende Gründe vorhanden sey(e)n, um gegen beide mit Rücksicht auf das §. 57. St. G. B. I. This wegen Störung der öffentlichen Ruhe das Verfahren einzuleiten.

Auch ich glaube dieser Ansicht beitreten zu sollen, daher ich diesen ganzen Untersuchungsgegenstand unter Einem an das Praesidium des Appellation- und Kriminal Ober-Gerichts mit dem Ansuchen leite, dasselbe wolle dem Lemberger Kriminalgerichte auftragen, in Berathung zu nehmen, ob sich derselbe nach den vorliegenden Daten und dem bereits gemachten Geständnisse zum Kriminalverfahren eigne.

Zu diesem Ansinnen finde ich mich um so mehr bestimmt, als bei dem gedachten Strafgerichte gegen Korytko auch bereits Anzeigen von hochverrätherischen Umtrieben vorgekommen sind, und der Verein, von dem es sich in obiger Untersuchung handelt, mit den bei dem Strafgerichte in Verhandlung stehenden Gegenständen, worin deutliche Spuren des Bestandes geheimer Gesellschaft vorkommen, Zusammenhang zu haben scheint. Namentlich wird Korytko durch die im Ossolinskischen Institute bei dem angeblichen Komarnicki gefundenen Papiere, dann durch die Aussagen des angeblichen Gurovski schwer kompromittirt...“ (Шиманського та Дунецького пропонує президія пустити на волю, а Коритка і Добженського задержати у в'язниці).

Lemberg am 20. Mai 1834.

Krieg.

III. Die Konfirmirung des Emil Korytkou. Boguslav Horodyński (Aus dem Praesidialvortrag des Sedlnitzky an den Kaiser vom 30. VII-bris 1836. № 9169, ad 15., fasc. 1367).

Boguslaus Horodynski und Emil Korytko haben das Gebieth der Stadt Laybach zu ihrem künftigen Aufenthaltsorte zu erhalten, und werden Sie ungesäumt die nöthigen Einleitungen treffen, damit diese beyden Individuen unter strenge Polizey-Aufsicht gesetzt, und jeder Versuch zur Flucht so viel als möglich vereitelt werde. Auch ist diesen Leuten zu bedeuten, dass sie durch eine eigenmächtige Entfernung aus dem ihnen angewiesenen Aufenthaltsorte sich nur eine strengere Behandlung zuziehen würden.

Schönbrunn den 10. October 1836.

Ferdinand.

Поетична творчість Олександра Духновича.

Подав Іван Созанський.

Літературна спадщина угро-руських письменників майже не просліджена. Годі сказати, аби на сесю тему ніхто не писав, але усе, що появилось до тепер головню в часописах, здебільшого без жадної вартости, без найменшого узгляднення того, по чім пізнати вартість письменника, без критики його творів, писане по найбільшій часті на лад панетірика або похвального некрольогу таки приятелями самого письменника. Додати до того, що усі автори, які писали про угро-руське письменство, руководились при осуді письменника його політичними аспіраціями, а мати-жемо понятє про вартість тих заміток. От тимто зрозуміле, що чужинець, іноді серіозний критик, не будучи обзнайомленим із творами чужого собі по нації письменника і приймаючи за канон се, що найшов опубліковане, доходить до фальшивих конклюдій, які зовсім не причиняють ся до вартости солідної впрочім праці. А як раз про такий один факт буде згадка понизше. Крім короткого огляду, який знаходимо у цінній розвідці Лукича, виданій двацять з горою літ тому назад ¹⁾, крім некритичного та тенденційного нарису, який подав був Сабов у своїй „Христоматі-ї“ ²⁾, крім принагідних заміток, які подибуємо в публікаціях матеріялів про культурне житє галиць-

¹⁾ Василь Лукичъ. Угорська Русь, єи розвѣй и теперѣшній станъ. У Львовѣ 1887.

²⁾ Евменій Сабовъ. Христоматія церковно-славянскихъ и угро-руськихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгарѣ 1898.

кої і угорської Руси минушого століття, що появились в останніх літах цього віку¹⁾, та крім побіжних згадок, викликаних появою що йно названих документів, на тему літературного руху серед угро-руських писателів, не маємо ні одної основнішої розвідки.

І коли на цьому місці займемося поетичною спадщиною одного з чільніших представників угро-руського літературного руху, якого літературна діяльність обіймає понад 30 літ, робимо се тому, аби виказати, чи Духнович справедливо заслужив собі спеціально своєю белетристичною діяльністю на сей осуд, який висловив про нього один із найвизначніших репрезентантів російської науки, пок. Ол. Пипін, у своїм огляді праці угро-руських діячів. „Главнымъ помощникомъ Добрянскаго въ народномъ дѣлѣ былъ каноникъ Александръ Духновичъ (1803—1865), личность, какія встрѣчались и въ другихъ славянскихъ литературахъ въ критическія минуты вхъ перваго пробужденія... Свою книжную дѣятельность онъ посвятилъ народной литературѣ..., Духновичъ былъ и поэтомъ; его стихотворенія разбросаны по журналамъ и альманахамъ; одно изъ нихъ: „Я Русинъ былъ, емь и буду“, приобрѣло большую популярность“²⁾. Таке читаємо у славного російського критика. Д-р Ів. Франко писав про нашого письменника далеко обережніше і висловив ся про него загально, що се „чоловік боз сумніву доброї волі і не малих здібностей“³⁾. У громадянській та просвітній діяльності Духновича справді видко добру волю, видко навіть позитивні результати, про що згадав був і пок. Пипін, але коли д-р Франко відніс слова „і не малих здібностей“ до поезій Духновича, то лишив ся за правдою. Правда, із усіх сучасних собі письменників так угро-руських як і галицьких Духнович чи не найплідніше заповняв своїми поетичними творами руські часописи, альманахи, календарі і т. и., але правда, що усі ці поетичні проби без найменшої літературної вартости.

Інші — правда не під міру першим — автори, оцінюючи поетичну діяльність Духновича, назвали його стихи патріотич-

¹⁾ Д-р Кирило Студинський. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850—62. У Львові 1905; И. С. Свѣяницкій. Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ 1906; Ів. Франко. Стара Русь. (Літературно-Науковий Вістник 1906, кн. VI—VII, IX—XII).

²⁾ Пипинъ и Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Изд. II, ст. 442.

³⁾ Ів. Франко. Стара Русь. (Літ. Наук. Вістник, 1906, кн. IX, ст. 384).

ними ¹⁾, а ще інші висловились про мову Духновичової літературної спадщини, що вона „доганяє и русскихъ классиковъ“ ²⁾.

Духнович почав писати вірші досить вчасно, бо вже в 30-их роках м. в. і був першим робітником на поетичній ниві між угро-руськими письменниками ³⁾. Не маючи під руками найраншої збірки автографів Духновича, датованих рр. 1832—1848 ⁴⁾, згадаю про сі його поетичні проби, що бережуться у бібліотеці Народного Дому у Львові. Є там п'ять збірок творів нашого автора а найранша, що зазначено й на самій рукописи, має заголовок: Забавки Александра Духновича, каноника Пряшовскаго 1848. Ся збірка з троякого рода творами Духновича; у першій часті його поетичні „забавки“ ⁵⁾.

Не треба одначе думати, що ся поетична спадщина походила з р. 1848. Зміст, а навіть виразна дата на одній вірші

¹⁾ Влад. Терлецкій. Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими въ Венгріи. Кіевъ 1874, ст. 22; Матисовъ. Движеніе народной жизни въ Угорской Руси, друк. в „Бесѣд-і“ журналі. Годъ I, кн. VI, Москва, ст. 238.

²⁾ Церковная Газета 1857; Сабо въ. Хрестоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгарѣ 1893, ст. 197—198.

³⁾ Сабо въ ор. cit.

⁴⁾ В унгарській капітулярній бібліотеці мають бути по словам проф. Ол. Колесси автографи віршів Духновича з названою в горі датою.

⁵⁾ Наводимо сі вірші у такому порядку, в якому вони в автографі: „Ода (Saphica) на триумфъ Николаа царя Россіи, егда Турковъ воевавъ, напрасно чрезъ Дунай устроенымъ мостомъ, въ Болгарію съ всею силою перейшолъ Исаакчу и Исмаилъ и прочія крѣпости взялъ 1 октоврія 1829“, „Стихи (satyra) на ваятіе Варны 12 окт. 1829“, „Переводъ изъ Угорскаго созданія Павла Anyos, еже починается: Szomorú Csillagzat“ (друк. в Поздравленіи 1851, ст. 40—42), „Самотность“, „Пѣснь о слободѣ“ (др. в Поздр. 1851, ст. 35—6), „Пѣснь о отходѣ любезной“, „Пѣснь къ любезной“, „Пѣснь о страсти Іисуса“, „Роза (Allegoria)“, „Разсужденіе о Богѣ Створителѣ“, „Пѣснь Богу всемогущему“, „О смиреніи Юнцовъ“, „О чести“ (друк. в Книжницѣ читальній, ст. 84), „Незабудка“ (др. в Поздравл. 1851, ст. 37—39), „Ода Василию Поповичу, канонику пряшовскому на день 1-го янв. 1837“, „Епиграмматъ его превосх. Василию Поповичу, егда въ Лембергу въ Еппа Мукачевскаго остишеса“, „Отвѣтъ Іосифу Левѣцкому, Епархіи премышльскія пароху Школьскому, егда изданныя въ честь Еппа своего Іоанна Шнигурскаго стихи миѣ до Бѣловежи препослалъ года 1838“, „Пѣснь о придворной жизни“ (др. в Поздравл. 1851, ст. 43—7), „Слава міра“, „Способи счастья“. Опис рукописей Духновича, що переходять ся в бібліотеці Народного Дому у Львові, подав д-р Свенціцкій в „Научно-Литературнім Сборнику г. р. Матицы“. Львовъ 1904, т. III, кн. 4, ст. 92—95.

вказують на ранішшу пору їх зложеня. І так одна з вірш п. з. „Піснь о придворной жизни“ доторкує своїм змістом побуту автора в канцелярії єпископа Тарковича або на парохії в селі Компліоша, значить рр. 1833—1834. На час його сьвященства в селі Біловежа (1834—1838) і то на рік 1837 припадає зложенє другої вірші, „Оди Василию Поповичу, канонику прашовскому на день 1-го янв. 1837“ (друк. в „Листку“ 1885); в тім то році іменовано Поповича єпископом¹⁾. В рік після появи панеїрика Левицького в честь єпископа Снігурського в 1838 р. Духнович написав, як завважено й на автографі, свій „Отвѣтъ Іосифу Левѣцкому, Епархіи премышльскія пароху Школьскому, егда изданныя въ честь Еппа своего Іоанна Шнигурскаго стихи мнѣ до Бѣловежи препослалъ, года 1838“. Кілька поетичних проб Духновича переходило в иншій рукописній збірці, названій: Загадки и логгрифы. Дѣйствованіє А-дра Духновича, крылошанина въ Пряшевѣ 1852 г. Деяко із тої збірки було друковане, деяко лишилось незвісне²⁾.

Друком появлялись поетичні проби Духновича від р. 1847 у виданім ним самим букварі для дітій³⁾, далі в альманахах: Поздравленіє Русиновъ на годъ 1850⁴⁾, 1851⁵⁾, 1852⁶⁾, віденський часописі урядовій для Русинів Вѣстникъ⁷⁾, Ластовці 1862,

¹⁾ На автографі „Оди“, що зберігаєсь між паперами Срезневського, підписав ся Духнович: Парохъ бѣловескій...“ див. Свѣнцицкій. Матеріялы..., ст. 197.

²⁾ „Сказка — Слѣпый и хромый“, „Убогий“, „Епиграма“, „Правдошное Привѣтствованіє его кесарьско-царьского Величества Франца Іосифа б.б. кесаря Австрійскаго и царя угорскаго, к. ц. с. городъ Прашовъ всемилостиво посѣтившаго, от Карпаторусскаго народа 27 Юля, 1852 (вийшло осібно в Будапешті 1852), „Спящая дитина“, „Восточная Заря“, „Воспоминаніє“, „Къ. Т.“, „Воззваніє“, „Помяникъ“, „Страсть молодца“, „Конецъ“. Див. Бібліотека Народного Дома у Львові, ч. рук. 173.

³⁾ Книжицѣ читалнаѣ для начинающихъ. Бѣдинъ 1847, ст. 17—93.

⁴⁾ Вірш п. з. „Поздравленіє“.

⁵⁾ Такі річи: „Поздравленіє“, „Орелъ“, „Мысль о Бозѣ“, „Сирота въ заточеніи“, „Убѣгша свобода“, „Свобода“, „Незабудка“, „Сѣтованіє Павла Аньоша“, „О придворной жизни“, „Жаба“, „Вручаніє“. Пор. Поздравленіє Русиновъ на годъ 1851, ст. 3—23, 33—47, 50—51.

⁶⁾ „Вѣчність“, „Храмъ любви“, Любовью милой и отечества“, „Тоска на гробѣ милой“, „Образъ жизни“, „Мысль въ началѣ весны“. Поздравленіє на годъ 1852, ст. 3—9, 15—39, 71—72, 126.

⁷⁾ „Епитафія или надгробная надпись славнаго пьяницы“, „Поздравленіє Русиновъ на Новый годъ“, „Пращаніє съ мясницями“. Вѣстникъ 1852, ч. 3, 14, 38. Сі три вірші є і в рукописній збірці Загадки и логгрифы...

1875, Читанці ч. II, 1866, 1868, Отечественнім Сборнику ¹⁾, Церковній Газеті ²⁾, Зорі Галицкій яко Альбумъ на годъ 1860 ³⁾, Галичанині ⁴⁾, Мѣсяцеслові на годъ 1865 ⁵⁾, 1866 ⁶⁾, 1867 ⁷⁾, коломийській часописі Голосъ Народный ⁸⁾, Золотій Грамоті ⁹⁾, Слові ¹⁰⁾, Ластівці ¹¹⁾ Клементовича і Листку ¹²⁾.

А писав Духнович в тоні ліричнім на всілякі теми. Деякі з його поетичних проб доторкують життя автора („Пѣснь о придворной жизни“, „Самотность“, „Свобода“, „Сѣтованіе Павла Аньоша“, „Сирота въ заточніи“, „Послѣдняя моя пѣснь“, „Дума на 60-лѣтний день“), деякі мають підклад еротичний („Пѣснь о отходѣ любезной“, „Пѣснь къ любезной“, „Незабудка“, „Тоска на гробѣ милой“), одні зраджують політичні стремління автора („Я Русинъ былъ, есмь и буду“, або т. зв. „Вручаніе“, „Ода на триумфъ Ніколая Царя Россіи...“, „Стихи на взятіе Варны“, „Отвѣтъ Іосифови Левѣцкому...“, „Орелъ“, „Любовь милой и отечества“ і ин.). Крім того Духнович писав

¹⁾ Панетірик п. в.: „Голосъ изъ подъ Карпатъ“. Пор. Отечественній Сборникъ 1858, Нр. 20; „На похоронъ матери“. Отеч. Сб. 1866, Нр. 9.

²⁾ „Была пора, коль Русскій сынъ“, панетірик, який рік раніше Духнович видав особно в честь Франц Йосифа I. Церковная Газета 1858, ч. 3.

³⁾ „Голосъ радости въ честь новопоставленому Митрополиту Львовско-Галицкому, Его Высоко-Преосвященству Григорію барону Яхимовичу отъ Угорскихъ Русинновъ“, „Поздравленіе Новому Другу“ (д ру Вл. Терлецкому), „Пѣснь земледѣльца весною“, „Счастіе жизни“, „Что бывало есть и буде“. Пор. Зоря Галицка яко Альбумъ на годъ 1860, ст. XV—XVI, 58—61.

⁴⁾ „Послѣдняя моя пѣснь“. Галичанинъ 1862, ст. 19—20.

⁵⁾ „Русскій Маршъ“, „Муха“, „Надгробное венрю“, „Пѣснь про-стонародна“, „Надежда въ Бога“, „Критикъ“, „Солице“, „Мѣсяцъ“, „Дума на 60 лѣтний день“. Пор. Мѣсяцесловъ на годъ 1865 (вийшов 1864), ст. 3—4, 23—26, 44—47, 76—77, 81, 103—106, 141.

⁶⁾ „Фалшивому другу“, „Циганъ“, „Дочь“. Мѣсяцесловъ на годъ 1866, ст. 44—45.

⁷⁾ „Приписка отъ Александра Павловича на праздникахъ храмовъ употребляемая“. Мѣсяцесловъ на годъ 1867; рукопись: Загадки и логрифы.

⁸⁾ „Русскій литературный земледѣлецъ“. Голосъ Народный 1865, ч. 2.

⁹⁾ „Муха“. Золотая Грамота 1865, ч. 7.

¹⁰⁾ „О придворной жизни“, „Погибшая свобода“. Слово 1865, ч. 4.

¹¹⁾ „Чи ты знаешь“. Ластівка 1869, ч. 4; „Я Русинъ былъ, есмь и буду“. Ластівка 1874, ч. 2.

¹²⁾ „Василію Поповичу“. Листокъ 1885, ч. 3.

панетірики, похвальні оди („Ода Василю Поповичу...“, „Епиграмматичне Вас. Поповичу“, „Праводушне привітствование... Франца Іосифа“, „Голосъ изъ подъ Карпатъ“, „Голосъ радости“ і т. д.). Не мало у нього і таких поетичних проб, де автор оспівує божу велич („О Божѣ Створителѣ“, „Пѣснь Богу всемогущему“, „Мысль въ началѣ весны“) а чи не найбільше таких, де автор виступає в ролі моралізатора („Роза“, „О смиреніи юнцовъ“, „О чести“, „Слава міра“, „Способы щастя“, „Храмъ любви“, „Страсть молодца“ і т. и.).

Із віршів, в яких на перше місце висунена особа самого автора виберемо кілька. І так в однім п. з. „О придворной жизни“ Духнович розказує про службові невгоди в єпископській канцелярії Тарковича, який не вмів як слід оцінити Духновича і явно переслідував його.

„Коль господинъ мой смутилъ ся,
Тогда я ся засмутилъ,
Коль онъ плясалъ, веселилъ ся,
Я съ нимъ ся все веселилъ;
Если онъ малый мракъ видѣлъ,
Я громку бурю сказалъ,
Коли онъ дождокъ увидѣлъ,
Я ему громы призналъ;
Словомъ
Ему тѣломъ, духомъ служилъ
Но я его не любилъ“¹⁾.

І справді подивляти етику Духновича, попа, який в очі приятель, а поза спиною затискає кулаки, сліпо слухає влади, старає ся запобігти її ласки, хоч в душі кипить на неї злістю.

В иншім віршу автор, безженний св'ященик, нарікає на самотнє своє житє, на недостачу „милої“, без якої житє йому мерзке.

„О ужъ я теперь вижу,
Что безъ милой утѣхъ,
Я покой не нахожду,
Все ми мерзость, все ми грѣхъ,
Горко стена, рыдаю...“²⁾

¹⁾ Поздравленіє Руєиновъ на годъ 1851, ст. 45.

²⁾ ibidem ст. 33—34.

За „убѣгшою свободою“ — відай веселою — тужить Духнович у дальшій вірш, де порівнює свій стан із тою пташкою, яка, перелітаючи з галузки на галузку, весела шукає собі подрути, коли тимчасом необережна впадає в сіти пташника.

„Такъ я — пише Духнович — слези проливаю
Убѣгшую свободу
Обрыдаю, все страдаю
Мою участь молоду“¹⁾.

А вже не мало надійсти мусіла автору „самотність“, коли забуває на божу заповідь та радби перенестись в країну „покою“.

„Ты вѣчна години,
Где есть сила твоя? (!)
Зови мене молю
До твоего покоя;
Завдри страстно (!) сердце,
Сжѣло перси кроя,
Разрѣши на вѣки
Бѣдны кости моя“.

Одним із найбільш інтересних продуктів поетичної творчості Духновича, інтересним не так по своїй незугарній формі, як по своєму сюжетові, се вірш п. з. : „Сирота въ заточеніи“. Духнович банує за своєю дорогою мамою, яку стратив на весні свого життя і якої не доведе ся йому більш бачити. Цілий вірш, по нашій думці, алюзія до родинної традиції, що Духнович мав походити із значного роду князів Черкаських, з яких один мав належати до заговорників Петра Великого, а потім, коли заговор викрито, втік на Угорщину²⁾. На сю гадку наводять нас слова вірша:

„Но горе! о неудобна
Участь такъ ми судила
Завистна судьба отъ сладкой
Мамки мя отлучила;
Случай ужасный исхитилъ
Вывалъ отъ персей вѣрныхъ,
Не милосердно исключилъ
Отъ обятій матернихъ;
.

¹⁾ Поздравленіе Русинновъ на годъ 1851, ст. 35—36.

²⁾ Пыпинъ и Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Изд. II, ст. 441.

Бо, о горе! между нами
Есть велика широта,
И хотяй мамушку маю
Однакожь я сирота¹⁾.

Вірш п. з. „Последная моя пѣснь“ — се немов сповідь Духновича, в якій признає, що робив цілий свій вік та заохочує молодшу генерацію, аби не строїлась в чуже пір'я, йшла чесною дорогою, працювала для народу. Та відай „старий, знемощений сокол“ знеміг і на пам'яті та привабув, що його власне жите минуло безслідно, що добру половину свого віку ішов він всупереч рідному народови.

Та найбільший інтерес для нас мають сі поетичні проби Духновича, в яких виступають на верх патріотично-політичні аспірації автора. Правда, що таких віршів не багато, бо ледви кілька, та все таки служать вони важним причинком до історії сього ретроградного напрямку, яким пішла ціла плеяда більше і менше талановитих людей, завдяки якому не полишили вони нічого корисного для рідного народу, а змарнувавши себе самих, спричинились не мало до застою на цілі десятки літ нашого народно-культурного розвитку.

Спеціальнож до особи нашого автора, якого треба вважати репрезентантом угро-руських письменників першої половини м. ст., замітимо, що як раз сі його вірші попри його публіцистичні голоси в тодішніх часописах на тему літературної мови, кидають на нього дуже негарне світло, погано свідчать про моральну вартість його власної особи як і його прихильників²⁾. Духнович пропагував спершу церковно-слав'янщину у нашій літературі, згодом однаке кидає каменем на свою власну роботу, з гідкою нікчемністю осуджує живу народну мову, в якій видав він 1847 р. свою Книжицю читальну для сільських дітей та якою написав одну свою драму, а заявляє остентативно, що усім письменникам треба прийняти як літературну мову образований російський язик. Таку саму нестійність поглядів автора бачимо і з його віршів. Духнович улягає спершу впливови панславистичного руху, який проявив ся завдяки праці деяких російських поетів-утопістів, а який захопив скоро чимало здібних людей між иншими слав'янськими народами, головнo в Чехії,

¹⁾ Поздравление 1851, ст. 23.

²⁾ Пор. мою розвідку: Олександр Духнович (Угро-руський автор народних учебників і публіцист). Учитель, 1908, ч. 9—12.

а далі стає на ґрунті на скрізь „общерусским“. Свої панславістичні ідеї Духнович висловлює в однім із найраніших своїх віршів.

Наведу сей вірш, досіль не друкований, в цілости а то задля політичних тенденцій самого автора та „образованої“, „літературної“, „близької мові російських класиків“, як оцінили біографи Духновичеву мову, якою написаний і сей вірш.

„Отвѣтъ Іосифу Левѣцкому, Епархіи Премышльскія Пароху Школьскому, егда изданья въ честь Еппа своего Іоанна Шнигурскаго стихи мнѣ до Бѣловежи препослалъ, года 1838.

Русалочки заспѣвали
Сладкую пѣснь надъ Днѣстромъ,
Нимфы имъ ся обозвали
Надъ Тисою, надъ Істромъ,

Еднодушно возопѣли,
Увѣсть гласно подтвердили,
Что истинно вашъ Іоаннъ
Есть благъ Пастырь съ Берестянъ.

Свидѣтель я сихъ гласовъ быхъ,
Егда ходихъ по лугу,
Слышахъ гласъ изрядно обыхъ
По Латюрцѣ, по Угу,

Слышахъ гласна соловія,
Буська, Орла и Журавя,
Что истинно вашъ Іоаннъ
Есть бодръ Пастырь съ Берестянъ.

Егда слышахъ пресладкій гласъ,
Удивихся, проснохся
Русалочки здраствую васъ,
Сердцемъ я вамъ споюся

Пѣсни ваша повторяю,
Сообщимъ духомъ желаю,
Щастный, здравый вашъ Іоаннъ
Да живетъ благъ съ Берестянъ.

Но что вы не спѣваете
Нимфы мои надъ Угомъ,
Движитися, вослещите
Сердцемъ, страстми, и духомъ,

И вы свѣло возопѣйте,
И вы свѣту увѣстите,
Что и вамъ есть истинный
Уже владыка лѣпный. (!)

Добродѣтельми питанний
 Нѣжный, важный, (!) весь ревность, (!)
 Премудростію вѣнчанный
 Страстми, чувствамъ весь бодрость,
 Невинности защититель
 Добродѣтели пріятель
 Побожный и истинный
 Есть онъ владыкъ лѣпный. (!)
 Ему любовь, Ему вѣрность
 И простота природна
 Важность, ревность, нѣжна кротость
 И доброта угодна.
 Онъ пресвѣтлыѣ нравовъ вѣнецъ,
 Онъ убогимъ, сѣримъ Отецъ,
 Онъ премудрый и благій
 Есть Поповичъ Василій.
 Вы Наяды Угорскія
 На рѣкахъ, и на горахъ,
 Заспѣвайте сеславія, (!)
 Понесите на крылахъ
 По надъ Дитѣстеръ, по надъ Санокъ,
 По надъ весь сѣверный урокъ
 Рассѣвайте (!) новый гласъ
 Что Василій Отецъ въ васъ!
 Тыже брате Іосифе,
 Иже мнѣ все возлюбленъ
 Галиційскій Аполлосе
 Лірою сый прославленъ,
 Твоя Русалки на Неву
 Провадъ, и на Волгу сиву,
 Іоанна, Василія
 Да перевознесутъ всегда¹⁾.

Останні строфи своєї „поезії“ вказують виразно, що ідеалом для автора була широка Русь, що обіймала би і Русь угорську і галицьку.

Куди Духнович ішов у своїх політичних поглядах, свідчать понизші слова одної вірші, друкованої в альманаху:

¹⁾ Бібліотека Народного Дома у Львові, ч. рук. 176, ст. 69—74.

„Поздравленіє Русиновъ на годъ 1850“. В тій віршу Духнович відзиває ся до всіх Славян, щоб подали собі руки до спільної роботи, вказує на спільну їх ціль, до якої всі новині прямувати, та звертає ся до них з ось такою апострофою :

„Хоть разными голосами
Кличме ся любезно
О мы порозуміємся
Честно и полезно ;
Бо мати наша едная
Хоть она на Невѣ
—Престолъ собѣ устроила
На зимномъ Сѣверѣ“.

Свої симпатії до „Руси“, що розстелилась над Невною і Волгою, Духнович висказав у вірші п. з.: „Ода на тріумфъ Ніколая Царя Россіи...“, а потім у другім: „Стихи на взятіє Варны“. Ці вірші одні із перших, що вийшли з під пера Духновича а дійшли до нас в рукописі.

В „Оді“ Духнович славить хоробрість російського війська, яке з двох сторін, в Азії під проводом Паскевича забрало Ерзерум і иньші твердині, в другої знов під Дибічем здобуло перемогу над турецькими військами та здобуло Ізмаїл, Ібрагім, Ісаакчу в Болгарії. Духнович починає свою „Оду“ словами :

„Луна гордится; оружи ся смѣло
Россе; мечъ гордый потуши всеславне
Дастъ побитый Туркъ тебѣ злато, сребро...

а кінчить чотиростихом, де яскраво виступають панруські симпатії автора :

„Въ Царевомъ градѣ где будешь спѣвати,
Трубою въ полкахъ совогласно грати
Я буду щедрымъ помогати гласомъ
Слава во вышнихъ“.¹⁾

В сатирі „Стихи на взятіє Варны“ бачимо знова автора прихильником москвофільства. Автор переводить думку, що сила імперії білого царя непоборима, їй не могла оперти ся твердиня, що перестояла цілі століття, не жахалась нічиїх військ, навіть у критичній хвилі не прийняла помочи тих, що бажали їй

¹⁾ Рукопись: Забавки ч. I, ст. 5 – 10.

добра, хотіли вирвати її з рук невірних Турків; згубила перед часом молодого польського короля Владислава, — за се все належну відплату дали їй російські війська. Духнович відзиває ся про могучу твердиню ось як:

„Силнась была, что ты холмы,
 Что ты тщи ты дужія,
 Защищали скалы, воды,
 Что ты мыли морныя (!)
 Но Воронцовъ показаль ти
 Что не можь тамъ защищати
 Где суть руки роскія“¹⁾..

Для повноти ілюстрацій, що виказують об'єднителні змагання Духновича, наведемо ще один цитат — сим разом із прозового оповідання — де автор пише: „О уже текла на насъ пагубы пучина, уже валила ся на насъ буря водная, и туй туй покрыла народъ нашъ грозными валами (революція на Угорщині 1848 р. та репресії Малярів супроти інших народів, що не заявили симпатії до ворохобні Кошута), коль милостивый Вседержитель, силою десницею, расдвинулъ предъ нами море на двѣ стѣны, то есть: Австрійскую и Россійскую, и мы — о радость великая! — идемъ живы по средѣ... въ обѣщанный, и сладкій покой“²⁾.

А тепер кілька заміток про один „патріотичний“ вірш Духновича, його „Вручаніє“. Де тільки доводилось кому писати про Духновича, сей час і подибати або в цілости, або в значних фрагментах сей вірш, який, правду сказати, більш своєю досить складною формою, як патріотичним вітхненем, здобув собі місце між народніми піснями та ще й до нині має бути одинокою маніфестацією, очевидно — як казали мені — в чотирох стінах та ще з заслоненими вікнами, між угро-руською інтелігенцією. „Одна его (роз. Духновича) пѣсня — пише Влад. Терлецький — сдѣлалась какъ бы народнымъ гимномъ венгерской Руси; она поется вездѣ, гдѣ только соберется небольшой кружокъ русскихъ людей и перешла въ простой народъ“³⁾. Підібраними словами відозвав ся про сю пісню Духновича инший автор. „Его стихотвореніє: „Я Русинъ былъ, есмь и буду“

¹⁾ Забавки ч. I, ст. 5 — 10.

²⁾ Поздравленіє Русинів на годъ 1850, ст. 3 — 4.

³⁾ Терлецький Вл. Угорская Русь, ст. 22.

здѣлалось народнымъ гимномъ и роняло зародиши любови къ рускому народу въ молодежи. Гдѣ только собереться кучка молодыхъ людей, непременно запують: „Я русинъ былъ“¹⁾.

Сей вірш Духновича — се його національне „сredo“, ним висловив він свою приналежність до великого, славного і незмінного в вірі батьків народа і заповів під клятьбою, що його не вирече ся.

„О я тебе не забуду
Отъ всѣхъ сердечныхъ утробъ,
Возлюблю тя, твоимъ буду,
Сыномъ, другомъ ажъ по гробъ“.

Але яке прикре вражінє робить на кожного ся маніфестація Духновича, якою гіркою іронією являють ся його слова у приложенню до його публичних виступів против заведеня простої народної мови у наше письменство. І хоч Духнович сьпівав „Я свѣтъ узрѣлъ подъ Бескидомъ“, хоч кляв ся, що народа, який вигодував його, по вік не забуде, все таки на інших місцях уважає себе сином того народа, що поселив ся над Волгою чи Невом.

І чиж повищі слова автора не виглядають на гірку іронію, чи заслугують вони на віру, чи не більш, як сумнівними, треба уважати понизші слова автора, в яких ніби пробиваєть ся його піклуванє народньою просвѣтою...

„Прійди таже, просвѣти насъ
Лучами небесный сводъ
Внемли на стонъ, печальный гласъ
Просвѣти рускій Народъ“²⁾.

Крім віршів, в яких бачимо симпатії автора до Росії, подибуємо між поетичною спадщиною Духновича і такі, в яких пробиваєть ся його льюальність супроти Австрії. У вислові сеї льюальности пішов Духнович за иншими письменниками так галицькими як і угро-руськими. Появлялись у нас панетіричні твори на сю тему досить вчасно. Згадаю, що перед опублікованем „Дністрової Русалки“ душа „руської трійці, Маркіян Шашкевич, написав оду „Голос Галичан“ з нагоди сьвяткованя питомцями духовного семінара дня уродин цісаря Франца І. Сей

¹⁾ Матисовъ, ор. cit. ст. 238.

²⁾ Пор. вірш п. в.: „Солнце“.

перший поетичний твір, написаний живою народною мовою вийшов друком 1835 р.

І чим ближше „весни народів“ тим більше поетичних творів на тему льояльності не тільки супроти австрійських цїсарів, але й в честь різних впливових людей. Нема вже що й говорити про обильність панегіричних віршів в р. 1848 і довго опісля. В хорі панегіристів, здебільшого людей невеликого поетичного талану, виступають письменники справді талановиті. „Безпомічна підлеглість урядови — пише пок. О. Терлецький — і в політичнім житю дуже разить і болить; але в поезії вона робить іще прикріще вражінє, особливо коли до неї знижують ся навіть такі таланти, як Антін Могильницький у своїй ширшій баладі „Русин-вояк“¹⁾.

І не можна сказати, щоб ся маніфестація льояльності супроти австрійських володарів зі сторони перших піонерів нашого літературного життя носила на собі признаку нещирости. Щирою була й тоді, коли народ стогнав у кайданах в части вже зміненого, але в добрій половині санкціонованого Австрією шляхоцько-польського ладу, іще щирійшою показала ся вона в ту пору, коли завдяки другим австрійським народам з подувом мартового вітру 1848 р. наступила і для нашого народа зміна в тяжких економічно-суспільних житєвих умовинах. Навіть у той час, коли піддані австрійському рядови народи боролись за свободу, Русини стояли цілком осторонь тої борби, що мала принести полєкшу для них самих, та сьпівали з глибини душі наскрізь льояльний гимн: Мир вам братя! Коли-ж між панегіристами були і такі, що линули гадками поза межі Австрії, нишком висловлювали свої симпатії до сусідної Росії, її пануючих, чи взагалі високопоставлених осіб, то не треба думати, аби се було впливом ідейности авторів. Така їх робота стояла іноді у звязи з чисто матеріальною користю, мала своє жерело в посторонній агітації, загалом була несмільою і нещирою, як нещирою була їх праця і любов до свого власного народа. Доказом того діяльність нашого автора. Під впливом москвофільської агітації, яка проявилась між угорськими Русинами далеко ранійше чим у Галичині, Духнович пише свої похвальні оди в честь Росії, складає їх на разі не для ширшого сьвіта, але се не стоїть на заваді, щоб не виявити своєї

¹⁾ Остап Терлецький. Галицько-руське письменство 1848—1865, ст. 29.

льовальности і для Австрії. Таж близший жолоб під носом, як над Волгою чи Невною. Інтересна доволі моральна вартість виступів наших письменників-обединителів — суджу по ділам чильнійшого репрезентанта літературного руху, Духновича — цікава ся обставина, як вони, опинившись у колізії, потрапили відчахнутись від своїх прояв симпатії для Росії. Що Духновича вже в 30-тих роках м. в. уважали приклонником обединення, за сим промовляє факт, що автор мусів реагувати на закиди, які зробив йому анонімний дописуватель одної мадярської часописи. Близька відай Духновичеві людина мусіла підглянути, або навіть сам автор виявив, що пише вірші в честь Росії, в яких прославляє її полководців, Дибіча та Паскевича. В слід за тим анонімний дописуватель написав таке: „что были и теперь находятся такі вѣрныи Русины, которіи еще 1831 года на честь Дибича и Паскевича стихи писали“.

Духнович, до якого очевидно були звернені повисші слова, опираючись на тім, що інкриміновані вірші не появились перед ширшим сьвітом, відповідає так: „Что тыкается дописователемъ принесенныхъ года 1831 сочиненныхъ въ честь Дибича и Паскевича стиховъ: о тыхъ мы еще доселѣ не слышали“. Коли навіть вірші такого змісту хтось писав, — каже Духнович далі — то не „мятежни“, тільки такі, що прославляли побіду християн над поганами. „У насъ нѣкогда — читаемо у відповіді Духновича — не спѣвается російская пѣсня, мы имѣемъ досыть своихъ, на примѣръ: Богъ мя Боже, якъ жизнь наша есть намъ Царь... и другую: Я Русинъ былъ...“¹⁾.

Пригляньмо ся кільком віршам Духновича, в яких автор пропагує австрійський патріотизм. З гори замітимо, що й сі вірші вказують на духове васуит, брак ідейности та безмірну наївність автора. Ось яку житєву рецепту запише він наймолодшому поколіню свого народа.

„Бо и Царь нашъ найяснѣйшій
Есть воякъ самъ, а найлѣпшій
И панове вояцы
Суть конници, пишацы.
О як тамъ весело жити
Красно прибрано ходити
И съ жабличковъ черкати
Острогами бренькати“²⁾.

¹⁾ Вѣстникъ 1851, ч. 4, допись із Пряшева.

²⁾ Книжиця читальная, ст. 81.

По словам Духновича кождий Русин попаде в царство безмежної благодати, коли тільки сповнить отсю заповідь:

„Въ надеждѣ поставаемъ
Отъ сна, и вырастаемъ
Въ толпы, — престолъ утвердимъ
Защитимъ Царя млада“¹⁾).

У віршу „Орелъ“ автор славить могутність, доброту, суворість та справедливість австрійського орла, який

„Чорножолты крыла
Распростретъ широко, під якими
Безопасный покой
Весело празднуетъ
Бо всеславный орелъ
Сугубы главами
Защититъ весь Бескидъ
Крѣпкими силами“²⁾).

Не менше лояльним бачимо Духновича в його панегірику: „Праводушне привѣтствованіе Франца Іосифа“, написанім з нагоди цісарського побуту у Пряшеві. Духнович прославляє цісаря, через якого світ дізнав ся про Русина, згадує про цісареву Марію Тересу, яка

„Русина раба
Двигла отъ тми, дала му живнь
Сбудила отъ сна

та заявляє вірність „новооснованного“ народа цісареві, в якого обороні всі готові

„Нецѣнно жизнь положить
И пролить кровъ“.

Те саме, що автор висказав у сїм панегірику, повторив у другім, написанім кілька літ пізнійше. Сей панегірик починає ся словами:

„Была пора коль русскій сынъ
Пѣдъ Карпаты чужимъ былъ“³⁾).

Ні одної нової гадки не подибати у сїм віршу, пуста деклямація на тему чеснот особи, про яку автор сьпіває.

¹⁾ Поздравленіе 1851, ст. 5. ²⁾ ibidem ст. 14.

³⁾ Отечественный Сборникъ 1858, ч. 20.

Та не лишень у прославленю австрійських цісарів Духнович ішов за прикладом иньших письменників; наслідував він їх і в писаню похвальних од у честь тих людей, що найбільше могли автору допомгти, духовних єрархів. В честь Василя Поповича, з яким Духнович познайомив ся ще тоді, як був на службі у єпископа Тарковича, написав він три панеїрики. У двох вихваляє автор Поповича, у третім в суміш з тим другого церковного єрарха, Івана Снігурського. Перший вірш „Оду“ Духнович зложив з нагоди нового року, другий з нагоди інсталяції Поповича на мукачівського єпископа.—„Одою“ Духнович немов вказав своєму приятелеви на своє прикре положенє та просив, аби допоміг йому вирватись із села Біловежа, де „годъ есть всегда унылый“ та де марнуєть ся „талановитий поет“.

„Но что я тужу? — плаче Духнович — Я Пинда отдаленъ,
Быстрый мнѣ далекъ Елліконъ,
Ни Ікарини крылы обдаренъ,
Ибо вертепы бѣжитъ онъ;
Скалы убѣгаетъ“.

Крім названих панеїриків маємо ще один, присвячений Григорію Яхимовичу. Се „Голосъ радости... Григорію Барону Яхимовичу отъ Угорскихъ Русиновъ“. У тім віршу автор признає єдність угорської Руси із галицькою та радїє, що на чолі церкви станув патріот, оборонець церкви і народа, який в обороні народніх прав знайде поміч навіть у цісаря.

„Да мы кликнемъ съ вами: Боже помагай!
Прежня слава озарѣетъ рускій край;
Ничего враждебны силы не смогутъ,
Где Богъ, Царь и Архипастирь стерегутъ“¹⁾.

На тім покінчили-б ми говорити про „поезії“ Духновича. Вони без найменшої літературної стійности, се макулатура, не література. На сей осуд годились в часті і політичні приклонники Духновича, кажучи про його вірші, що „не отличаются высокою поэзіей“²⁾, називаючи їх „нехудожественными“³⁾. Коли підношено Духновичеву поетичну спадщину з огляду на „патріотичний“ підклад декількох віршів, то й у тому ділі біографи

¹⁾ Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860, ст. XV—XVI.

²⁾ Терлецкій, ор. cit. ст. 22.

³⁾ Матисовъ, ор. cit., ст. 238.

водились більше національною апостазією, яку виявив автор у своїх дописах до тодішніх руських часописів, забираючи в них слово, яку мову прийняти як літературну, ніж справжнім потріотизмом, якого у віршах Духновича не має, а коли на перший погляд ока він і знайде ся, то се іронія і безприкладна в яким небудь другім народі гіпокрізія.

Коли додамо до вище сказаного ще й дивоглядну — по розуміню нашого автора і його приклонників — „сальонову“, „образовану“ мову віршів Духновича, переконаємось, чи справведливо пок. Пипін назвав його поетом та чи не вірнійше причислити-б його до тих „карпаторусских“ грамотіїв початку ХІХ ст., які полонені теоріями своїх земляків на тему літературної мови, вели діло попередників, з презирством віднесли до живої мови, пропагували „карпаторуську“, у сій мові видавали свої „сочиненія“, які, як і їх автори, скоро після смерти пішли в забутє тай на все такими остануть ся.

На закінчене наведу характеристику, яку подає про сих діячів один із ліпших знавців объединительного напряду в галицькій й угорській Україні. Вони — „поработили на долгое время свободную мысль, живое слово и умственное движение страны“¹⁾.

¹⁾ И. С. Свѣнцицкій. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей, ст. 88.

Miscellanea.

Кілька пісень кін. XVII—поч. XVIII вв.

Від старих часів української літератури ми маємо не багато текстів українських пісень, а взагалі віршів нерелігійного змісту. В останньому часі д-р І. Франко пробував побільшити число пісень, що їх можна-б було приточити до XVII столітя, але й після його студий питання про репертуар українських пісень того часу — не можна признавати розв'язаним: щаслива навіть конектура не може принести стільки, як шукання по старих рукописах, які можна датувати на підставі об'єктивних вказівок.

Через те кожда пісня, що заховала ся в старих шпарґалах та збірничках, навіть маленький уривок мають вагу далеко не незначну. Тому подаємо нежче дві цілі пісні та кілька уривків, бо, здасть ся, і вони мають деяку вагу для дослідників старої української народньої і штучної шкільної поезії.

Перша з тих пісень знайдена в рукоп. збірнику бібл. Народн. Дому у Львові № 172 (164); написаний сей збірник у більшій частині українською скорописю початку XVIII столітя, дуже нечитко; належав до якогось Петра Поповича (л. 120).

Пісня, здасть ся, перерібка, чи наслідування якоїсь російської пісні: на се натякає така форма, як „дѣвочки“ (поруч — „дѣвчатья“), „батятка“ — подібно з помилкою переписано з російського „батюшка“, неможлива форма „погоди“ = почекай, стривай.

Цілком пісня читає ся так:

- К. 117. 1 Ейже Самуйло вижен кози на стуйло +
 на тую горѣ крѣтую, а на той горѣ березька, +
 а на той березьцѣ дѣвочки¹⁾,
 а на тих дѣвочках вѣночки.
 Дѣвчатѣка где вашѣ бататка +
 5 Ёй на тарской²⁾ границѣ, +
 там побивають шкляницѣ. +
 бѣчина лѣшѣчина все то дрова. +
 где таа дѣвчина, що тут бѣла +
 скочила через плот якъ кобила,
 10 за нею хлопцѣ, якъ жеребцѣ, +
 поломали плут на кавалцѣ, +
 за нею пулѣ ажъ ся засѣпѣ. +
 за нею дыкъ ажъ ся излѣкѣ.
 за нею Се[ме]нѣ³⁾, безъ холошен,
 15 за нею Стец несет столецъ.
 за [нею]⁴⁾ Гриць безъ нагавицѣ. +
 за нею пан подер жупан: +
 погоди дѣвчино⁵⁾ щос тобѣ дамъ. +
 дамъ тобѣ хусточку втерати гѣбочку.
 20 Дамъ то...

Треба додати, що тою же рукою написані й численні „вращіи“, „казаня“, „вѣншованя“ і драматичні уривки.

Окрім наведеної висше пісні в рукописи заховав ся ще уривок другої, к. 110, — на маргінесі:

Дѣвчина шла —
 Чехъ нашла;
 Далѣ поступила —
 два наступила;
 Пѣдъ перелазом —
 чотири разом
 А всѣхъ сѣмѣ, ё.

У другому рукопису, що також належить до бібл. Народн. Дому у Львові, № 102 (Збірник к. XVII—поч. XVIII в.) читаємо ось яку пісню:

¹⁾ В рукописи, здасть ся „дѣвочки“, поправляю на підставі наступаючого „дѣвочках“. ²⁾ Мабуть треба поправити „татарской“ — іронія? ³⁾ [ме] бракує у рукоп., додано. ⁴⁾ [нею] замазано в рук. чорнилом. ⁵⁾ В рук. непрорізно: „дѣвчино?“

К. 63.

Пѣснь Козацкая.

Їи там за Днѣпром тамъ над водою,
стои́ла дѣвчина з бандѣркою своею, к^ж

Їи ихавъ козакъ дай з Украинны,
Надыбавъ дѣвчинѣ з чорными ѡчина, к^ж

Бѣъ помагай¹⁾ Бѣгъ, дѣвчино, та якъ же си маєшь,
дай же ми заграти бо бандѣркѣ маєшь, к^ж

А в мене бандѣрка велми красная,
Чорная якъ жѣкъ, жѣкъ, тай волосыная к^ж

Дай же ми дѣвчино на бандѣркѣ грати,
Маю я слышный налецъ перебирати.

Дѣвчина ему тай позволила,
Бандѣрки дала, ѡчи закрила.

Їх якъ взялъ козакъ на бандѣркѣ грати,
Стала си дѣвчина велми смѣяти, к^ж

Їх цитъ, дѣвчино, прошѣ мовчите
Передъ маткою ничъ не кажите.

К. 63 об. Їй радаж бы я тай не казати,
Может си панѣ matka сама здогадати к^ж

Їхъ цитъ козаче, ѡхъ бѣдажъ мекѣ,
Сказивъсь бандѣркѣ, незабѣдѣ тебѣ, к^ж

Ии еще мовивъ дай не женився,
На бандѣркѣ грати радбым навчився к^ж

Бѣдже ты дѣвчино на тое здорова,
Тилко ты за мене тай проси Бога.

Подав В. Перетц.

До історії Коліївщини.

В рукописній хроніці Підгорецького монастиря оо. Васи́лян на Плісниську, а саме в другій части тої хроніки за час 1763—1802 рр. [перша часть від 1699 р. п. з. Сучасно ся зберігаєть ся нині вже в архіві оо. Васи́лян у Львові] знаходять ся два невеличкі причинки до історії Коліївщини: Копія листу писаного 8 цвітня 1766 р. з Корсуня і записка про події з 1768 р. В головнім оба ті причинки згаджують ся з тим, що

¹⁾ В_рук. Бѣомагай.

було доси знане. Лист корсунського комісара В. Суходольського, писаний в трівозі після розруху в Млієві, якого епілогом було страчене Данила Кушніра. Записка про Уманську різню оперта, здасть ся, на вістях з тих самих джерел, що й подана о. Ар. Крижановським кристинопільська. А проте і лист, як вираз безпосередніх вражінь, і записка, як варіант кристинопільської, можуть бути інтересні. В записці оповідаєть ся, приміром, про останні хвилі о. Костецького трохи инакше, ніж ми се доси знали. Новим моментом являєть ся його проповідь до тих, що профанували церкву, проповідь, після якої проповідника стягнуто з амвона і замордовано.

1. Корсунський лист з дня 8 чьвітня 1766 р.

[Kopia listu pisanego 1766 die 8 Aprilis z Korsunia.]

Nowego co tam słyhać z Poczty, o komunikacyę suplikiuję W. M. Pana Dobrodz. Tu co raz większe buntы wzniesaią się w Smilanszczyźnie. Już też y u mnie ludzie, zapatrując się na Smilańskich szemrać zaczęli, ale przecie do którego czasu są cierpliwi y nic nie robią. Pop tylko ieden zemknął do Błahoczestya, ależ прѣдко samiż ludzie mu wyperswadowawszy powrócili go, oświadczaіąc mu się tąż powolnością, gdy wszędzie będzie po Smilańskiemu, przestać na iedność, a teraz do czasu aby być y zapatrywać się cierpliwie. W starym Mohiliowie¹⁾ Smilańskim Popa nie przystaіącego na Błahoczestye wygnali, Cerkiew zabili, y z szrodka zatarasowali drzewem, zabrawszy wprzód z Cerkwi wszystkie apparaty, Xiegi iakie tylko były, przestol poobdzierali, z Cyborium Przenayświętszy Sakrament z Puską wziąwszy chłop prosty wypił a puszkę do skrzyni u siebie wrzucił. Przytym wielkie bluznierstwa, exorbitancye w całej Smilanszczyźnie dzieią się, niech Bóg brani. Owo zgoła trudno okryśleć, co się dzieie, trzebaby wcześnie temu zapobieżeć. Ja nie wiem, za co kommissya to cierpi, nie dając rezolucyi dla przykładnego in loco delicti ukarania, bo daley trudno tu osiedzieć się będzie. Co dzień to inne nowiny mnie o uszy obiaіa się od samych że ludzi Smilańskich pocziwie się niektórych zachowuiących y nie przystaіących do tey Syzmy. WIX. Officyał z moim konwoiem odiechał do Smiły do Imci Pana Kommissarza tamteyszego w przeszły piątek, dotąd ieszcze nie powrócił, tylko konwoy mi odesłał, y obligacyą za pilność kozacką podziękował mi. Nie wiem, co tam wskura, ponieważ y zwierzchność po czasie, nie wiem, czy zapobieżeć potrafi bez woyska. Stateczney oddaіę się łasce ec. ec. W. Suchodolski, Komisarz Korsuński.

¹⁾ Повинно бути: в Млієві.

2. *Записка Підгорецької хроніки під 1768 р.*

W tym roku dnia 23 Czerwca S. K. to iest w wilią Narodzenia S-o Jana stanęła się stsasna na Ukrainie w Umaniu Tragedya, gdzie zakonnicy nasi z Klasztorem, Missyą y Szkołami niedawno ufundowani od Jaśnie Wlm. Wdy Kiiowskiego Franciszka Potockiego okrutnie od Schyzmatyków Haydamaków za wiarę katolicką (którą w tamtym kraiu przez lat cztery z wielkiem pożytkiem y zbawieniem dusz ludzkich gorliwie opowiadali y rozszerzali) pozabiiani y pomęczeni. Jak zaś wywierane od niezbożnych było na nich okrucieństwo, trudno opisać, bo y trudno doskonały było wziąć o tym wiadomości, ponieważ z gminu ludzi katolików y żydów (którzy nie mogąc się w mieście mieścić za miastem wokoło wielkimi taborami stali) więcej nad 18000 ledwie kto żyw został, y ten schroniwszy się w lasy lub skały, nie wiedział, iakim sposobem naszych zakonników męczono, bo oprócz niektórych dzieci, kto się tylko z męszczyzn y niewiast w mieście zamknięty znaydował, wszyscy pozabiiani. Osoby zakonników naszych, którzy tam męczeni, są te: X. Herakli Kostecki, superior; X. Jan Lewicki, wikary; X. Hypolit Zawadzki, staruszek dawny, kaznodzieia, ten zabity w Mańkowce; X. Libery Oczawski, zakrystyan; B. Metody Maiewski, nowicyusz y X. Elias Magierewicz, który był na ten czas kryjąc się przed Haydamakami z WP. I. Panem Hubieckim do Fortecy Umańskiej przyjechał. Ci wszyscy w Umaniu okrutnie zamordowani. Jak za rzecz pewną powiadano, iż XX. Kosteckiego y Lewickiego ciała mieszczanin ieden wyciągnął był na cmentarz cerkiewny czyli też kościelny, ale Haydamacy kazali znowu wyciągnąć, a potem w studnię (która była w mieście głęboka) ciała tych Xięży powrzucali, tudzież ciała Pana Mładanowicza Ekonoma, żony iego y niektóre insze, a potem mnóstwem ciał żydowskich aż do wierzchu całą studnię zarzuciono. Powiadali iedni, iż niżeli Hieraklego Kosteckiego ci okrutnicy zabili, pierwey skurę z głowy z włosami zdarli, z brody włosy wytargali, po mieście go razem z X. Lewickim wikarym związawszy obnażonego y odartego z sukien wodzili y okrotnie włócząc bili. Inni iak za rzecz pewną twierdzą, iż w ten czas, gdy Haydamacy, wylamawszy Cyborium Nayświętszą Hostyę (łacińską) z Puszek na ziemię wysypali y bezbożnie nogami deptali, s. p. X. Kostecki klęcząc z wielkim uszanowaniem zbierał y pożywał onę, a to uczyniwszy, wszedł na gradus czyli na ambonę y stanowszy żarliwie ich napominał o taką niezbożność, ci ieszcze bardziej zaiuszeni czyli na ambonie czyli zwłokszy z ambony okrotnie go zamordowali. Oprócz tego zaś co się w Umaniu (тут щось пропущено), wiele na Ukrainie klasztorów naszych ciż Schyzmatycy Haydamacy zpustoszyli y cerkwie zprofanowali, iako to w Bo-

husławi, w Rzyszczowie, gdzie u X. po ten czas superior Syxt (тут знову зазначено точками пропуск) z innemi dwoma zakonnikami zabity w Lisiance.

В. Шурат.

Вірування Гуцулів про бурі з остатніх днів червня 1885 року.

Переглядаючи старші записи, пороблені звиж 20 літ тому в Жабю на Гуцульщині о. Михайлом Мосорою, я натрапив на невеличку збірку гуцульських вірувань та поглядів, що пригадали мені людські гутірки з нагоди сьогорічних елементарних нещасть, які навістили мабуть чи не цілу нашу країну, і цілий ряд подібних мотивів, з якими я давніше не раз стрічався в розмовах з селянами. Матеріал, зібраний о. Мосорою, доволі цікавий і відкриває одну частину гуцульського світогляду далеко краще і свіжіше, як збірки поодиноких вірувань, бо вяжеся лише з одною подією і може її через то представити живіше і докладніше.

Гуцульські вірування, що дотикають бур, не різнять ся одначе нічим від того, що вже знаємо з иньших сторін української території. Як усюди у нас, так і тут, приписується повстанє забурень в природі роботі злих духів, відьм, чарівників та знахарів, в меншій мірі карі божій, особливо за нешанованє сьвят.

Інтересні при тім поясненє бурі і звістки про місцевих знахарів. Анальоґічно до подібних випадків, виринає і тут зараз гутірка про конець сьвіта і проте, що чоловіка чекає. Не бракує і характеристичних розмов на тему, що́ хто хотів би ще зробити перед кінцем життя і якби бажав його закінчити. Сі одначе мотиви вказують безперечно на се, що бурі мусіли бути дуже прикрі, коли люди „гадали“ вже пращати ся з житєм. Се й потверджує автор записок у своїй недрукованій монографії про Гуцулів пишучи ось так:

„В днях 24—27/6 1885 лютила ся в горах страшна буря: град і дощ лив 4 дні без перерви. Ріки гірські з шумом котили каміне та забирали з собою хати і товар. Буря повалила кількост мортів ліса, чисто як помелом замела. По кількох днях перерви повторило ся знов те саме. Не диво, що про нещастє заговорили широко“.

При тій нагоді наведу звістку, яку я дістав від о. Левицького з Плавя (коло Лавочного) в 1905 р. В Плавю є паламар, що все дзвонить, коли надходить буря і дістає за те по чвертці (?) вівса від кожної хати. Не може одначе виїхати з села, бо люди не хотять його випустити зі страху, щоби нагло не прийшла буря.

1.

Кажуть ворожити, що перед тою бурею їхав чоловік із міста з повною фірою міхів. Їде через село, дивить ся, а за ним біжить маленька дівчинка і кричить: „Чоловіче! чоловіче!“

Станув чоловік.

— Змилуй ся наді мною і прийми мене на фіру, а як не приймеш, то будеш ся каяти, бо-я ти буду шос повістовати!

— Та сідай! — каже чоловік.

Сіла дівчина на фіру тай просить ся, щоби сховав її під міхи так, аби її ніхто не бачив.

— Та бо під міхами задусиш ся?!

— Ні, не бій ся, я не задушу ся, але як буде туди бічи великий чоловік, чорний, і буде питати ся: „чис не видів якої малої дівчини“, то ти, щобиш не перепудив ся і сказав, щось: „не видів жадної малої дівчини!“

Сховав чоловік дівчину під міхи, їде. Проїхав село, дивить ся, біжить чоловік, чорний, великий на 15 сяжнів, тай кричить:

— Чис не видів чоловіче малої дівчини?!

— Ні, не видів!

Як взяв тоді велит кричати та свистати і пішов у землю. Їде Гуцул далі, приїжджає коло ліса, а дівчина як не скричить:

— Пускай мене, чоловіче!

Пустив чоловік дівчину і каже до неї:

— Повістуйте-ж мені з ласки свої, хто ви є?

— Я є урожа — аже дівчина — а той чорний чоловік, то голод. Як би він мене був з'їв, то був би голод через 7 літ і земля не родила би нічого.

Як лиш тото сказала, зникла, так що Гуцул не видів, де діла ся!

2.

За „Боснійов“ такий хліб уродив, що за 15 грейцарів гілетка кукурудзів і такого багато є, що аж гние. Дятого тамошні купці понаймали відьми та ворожитів, щоби робили „наслане“, то значить, щоби пускали вітер, бурі і град на чужі краї так, аби в тих краях винищити усей хліб і щоби відтак у них купувати. Так ті нещастя не наслав Бог, але відьми.

3.

Пані Криворівська¹⁾ казали, що вже захопить сеї ночі (4/7) сьвіт, аби кожде було готове на смерть.

4.

1 липня зрана був я в Криворівні і чув, що в суботу сього тижня (4/7) має бути кінець сьвіта. Так читав в неділю в церкві ясенівський піп, бо до нього прийшло письмо.

Так само говорили і по иньших селах (коло Косова) земні боги.

5.

Люципер чіпає ся Бога, щоби йому відступив з половицю людий, бо до Бога за багато ся моле, а до нього ніхто. Бог віддав йому одну руку, а Люципер зі злости другою рукою вдер багато ліса.

6.

Місяця липня 1885 р. має вимерти тільки людий, кілька фортуна²⁾ повалила хат і смеріч.

7.

Кажуть люди, що якесь місто далеко горить. Так загриміло, що аж місто запалило ся, а загасити годі. То Бог напустив кару.

8.

Якась баба казала, що, коли вже іде кінець сьвіта, то бодай ще свинями наоре буришкі³⁾, щоби не здихали голодні.

9.

Иньша баба казала, що добре упе ся (за пєтка), щоби „пєна“ умирала.

10. Від чого град?

На білім камени їхав діяведа⁴⁾, держав в руках кригу леду, пищав і кресав огонь до того леду — і відси град.

11. Смерть відьми причиною нещастя.

То для того заводило ся таке нещастє, бо в Білоберезці⁵⁾ умерла славна відьма. Була вона дуже стара і приходять д ній один чоловік питати ся, коли вона умре. Вона відповіла, що як умре в зимі, то нічо не буде, а як умре в літі, то буде велика біда на сьвіті.

¹⁾ З Криворівні, села коло Жабйого.

²⁾ буря. ³⁾ барабоць. ⁴⁾ дідько.

⁵⁾ Село над Черемошом недалеко від Кут.

12. Дідько наслав ві злости.

Старий дідько урвав ся з ланца і пішов на Чорногорю, на весіле свого сина. Там загубив він люльку, шукав довго, не найшов і для того ві злости таке заподіяв.

13.

В Розпові є якийсь там ворожбит, що уміє хмари розганяти і град наводити, а у нас заступник війта є знахар.

14. Звідки бере ся буря.

Є озеро на Чорногорі Даньчиц. В нім пересиджують „щывизники“. Коли кинути в нього камінь, вода мутить ся повстає „година“, „фортуна“. Взагалі кожда буря від злих духів.

З дерева, поваленого бурею, не можна будувати хати, бо їх дідько поломав.

Бурі і гради бувають також як робити в деякі сьвята. Так прим. бють громи, як робити йно на св. Гавриїла.

15. Що помагав від бурі, граду і громів?

а) З хрестом і ножем йти напротив бурі, то град зараз устане.

б) „Бечьки“¹⁾ переховують і викидають, коли град попа, а зараз устає. Кидають їх також у ватру.

в) Щоби обезпечити ся від граду кладуть перед сьвятою вечерею під стіл сідко, яреш, накладають в одну миску всього по трохи і ідуть на около хати приговорюючи: „Гавриїлу, Михаїлу, Харлаїлу, просимо тя на вечеру до себе в гості, а якбиш не прийшов в гості, то не приходи цілий рік, аби град не бив“. Відтак солять їду і дають маржині, виймають палицю і направляють в ту сторону, в котру хотять завернути град.

Подав *Зенон Кузеля*.

¹⁾ Бавьки з иви.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1907.

Перегляд українських часописей за се рік давнім звичаєм починаємо від **Літературно-Наукового Вістника**. Видавництво се з початком 1907 р. зробило дуже важний і, як показало ся, незвичайно плідний корисними наслідками крок, з думкою про який носило ся воно і ранійше, а який тільки тепер могло зробити. Тим кроком було заложення в Київі рівнорядного з львівським редакційного відділу і перенесення туди друку „Літературно-Наукового Вістника“. Як сказано, найкращим доказом ваги і користи для української справи сього кроку були його результати, а ідейні мотиви його ще перед тим подала редакція українській публиці в Росії в програмовій статі проф. Грушевського „До наших читачів в Росії“ (I, ст. 1—6). Поперед усього сказано там, що ся нова фаза впливає вповні натурально з усього дотеперішнього становища редакції і розвою „Л.-Н. Вістника“, як всеукраїнського журналу. Найголовнішим завданням, що було zarazом найголовнішим мотивом перенесення „ЛНВістника“ до Київа, вважала редакція концентрацію українських сил і пляновий розділ між них тої культурної і політичної роботи, яку висунули на чергу нові обставини життя; значить, втягнути з одного боку в круг співробітників як найбільше письменницьких сил, а з другого боку захопити в круг читачів як найбільше української суспільности і через те саме зробити її участницею української національно-культурної й суспільно-політичної роботи. З концентрації випливало також друге важне завдання журналу: не допустити до культурного роздвоєння російської України й Галичини, яке в хвилию, коли, дякуючи зміні російських обставин, частина українського суспільства могла забрати голос, було варисувало ся, і ватерти ті зарисовані вже ріжницї. Щоб не повторяти ся пізнійше на інших місцях, мушу тут з гори зазначити,

що для сповнювання цього останнього завдання „ЛНВістник“ вибрав одиноку добру дорогу: в поборювання того зарисованого роздвоєння не робив якоїсь спеціальної теми і не творив для цього окремого відділу на своїх сторінках, але вспів се злучити в одну цілість з ідеєю концентрації роботи, тобто самою роботою, а не словами і полемікою не допустити до розвою сеї шкідливої появи і направити те, що досі вробила в сім напрямі легкодушність або нерозвага. Одно слово, беручи річ з такого погляду, „ЛНВістник“ став, як говорили колись, „генеральним rendez-vous“, де сходили ся і були вступлені обі найважніші частини України, по думці й бажанням проф. Грушевського, „щоб, не вважаючи на відмінні культурні й економічні обставини, на відмінну історичну традицію чи політичну організацію, ширила ся й зростала свідомість своєї національної єдності, всеукраїнське почуте в різних частях нашої землі“ (I, ст. 5). І се перший момент, який належить підкреслити для характеристики журналу.

При тім „ЛНВістник“ не змінив своєї програми ані що до напрямку, по давньому не замикаючи ся в програму якої партії, чи літературної школи, ані що до змісту, поміщаючи і даліше твори красивого письменства, наукові і публіцистичні статі. За те в науково-публіцистичнім відділі деякі точки програми зазначили ся особливої інтенсивності і сили. Трактуючи обі частини української землі як одноцілий організм, в якому недомагання одної частини некорисно відбиваєть ся на цілім організмі, „ЛНВістник“ зовсім натурально найбільшу увагу звернув на найбільше zagrożену в національного погляду — Україну російську. А становище її було справді незавидне: різні сторони положення і життя України, що давно повинні бути виясненими, були досі майже нетиканими в літературі; тимчасом нові обставини принесли в собою нові вимоги і потреби, що знова для орієнтації і для формування дальшої програми національної роботи вимагали вияснення нового положення. А при тім треба було додержати кроку часови і не спускати з ока біжучих справ і вказівок на будуче, щоби могли ставити чоло новим вимогам, які принесуть в собою нові обставини. І цьому власне присвячена небелетристична часть журналу. „ЛНВістник“ дає статі про минулість, про теперішнє положення України у всіх проявах життя, пильно реєструє біжучі справи, витягаючи з них консеквенції на будуче, відпирає атаки на українство з різних боків. Не занедбав також звернути увагу крім справ чисто українських і на чужі, особливо загально-російські, що так або инакше зачіпали Україну. При тім одначе, не обмежуючись на представлення об'єктивного стану, дає провід суспільности статями проф. Грушевського „На українські теми“, — статями боевого характеру, зверненими дуже часто так проти зверхніх ворогів україн-

ства, як і проти ще гірших внутрішніх, — апатії серед нашого громадянства. І власне попри всесторонність отсей боевий тон журналу друга така характеристична його риса. Дякуючи тому „ЛНВістник“ став більш органом *par excellence* живого українського життя, чим академічним, бо навіть в чисто наукових, напр. історичних статях проф. Грушевського, бачимо навязання до сучасності чи радше вказання зв'язку тої сучасності з минулим, якого ідеї й інтереси не пережили ся й досі і не втратили свого живого, гострого значіння в різних сторонах українського життя й по нинішній день, як се зрештою дієть ся у кожного історичного народу. Тих кілька слів вважали ми потрібним вказати на вступі, щоби зазначених нами загально річій не повторяти при перегляді кожної групи статей, чи навіть при поодиноких статях. Характеристику журналу ствердить, хочби короткий і в конечности поверховний огляд матеріалу, що заповнив сторінки „ЛНВістника“.

Переходячи до самого змісту „ЛНВістника“, вачнемо й сим разом від статей історичних. Маємо їх тут дві обі з під пера проф. М. Грушевського. Перша з них се велика праця п. в. „Студії з економічної історії України“ (V—X) і відносить ся до XVI і XVII ст. В загальних замітках автор коротко характеризує переломовий XVI вік, що стоїть на порозі старої і нової України, — й далше полишений ним в спадщині історичний матеріал. На підставі сього власне матеріалу автор дав нам образ старого господарства на українських землях, його розкладу, викликаного впливами заграничного вивозу й грошового господарства, і тих змін в економічному житю, які виникали під впливами вивозової торгівлі. В поодиноких уступах маємо тут представлене господарство попередніх віків на Полісся, Волині і Подніпров'ю, старе господарство України і його пережитки в XVI століттю, велике господарство в середині XVI в., перед розвою вивозу хліборобських продуктів, початки вивозу господарських продуктів, продуктів звірячих і лісових товарів, експорт збіжжя в XVI—XVII вв., розвій фільваркового господарства, забирання селянських ґрунтів і безземелення селянства, нарешті фінал — результат того всього — панщина. Як бачимо з що йно виписаного, всі ті справи стояли між собою в тісній причиновій зв'язку, де наступне було безпосереднім результатом попереднього, а все те довело до окончного наслідку: панщини й закріпощення українського селянства чужою (а потім і своєю) шляхетською верствою. Тут маємо наглядне представлення тих етапів, якими шляхетська господарка прийшла до закріпощення українського селянства на його власній землі: перенесення центра економічного й суспільно-політичного життя з города на село, викликаний західно-європейським попитом на сирі продукти сільського господарства, експорт сих продуктів насамперед лісових, а коли девастатійна господарка

підорвала ті природні багатства — експорт збіжжя; продукувати його на велику скалю могло тільки фільваркове господарство, що зяова вимагало значної кількості людського інвентаря — отже панщина. Як перенесення центра економічного життя з міста на село привело до упадку мішанства, так знова прилив грошей з експортної шляхетської торгівлі викликав небувалий зріст культурного життя, якому поклонилися українська шляхта, що було причиною переходу її з українського табору в польський. І так витворилася глибока антитеза елементу українського, безправного, плебейсько-пролетарського з одного, і польського, панського привілеїзованого з другого боку. А як бачимо одним з найважливіших (хоч не єдиним, як зазначає автор) факторів тої антитези, був фактор економічний, як його тут змальовано. Тільки глибоке знання історичного матеріалу, повне опанування його і рідка вмільість укладу могли дати статтю, яка, не тратячи ні трохи наукового характеру, хоч і без додаткового наукового апарату — ноток і літератури — дячного для середнього читача, дає читачеві змогу не тільки познайомитися з загальним образом і висновками автора, але й позваляє самому читачеві без особливого напруження слідкувати за автором тими самими дорогами, котрими він дійшов до таких висновків. Друга стаття історичного характеру того ж автора се „Богданові роковини“ (VIII—IX, ст. 207—212), написана з приводу 250-літньої річниці смерті великого гетьмана. Стаття синтетична, вислід довголітніх студій не тільки над Хмельниччиною а над цілою історією України, де автор характеризує Хмельниччину тільки як епізод великого руху українського народу, а Хмельницького як діяча, видвигнутого на верх тим рухом і кермованого ним. З погляду власне на цілість української історії в автора є змога ясно і логічно звязати згаданий період з теперішністю і вивести таке закінчення: „І коли ми тепер на ново підносимо прапор свободної автономної України в свободнім і рівноправнім державнім звязку з тими народами, з якими силкувався уложити свої відносини Богдан — Московією, Польщею і Кримом — прапор національного, культурного й економічного визволення українських мас — прапор свободного розвитку національного життя, чи не чуємо ми, як через століття вяжуть нас моральні звязки з тим великим народнім рухом, звязаним з іменем Богдана? Як близькі нам ті шрії про Україну без хлона і пана, свободну й автономну, що носилися перед очима старого гетьмана і його співробітників і сучасників? Як через покоління наших попередників пробігає до нас і по нас та іскра нервової енергії тих великих змагань?“ Нарешті певного рода історичним матеріалом треба признати подані дром Франком п. в. „На нашій — не своїй землі“. Уривок з записок правобічного шляхтича“ (I, ст. 25—41) три записки шляхтича графа Старженського про відношення подільської

польської шляхти до своїх підданих українських селян. Матеріал не в дуже давніх часів, бо в першій половині XIX ст. і невеличкий обсягом, та говорить стільки за себе, скільки иноді не скаже цілий том.

Що до кількості то перевагу над історичними мають літературно-історичні, літературно-критичні і т. и. статі. Всі вони, з виїмком одної, відносять ся до сучасної літератури. Згаданий виїмок становить лишень короткий нарис проф. В. Перетца „Українські думи“ (IV, ст. 22—30). В тім нарисі, написанім в формі популярної розвідки, автор порівнює думи з великоруським епосом, але не кладе їх від нього залежними, а навпаки стверджує, що „думи представляють з себе такий самобутний рід народньої творчости, що історично-порівнянні досліді не могли доси з певністю доказати їх залежність або близький формальний звязок з піснями Великоросів та інших Славян“. Що до походження дум, то проф. Перетц держить ся думки П. Житецького, що в основі дум лежать почуття й думки людини культурної, але висловлені вони народньою мовою, стилем народньої поезії, себто їх авторами були по більшій часті „мандрівні школярки і їм подібні просвітителі народа“. На ширші розміри закресений нарис Ол. Грушевського „Сучасне українське письменство в його типових представниках“ (I—III, VII), та він в сім річнику „ЛНВістника“ не кінчаєть ся, проте ми поки що не будемо про його говорити. Одно тільки завважаємо, що скільки доси видно, то автор на нашу думку занадто вже обмежуєть ся до самого тільки реферовання, додаючи від себе дуже мало. Ів. Франко дав вірєць прегарної біографічної й літературної характеристики в статі „Володимир Самійленко“ (I, ст. 72—83), представляючи характер сього письменника живими фактами. Читач зновні мусить годити ся з висновками автора і виводи певно будуть вірні під умовою — що факти дійсно так відбули ся, як їх представлено. Через те ми думаємо, що на скільки такий рід характеристики стоїть вище всякого иншого, на стільки він і може бути небезпечний, будучи оснований на чисто суб'єктивній передачі фактів, що їх не можна контролювати. Проте не всякий може собі дозволити на того рода характеристику. В другій частині статі автор займаєть ся оцінкою поетичної творчости Самійленка. Коли вже зайшла мова про характеристики, то згадаємо на сім місці і характеристику нашого славного артиста й письменника Миколи Садовського, яку написала Л. Старицька-Черняхівська з нагоди 25-літнього ювілею його артистичної діяльности на українській сцені („Свято української сцени“, V, ст. 299—305). При тій нагоді вазначуємо, що в згаданій статі є і деякі дані до історії українського театру взагалі. Розмірно найбільше поважних критичних оцінок присвячено різними авторами найсвіжішим творам красенного письменства, для чого журнал мав окрему рубрику „Новини

нашої літератури". І так маємо оцінку Ів. Франка В. Винниченка „Краса і сила“ (V, ст. 139—141), Ів. Франка і Гр. Шерстюка на збірку поезій Х. Алчевської „Туга за сонцем“, А. Крушельницького „Життєва дізгармонія і гармонія“ (X, ст. 109—115) і І. С—ка „Художня дізгармонія“ (X, ст. 116—131), на „дізгармонію“ Винниченка, А. Крушельницького на „Оповідання“ М. Левицького. Як бачимо, редакція завела добрий звичай давати оцінку одної і тої самої річі з під пера двох різних авторів. Звідти маємо більшу всесторонність в оцінці даного твору, хочби часами остаточний осуд обох критиків був ріжний, залежно від того, яка в кожного з них була вихідна точка, лишень щоб вона була в рамках літературної критики. Сього останнього не можна сказати лишень про оцінку І. С—ка „Дізгармонії“ Винниченка. Тут критик дивить ся на твір д. Винниченка з становища партійної програми, або хочби тільки світогляду марксизму, і з того погляду розумієть ся твір д. Винниченка, що називаєть ся, „не видержав критики“. Але в сім випадку ш. критик пішов невластивою дорогою і критику його ми мусимо вважати невдатною. Правила артистичної творчости далеко не ідентичні з партійними реґламентами, і сих останніх ніяким чином не можна нав'язувати артистичній творчости. З приводу смерти двох першорядних талантів в українській літературі Марії Маркович і Івана Тобилевича помістив „ЛНВістник біографічно-критичні нариси про них з під пера Ів. Франка „Марія Маркович (Марко Вовчок“), VIII—IX, ст. 381—384; „Іван Тобилевич (Карпенко-Карий“), XI, ст. 235—240), де побіч біографічних даних маємо оцінку їх літературної спадщини. З сього погляду важна особливо стаття про Тобилевича, в якій автор хоч коротко але основно розглянув твори пок. драматурґа і прийшов до такого загального висновку, що мимо деяких слабих річий Карпенка-Карого (як наир. „Лиха іскра поле спалить і сама щезне“ і четверта дія „Суєти“) „цілість його драматичної творчости наповняє нас почутєм подиву для його таланту. Обняти такий широкий горізон, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя“. Такуж посмертну вгадку історик Николаєви Молчановському, що помер в кінцем 1906 р., присвятив В. Доманицький (I, ст. 114—116). Сюди-ж належить невеличка, але написана на підставі жерел з деякими новими даними статейка М. Мочульського „На спомини Івана Манджури. Під роковини його смерти“ (IV, ст. 31—35). Розгляд сеї групи статей закінчимо статєю дра Івана Франка „Літературна мова і діалекти“ (II, ст. 225—230), де автор розглядає обоюбісні відносини між літературною формою і діалектами. При тій нагоді автор різко висказуєть ся проти ґраматики живої мови, і не признає за ґраматикою ніякої користи, а навпаки вва-

жає просто пагубною для мови. Поза тим стаття має своє значіння для різних „сепаратистів“, котрим в якім небудь недобре знанім їм слові зараз вбачається „галичанщина“ і каже їм вороже до його ставити ся.

Статі, яким призначено висвітлювати українську справу з різних боків і які заразом є, так сказати, представленням об'єктивного стану України, становлять більшу частину наукового й публіцистичного змісту „Л.-Н. Вістника“, хоч що правда, є між ними такі, що мають тільки загальне, більш принципіальне значіння і зачіпають українство тільки дедуктивним способом. Такою напр. стаття д-ра Франка „Свобода і автономія“ (II, с. 285—292), що попри полеміку в гаслом російського публіциста Меньшикова „Россія для Русских“, яке служить вихідною точкою, держить ся в рамках як найзагальніших міркувань. До того рода праць про те саме питання треба зачислити й статтю М. Порша „До питання про автономію“ (VIII—IX, с. 344—359). Тут розглянено дотичну справу далеко основніше і в принципі дотично України, хоч сама стаття д. Порша се тільки докладне переповідження книжки Л. Кульчицького про се, при чім одначе д. Порш вносить свої поважні корективи. Причиною до роз'яснення польсько-українських відносин, а радше польських поглядів і політики „історичної Польщі“ до України є стаття М. Лозинського „З польсько-українських відносин“. „Славянська політика“ чи „історична Польща“ (III, с. 463—473), в якій автор, зачіпаючи за висновки в українській справі польської часописи „Świat Słowiański“, виказує з одного боку повну ігноранцію Поляків про українські справи а з другого перфідію польської політики до України. Деякі суспільно-політичні, економічні й фінансові загально-російські справи, які в однаковій мірі обходять також Україну, обговорюють дві статі: О. Л. Білоусенка „Аграрне законодавство в Росії минулого року“ (II, с. 306—315) і А. Я—ва „Як витрачують ся в Росії народні гроші“ (V, с. 290—297; VI, с. 478—487). Особливо цінна перша з них; автор з матеріалом в руках і зі знанням фахового чоловіка релефно обрисовував аграрну політику російської бюрократії в цілі зєднання для себе селянських мас і відтягнення їх від вмагань визвольного руху. Друга стаття реферує голосну книжку під таким-же титулом, який має і стаття, російського знавця фінансів проф. Озерова.

Чисто українському і основному питанню, сказати-б, „станови українського національного посідання“ присвячена серйозна праця В. К—го „Національно-територіяльні межі України і території інших областей Росії“ (VI, VIII—IX, X і XII). Автор подрібно розглядає цілу територію російської України і сумежних їй країв і на підставі статистичних цифр означає процент української людности, де і в якій скількості вона замешкує. При помочи такої методи автор старає ся теж означити до-

кладно межі української території й напрям, в яких йшла українська колонізація і скільки можливо причини тих колонізацій. Так само обчислив процентні відносини української людности по городах. На підставі того автор робить такі остаточні висновки: „Студійованне даних перепису у протязі статі нам показує, що в національному українському організмі відбуваються два процеси: „відносно“ зменшення українського елемента в городах і колонізація селянами нових територій, — при чім в сьому ділі селяне виявляють велику природну стихійну силу; без огня і меча вони завойовують нові сумежні землі, оселяючись на них хуторами й селами і тим значно поширяючи українську посілість і колонізацію на сході і півдні. Коли перший процес свідчить про якийсь недуг, хворобу національного організму, то другий навпаки свідчить про стихійну силу народа — неорганізовану, але дуже, що виконує подію історичного значіння для майбутніх поколінь. Перше свідчить про слабкість української інтелігенції, можливо, про невелике число культурних Українців, свідомих своїх національних обовязків, — друге про силу титана, що робить своє діло без проводирів — не свідомо, але таке діло, яке тепер культурні народи намагаються робити по плану — здобути територіальний запас для виявлення національної енергії майбутніх поколінь“ (XII, с. 465—466). Очевидно, що поки справа з тими двома процесами так стоїть, то не можна би виміркувати, котрий з них матиме рішаче значіння, однак автор на підставі деяких даних, які поки що можна вважати тільки симптомом, вносить, що хочби корінна українська людність по містах (очевидно більших, бо малі не денационалізують ся) уступала, то чужі елементи, а в першій лінії Жиди, бачучи довкруги себе силу, стануть по стороні українського руху. Маємо ще й другу статистичну статтю більш спеціальну і тільки з т. зв. південно-західного краю. Се О. Р. — айна „До статистики правобічної України“ (IV, с. 89—95). На підставі офіційальних матеріалів автор подає статистичні відомости про рух людности, земельну власність, переселення, аренду і заробітки селян. З тих даних автор робить один дуже сумний висновок: більше як три четвертини здатних до праці людей позбавлені права на працю, і людність країни, продукуючи тільки четвертину того, що могла би, мусить і свої життєві потреби зменшити в четверо. Культурні справи українства і їх потреби обговорено в статі про ф. Грушевського „Справа українських катедр і наші наукові потреби“ (I—III)¹⁾, при тім стаття побіч теоретичного і чисто наукового характеру має і практичне значіння. Домаганню суспільства українських катедр автор придає велику вагу, як одному з найважніших доказів, „що українське

¹⁾ Вийшла також окремою брошурою.

питання не може вмістити ся ані в самім лише жаданню політичних свобод, ані в справі економічного підвигнення народніх мас, а обіймає всю суму потреб і жадань, з якими звязана повнота національного життя і розвою*. Далше подає проф. Грушевський історію домагань українських і задоволення наукових потреб українства, висвітлює значіння українських дисциплін, доказуючи, що розвій тих дисциплін конечний в інтересах не тільки українського народа але й російської науки, в якій брак українознавства становить великі прогалини (в історіографії, історії літератури й мови), наконєць подає докладний конкретний план задоволення українських наукових потреб і засновання українських катедр. Pendant до попередньої, як доказ, якими серйозними добутками може повеличати ся українська наука, коли їй дана сяка-така можливість розвивати ся, становить інтересний огляд Ів. Кревецького хочби одного тільки українського наукового журналу: „Пятнацять літ істновання „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (X, с. 64—79). Крім наукового також практичне значіння але в сфері національно-політичних українських інтересів має стаття М. Порша „Національне питання та виборча агітація на Україні“ (I, с. 135—139). Стаття ся була написана перед виборами до державної думи і в ній автор як одинокий і найліпший спосіб з'єднання мас для українства в часі виборів вважає звязання в часі агітації української справи й автономії України з демократичним розв'язанням земельного питання на Україні. Результатом згаданих виборів була в другій думі українська група послів, про яку докладно розповідає читачам ЛНВістника Ф. Матушевський в своїй статі „Українська громада в другій державній думі“ (VII, с. 78—99), а про саму сю думу, її нещасливий кінець В. Пісначевський в рефлексіях „На думські теми“ (VIII—IX, с. 414—424).

В ЛНВістнику, як органі живого життя немогли не знайти відгону дискусії, пояснення непорозумінь, викликаних в українськім суспільстві ріжницями в поглядах на мову в літературі і пресі, а почасти і в напрямках тієї преси. Для сього маємо статі С. Ґфремова „Відгуки з життя і письменства“ (Перший рік української преси. Письменники і публіка, IV, с. 141—159; Про казку-безконешник, V, с. 331—339); сю справу зачіпає теж і др Франко в своїй рецензії на перший том журналу „Україна“ (VI, с. 506—512). Накінець в ЛНВістнику були щільно нотовані і обсуджувані біжучі події так з українського як і чужого життя в постійних систематичних оглядах Ф. Матушевського („З українського життя, З російського життя), М. Лозинського („З австрійської України“) і закордонної („За границею“).

Та тут мусимо сказати, що ЛНВістник не був тільки реальним відбитком сучасного життя і показником його теперішнього уровня; навпаки

він радше в більшій мірі був речником потреб і життя, яким воно повинно бути, се значить, що він далеко більше старався витворювати і дійсно витворював те нове життя, аніж сам був витвором сучасного. Коли брати якийсь журнал в найкраснім разі за „равнодѣйствиющую“ двох сил: сучасного стану життя серед даної суспільности і змагань до нового репрезентантів тої суспільности, які вирости понад загальний рівень, то в сім випадку напрям тої „равнодѣйствиющей“ бере рішучо напрям тої другої сили, як видно, більшої від першої. І се найважніший, на нашу думку, момент для характеристики ЛНВістника серед нових обставин в сім році. Про се ми переконуємося, коли вчитуємося в окрему групу статей ЛНВістника, статей про ф. Грушевського під загальним заголовком „На українські теми“. Основний їх тон — безпощадна боротьба з „гріхами нашими“ — апатією і резигнацією серед власної суспільности і відбивання атаків на українство з боку чужих ворожих сил: польської „політики історичної Польщі“ і об'єднательних російських заходів. Та боротьба проти внутрішніх і зверхніх ворогів се тільки одна половина значіння сих статей; друга половина того значіння замикається в позитивних, конкретних выводах автора. Так чи то автор журить власну суспільність за її апатію і байдужність („Прикінці року“, I, с. 145—154 і „О любви къ отечеству и народной гордости“, III, с. 497—505, IV, с. 111—124; „Гріхи наші“, V, с. 324—330; „Конецъ рутенства“, X, с. 135—147), чи звертається проти чужих ворожих заходів („Крячуть ворони“, II, с. 318—329; „Грім — та не з тучі“, VIII—IX, с. 385—391), то не закриваючи грізного положення, витвореного тим всім для нашого національного життя, вміє вказати на можливий і зовсім певний вихід з того положення і ясно, конкретно завначити дорогу, по якій крок за кроком можна дійти до кращого стану річий. І власне, дякуючи сьому, вони мимо того, що йдуть поперед часу, мають вповні реальну підставу. Для заспокоєння найважливіших національних українських потреб як напр. для сотворення вищої української наукової інституції маємо докладний плян в окремій статі: „Чи не спроможемось“, XII, с. 418—425). Глибокі по змісту, як історичні документи для історії стану і настрою української суспільности даного часу і блискучі по формі як взірць публіцистичної літератури, ці статі далеко не скоро стратять своє активне значіння.

Не задержуючи ся над відділом: „Бібліографія“, скажемо тільки, що тут маємо перегляд багатьох хоч і не всіх появ нашої наукової й белетристичної літератури, побіж рецензій з чужих наукових праць по більшій частині про національно й суспільно — політичні питання.

Займаючись головно українськими справами ЛНВістник не переривав, як і перед тим, звязку з європейською літературою, наукою й жи-

тем, про що свідчить цілий ряд статей, як велика стаття д-ра І.в. Франка про Данте, ілюстрована гарним перекладом його твору: „Середні віки і їх поет“ (VI—XII); Гр. Де ля Барта „Література й дійсність за часів великої французької революції“ (II, с. 258—267); М. Лозинського „Народня політика“ остання праця Антона Менгера (I, с. 80—101); д-ра І.в. Франка „Джоване Кардуччі“ (III, 493—494); М. Лозинського „Герой зєдинєня Італії“ („В соті роковини уродин Джовєнне Гарібальді“, VIII—IX, с. 360—366), і йогож „Два інтернаціональні робітницькі конгреси“ (Штутгарт і Амстердам, X, с. 95—107, XI, с. 292—304).

Сим кінчаємо наш огляд наукової частини ЛНВістника. Огляд другого, багатого відділу літературного, в якому знаходимо твори майже всіх найвизначніших українських письменників, виходить поза межі нашого завдання. Згадаємо тут тільки про більші річи, як велика повість Івана Франка „Великий шум“, драму В. Винниченка „Великий молах“ і М. Садовського „Мої театральні згадки“, які крім своєї артистичної вартости мають значінне як дуже цінний матеріал для історії українського театру. З чужих літератур маємо тут теж два великі романи: Бернштерне-Бернсона „Марі“ і Міріяни Гаррі „Здобутте Єрусалима“.

Кінчаємо другою редакційною статєю про ф. М. Грушевського при кінці року „До наших читачів“ (XI, с. 177—188). Стаття стверджує здобутки і успіхи „Літературно-Наукового Вістника“ — сповєненє надій, які мало видавництво при перенесєнні друку і заложєннє редакційного відділу у Київі. Найкрасшим доказом того було, що редакція на дальший рік побіцала впровадити нову змінє, потребу якої крім редакції відчував теж читач: всякий, хто брав до рук книжку журнала, бачив, що зміст, говорючи фігурально, просто розширає книжку, не може в ній містити ся. Тому редакція на наступний рік заповіла побільшенє обєму журнала і — здійєвила його справді.

І. Д.

На прикінці свого істновання шановний історичний місячник „Кієвская Старина“ зробив пробу перетворити ся в український журнал науково-публіцистичного змісту п. т. **України**. Редакція на вєстуні поясняла се так: „Починаючи новє діло — видання журнала „Україна“ — почуваємо на собі обовязок поперед усього виявити наші думки про найголовніші принципи, яких журнал наш буде держати ся, та про той звязок, який зводить в одну лїнію журнал „Україна“ з журналом „Кієвская Старина“, на заміну котрого „Україна“ тепер виступає“. Переказавши дальше коротенько історію „Кієвскої Старини“, та згадавши перепони, з якими їй прийшло бороти ся, редакція зазначає, що з хвилику визвольного руху роля „Кієвскої Старини“ скінчила ся. Одначе „закінчивши в 1906 році 25-й рік видання „Кієвскої Старини“, редакція порішила не кидати, поки що, свого діла, а вести його далі, зберегаючи той-же дух, який був

керманичем часописі за всі 25 літ, себто : спокійне, об'єктивне обсуджування всіх сторін життя сучасного і минулого, не вдаючись в національний шовінізм з одного боку, і не розпливаючись в утопіях вселюдьськості до забуття свого національного Я. Ми хочем залишити „Україну“, як була і „Кіевская Старина“, органом науковим, поширивши тільки зміст його, не обмежуючись історією минулого, а розглядаючи критично і всі сучасні події в біжучих хвилях суспільного життя“. Як бачимо, програма доволі широка, хоч доволі таки неясна; докладнійше вже хіба сформулована в титулі, де сказано: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Редакція справді „звела в одну лінію“ „Україну“ з „Кіевскою Стариною“ так що до духа як і форми, супроти чого ми вно́ва не розуміємо, через що „Україну“ названо „новим ділом“, коли змінено тільки назву, до чого не було потреби, бо навіть і статі друкувалися на українській і російській мові. Правда, як сказано, зміст журналу поширено, додаючи до наукового відділу ще й розгляд сучасних подій — словом публіцистику — тільки ж вона супроти давнього характеру „Кіевской Старини“ грає досить невзначну роль, хіба може вносить тільки невеличкий диссонанс, що позбавляє журнал певного рода цілності, не відбираючи йому зовсім характеру „Кіевской Старини“ з останніх її часів. Інша річ, чи задоволення редакції і доказання сього ділом, що „Україна“ се, власне кажучи, давній журнал тільки під іншою назвою, служить доброю рекомендацією для неї; адже ж були якісь причини, ізза яких треба було застановити „Кіевскую Старину“. Остаточно приглянувшись змістови, ми бачимо, що сей журнал, можна сказати, старий мішок в старому водом (якої, до речі, теж мало лишило ся) в який в невеликій кількості додано нової води. Результат було те, що перший річник „України“ був вара́вом останнім. При огляді змісту наукового відділу „України“ мусимо ствердити повну недостачу якоїсь детальнішої програми, чи системи так що до змісту статей і матеріалів і їх напрям, як що до їх укладу — докладнійше кажучи повний відсутність того, що називається редактуванням журналу. Сторінки наукового відділу заповнені останками матеріалу з редакційної теки „Кіевской Старини“ і тим, що хто припадково тепер уже дав. Лишаючи на боці більшу працю д. Стешенка, котра вимагає окремого розгляду і кількох цінніших, хоч дуже дрібних статейок, які в нас вже були вартувані¹⁾, між матеріалом історич-

¹⁾ Досі вартувані були на сторінках „Записок Н. Т. ім. Шевченка“ : Андрей Яковлевъ, Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году. Эпизодъ изъ жизни украинскихъ городовъ въ XVI в., I, с. 81—96; Андрей Яковлев, З історії реєстрації українських козаків в 1-й пол. XVI в., кн. III, ст. 265—279 (Записки, т. 79, ст. 220—221); Г. Б а-

ного характеру нема над чим задержати уваги. Приходить ся в браку чого небудь важнішого нотувати тут усе, що було поміщено, без огляду, чи приносить воно що небудь інтересного й значного для української історіографії, чи ні.

І так полишаючи на боці статі А. Яковлева, зреченозаві деінде, не маємо в „Україні“ більше ані одної історичної статі, лишень трохи менше вартного фрагментаричного матеріалу, который зрештою не переходить нова конець XVIII столітя. Веручи річ з огляду на хронологію, маємо тут насамперед С. Петлюри: З переписки Хведора Квітки з Антоном Головатим (VII—VIII, ст. 186—201), де опубліковано 9 листів, в яких 7 належить Квітці а 2 Головатому. В доданій до сих листів, знайдених в архіві Кубанського (бувшого Чорноморського) війська, статі, ш. автор на нашу думку надає їм трохи більшого значіння, чим вони мають. Ми згодні з тим, що сі листи докидують дещо до історії переселення „бувших запорожців“ на Кубань, але для біографії автора „Марусі“, що з його батьком переписував ся Головатий, себто для вияснення атмосфери, серед якої виховав ся Григорій Квітка, в отсій кореспонденції не багато знайдесть ся. Листи обіймають час 1789—1795 рр. Той сам д. Петлюра подає ще „Секретні циркулярі правительства на Кубані“ (VI, ст. 347—350) з 1834—1843 рр. Циркулярі поручають місцевим кубанським властям не пропустити через границю революційних французьких і польських книжок і польських емісарів та в історію України зовсім не мають нічого спільного. И. Ф. Павловський в замітці „Декабристъ Я. А. Драгомановъ“ (V, ст. 218—220) подає кілька доривочних звісток про одного з рідних дядьків Михайла Драгоманова, Якова Акимовича, прапорщика в староінгерманландськiм полку, замішаного в справу декабристів. Його вислано в Гадяцький повіт і віддано під нагляд поліції. Прапорщик одначе тут не явив ся, і що з ним стало ся, автор замітки не вмів сказати. Той сам автор теж в замітці „Изъ прошлаго Полтавщины“ (XI—XII, ст. 275—278) подає витяг з бюджету уложеного на 1839—1842 рр. „Комитетомъ о земскихъ повинностяхъ“, який був, так сказати, прототипом пізнійшого земства. З сього бюджету інтересні хіба деякі цифри податків від поодиноких клас робітнього українського населення: міщан, козаків державних і по-

рацъ, О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстьяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописѣ, кн. III, IV і VI (Записки, т. 80, ст. 207—210); Андрій Яковлев, Намістники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI вв., кн. IX, ст. 340—354 (Записки, т. 81, ст. 185); Е. Ткаченко-Петренко, Думы въ изданіяхъ и изслѣдованіяхъ, кн. VII—VIII, ст. 144—185 (Записки, т. 81, ст. 190—191).

міщанських селян. Невеличку, але далеко інтереснішу річ подав О. Л. п. з. „Де-що про українську прокламацію 1847 року“ (IV, ст. 81—85). Мова про прокламацію Коритка: „Къ вѣрнымъ сынамъ Украины. Братья! Настаетъ великій часъ, — часъ, въ который Вамъ представляется случай смыть поношеніе, нанесенное праху отцевъ нашихъ, Нашей родной Украинѣ, подлою рукою Вѣчныхъ Враговъ Нашихъ. Кто изъ Васъ не подыметъ руки за великое дѣло. За насъ Богъ и добрые люди. Вѣчно вѣрные сыны Украины враги Кацаповъ“. Отся не хитра, ба навіть не грамотна прокламація знята—3/4 1847 р. поліцією з якогось паркана, наробила великого переполоху між вищою адміністрацією не тільки у Києві, алє навіть у Петербурзі, так що діло дійшло до царя Миколи, котрий теж надав їй великого значіння, тим більше, що уряд ставив сю справу в зв'язку з ділом Кирило-Мееодіївців. Тут подана переписка про сю прокламацію між Києвом а Петербургом. Автора прокламації не знайдено, за те тривога нею викликана найкраще свідчить про те, як уряд підзорливо дивив ся на Україну, а тим самим і про ідею „єдинства русскаго народа“. Нарешті В. Доманицький п. з. „До історії Тарасової книгарні“ (XI—XII, с. 222—224) публікує записку М. Щербака про його заходи, коло складання громадської української бібліотеки в честь Шевченка. Як видно з тієї записки, то почин для бібліотеки, в якім приймали участь петербурські громадяне, був зроблений. Та що далі стало ся з нею — невідомо. Коли додати до сього опубліковані В. Барвінським під значним заголовком: „Очерки изъ истории общественнаго быта старой Малороссіи“ (XI—XII, ст. 347—368) три документи, які будуть окремо обговорені, то буде все, що принесла „Україна“ для української історіографії.

Що до скількості і що до якості краще презентує ся в „Україні“ група історично-літературного і літературного матеріалу. З нього в окремий відділ можна виділити статі й матеріали, що так або инакше належать до Шевченка, а викликані в більшій часті новознайденим матеріалом в архіві Департаменту поліції. І так М. Т—скій в статейці „Т. Г. Шевченко и замѣщеніе кафедры живописи въ Кіевскомъ университетѣ (Записка по неизданнымъ документамъ)“ (II, ст. 250—253) до знаних про се річий публікує ще просьбу Шевченка до попечителя київського наукового округу Мраскіна, щоб надано йому згадану посаду, і такуж просьбу до начальника „південно-західного краю“ Бібікова, щоб той дозволив Шевченку, як співробітнику київської археографічної комісії, заняти катедру рисунків. Як відомо, Шевченко, помимо других кандидатів на сю посаду (академіка Гербецеттеля, Шлайфера і Буяльского), катедру одержав на рік для проби, але заняти її перешкодив йому арешт в 1847 р. В статі Я. П. Забіли „Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в ар-

хиві Департаменту Поліції" (VII—VIII, ст. 1—19) маємо цікаве справоздання автора про спадщину Шевченка, знайдену в згаданім архіві, в якому він працював по дорученню Петербурського Товариства ім. Шевченка. Розповівши про заходи сього Товариства дістати довід на вступ до архіву, а опісля добути знайдені рукописи для передачі їх в українську інституцію, автор подає список знайдених річей і на підставі автографів поета деякі варіанти до друкованих вже поезій в інших рукописів. Отся знахідка має бути передана на власність музею імені В. В. Тарновського. Д. Ів. Любков оповідає і описує такуж знахідку автографів Шевченка в Румянцевському Музею в Москві („Автографи Шевченка в Московському Румянцевському Музеї, II, ст. 137—146). Ся знахідка очевидно не може рівняти ся з петербурською. Тут маємо всего три поезії Шевченка („На що мина чорні брови“, два два вірші Н. Маркевичу і балладу „Утоплена“) і один лист Шевченка до Квітки-Основяненка з 8/XII 1841 р. Сі автографи pozwalają усталили дати сих поезій, дотепер хибно подавані. „Спори про пражське виддання Кобзаря“ (II, ст. 125—136) О. Русова — дуже цікаво написані — можуть служити певного рода історичним документом не тільки для справи пражського видання Кобзаря і тих великих клопотів, з якими ся справа була звязана, але і для характеристики українського громадянства, його настрою, бажань і сподівання в початках 70-х рр. перед відомим указом з 1876 р. Дякуючи власне заходам громадянства коло видання Кобзаря, в яких немалу ролю грали і таємні конференції декого з київським цензором Пузиревським, коли цензор прочитав цілий рукопис для друку (за плату 50—70 руб.), — дякуючи сим заходам, перший том пражського Кобзаря як раз настиг на Україну перед самим виданням указа з 1876 р.

Шевченківські теми замикають дві статі: М. К—ського „Марія“ Т. Шевченка (аналітична проба, IV, ст. 1—13) і В. Данилова „Лілея“ Шевченка і „Lilie“ Ербена (V, ст. 180—189). Деяке значінне за собою має перша стаття. Автор влучно вказує і поясняє деякі моменти в творчості Шевченка, а власне що до улюблених його сюжетів „мати“, „мати-покритка“, на що відповіді треба шукати в поемі „Марія“. Найяскравішим символом, радше воплощенням неволі, рабства загалом, а панщини конкретно, се власне мати-покритка. Для сього мусить наступити „обновлення“, якого вихідною точкою любов матери (жінки). В тім у Шевченка є вселюдська закладка ідеї, а жерелом таких поглядів український народний світогляд і очевидно — власна поетова творчість. Заложення статі, на нашу думку, добре і головні моменти вірно намічені, та автор сього не розвинув, вступивши науковий метод — лірикою. Автор другої статі зачав від вказання аналогії між сюжетом

Шевченкової „Лілеї“ а Ербенової „Lilie“, заперечуючи при тім зовсім справедливо яку небудь причинову звязь між обома творами, а скінчив на порівнянню Шевченка а... Чеховим. Для сього не варто було і статі писати.

З річій на інші теми зазначимо В. Данилова „Къ характеристики И. Г. Кулжинскаго и его литературной дѣятельности“ (X, ст. 20—43), присвячена одному з „областных українських письменників“ Кульжинському, що, як припускає автор статі, будучи вчителем Гоголя, міг мати на нього вплив своїми прицями з будцім-то українського життя, котрого одначе він сам не знав. Далеко інтензивнішу діяльність проявив Кульжинський на полі доносів в своїх „обличительних“ брошурах проти українства, над чим Д. Данилов доволі довго задержуєть ся, тим самим заперечуючи усякому впливови Кульжинського на Гоголя. Загалом Кульжинський, фігура незначна в літературі, а тим менше в українській, і навіть в своїм поборюванню українства не знайшов більш оригінальних думок над прості доноси. П. Стебницький (З архива Д. Л. Мордовцева, IX, ст. 285—310) дає інтересний перегляд паперів пок. Мордовцева, де виходять ся дуже цінні річи, як напр. кореспонденція з ріжними українськими діячами, письменниками і деякі недруковані твори сих останніх, а дальше хоч невелика, але коштовна збірка малюнків Шевченка і т. д. Дві давні українські сатири опубліковані Н. Петровим (Правило увѣщательное пияницамъ къ покаянію и трезвости ихъ, пѣваемое не въ церквахъ, но въ школахъ, 1779 года, III, ст. 382—393) і С. Петлюрою (Вірша 1786 року на київських ченців, IX, ст. 379—388) не мають ніякого літературного значіння, хіба тільки історично-побутове. Найбільш серйозний матеріал для історії літератури, який маємо в „Україні“, а се документи „До історії указа 1876 року про заборону українського письменства“ (V, ст. 135—151) і „Найблизчі відгуки указа 1876 р. про заборону українського письменства“ (VI, ст. 249—268) будуть обговорені в иншій місці. Нарешті стаття В. Д. „Науковий аналіз проф. Т. Флоринського“ (V, ст. 172—179) — служить відповідю і рецензією давнійшій брошури Флоринського: „Славянофильство Т. Г. Шевченка“, обговореної свого часу на сторінках нашої часописи.

Не можна також бодай коротко не згадати ще й про кілька статей, що в них відбило ся наше „сьогочасне лихо, не минуле“, справедливо кажучи, викликане більше ріжними добрими волями, чим фактичними причинами. Тим „лихом“ мнима ріжниця мови в обох частинах України, при чім до того питання причепила ся ще і справа правопису і инші такі добрі і гарні річи. На щастє справа обмежила ся на одну, за те дуже велику статтю Івана Нечуй-Левицького п. з. „Сьогочасна часописна мова на Україні“ (I—III), під авспіціями якої на жаль, а може і школу для журналу, вийшла перша книжка „Україні“. Цегоного

рода відповідю на сю статю була инша, дра М. Пачовського „Літературна мова України“ (IV, ст. 61—74). Статя д. Левицького, на нашу думку, по своєму укладі і тоні просто не надаєть ся до дискусії; про неї врештою вже були деінде поміщені відзиви.¹⁾ Тут тільки треба заважати, що редакція „України“ не здержала своєї обіцянки висловити свою думку про порушені д. Левицьким питання, дарма, що ізза тої статі нарушила програмний принцип „спокійного і об'єктивного обсуджування всіх сторін життя“. Як скавано, відповідю на згадану статю була названа вище статя дра Пачовського, що починає з представлення здобутків і положення українського народу в Галичині і перейшовши через легку дискусію з д. Левицьким кінчає полемікою з дром Франком про потребу і користь граматики взагалі. На иншому місці були б ми сказали де-що про інтересну статю проф. Сумцова „Історичні зразки українського літературного єднання“ (VII—VIII, ст. 212—217), наколи-б ш. професор вихідною точкою для своїх міркувань не був вияв теж „сьогочасного лиха“, хоч з иншого боку. Проф. Сумцов подає зразки літературного єднання і обопільного поправлювання творів між старими українськими письменниками напр. Бараповичем і Гізелем, як добру прояву, а заравом антитезу того, що тепер дієть ся на Україні, коли письменники себе критикують, а для прикладу наводить критичні замітки про збірку поезій Х. Алчевської. Нам здаєть ся, що таке ставлення справи несправедливе; літературне єднання і поправлювання собі письменниками творів привагтно зовсім не суперечить критиці. Бо що-ж би тоді стало ся з літературною критикою, котрої вагу певно признає сам ш. професор, коли-б літературне єднання і обопільна прихильність авторів до себе — а се всякий вважає добрими річами — виключало усяку критику перед широкою публікою. Так само, думаємо, брак читача зовсім не є результатом критики — чи, як се виходить з статі ш. професора — браком літературного єднання.

Найбільш докладно та систематично були в „Україні“ ведені посмертні згадки — на лиху рік такий випад нещасливий, який приніс смерть багатьом українським письменникам або пригадав річницю чієїсь смерти — згадки ведені здаєть ся одним письменником д. Дорошенком. І так маємо посмертні згадки про історика Н. Молчановського (I, ст. 97—105), М. К. Чалого (III, ст. 394—399), проф. Голубовського (IV, ст. 74—80), етнографа В. Горленка (V, ст. 214—17), Марію Маркович

¹⁾ Див. статю С. Єфремова: Відгуки з життя і письменства, в Л. Н. Вістнику за 1907, кн. V, ст. 331—339, і дра Франка при нагоді критичної оцінки перших трьох книжок „України“, тамже, кн. VI, ст. 507—509.

(VII—VIII, ст. 218—223), драматурга Івана Тобилевича (Карпенка-Карого) (X, ст. 116—128), нарешті статю про Куліша в приводу десятої річниці його смерті (II, ст. 238—249) і про Івана Рудченка (VII—VIII, ст. 92—100). З них мають значіння, як проби характеристики і оцінки літературної діяльності стаття про Куліша і про Карпенка-Карого і про Чалого — решта дійсно лишень згадки. Тут мусимо зазначити чиясь недоладну статтю „Краткія біографическія свѣдѣнія о жизни и деятельности Ивана Яковлевича Рудченка“, написану до того, ще в якомусь всеросійському дусі.

Крім прегарних споминів Л. Старицької-Черняхівської: „Двадцять пять років українського театру“ (Спогади та думки, X, XI—XII), які можуть служити матеріалом для історії українського театру маємо ще „Сповідь віроучителя-сектанта“ (Касьяновича — VI—IX) і свящ. В. Радецького „Кіевская духовная семинарія въ первой половинѣ XIX ст. (X—XI—XII), які для українознавства не багато дають нового. Особливо се треба сказати про сі останні — рід усяких „протоверейських“ балачок, від яких терпіла колись і „Кіевская Старина“.

Д. Порш зазначив зовсім справедливо, що „соціально-економічно Україна є terra incognita“ і для часткового бодай поповнення тої прогалини дав два статистичні нариси, один більш загальний „Із статистики України“ (VII—VIII, ст. 20—46), другий більш спеціальний „Статистика землеводіння в 1905 р. і мобілізація земельної власности на Україні від 1877 р. по 1905 р.“ (XI—XII, ст. 145—180). Нариси далеко неповні і недокладні, на що врештою сам автор не претендує. Не маючи змоги вдавати ся в огляді в детальне обсудження сих нарисів завважаю тільки, що причина браку наукових статистичних дослідів України як індивідуальної цілості не конче, як думає автор, лежить в тому, що Україна, як певна історична територія не існувала, бо так воно *de facto* не було.

З рецензій важнійших прийдесть ся зазначити не багато, хіба тільки рецензію В. Н. на євангеліє від Маттея перекладене на українську мову (I), В. Д—го на українську драматургію Комарова (I), І. Ч. на 7-ий т. Архива Ю.-З. Росії, В. Д—го на „Про старі часи на Україні“ М. Грушевського (IV) і т. д. Крім того в „Україні“ подавано огляди журналів, хоч не систематично і частенько перенесено їх з одної частини в другу а навіть подавано між статтями, як напр. С. Петлюри: „Усгаїніса“ в журналі „Былое“ за минулий (1906) рік (V, ст. 189—213). Над другою частиною журналу, яка мала власне бути тим поширенням змісту давньої „Кіевской Старини“ не будемо довго задержувати ся. Як сказано, поділ журналу на дві окремі частини був чисто механічний, бо багато статей того самого типу були міщені раз в науковій, другий раз, сказати-б, в публіцистичній, другій частині; напр. коли

статтю Д. Дорошенка про Тобилевича поміщено в першій часті журналу, то стаття С. Петлюри про те саме знаходить ся в другій (IX, ст. 19—30). Сей відділ журналу в більшій часті складається з оглядів сучасного життя. Крім того маємо ще тут статі тривкішого значіння, хоч не науково написані, а чисто інформаційні, як Д. Дорошенка про Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (III, ст. 156—168), Просвіт'янина про Товариство „Просвіта“ в Одесі (I, ст. 30—47), С. Петлюри про Політичні українські партії в Галичині (було тільки про соціал-демократичну партію, написану дуже поверховно і на підставі скупого матеріалу, IV—V), Д. Дорошенка Про артистичну діяльність Миколи Садовського з нагоди його 25-літнього ювілею і С. Петлюри про такий же ювілей М. Заньковецької.

Кінчимо, чим почали — новою заявою редакції в X-ій книжці „України“ — заявою, що редакція припинила своє видання. Нам прикро приходить ся се повтаряти, бо се як-не-як означав упадок одного українського журналу. В сім випадку, здасть ся, шкільше не могло бути. Приглянувши ся цілорічному дорібкови „України“ мусимо сказати, що весь той дорібок був досить убогий, і хто знає, чи вартий він був заходів, які в нього вложено. Ті, що видавали „Україну“, видно не зорієнтували ся як слід в нових обставинах серед українського життя; відчули, що „Кієвская Старина“ в нових обставинах не може існувати, проте заложили новий журнал на... старих підвалинах його попередника. Редакція висловила в своїй останній заяві налію, що видавництво перейме на себе нова інституція, Українське Наукове Товариство в Києві, значить, товариство було би повторило помилку редакції „України“. Так не стало ся, і Товариство заклало свій окремий орган на нових підставах. *І Д.*

Ілюстрований літературно-науковий двотижневик для українських родин — *Свѣт* (Львів) переживав у 1907 р. остру фінансову кризу, яка покінчила ся його застановленням на 16—17 (подвійному) числі (видаюму аж у 1908 р.). Се криза відбила ся також на його змісті; бідний в сьому річнику в порівнянні з попереднім белетристичний, ще бідніший — науковий відділ. Молоді галицько-українські письменники (яких органом був „Свѣт“ у 1906 р.) не брали в 1907 р. у видавництві згаданого журналу вже ніякої участі; ві старших стрічаємо тільки дд. В. Щурата, Ю. Кміта, С. Яричевського, П. Капельгородського й самого видавця д. В. Будзиновського. З писань неживих авторів друковано: драму Карпенка-Карого „Сава Чалий“, поему П. Куліша „Найвищий дар“ й історичний роман М. і Л. Старицьких „Богдан Хмельницький“.

В науковому відділі, що має в сьому річнику вповні публіцистичний характер, зазначимо статі: д. В. Будзиновського п. з. Галичина

і Україна (чч. 3—4), де подано замітки до відомої статі проф. М. Грушевського „Галичина і Україна“ (Л.-Н. Вістник, 1906, XII); того самого автора п. з. Гадяцькі постулати і гетьман Виговський (чч. 5—10), — інтересна анкета в справі розв'язання питання, яку вагу в історії розвою української національної ідеї має поставлення політичних постулатів на козацькій раді під Гадячем у 1658 р.; в анкеті взяли участь: ініціатор л. В. Будзиновський, проф. М. Грушевський, др. В. Щурат, редакції: київської „Ради“, полтавського „Рідного Краю“ й ин.; дальше його-ж стаття п. з. Наші гетьмани (чч. 12—17), де подані характеристики П. Конашевича-Сагайдачного і Б. Хмельницького. З инших згадаємо статтю др. В. Щурата п. з. Церкви гр. кат. парохії в Бродях (ч. 5), де подана коротка історія 4 брідських церков, статтю д. Ів. Джиджори п. з. Український вертеп (ч. 3, — передрук з київської „Ради“) і вкінці замітку д. М. Л. п. з. Рутенство в народній пісні (ч. 3), де автор подає дві народні пісні про малярське й італійське повстання в 1848—49 рр. проти Австрії, записані ним в 1906 р. в Стрийщині (у Галичині) й характеризує на їх підставі народню концепцію згаданих історичних подій.

З великого числа ілюстрацій і портретів, репродукованих в цьому річнику, згадаємо ілюстрації Репіна (Запорожці), Сластьона (бандурист, козак на морі), Брандта (похід, поворот з добою), Семірацького, Васнецова й ин., дальше портрети гетьманів: Сагайдачного, Б. Хмельницького (8), Виговського, Ю. Хмельницького, Тетері, Бруховецького, Многогіршого, П. Дорошенка (3), Ханенка, Самійловича, Мазепи, Скоропадського, Полуботка, Апостола, Розумовського; вкінці декілька фотографічних знімок важливіших українських історичних пам'яток (пр. мозаїки, образи й фрески у київській Софії, монети Володимира Вел., Ярослава Мудр., гріб Хмельницького, Мазепи й ин.)

Український місячник, видаваний в німецькій мові у Відні п. з. *Ukrainische Rundschau* (в рр. 1903—1905 — двотижневик п. з. *Ruthenische Revue*), призначений був в першій мірі для інформовання про українські справи заграниччя. Се видно зрештою з добору й характеру самих статей, в яких побіч національно-культурних справ порушені також суспільні й політичні питання.

Важливі статі в рр. 1906—1907 на українські національно-культурні теми: 1906 р. — М. Motschulskyj — *Die ukrainische Literatur (1798—1905)* (№ 4—7), — гарна характеристика українського письменства за останнє століття; D. Doroschenko — *Die ukrainische Literatur in Russland* (№ 2), — подана характеристика українського письменства в 1905 р.; I. Krewetzkyj — *Die herausgeberische Tätigkeit der Ukrainer in den Jahren 1903—1905* (№ 1), — статистика укра-

їнського видавничого руху в рр. 1903—1905 по поодиноким видавничим центрам; В. Леркуї — Mychajlo Drahomanow (№ 3), — характеристика культурної й громадянської діяльності Мих. Драгоманова; I. Trusch — Aus der ukrainischen Kunst (№ 1), — характеристика гудульського артистичного промислу (артистичні вироби братів Шкрибляків з фотографічними знімками); S. Tomaschowskyj — Eine Geschichte der Ukraine in deutscher Sprache (№ 12), — характеристика т. І німецького видання „Історії України-Руси“ проф. Мих. Грушевського; Z. Kuzjela — Die Schewtschenko Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg (№ 2), — гарна інформаційна замітка про Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (про його наукову роботу в рр. 1902—1904); N. Dmytrijew — Das Schulwesen in der Ukraine (№ 2), — характеристика народнього й середнього шкільництва на Україні; D. Doroschenko — Die Angelegenheit der ukrainischen Universitätskatheder in Russland (№ 12), — характеристика заходів українського громадянства коло засновання українських катедр на київським, харківським й одеським університетах; D. Doroschenko — Die ukrainische Presse in Russland (№ 2) — інформації про українські періодичні видання в Росії. В р. 1907 р.: I. Krypjakewytsch — Zur Geschichte der polnischen Kultur in der Ukraine (№ 2—3), — характеристика неприхильних відносин польського короля Володислава IV до української церкви й школи (на підставі автентичних листів Володислава IV); W. Rudenskyj — Zur polnischen Polemik gegen Björnson (№ 6—8) й того-ж автора — Beiträge zur Charakteristik der inneren Zustände Polens im XVII Jahrhundert auf Grund der zeitgenössischen polnischen Dichtung (№ 9—10), — негативна характеристика польського життя в XVII ст. (на підставі писань П. Скарги, Старовольського, G. Pacichelli й тогочасних польських поетів); I. Krypjakewytsch — Ein Vorschlag zur Vernichtung des ukrainischen Volkes (№ 4), — репродукція звісного „Projekt-u na zniszczenie Rusi“ з XVIII ст.; M. Korduba — Das Schulwesen in der Bukowina und die Ruthenen (№ 1), — характеристика буковинського народнього й середнього шкільництва по національним групам (українська, румунська, німецька); R. Tustanowskyj — Zur Geschichte der kulturellen Bestrebungen der galizischen Ukrainer (№ 4), — характеристика польсько-українських відносин у Галичині в 1848—60 рр.; W. K. — Zur Geschichte der polnischen Kultur in der Ukraine (№ 11—12), — опис тортування Гонта (на підставі візань очевидця Конюшковського); S. Dnistrjanskyj — Eine selbständige ruthenische Universität in Lemberg (№ 2—3), — історія теперішнього львівського університету й проєкт поступеного організування українського; M. Lozynskyj — Iwan Franko (№ 1), — силуетка з на-

годи 50-тих роковин уродження; S. Ludkewytch — Bortnjanskij (№ 1), — характеристика композиційної творчості Д. Бортнянського; S. R. Landau — Die jüdisch-nationale Bewegung und die Ruthenen in Galizien (№ 5), — характеристика жидівського національного руху в Галичині й відносин його до галицьких Українців.

На суспільні й політичні теми: в 1906 р. — M. Lozynskij — Die Stellung der polnischen und russischen revolutionären Parteien zur ukrainischen Frage (№ 1—5, 7—8), — нескінченний історичний нарис відносин польських і російських революційних партій до українського питання протягом XIX ст. (стаття друкувала ся в українськiм оригіналі в „Літ.-Наук. Вістнику“ й вийшла в нерерібіці також окремою книжкою); O. Turjanskij — Die Rolle der Polen in der sozialpolitischen Bewegung der Gegenwart (№ 9); того-ж автора — Die Idee des historischen Polen als Grundlage der sozialen Reaktion (№ 10) й ин.; в 1907 р. Gr. Starzenski — Memoiren (Zur Geschichte der polnischen Kultur in der Ukraine) (№ 5—8), — уривок зі споминів гр. Старженського про відносини польських дідичів до кріпаків на Україні (друковані в цілості в „Літ.-Наук. Вістнику“); K. Trylowskij — Die Wirtschafft der polnischen Bureaukratie in Ostgalizien (№ 9—10) й багато иньших, викликаних т. вв. „питаннями дня“.

Крім статей науково-популярного й інформаційного характеру вгадаємо ще переклади з української белетристики (О. Федькович, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Б. Лепкий, В. Потапенко, В. Семанюк, В. Стефаник, Ів. Франко) й коротку хроніку українського життя, подавану при кінці кожного числа п. в. Rundschau. Спеціально звернемо ще увагу на статі, написані деякими заграничними прихильниками української справи, нпр.: Björnstjerne Björnson — Die Ruthenen (1906 р. № 11); H. Weber-Lutkow — Die polnische Gefahr und die Ruthenen (1906 р. № 11); Björnstjerne Björnson — Die Polen als Unterdrücker (1907 р. № 4); — стаття, що викликала відповіді Палеревського, Сенкевича, Франка й якої епілог відбув ся перед судом у Відні (засудження Сенкевича); Mariano de Cavia — Der Hungerstreik (1907 р. N. 5), — про голосний голодовий страйк українських студентів у Львові; Dr. J. Fekete de Nagyvany — Das Schicksal der ruthenischen Nation (1907 р. N. 9—10) й ин.

Економічно-господарський місячник (орган українського „Краєвого ревізійного Союзу“ у Львові) — Економіст подавав, побіч досить цінних інформацій і справоздань про українські фінансові та торговельно-промислові інституції в Галичині, переважно статі економічно-господарського характеру. З иньших вгадаємо популярно-наукову статтю д. Т. Осадчого п. в. Селянська доля і панські землі на Україні (чч.

10—12, в „Ради“), дальше статтю д. Л. Падалки п. з. Про вжитки полтавських хліборобів (чч. 1—2, передрук з „Рідного Краю“), анонімну статтю п. з. Скільки в Полтавщині землі і кому вона належить (ч. 8), таку-ж статтю п. з. Сільсько-господарські робітники на російській Україні (ч. 7), статтю д. М. Гехтера п. з. Як розв'язати національне питання і вкінці статтю д. М. Левитського п. з. Семий міжнародний конгрес кооператив (ч. 10). З перекладів згадаємо переклад статі С. Фано п. з. Англійський синдикалізм — історичний огляд (1799—1905) (чч. 2, 4, 5, 7—8) й переклад статі К. Жіда п. з. Будучність кооперації (чч. 7—8).

Орган „Руського Педагогічного Товариства“ у Львові — **Учитель** — приніс в 1907 р. одну інтересну статтю, що зацікавить своїм змістом історика українського письменства, а то — „Сюжети з учительського стану і школярського життя в українсько-руській літературі“ (чч. 19—24). Автор, д. Ф. Михайленко, обговорює в першій половині статі сюжети з учительського стану в писаннях 27 новочасних українських письменників (між ин. в писаннях Ів. Франка, Н. Кобринської, О. Кобилянської, О. Кониського, Ів. Стешенка, Ї. Лепкого, Л. Марювича, Н. Кибальчич, Ст. Пятки-Ковалева, І. Семанюка, Е. Ярошинської, Л. Тараревка й ин.) при чім констатує факт, що в творах письменників російської України переважають сюжети з життя учительок жінок, — в письменників австрійської України — сюжети з життя учителів-муштин. Обі групи письменників схарактеризували типи народного учительства взагалі позитивно. В другій половині статі говорить автор про сюжети життя дитячо-школярів в писаннях 9 українських письменників (між ин. Ів. Франка, Е. Ярошинської, Віри Лебедової, М. Колдунякової, М. Дерляці й ин.). Очевидно, всього матеріалу на сю тему д. Михайленко не вичерпав; не подав між ин. глибокого критичного розбору творів і загальних висновків; також метод, яким користується в статі, доволі примітивний. Не зважаючи однак на те, його стаття являєть ся інтересною пробою полати деякі причинки до загального огляду сюжетів і тем в новочасному українському письменстві. З инших статей зазначимо: докінчення перекладу статі проф. Ф. Паульзена п. з. Короткий огляд історії німецьких університетів (чч. 2—3; початок у 1906 р. чч. 20—24) і передруки з київської „Ради“: реферату д. С. Єфремова п. з. Шевченкове „Посланіє“ (чч. 8—9), статі д. П. Капельгородського п. з. З записної книжки учителя початкової школи (чч. 17—18), статей в справі українського шкільництва в Росії (ч. 7) і статі д. Ф. М—ого п. з. Про народню освіту на Україні (чч. 15—16).

Независимий орган українського учительства Галичини і Буковини — **Промінь** — в пол. 1907 р. з фінансових і технічних причин перестав

виходити (останній випуск чч. 14—16). Зі статей і матеріалів, інтересних для нас, занотуємо: О. Маковей п. з. Причинки до життяписи Юрія Федьковича (ч. 9), де подані спомини про Федьковича д. Ів. Кирстюка, що в рр. 1869—71 був скарбовим паістражником у Путилові, жив у приятії з буковинським поетом, сховався з ним трохи не що дня; спомини інтересні тим, що кидають на Федьковича більше світло, як студія проф. Ол. Колесси („Юрій Коссован“, Зоря 1893); О. Маковей п. з. В роковини смерті Т. Шевченка (ч. 4); — дві замітки: І. Як святкували пам'ять Т. Шевченка в Чернівцях 1864 р. — опис обходу пам'яті Т. Шевченка на підставі листу К. Стратулата з 5. IV. 1864 р. до Ів. Воробкевича і споминів о. Є. Федоровича; ІІ. Буковинські поети і Т. Шевченко, — характеристика відносин до Шевченка О. Федьковича й Ів. Воробкевича; даліше О. М. п. з. Причинки до (пізнання?) положення нашого народу на Буковині в половині XIX століття (ч. 3, 5), — інтересна характеристика відносин між селянами й дідичами, коршмарями, священниками, урядниками й ин. в пол. XIX ст. на Буковині; стаття оперта на записках о. Гр. Воробкевича. Вкінці згадаємо ще: Свояка п. з. Чорна статистика (чч. 9—11), — де на підставі офіційального „Справоздадіння галицької Краєвої Ради Шкільної про стан публичного виховання в рр. 1905/06“ подано число шкіл, громад, без шкіл і організації шкіл; А. Лотипцького п. з. Як стоїть справа народної освіти на Холмщині (ч. 4), — на підставі „Пам'ятної книжки для люблинської губернії за 1904 р.“; Б. п. з. Шкільні спомини (ч. 5), — характеристика педагогічних методів в галицьких школах у 70-их рр. м. ст.

Суспільно-церковний орган галицько-українського духовенства — **Нива** (Львів) принесла в 1907 р. другу частину довшої історичної розвідки о. Ів. Шиха п. з. Історія церковної унії на Буковині від початку її заснування аж до 1901 р. (чч. 11—12, 14, 16—19), де подано історію 18 українсько-уніятських буковинських парохій (у першій частині полагана була загальна історія заведення унії на Буковині).¹⁾ Сю працю сподіємося обговорити детальніше на нижшій місці. З інших статей згадаємо: короткий реферат о Л. Захарясеви́ча п. з. Дещо про забобонність і ворожбництва в наших гірських околицях (ч. 19), в якому серед маси теологічних міркувань подано також декілька народних вірувань і забобонів, не безінтересних для українського етнографа; даліше короткий реферат п. з. Російська церква в 1906 році (чч. 6, 8, 11), написаний на підставі статті в „Церковн-ому Вѣстник-у“ (ч. 1—5) п. з. „Русская Церковь въ 1906 году“. Вкінці занотуємо дві статті про технічний термін на означення т. зв. галицько-уніятської церкви, а то

¹⁾ Нива, 1906 р. чч. 1—5, 7—9, 11—15.

о. Ів. Мельницького п. з. Якої віри і якого обряду галицькі Русини (ч. 8) й о. О. В. п. з. До нашої церковної термінології (ч. 13); перший автор пропонує термін „римо-католицька церква руського обряду“, другий — „римо-католицька церква грецько-слов'янського обряду на русько-галицькій землі“.

Орган української богословської молодіжи в Австро-Угорщині — трьохтисячник **Католицький Схід**, — що видається від 1904 р. при українським духовним семінарі у Львові, не приніс у 1907 р. ні одної статі, яка дотикала-б своїм змістом якого небудь питання по українознавству. Всі майже праці, поміщені в цьому річнику, — се компіляції на теми різних теологічних питань. З невеличкого белетристичного відділу згадаємо тільки дві поезійки відомого молодого угро-українського поета д. Габора Костельника (I. Моїм співанком; II. Под вербами. — Кн. I), написані українсько-бачванським говором (південна Угорщина).

І. Кр.

Діло — Історичній літературі пощастило сим разом неособливо. М. Лозинський подав із „Записок“ опис смерті Івана Гонта (ч. 265); А. Борковський надрукував акти до справи нападу „гайдамаків“ на дім Романа Авдиківського, пароха в Піглісю 1794 р. (ч. 159); М. Яцків на підставі записок о. Алексія Заклинського змалював спільветку Василя Петришина, галицького посла до державної Ради в Кромержізі 1848 р. (ч. 167). Дуже інтересні спомини о. Івана Ступницького, пок. пароха в Брустурах „З давнини на Гуцулщині“ — про неприхильних парохіян, про опришків, народний податок на „Народний Дім“ у Львові і т. и. (ч. 75). Записки К. Антоновича до історії політичних змагань галицьких народовців 1884—1892 р. занадто загальні, щоб могли бути цікаві (ч. 166). Історичних видань дотикає полеміка дра В. Щурата з проф. Брікнером — Розширюване етнографічної Польщі при помочи „польської науки“ (ч. 15); подібні замітки дра С. Томашівського і дра Ів. Франка під адресою черновецького проф. Мільковича — нещасливого рецензента німецького видання I т. „Історії України-Руси“ М. Грушевського (ч. 205, 215, 253). Бесіменна стаття п. з. „Ученість“ польської Академії Наук у Кракові й польських т. зв. „учених“ (ч. 77) показує як необережно беруться польські історики до наукових видавництв — се звісна справа видання Литовського Статута 1566 р. — ніби ніде й ніколи не друкованого — й видання одного давно звісного фальсифікату як автентичного документу. Була теж мала полеміка на тему історичних оповідань. Др. Андрій Чайківський (ч. 67) звертає увагу на велику вагу історичних повістей в національнім вихованні; бажає оповідань про світлі факти і великі одиниці з української минувшини; свіжо видану повість дра О. Маковея „Ярошенко“ вважає занадто сухою і млявою (ч. 126—7). Др.

Маковей не годить ся з вимогами Чайківського й жадає від історичного оповідання передовсім історичної правди; виказує на оповіданню Чайківського „За сестрою“, як небезпечно писати історичні повісті без відповідних історичних студій. З свого боку замітимо, що між молодіжю і між народом історична белетристика обох авторів має великий успіх; шкода лиш, що її так не багато... З праць по археології появила ся корисна стаття Б. Януша „Дешо о передісторичних памятках на галицькій Україні“; вібрані в ній звістки про передісторичні знахідки в Галичині — печери, городища, нагробні камінї, гроби, посудину неолітичної епохи, бронзові памятки, початки веліза — і що цінне, вібрана подрібно археологічна література (пор. також W. Przybysławski, Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze 16 powiatów Galicyi wschodniej. Lwów, 1906, ст. 77+V+VII таб.). В. Щурат в статі „Свято молодіжи“ (ч. 268) описує вороження в вечір св. Андрія, на Маланку, святий вечір і т. и. З літературної критики замітимо рецензії на Літ.-Наук. Вістник (ч. 193, 240), О. Луцького і І. Франка про „Молоду Музу“ (ч. 249, 263), В. Пачовського на поезії Олеся і Филияського (ч. 279), П. Карманського на „Соч укр. ночи“ Пачовського (ч. 258 і д.). — З культурних справ замітний ряд статей „Наша школа в ярмі“ (ч. 174—216), в економічних — дискусія над імпортом худоби до Галичини (ч. 214—215, 241, 245, 251, 254, 261, 266—8, 283).

Кр—ч.

Руслан містить дальші „Матеріяли до національно-політичного і культурного життя Русинів“, а саме: „Листи Данила Танячкевича до Ол. Барвінського в рр. 1868—1895 (і один лист — імовірно в кінця 1904 р.) (чч. 4 і д.); крім того, — лист тогож Д. Танячкевича до Юліяна Целевича в року 1883 (ч. 47). Далі ідуть „Матеріяли до історії зносин Галичан в Буковинцями“, упорядковані д-ром Осипом Маковеем: спомини і листи Б. А. Ділицького, Ісидора Воробкевича, Данила Танячкевича, Івана Ляторовського, Олександра і Осипа Барвінських, Михайла Білоуса і ин., що малюють національно-культурні відносини на Буковині і в Галичині в 60-х рр. минулого столітя. „Матеріяли“ дають не мало фактів і характеристик, вартих уваги і цікавих для історика національно-культурного відродження і життя австрійської України-Руси, тому не можна не пожалувати, що знаходимо їх наізрукованими в такім мало звиснім дневнику, а не в більше придатному до того науковому виданю і в більше уважній і старанній редакції; при розкиданості матеріялу на протязі цілого року, поплутаности і хибх в нумерації, а навіть браку часом деяких листів і частин поодиноких листів, — користання стає дуже утрудненим і незручним. В поданій серії бачимо такі документи: „Записки Ісидора Воробкевича про його родину“ (ч. 49). Спомини Б. А. Ділицького (в листів його до О. Маковея і проф. Ем. Калуж-

няцького) про Ізидора Воробкевича і О. Ю. Федьковича. Решта листів, поклапа в хронологічному порядку, містить переписку Ізидора і Григорія Воробкевичів. Так з 1864 р. маємо лист Касіяна Стрітулята до Із. Воробкевича; з 1865 р.: 2 листи Із. Воробкевича до редактора „Ниви“. — Лист Із. Воробкевича до Д. Танякевича. — 3 листи Д. Танякевича до Із. Воробкевича; з 1866 р., до Із. Воробкевича: 2 листи Ол. Барвінського, львівських громадян, Богдана А. Дідицького, Івана Ляторовського, Осипа Барвінського і Остапа Терлецького. Від Із. Воробкевича до Ів. Ляторовського; братів Олександра і Осипа Барвінських; з 1867 р. до Із. Воробкевича — Осипа Барвінського (13 листів). — Ол. Барвінського (16 листів), — тернопільців, Мих. Білоуса, Б. А. Дідицького, Ом. Партицького. Від Із. Воробкевича до Осипа Барвінського (8 листів), Ол. Барвінського (9 листів), братів Барвінських, тернопільців, Заячківського, Ом. Партицького. З 1868 р., до Із. Воробкевича: Осипа Барвінського (6 листів), Ол. Барвінського (4 листи), Клима Волянського, Данила Танякевича, Ізидора Мартиновича. Від Із. Воробкевича до Ос. Барвінського (4 листи), Ол. Барвінського. Крім того лист Данила Танякевича до п. Морозенка про Із. Воробкевича. До сейж серії належать також і Матеріали про Григорія Воробкевича (Наума Шрама), брата Ізидора. Тут подані такі документи: дневник Г. Воробкевича, листи до Ол. Барвінського і до брата Ізидора. З історичних заміток маємо статі д-ра Б. Барвінського¹⁾. В статі „Екскомуніка в Галичині 1729 р.“ (ч. 166) поданий документ про випадок церковної екскомуніки, вчасийший від наведених д-ром Ів. Фрнком. Документ сей знайдений в галицьких іродеських книгах львівського краєвого архіву; се „formula absolutionis de poena excommunicationis“, яку виставив „Reverendissimus ac Religiosus in Xto Pater Siedliewicz, officialis dioecesis hall. ritus graeci“ міщанинови міста Галича Мих. Вартоновичеві і його жиці. В статі п. з. „Процес о чари в містечку Заболотіві 1656 р. На основі слідчого протоколу“ (чч. 171, 172) — подано протокол процесу про чари. В короткій замітці п. з. „Про Ведмедівську пошівну і здобуте м. Ведмедівки Турками 1677“ — спростовано деякі твердження д-ра Ів. Франка в його праці п. з. „Студії над українськими народними піснями“. Розвідка д-ра В. Щурата про ґрунвальдську пісню і полеміка, - наукова й ненаукова, — що загоріла ся з приводу неї, не обминула і шпальт „Руслана“. Так, в ч. 33 знаходимо невеличку замітку п. з. „Bogurodzicza (Допись з Відня)“, в котрій невідомий автор (К) наводить головні риси реферата І. Зілинського, відчитаного в семінарі проф.

¹⁾ Статі ці переліковані автором в збірнику п. з.: „Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руса“. Жовква, 1908.

Ягіча у Відни, про стан теперішніх студій над „Bogurodzicz-ою“, спростовуючи деякі висновки д-ра В. Щурага. В довшій полемічній статті „Наша наукова полеміка (Кілька слів правди д-рови Щуратови)“ (чч. 72—80, 82—85) д-р Б. Барвінський гостро і запально відповідає д-ру Щуратови на образливу нотку в брошурі п. з. „Дві статі про ґрунвальдську пісню. Відповідь проф. Брікнерови“ (Жовква, 1906) про брошуру д-ра Б. Барвінського п. з. „Bogurodzicza dziewicza a історичні висновки д-ра Щурата“. В науковій частині своєї статті д-р Б. Барвінський намагається ствердити повну правдивість відомостей, поданих Длугошем. В ч. 284 подав Ол. Барвінський уривок зі своїх споминів — „До історії обнови соборної церкви в Сташіславові (Споминка з життя міністра д-ра Юліяна Дунавського)“, зазначаючи в ній головно свою участь в сім „величавім дії“. З „Рідного Краю“ передруковані „Спомини про Пантелеймона Куліша (чч. 133—237), а з „Kwartalnik-a Historycznego“ за 1906 р. статтю проф. Брікнера п. з. „Норманська догма“ (чч. 188—195), вимірену проти теорії проф. М. Грушевського про походження Руси, написану з приводу появи німецького перекладу І т. „Історії України-Руси“. Нарешті в ч. 214 знаходимо статтю: „Відповідь на настановника“, проф. В. Мильковича, написану з приводу заміток у „Ділі“, уміщеної там-же статті д-ра С. Томашівського про рецензію д-ра В. Мильковича на „Історію України-Руси“ проф. М. Грушевського. Знаходимо декілька статей, присвячених боротьбі за університет. В чч. 48—53 стаття п. з. „Справа українсько-руського університету“, — викликана відомою відозвою польських професорів з д. 2 марта 1907 р. і статтею проф. Гломбінського в віденському „Zeit“ з д. 10 марта 1907 р.; правничча частина позичена з розвідки проф. С. Дністрянського „Права руської мови у львівському університеті“ („Правн. Часопис“ 1904 р.). Друга стаття п. з. „Ще деякі замітки до університетської справи“ (чч. 72—80, 82—84) — наведена коротка історія засновання єзуїтської Академії у Львові в 1661 р. і Євтропійської школи в 1586 р., яку-то школу, по думці автора, скорше можна-б уважати за першовзір львівського самостійного українсько-руського університету. На основі „Історії львівського університету“ проф. Фінкля і Старжинського зроблений цікавий висновок, що навіть самі польські професори перед кількома роками були зовсім иншої думки про його утраквістичність, аніж тепер.

З инших статей і заміток можна би занотувати хіба отсі (хоч вони ще менше дають вартного наукового матеріялу): 1) коротенька замітка д-ра Б. Барвінського про „Йосифинську метрику“, спроваджену в цивільного уряду до краєвого архіву актів ґродських і земських (ч. 191); 2) „Україна а Галичина й Буковина“, Ол. Барвінського (чч. 1, 2, 4, 5

— автор вказує на потребу очищення мови від зайвих, чужосторонніх висловів і слів, які можна без труднощі змінити широнародніми); 3) „Потреба педагогічного музею“ (чч. 173—177), де автор подає також розгляд двох старих підручників: „Букварь славянського языка“ (Львів, 1819) і „Читанка для малыхъ дѣтей“, Маркіяна Шашкевича, (Львів, 1850); 4) „Незнана трагедія Немцевича „Bohdan Chmielnicki“ (з нагоди 250 роковин українського гетьмана)“ (чч. 228—231) — за Ign. Chrzanowski-м, „Pamiętnik Literacki“ 1906 р.); 5) „Славянське питання і його політичне значіння“ (чч. 21, 22) — з короткими увагами про відношене українського національного питання до загально словянського; 6) „Геологічні розкопки в Старуві“, Яр. Гординського (ч. 246) — коротка замітка. З побільших рецензій можна виводити отсі: 1) Рецензія на німецький переклад „Історії України-Руси“, проф. М. Грушевського — д-ра Р. Стібе (R. Stübe), — переклад з „Beilage zur Allgemeinen Zeitung“. München 1907, Heft 44, Nr. 151—154; 2) на ту-ж книгу — проф. В. Мильковича з примітками редакції „Руслана“ (чч. 201, 202); 3) „Wielkiego księstwa litewskiego i żmódzkiego kronika. Kodeks Olszewski Chomińskich. Pogląd rękopisów z roku 1550 wydał Stanisław Ptaszycki. Wilno, 1907“; 4) на т. XIX „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej Львів, 1906“; 5) на кн. „А. Ефименко, Історія українського народу. Выпускъ первый и второй. Сиб., 1906“; 6) на кн. „Adolf Chyliński, „Bogurodzica“ pod względem historyczno-muzycznym (Zbiór rozpraw z zakresu historyi muzyki polskiej I). Kraków, 1907, 8°, стр. 71“ (відбитка з „Przegląd-u Powszechnego“). Крім того знаходимо декілька біографічних заміток: в ч. 290 „Д-р Кирило Студинський (з нагоди іменування звичайним професором)“; в ч. 97 „Ювілей Миколи Садовського“. Посмертні згадки: про Івана Тобилевича (чч. 202, 204, 205) і про Юрія Гецьова (ч. 266).

Буковина і сям разом дала не багато наукового матеріялу. На першому місці можна поставити історично-правничу розвідку д-ра В. Дутчака: „Табулярні добра і двірські обшари на Буковині“ (чч. 92, 93, 94, 95, 96); ціль розвідки, як її означає сам автор, — „освітлити з правного становища табулярні добра й двірські обшари на Буковині, усталити правничі і індивідуальні признаки сих інституцій, які ще надто виразно вгадують сліди клясової (?) епохи, а по друге піддати критичному розбору їх уклад і розвиток в практиці“. Богдан Ленкий, на основі матеріялів поданих О. Кониським в його книзі: „Тарас Шевченко - Грушівський, Хроніка його життя“, подав невеличку статтю п. з.: „Т. Шевченко і кн. Варвара Реннін“ (ч. 67), в якій намагається представити духовний образ сеї приятельки поета, що відіграла таку помітну роль в його житті, та вясувати характер від-

носин між кн. Рєпнівою а Шевченком. Від редакції часописи присвячено два коротеньких некрольоги пок. Марії Марковичці й Івану Тобиловичу (чч. 92 і 106). Трохи більша згадка уміщена в приводу двадцятих роковини смерті Осипа Юрія Федьковича (ч. 152). З побільших літературних рецензій майже всі відносять до нових творів нашого красного письменства: Остапа Луцького — про „Ніобу“, Кобилянської (чч. 22, 23); його-ж „О. Олеся: З журбою радість обнялась“ (ч. 70, — невеличка замітка про збірник його поезій); його-ж, — на збірку нарисів і оповідань Михайла Яцкова: Казка про перстень (Львів, 1907. Вид. „Молода Муза“; О. Л. на книжки: 1) Петро Кармалський „Блудні очі“ (поезії; Львів, 1907, вид. „Молодої Музи“ ч. 2) і 2) Х. А. (Христя Альчевска) „Туга за сонцем“ (поезії, Москва, 1907), (в ч. 78). З видань Наук. Тов. ім. Шевченка зрецензований Василем Сімовичем т. 3-ій „Українсько-руського Архіву“ (про перші два томи — лише коротка згадка); тут докладно зреферований зміст „Матеріалів та заміток до історії національного відродження Галицької Руси в 1830—1840 р.“, вібраних М. Тершаковцем. З довгих статей можна би зазначити ще статтю Василя Пачовського, цікаву своїм заголовком: „Українці, як народ. Голос на аякеті в справі святкування 250-літніх роковин гадяцьких постулятів гетьмана Івана Виговського“ (чч. 37, 39, 40, 41, 42). Але поза поетичними висловами і зворотами, на жаль, трудно в ній дошукати ся чого-будь солідного і наукового. Нарешті треба занотувати ще статтю невідомого автора (136, 137 і 138) п. з. „Наукове Товариство імени Шевченка“; по короткій замітці про історію засновання Товариства і повстання його наукових публікацій, тут поданий далі виказ нинішньої видавничої діяльності, зазначена організаційна енергія і науковий та видавничий рух Товариства, сумні умови його правного і матеріяльного становища й невідповідне відношення краєвих і центральних властей при призначуванню підмог.

Ол. Н.

Одинокий орґан української інтелігенції на Угорщині тижневик — **Наука**, що від 1896 р. виходить в Ужгороді (Унгвар), не приніс у 1907 р. крім продовження інтересної статі д. Біленького п. з. Старша руська письменність на Угорщині (чч. 11—29), що була вже обговорена окремо в „Записках“ (т. LXXXIV), нічого цікавого. *І. Кр.*

Рада — В першому числі за рік 1907 проф. Михайло Грушевський в статі „Наша газета“ писав: „При заснованню своїм газета мала на увазі передовсім читачів з народу і, бажаючи їм дати весь матеріал у вповні приступлїй формі, через се саме мусіла занадто понижити свій рівень та навмисно обминати теми, безпосередно не зв'язані з інтересами читачів з народу, або трудні для популярного викладу. Тим часом вия-

вило ся, що серед читачів газети публіка з народу була в меншості, а переважна більшість читачів була з інтелігенції різних верств і відтінків, і їх, а так саме й більше розвинених селян не могла задовольняти цілком популярна газета. Тому на далі газета наша, не розриваючи звязи з народними кругами, служачи далі інтересам робучих мас і селянства, спеціально, як вашої національної підстави, і стараючи ся бути приступною по можности й найширшим кругам, не буде одначе нависно понижати рівень свого викладу, а буде приміняти ся до потреб і вимог читача інтелігентного, маючи те пересвідчення, що й серед селянства та робучих верств наростає також читач з більшими культурними вимогами й потребами". Так була сформулована переміна в характері ведення газети, що мала бути переведена в р. 1907. Ця переміна мусіла відбитися й дійсно відбилася і на характері статей, уміщуваних в „Раї“, хоч треба зазначити, що ця переміна не була переведена консеквентно.

В році 1907 „Рада“ мала такі постійні відділи: „З газет і журналів“, „По Україні“, „По Росії“, „Останні висті“, „За кордоном“, „З наукового, артистичного та літературного життя“. В першому півріччю існував відділ „З польських газет і життя“. Підчас сесії державної думи додавався відділ „В Думі“, а деякий час існував ще відділ „З життя партій“, поки він не зник разом з тим, як зникла з поверхні життя партійна діяльність. Окрім того весь час містилися „Листи з Галичини“, головним чином про політичне життя галицьких Українців.

З статей треба зазначити насамперед статі проф. Михайла Грушевського, що почали друкувати ся, починаючи з перших чисел газети. Перша з них — „За український маслак“ (ч. 2, 3, 4) була присвячена гостро поставленому тоді питанню про відділення Холмщини й давала достойну відповідь на писанину польського націонал-демократа ґр. Владислава Тишкевича, уміщену на сторінках „Рѣчи“, органу російської конституційно-демократичної партії. Друга — „Про мову“ (ч. 6, 8, 31, 51, 59, 83, 89) теж була дуже на часі супроти всяких баламутних часто поглядів на сю справу, поширених серед українського громадянства. Обидві ці статі вийшли потім окремими брошурами. В числах 8, 11, 12, 24, 44 було надруковано огляд д. Івана Франка — „Українська література в 1906 р.“, де містять ся між иншим досить гостра критика місячників „Нова Громада“ та „Вільна Україна“. З інформаційних статей згадаємо Ів. Джиджори „Про український вертеп“; В. К—ого „Яке потрібне земство на Україні“ (ч. 16, 20, 21, 22, 24, 25, 26); Ів. Кривецького „Українська преса за кордоном“ (ч. 28); М. Гехтера „Народня освіта в Полтавщині“ (ч. 39) написана на підставі „Отчета полтавской губернской земской управы за 1905 г.“; Песчанського „Сільсько-госпо-

дарські робітники на Україні" (ч. 34, 41, 45); Матушевського „Про народню освіту на Україні" (ч. 161, 164, 167); П. Єфремова „Становище Добродійного Товариства" в Петербурзі р. 1906 (ч. 214). Сюди-ж треба додати й ряд статей популярно-історичного змісту Т. Осадчого „Панські землі і людська доля на Україні в давніх часів"; статі написані досить хаотично і складають ся в таких розділів: I. Пани і людська доля до Хмельниччини (ч. 80, 98), II. Панська земля і людська доля на Україні після руїни (ч. 105, 113, 123), III. Часи кріпацтва 1766 і 1783—1863 р. (ч. 134, 138, 149), IV. Після волі (1861—1906 рр. (ч. 155, 167). Про національне питання говорять такі статі: В. К—вого „Різноплемєнність Росії і її значіння для держави" (ч. 35); Мих. Грушевського „Наші домагання" (переклад з 5 числа „Українського Вістника", що подає зміст декларації, виготовленої, щоб внести її в Державну Думу від українського парламентського клубу, коли Дума займеть ся питанням про реформу місцевого самоврядування); Гехтера „Національне питання і автономія" (ч. 118, написана в приводу двох книжок проф. Мих. Грушевського „Національний вопрос и автономія" та „Елвнство или распадение России"); М. Рузв'я „Національне визволення і політичні партії" (ч. 125, 139, 140, 145, 146, 157, 164, 171, 173). З літературно-критичних статей треба зазначити Сергія Єфремова „Шевченкове посланіє" (до характеристики українського громадянства) (ч. 85—86); його-ж „Оборонець сіроми" (ч. 173—174, про Модеста Левицького); його-ж „Шевченко й українське письменство" (ч. 186—187, вийшла окремо і була зрецензована д. Іваном Франком в т. LXXXIII „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка"); його-ж „Марко Вовчок", літературна характеристика (ч. 206, 207, 208, 210, 211 — вийшла окремо); Ф. Матушевського „Володимир Самійлейко" (ч. 243—244). Коли сюди ще додати посмертні згадки та ювілейні сільветки (Дорошенка про Куліша в ч. 27; його-ж про М. К. Чалого в ч. 32; Грушевського про Костомарова в ч. 82; Старицької-Черняхівської про М. Садовського в ч. 99 та Дорошенка про Миколу Ковалевського) і статі пікві своїми цифровими даними Гр. Сьогобочного „До питання про українські катедри" в ч. 11 та Дорошенка „Українські катедри і громадянство" в ч. 115 — то буде більше менше представлено огляд статей уміщених в „Раді" за р. 1907.

М. З.

Рідний Край виходив до 18 числа у Полтаві під редакцією М. Дмитрієва; тоді-ж наслідком урядових причінок, конфіскації, заборон і т. и. видання його в Полтаві було спинене і відновилося аж через кілька місяців у Києві, де редакцію обняла відома українська письменниця Олена Пчілка (Ол. Косач). Під новою редакцією часопис значно одмінився і через те ми мусимо полтавські числа її оглядати окремо від київських.

У Полтаві „Рідний Край“ виходив по досить широкій програмі літературно-політичного тижневика. Часопис містив чимало статей на теми бжучої політики, при чому трактувала справи з погляду українських потреб. Редакція пильно придивлялась до діяльності місцевих інституцій, — земств, просвітних товариств, до українського руху по вищих школах. Засковання в другій Думі української парламентської громади й її діяльність особливо обговорювалась на сторінках „Рідного Краю“, де українському представництву і звязаним з ним питанням були присвячені статі: О. Пчілки „Посли-українці“ (ч. 6); „Українська спілка в Думі“ (ч. 10); М. Д. „Українська парламентська фракція“ (ч. 11); „Завдання української фракції в Думі“ (ч. 16); І. Шрага „Спогад про М. Онацького, посла до І-ої Думи“ (ч. 18). З інших статей на суспільно-політичні теми згадаємо: О. П. „Холмська справа“ (ч. 2); П. К ча „Полтавське земство“ (чч. 2—4); В. Косовоцького „Голос холм'яків до братів-українців“ (ч. 6); „Українська мова в гімназіях“ (ч. 12). З статей української літератури, штуки, музики занотуємо: Д. Д - ка „Українська література в 1906 році“ (ч. 5—6), — огляд белетристики по журналах і книжних новин за рік; огляд спавив ся на виданнях російської України; О. Пчілки „Пам'яті П. Куліша“, коротенька характеристика (ч. 6); її ж „Відродження кобзи“ (ч. 11), про відродження інтересу серед інтелігентних верств українського суспільства до гри на кобзі; ціла розвідка М. Лисенка „Народні музичні струменти на Україні“ (чч. 12—14) була присвячена історії й характеристиці тої кобзи або бандури, техніці гри й виконанню таких відомих кобзарів, як О. Вересай, М. Кравченко та ин; на сю-ж тему видрукowana стаття М. Дмитрієва „Кобзарі минулого і будучини“ (ч. 16). Спеціальне число (9-те) було присвячене Шевченкови в день його роковин; з його статей занотуємо: Ол. Пчілки „Шевченкові роковини“ (спогади про святкування Шевченковських роковин у Києві минулими роками) і „Шевченкові дні 25—26 лютого“. Справі українських катедр у Росії було присвячено кілька редакційних статей і надісланих з сторони, ваяв, листів, текстів петицій і т. и. Було також кілька статей і заміток в справі націоналізації школи на Україні. Відділ дописей був поставлений дуже цікаво і подавав чимало звісток про прояви українського культурно-національного руху по містах і селах. Про Галичину редакція містила дописи Ол. Довбуша. На ч. 18 видання у Полтаві припинило ся, і відновленого „Рідного Краю“ вийшло у Києві 12 чисел. З переходом до Києва помічається ся звуження круга співробітників і дописувачів, хоча програм часопису лишається ся більше-менше той самий. Більше уваги звертається на прояви національного українського життя в самім Києві, як се й цілком натурально. З статей на суспільно-національні теми згадаємо: „Про україн-

ські катедри і про курси українознавства" (ч. 2); П. Капельгородського „Хлібороби-кріпаки на Кубаві" (ч. 2), — про тяжке становище т. зв. „іногородніх", себто зайшлих сільсько-господарських робітників, що вдавня оселили ся по станицях та селах; „Де що про київську „Просвіту" (ч. 4), — про організацію роботи в товаристві і про відносини до його громадянства; М. К—ка „Общерусская работа" (ч. 7), — цікава стаття про обрусительну діяльність Харківського „Общества Грамотности". До обсягу історично літературного належать спомини: Ганни Барвінок про П. Куліша (ч. 3), — кілька біографічних причинків, і Олени Пчілки про Мик. Ковалевського (ч. 7), з цікавими подробицями про молоді роки сього видатного громадського діяча.

Слово почало виходити в Києві тижнево, присвячене передовсім інтересам українських робучих мас на селі і по містах, з становища соціал-демократичної доктрини. Перші числа були присвячені виключно біжучим справам загально-російської політики та питанням соціально-економічним. Статі на теми національного українського життя траплялись досить рідко. З таких статей занотуємо: Хв. Кучерявого „Школа й українські робітники" (ч. 2); Валентина С. „Що дали робочому людови „Просвіти" і що можуть йому дати?" З кінця літа редакція звернула більшу увагу на українські національні справи і почала містити на ці теми більше статей; згадаємо статі: М. Горлієнка „Нові вибори до Державної Думи і українські партії" (ч. 12—13); С. Пеглюри „Українські катедри і український пролетарят" (ч. 20), „Українське село і еміграція до Америки" (чч. 21—22), „Російські культурно-просвітні інституції на Україні" (ч. 27); ряд статей М. Порша „Про національну неволю і як з неї виволитись" (чч. 21—23, 29); В. Гришинського „Автономія Галичини" (ч. 23); Д. Дорошенка „Микола Ковалевський" — оцінка діяльності, з нагоди десятилітніх роковин його смерті (ч. 23); М. Горлієнка „Депутати в Україні в третій Думі і українська національна справа" (ч. 26); Я. Сенецького „Указ св. Синоду про українську мову в церковних школах на Україні", — з приводу допущення науки української мови на Поділлі; Сіромахи „Українська цукерна промисловість", цікава стаття, написана на підставі урядових справоздань і статистичних даних (ч. 29); В. Гришинського „Одеські українці" (ч. 29). З бібліографії заслуговує на увагу докладна рецензія М. Порша на брошуру М. Стасюка про автономію України. З двадцятих чисел „Слово" почало пильно занотовувати звістки з українського культурно-національного життя, завівши для сього спеціальну хроніку. Д. Д.

Орган галицьких общерусів Галичанинъ за 1907 р. для нас не інтересний. Занотуємо хіба промову (нередрук) проф. Будиловича н. в. О единствѣ русскаго народа (NN. 116—122, 126—128, 132), выголо-

шену на однім із засідань петербурського „Славянського Общества“; справоздання (передрук) в лекції д-ра Ю. Яворського в київськiм Історичнiм Товариствi Нестора про польську пісню „Bogurodzicza Dziewicza“ (Публичні лекції Ю. А. Яворського в Києві (N. 63); вкінці довгий етнографічний опис буковинських Румунів В. Д. Залозецького п. з. Дорна Ватра и доокрестное румынское население (NN. 265—291, 283—287).

Вістник „Народного Дома“ ватомість привів декілька інтересних статей, написаних редактором д. Ф. Свистуном і молодим істориком д. Ф. Лабенським на підставі рукописних матеріалів бібліотеки „Нар. Дому“ й львівського Церковного Музея. Найбільш цікаві статі в сім річнику д. Ф. Лабенського; вони дотикають історії мало оброблених ще церковних відносин у Галичині в XVII—XVIII ст., отже часів найбільшого національно-культурного занепаду галицьких Українців, — простого сільського народу й його одинокої тоді інтелігенції — духовенства. В першій статі п. з. Къ історіи львовской епархіи въ вторую пол. XVII ст. (№ 2, ст. 25—28) подає автор на підставі одного церковно-офіціального рукопису (Liber, in quo continetur — Series decanatum Archid. acesis Leopoliensis nec non Camenecensis-stante episcopatu Illumi Josephi Szumlański — ркп. Церк. Музея, № CVI) інтересні статистичні дані про церкви львівської епархії в кінці XVII ст. Львівська епархія, (якої тодішня границя йшла вздовж Карпатських гір і буковинської границі до устя Стрипи, далше на північ до Язлівця, виминала м.ст. Язловець, Ягольницю, Скалу, Гусятин і Сатанів, що належали до Каменецької епархії, займала Бучач, Чортків, Біло Камінь, Олесько, виминала знов Броди, захоплювала Мости, Камінку і Жовкву й шла далше нижнішою західньою границею, вирізуючи Стрий і Сколе для перемиської епархії) мала тоді 39 деканатів, в яких було 1496 церков. Найбільше церков було у Львові — 16, в Галичі — 7, у Снятині — 6; по 5 церков мали: Жовква, Рогатин, Підгайці, Тисьмениця; по 4 — Гологори, Бережани, Теребовля, Бучач, Устє (над Дністром), Войнилів, Жидачів, Долина, Перегінсько, Богородчани, Лисець (старий і новий), Городенка. Польських костелів було у львівській епархії 116. — Друга статейка того самого автора п. з. Къ історіи львовскихъ братствъ въ первую пол. XVIII в. (№ 6, ст. 95—99) подає т. зв. Decretum reformationis Leopoliensis 1774 — інтересні причинки до характеристики галицько-українського духовенства й церковних братств в пол. XVIII ст. Стан тих братств по львівських передмістях і відносини до них тамошнього духовенства були такі погані, що єп. Ат. Шептицький був примушений видати для них спеціальний реформаційний декрет (згадане висше Decretum), який автор подає в цілости з рукопису львівського Церк. Музея (№ CXXXIII, к. 6—10). Сей декрет між ин. констатує, що братчики, „miasto pilnowania

у przestrzegania całości dóbr y prowentów cerkiewnych, niektóre przez niedozór tracą, inne na prywatne swoje obracają potrzeby". Тому єпископ наказує, щоби кожний братчик в протягу двох місяців від видання сього декрету зложив на руки свого пароха присягу, що не буде вживати церковних доходів на свої приватні потреби (§. 2); інтересний також §. 8-ий, що накладає на парохів і брацтва обовязок організовання українських церковних шкіл (Na wygody cerkiewne y dawania należytej exercitacyi w języku ruskim tak dzieciom małym jako i pauprom po szkołach mieszkającym, Parochowie wraz z bractwem bakałarzów takich dobierać i stanowić mają, którzyby funkcyi i obligacyi swojej zadosyć czynili, stateczność zachowali y pauprów, aby żadnych exorbitancyi i szkód nikomu nie czynili pilnie, przestrzegali...); вкінці в §. 11-тім єпископ уминає парохів, „aby w trzyżwości zawsze zostawali, do gospody i domów szeńkownych na pijatyki nie chodzili, nabożeństwa pilnowali y katechyzmy każdej niedzieli miewali pod karami w konstytucyach postanowionemi, nakoniec i odsądzienia od parafii“ i т. д. Вкінці третя стаття п. з. Фундуши и прочее ииѣние Добромильскаго монастыря въ второй пол. XVIII в. (№№ 3—4, ст. 34—37, 54—59), в якій автор на підставі інвентаря добромильського василіянського монастиря з 1767 р. (Музей А. С. Петрушевича, ркп. № 5) подає огляд й оцінку монастирського маєтку (землі, панщизняних повинностей, церков, навіть бібліотеки). Зі статей д. Ф. Свистуна одну, що відноситься до пол. XIX ст. п. з. Крыл. о. Никита. Ижакъ jako цензоръ галицко-русскаихъ изданій въ 1852—1857 гг. (№№ 5—6, ст. 70—76, 90—94) обговоримо окремо на иншій місці. — Стаття п. з. Село Перегинско въ 1690—1710 гг. (№№ 1—4, ст. 8—13, 18—21, 37—40, 59—62), написана на підставі річних інвентарів сього села з рр. 1690—93, 1695—96, 1698, 1701—3, 1710, виготовлюваних на приказ його власника львівського ен. Й. Шумлянського, подає інтересні причинки до пізнання панщизняних повинностей галицько-українських селян й їх економічних та матеріальних відносин при кінці XVII й на поч. XVIII ст. З инших статей згадаємо ще продовження старечо-наївних споминів д. Б. Дідицького п. з. Своежитъевыя записки (№№ 6—12), які одначе в сій річнику ще не покінчені. Не покінчена також інформаційна стаття д. Ф. Свистуна п. з. Старопечатныя славяно-русскаія книги бібліотеки „Народного Дома“ въ Львовѣ и розвитіе книгопечатанія на Руси (№№ 1—5, 7—10). *I. Кр.*

Университетскія Извѣстія (київські) за сей рік (XLVII) дали не дуже багато для українознавства. Цікавійші з статей „Значеніе грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорускаго языка“ В. А. Розова і „Боркулабовская мѣтонія“ Довнара Занольского, були рецензовані окремо в „Записках“. „Начальный періодъ народничества въ русской

художественной литературѣ", А. Богумила, обговорюють ся нижче в відділі бібліографії, а „Политическая дѣятельность Петра Скарги" Л. В. Яновскаго буде ще обговорена. До них треба долати ще „Отношение творчества Гоголя къ западно-европейскимъ литературамъ" Г. И. Чудакова й „Изъ исторіи старинной русской повѣсти" В. Н. Перетца. Зазначимо ще в відділі „Критика и библиографія" систематично ведений В. Перетцом огляд під заголовком „Новые труды по источникамъ вѣднїю древне-русской литературы и палеографіи", в котрому він особливо пильно нотує все, що належить до української літератури, та статтю покійного проф. П. Голубовского „Критико-библиографическій обзоръ трудовъ по древнѣйшему періоду русской исторіи". В ній розглянено в критичними замітками 8 праць на російській мові, що вийшли в р. 1904—1905 та одну на німецькій; всі вони, за винятком двох, належать до української історії. Цікаві замітки до історії української літератури бібліографічного характеру знаходимо в „Отчетѣ о занятіяхъ во время заграничной командировки въ 1907 г." проф. В. Перетца. Крім того друкувала ся „цікава" праця проф. Флоринского, яку ми теж обговоримо нижче.

Записки Императорскаго Харьковского Университета окрім коротенького „Дневника раскопокъ, произведенныхъ въ 1906 г. въ Верхнемъ Салтовѣ Волчанскаго уѣзда Харьковской губ." В. А. Бабенка та деяких матеріалів до історії харківського університету не дали для нас нічого цікавого.

М. З.

Труды Киевской Духовной Академіи. Разъяснительные параграфы по исторіи западно-русской церкви (Вынужденный отвѣтъ на „сказку про бѣлаго бычка" професора Голубева) проф. О. Титова (кн. VI) — ся полемічна стаття звернена проти проф. С. Голубева в приводу його статі п. н. „Объяснительные параграфы по исторіи западно-русской церкви", поміщеної в грунтовній книжці „Трудів" з 1906 р. і названої проф. Титовим „сказкою про бѣлаго бычка". Привід до полеміки дали отсі питання: 1) Про деякі видання XVII—XVIII вв., які вийшли у Львові і які проф. Титов зачисляє до видань братської друкарні, — полеміка повстала в приводу книги Криловського п. н. „Львовское Ставропигіальное братство", Київ 1904. 2) Про пожар бібліотеки київської академії в другій половині XVIII в., — проф. Титов каже, що той пожар був 29 лютого 1780 р. і знищив цілу академічну бібліотеку в числі 8632 книг, коли тимчасом проф. Голубев стоїть на тім, що не вся бібліотека згоріла. 3) Про початок друкарні Київ-Печерської Лаври, — проф. Титов каже, що основою Київ-Печерської друкарні стала стоятинська друкарня, куплена 1619 р. архимандритом Єлисеєм Плетиненським в Федора Юрієвича Балабана, а проф. Голубев хибно пише, що Плетенепський купив друкарню у львівського єпископа Гedeона Балабана. В статі

мало фактичного матеріалу, а багато полеміки, иподї навіть не підхожой для серіозної праці. Дальше Обшій вглядъ на исторію Кіевской епархіи въ половинѣ XVIII столѣтія, Н. Шпачинскаго (кн. VII), — промові, виголошена автором перед обороною його дисертації на ступінь магістра богословія п. н. „Кіевскій митрополитъ Арсеній Могиланскій и состояніе Кіевской митрополіи въ его управленіе (1757—1770 г.)“; автор промови зазначає, що в половині XVIII в. в тогочаснім житю України зазначили ся два протилежні змагання: сильне централізаційно-реформаторське змагання вистої правительственной власти з метою знищити всі риси українського устрою в церковній управі і житю духовенства, — і змагання консервативне серед кївського духовенства, з метою привернути і зберегти всі старинні права і привілеї духовенства. Бібліографічна статя проф. Н. Петрова (в кн. III) про книжку Н. П. Кондакова п. н. „Изображенія русской княжеской семьи въ мнвіятурахъ XI вѣка“ (Спб. 1906).

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости: окрім обговореної в бібліографії попереднього тому статі о. Шпачинського занотуємо: Высокопреосвященный Филаретъ, Митрополитъ Кіевскій и Галицкій (1779—1857) (чч. 47—52). — біографія, написана з приводу 50-их роковин смерти сього ерарха. Архієпископ Філаретъ представлений тут як щирый прихильник визволення селян з кріпацтва, що спочував українському народови і його неволі наслідком залежности від польських панів. В бібліографічній відділі поміщені замітки про книжку свящ. Н. Шпачинського: „Кіевскій митрополитъ Арсеній Могиланскій и состояніе кіевской митрополіи въ его правленіе (1757—1770 гг.)“, Київ 1907 (ч. 23), та про книжку: „Святитель Іоасафъ Горленко, Еп. Бѣлгородскій і Обоянскій (1705—1754 гг.)“. Ч. 1. Предки святителя Іоасафа, Матеріали для біографіи, собраніе и паданіе кн. Н. Д. Жеваховымъ“, Київ 1907 (ч. 39).

Волинскія Епархіальныя Вѣдомости: Овручскія торжества, О. II. (ч. 18), — в статі говорить ся про початок робіт над відновленням в місті Овручі старинної церкви в честь св. Василя Вел., яка знаходила ся в руїнах. Сю перкву, як думають, збудував св. Володимир в 997 р.; в XIII в її два рави зруйновано, але знов відбудовано; після зруйновання Гедиміном в XIV в. вона уже й зістала ся руїною¹⁾. Дяѣ знаменательныя годовщины (23 іюля 1675 г. и 27 іюля 1657 г.), А. III. (ч. 24) — се історичні спомини про дві полії 17 в.: 1) про напад Турків на Почаївську Лавру в 1675 р., про що доси зберегла ся память у співаній ліричними псалми: „пасли пастирі овци на горі“, і 2) про смерть Богдана Хмельницького 27 (ст. ст.) липня 1657 р. Почаевская типографія до начала XVIII в. (чч. 25 і 29) — спірне питання про істяованіе друкарні

¹⁾ Історія вповні гіпотетична. Ред.

в Почаївськiм монастирi в початках 17 в. рiшаєть ся тут позитивно i вказуєть ся, що тут видано в 1618 р. книгу Кирила Транквiлiона „Зерцало Богословiя“ та иншi книги. Ся друкарня при кiнцi 17 в. перестала iстнувати, але в 1730 р. її знов отворено, з приводу чого львiвське братство почало процес з Почаївським монастирем, доказуючи, що він не має права закладати власну друкарню. З архiву Почаївської Лаври поданi в статi вiзнання свiдкiв про те, яку друкарню заложено в Почаївi, хто в нiй працював i т. д. Статя не скiнчена. „Зерцало богословiя“ Кирила Транквiлiона и отношенiє къ нему въ началѣ XVII вѣка, С. О. (ч. 36), — тут вказано, що сеї книги, яка являєть ся пробою догматичної системи, православнi не похвалляли i мiж иншими сучасний авторови Йов Княгининський закидував Кирилови нахил до латинства; статя написана головно на основi працi проф. Голубева п. н. „Матерiали для исторiи в.-русской церкви“ в „Трудахъ Кiевской духовной Академiи“ 1878, кн. VII. Литературныя поминки. А. Ш. (ч. 30) — бiблiографiчна статя про „Кiевскую Старину“ з приводу застановлення видавання сього журналу з кiпцем 1907 р.

Православная Подолiя (виходить вiд 1906 р. замість „Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“): Южно-русское церковное издѣтельство, протоіерея Я. Сѣцинскаго (чч. 7—8): даєть ся характеристика церковного будiвництва i з окрема дерев'яних церков, на пiдставi недавно надрукованих археологiчних праць проф. Г. Павлуцького („Древности Украины“), архитекта В. Карповича (в часописи „Строитель“), Н. Филианського (в часописи „Искусство“) i ин. Статя iлюстрована малюнками. Вийшла окремою вiдбиткою i рецензiя про сю брошуру була вже в „Записках“. Остатки унii у православныхъ Подольцѣхъ, сваящ. М. Ястрембскаго (чч. 15—16): сї пережитки слiдно в молитвахъ, якi вiдмовляють селяни, в церковних звичаях та обрядах. О лубочной литературѣ, В. Приходька (чч. 6—8), — статя написана на пiдставi старанного ознайомлення з тою лiтературою, що продаєть ся по базарах та ярмарках кацапами; автор вказує на потребу видавання й ширення популярних книжок для народу, написаних рiдною, для нього зрозумiлою, мовою. О родномъ языкѣ въ начальпой школѣ, А. Г. (чч. 12—13): основно написана статя доказує потребу вчити в початкових школах українською мовою. Обычай освященiя травъ въ день 1-го августа, сваящ. В. Шероцкаго (ч. 31), i Обилiє лiтнихъ сельскихъ праздникоу какъ остатокъ крѣпостнаго права, його же (ч. 41) — двi етнографiчнi статi. Статистическіе очерки Подолiи. Доходы и расходы Подольской губернии за послѣдніе десять лѣтъ С. (чч. 10—39), — старання праця, яка вказує економiчнi сили Подiля. Бiблiографiчна статя: По поводу выхода въ свѣтъ украинскаго перевода св. Евангелiя отъ Маттея, сваящ. А. Гриневича (ч. 1).

Полтавські Епархіальні Вѣдомости, крім обговореної в бібліографії попереднього тому статі про еп. Козловича, принесли ще такі інтересні для нас статі: Церковно-историческое значеніє г. Переяслава, В. Пархоменка (ч. 22), — промова в приводу тисячлїтїя літописних відомостей про се місто. Въ Переяславѣ (Изъ впечатлѣній поѣздки на празникъ тысячелѣтія города), ч. 26 — 29 — оповідаєть ся історія церков: на тїм місці, де тепер Переяславський Успенський собор, ще в великокняжїм періоді, за Володимира Мономаха (1098 р.), побудовано дерев'яну церкву, яка підчас нападу Батя була зруйнована. На її місці кн. Острожський побудував 1586 р. нову, де в 1654 р. присягав Богдан Хмельницький. Ся церква швидко згоріла і на її місці стрілецький голова Іртищев побудував нову, яка в 1761 р. знов згоріла. Побудована на її місці нова церква стояла до 1870 их років. Тодї наслідком її старости заборонено в ній правити богослуження, а незабаром на її місці побудовано теперішній собор. Покровську церкву у Переяславі побудував в 1700-их роках полковник Миронич. Михайлівська церква у Переяславі стоїть на фундаментах церкви великокняжої епохи, збудованої ще митрополитом Єфремом за Володимира Мономаха. Тут була катедра переяславських митрополитів і єпископів; підчас татарських нападів сю церкву зруйновано і вона майже до 17 в. стояла руїною, потім полковник Лобода відбудував її; теперішня церква устроєна вже в половині 18 в. Кажуть, що на кладовищі Михайлівської церкви похоронені переяславські князі і єпископи та що розкопки могли би тут дати багато цінного археологічного матеріалу. Рукописное євангеліє Преображенської церкви мѣстечка Городища Лохвицького уѣзда, сьвящ. В. Романова (ч. 16), — отсе євангеліє пожертвовано в 1661 р. „Козаками и товариствомъ Городисекимъ“, про що свідчить напис на книзі з зазначенням, що се було „за священника отца Василя и отамана Ивана Мурза и ктитора Василя Лашченка“. З характеру письма видно, що се євангеліє написано на Білоруси або може тільки переписано Білорусом, але багато швидше перед 1661 р. Открытіє Полтавскаго церковнаго историко-археологическаго комитета (чч. 1 і 5): отвореніє сього товариства відбуло ся 2 падолиста 1906 р.; ціль діяльности товариства: „зберігати по змозі від знищення місцеву церковну старину і освітлювати церковно-побутовий бік життя цілої Полтавської губернії“. Товариство має музей для зберігання пам'яток полтавської старини. В товаристві бувають сходни, на яких обговорюють ся різні питання в справі археології місцевости, укладають ся пляни праці членів і оглядають ся знайдені пам'ятки. На засіданню 31 січня 1907 р. порішено набути і перенести в Полтаву покровську церкву міста Ромен, збудовану останнім кошовим атаманом Запорожської Січи Петром Кальнишевським. Бібліографічні за-

мітки подано про „Труды Полтавской ученой архивной комиссии“, Полтава 1906, выпуск II (ч. 4), выпуск III — 1907 (ч. 9), выпуск IV — 1907 (ч. 28).

Одинокі інтересні статі, яку принесли Черниговські Епархіальні Ізвѣстія обговорено в бібліографії попереднього тому.

Екатеринославські Епархіальні Вѣдомости: Перенесеніє Архієрейской катедры изъ Новомиргорода въ Екатеринославъ. Страница изъ прошлаго Екатеринославской Епархіи, В. Бѣнова (чч. 21 і 24—27). Тут розказані докладно обставини перенесення архієрейської катедрі в Новомиргорода до Катеринослава в рр. 1802—4.

Воронежські Епархіальні Вѣдомости: В бібліографічній статі Ф. Іїпського (чч. 15—16) говорять ся про рукописний твір митрополита Евгена Болховитинова п. н. „Исторія словено русской церкви отъ начала оныя до начала оныя до настоящего времени“. Поданий короткий вміст рукописи. Рукопись тепер у Київо-Софійській бібліотеці під ч. 159.

Курські Епархіальні Вѣдомости: Къ исторіи открытія Бѣлгородской митрополіи (XVII в.) (чч. 6—7), — подана історія колонізаціі Слобідської України в XVI—XVII вв. і вказано, як признано потребу заложення в Білгороді окремого єпископства, як сю потребу доказував представник київської митрополії єпископ Методій, московський політичний агент на Україні, і як в 1667 р. на соборі в Москві рішено заложити в Білгороді митрополію. На сю катедру поставлено тоді не Методія, а митрополита Варшетського Теодозія, що приїхав з Сербії. Историческій очеркъ г. Рильска въ политическомъ и церковно-административномъ отношеніяхъ, Н. Сенаторського (чч. 8—13): в приводу заложення в 1906 р. рильського вікаріату в статі вказуєть ся, що Рильск все був важким центром Сіверської землі на рівні з Путивлем і Курском. Далі подана докладна історія цілої сеї місцевости від найдавніших часів. Θεολογική Сербія, первый митрополитъ Бѣлгородскій и Обоинскій (1667—1671 г.), свящ. К. К—скаго (ч. 29). Ся статя доповняє попередню статю про заложенне білгородської митрополії. Матеріали для історії церковей рильської десятины 1628—1644 годовъ (чч. 23—31): сі матеріали взяті в московського архіву міністерства справедливости, дають богатий матеріал для історії Слобідської України XVII—XVIII вв.

Кишиневські Епархіальні Вѣдомости: Дополненіє къ статѣ: „Окрестности старого Оргѣва“, свящ. Усиневича (ч. 1) і „О мѣстоположеніи древняго Орхеля“ (Отвѣтъ на статью Усиневича: Дополненія къ статѣ: „Окрестности старого Оргѣва“), Василя Курдиновського (ч. 9—11), — се полеміка в справі положення города Оргѣва в старину. Курдиновскій в своїй статі доказує, що теперішній Оргіів

що-до положення не відповідає старинному городови тої ж назви, „старому Оргіву“, який існував до 16 в. в кітлині, що називається Пештера і повстала в закруту ріки Ревта між селами Требужені і Бутучені. Натомість Уснєвич каже, що ніякого „старого Оргіва“ не було, а все був тільки теперішній Оргів. Новий вкладъ въ литературу по історії Бессарабской церкви (ч. 6), — записка невідомого автора про книжку архимандрита Севастіана Вєсі: „Жизнь и дѣятельность Преподобнаго Димитрія Сулимы до вступленія его въ самостоятельное управленіе Кишиневской епархіей“. Записка подає короткий зміст книги Вєсі і вказує на жерела, якими він користувався, пишучи її. Общєе собраніє членовъ Бессарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества, В. Курликовскаго (ч. 3); на сих зборах, що відбули ся 29 жовтня, порішено між иншим уложити квестіонар, який має лягти в основу літописи церков Кишинівської епархії, і вибрано комісії для праці над місцевими архівами. Главнѣйшія моменты въ исторіи молдавскаго книгопечатанія въ Бессарабіи (чч. 2—5), — се ряд статей про початок друкування книг у Бессарабіі. Перша (екзарша) друкарня в Кишиневі була отворена за митрополита Гаврила Банулеско в 1814 р. В ній друковано церковні книги молдавською і славянською мовою, як букварі, служебники, молитвенники, часослови і т. д. В 1822 р. надруковано в ній таблиці взаємної науки по лянкастерській методі. В 1867 р. в ній почато друкувати „Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости“ російською і молдавською мовою. В 1862—3 рр. надруковано в ній по молдавськи катехізис Філарета, книжку „Про віру і жите христіянина“ і ин. В 1883 р. 13 січня прийшов указ замкнути ту друкарню з огляду на те, що всі церковні богослуження мають відправляти ся славянською мовою. Друкарня була замкнена до 1900 р.; в тім році знов її отворено і на першу чергу видало в ній російсько-молдавський листок релігійно-морального змісту. Від 1905 р. почато тут друкувати по молдавськи, славянськими буквами, євангеліє, псалтир, часослов і ин. Нѣсколько новыхъ извѣстій о наслѣдникахъ кишиневскаго митрополита Гавріила Банулеско, Л. С. М. (чч. 14 і 16—17): стаття написана для доповнення звісток про Гаврила Банулеско, вібраних А. Сталницьким в його книзі: „Гавріиль Банулеско-Бодоли, екзархъ Молдо-Валахійскій и митрополитъ Кишиневскій“. В статі звертаєть ся увагу на свояків Банулеска: Олександра Флорова, Степана і Анастасія Левевцових, дітей Марти (замужної Флорової), сестри митрополита.

Холмская Церковная Жизнь: Изъ исторіи Холмской епархії, О. Кораллова (ч. 3) містить вказ парохій Подтелицької протопоції на підставі спису з 1627 р. Старый Синодикъ Яблочинскаго монастыря (Сѣдлецкой губерніи, Бѣлскаго уѣзда) (ч. 9) — містить опис синодика,

який переходуєть ся тепер в Варшавськім музеї церковної старини. Дата синодика не означена; але що сам монастир існував від XV в., то відомости синодика про визначні православні роди (Салгушки, Пронські, Богумі і ин.) представляють великий інтерес для історії місцевих родів і православ'я. Вниманію археологовъ, свящ. А. Бедаіо (ч. 10), — подані звістки про кургани і городища в повіті Грубешівськім, Більським і Влодавським. Историческіе факты о славянскомъ и русскомъ языкахъ въ Холмской Руси съ конца XVIII до половины XIX столѣтія, свящ. К. Шулякевича (ч. 17): доказуєть ся, що при кінці 18 в. і з початком 19 в. в домах священників уживано української мови, а також по українськи говорено проповіді і ведено катехизацію. На доказ згадуєть ся про книгу, видану в 1821 р. по бажанню Холмського єпископа Ціхановського в Почаїві п. н. „Наука Христіанская“, а також вказуєть ся на инші твори з початку XIX в., як порівнюючий словар Лінде, праця Бандке і ин.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости: Заслуги, оказанныя старыми дворянскими родами Минской губернии православной вѣрѣ, Д. Скрынченко (ч. 14—16): на основі друкованих жерел подані історичні звістки про старі місцеві роди, про їх фундації для православних церков і вкінці про перехід на католицизм отсих родів: кн. Радивилів, Слуцьких, Корибут-Вишневецьких, Тишкевичів і ин. Подготовка къ польскому мятежу въ Минской губернии въ 1861 году, записки генерал-майора Мейера (долаток до чч. 17—24): ці записки, друковані в рукописи; інтересні тим, що представляють жите тодішньої російської і польської суспільности перед 1861 р.

З органів чисто-білоруських занотуємо сим разом:

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости: Историческая записка о состоянии Витебской духовной семинарии за минувшее столѣтіе ея существования (1807—1907), Н. Богородского (чч. 6—7). Подані короткі відомости про особу основателя семінарії архієпископа Іраклія Одровонж-Лісовського, про заснованне семінарії, про її корпорації, про удержання учителів і учеників, про морально-виховуючий вплив семінарії та про її визначних питомців. В тім самім числі уміщений опис „Празднованія столѣтняго юбілея Витебской духовной семинарии“. Нарешті: Засѣданіе членовъ историко-статистическаго комитета по описанію церквей и приходовъ Полоцкой епархіи (ч. 32): на сім засіданню порішено видати книгу: „Описание всѣхъ приходовъ Епархіи“.

Ю. С.

З російських часописів загального змісту **Вѣстникъ Европы** умістив три рецензії на українські книжки. Перші дві присвячені Шевченку; один розглядає пове читання Шевченківських творів, зроблене Доманицьким, згадуючи при тім і взагалі про історію студіювання Шев-

ченківського текста; разом з тим подано коротенький перегляд творів, лише тепер у перш надрукованих в Росії і наведено деякі паралелі в подібних тем в російській літературі (VIII). Друга рецензія гостро критикує невдатний переклад Шевченківських творів, виданий фірмою „Знання“ (V). Нарешті одна замітка, присвячена „Очерку“ М. С. Грушевського разом з „Історією“ п. Єфіменкової; вона дає загальну характеристику цих творів, не застановляючись більш детально над їх змістом (VI). Всі ці замітки написані І. Жирецьким.

Русская Мысль надрукувала статтю д. Лотоцького п. з. „Демократическая литература“ (V). Це загальний начерк розвитку української літератури за минуле століття. Вкінці дає автор коротенькі відомості про сьогочасне українське життя, наукову і просвітню діяльність інтелігенції (V).

Русское Богатство не дало цікавих для нас статей, але в споминах Скабичевского з шестидесятих років знаходимо деякі згадки про Костомарова, як професора петербурського університету (VIII). Згадаємо тут також рецензію на переклад „Кобзаря“, виданий фірмою „Знання“ (кн. IV). Таку-ж рецензію знаходимо і в часописі **Міръ Божій** (змінений на „Современный Міръ“).

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія дав декілька цікавих статей. З сфери славістики згадаємо статтю д. Петровського „Къ исторіи сказаній о св. Кириллѣ и Меодіи“ (кн. V): автор розглядає відносини славянської редакції Житія (з друкованих Четий-Міней III) до новогрецької редакції *Образъ христис*; виявляє ся, що славянська редакція зближає ся до новогрецької і певно залежить від неї, тим більше, що сю новогрецьку можна розглядати як перебірку давнегрецької редакції; натомість від панонських житій славянська редакція стоїть далеко. Історії київського періоду дотикають ся статі: Ляскоронського про руські походи в степ (III—V, обговорена в Записках т. LXXX) і Знойка „О посольствѣ Калокіра въ Кіевъ“ (IV, про сю ще буде мова окремо). Замітка д. Шлякова про дату смерті кн. Ярослава приймає 4/III 1055 (кн. VI). З історії литовсько-руського князівства взяв д. Леонтович тему для своєї розвідки про раду в князей Литовських (IX—X, буде обговорено окремо). Нольде закінчує свою розвідку „Забытая попытка кодифікаціи литовскаго права при р. Сперанскомъ“ (I, II): для нас цікаві сторінки, присвячені відгомонам Статутового права в Своді законів; разом з тим дає автор коротеньку характеристику попередніх проб кодифікації статутного права для України. Істрін друкує далі критичні уваги про міністерський план історії російської літератури для середніх шкіл: цікаві тут деякі уваги загального характеру про значіння київських вчених для московського культурного життя (I). З оглядів важливо Тарановського про нові праці з сфери

історії польського державного устрою (V). Між бібліографічними замітками визначимо замітку Соболевського про розвідку Свенціцького, де зовсім несподівано автор висловлює свої докори на адресу москвофілів за їх недбалість до вивчення російської літературної мови (IV).

Варшавські Університетські Изв'єстія (вийшло їх в 1907 р. всього 4 випуски в 2 тоненьких книжочках, певно в зв'язку з університетськими подіями) докінчили нарешті статтю Филевича п. в. „Изъ исторіи Карпатской Руси“. Стаття буде обговорена окремо.

Ученія Записки Казанскаго Университета не дали для нас нічого спеціально цікавого, а з загальних статей визначимо Будде „Лекції по исторіи русскаго языка“. Те-ж саме приходить ся сказати і про

Ученія Записки Юрьевскаго Университета, визначивши з загальних статей Грунського „Лекції по др. с.-славянскому языку (IV). О. Г.

З органів духовних академій **Христіанское Чтеніе** дало дві статі проф. Жуковича: Первое внимательство запорожскихъ казаковъ въ сеймовую борьбу съ церковной уніей, (січень-март): Представивши заграничне і внутрішнє політичне положення литовсько-польської держави в 1620—22 р., коли їй зі всіх сторін загрожували Турки, Шведи і Москва, після чого наступило деяке успокоєння, автор переходить до приготувань до сойму 1623 р. і до самого сойму. Для сього використовує він архівні матеріали різних колекцій (головно пет-рбурської публичної бібліотеки й ин.), а також толішні друковані подемічні твори. Особливістю сього сойму було те, що запорожські козаки, які недавно в Хотинській війні віддали Полякам велику прислугу і тоді чули свою силу, прислали на сойм своїх представників та що від Запорожців і загалом від православних поставлено до сойму домагання релігійно-церковного характеру: в справі признання поставлених патріархом Теофаном єрархів для України і в справі гнету, якого дізнавали православні від правительства й уніятів. Хоч сойм не дав на сі домагання зовсім прихильної відповіді, то все таки в сій справі видано постанову, яка кляла межі судовим переслідуванням на відновлену православну єрархію та її прихильників, як вилевські братчики. Ця основна оброблена стаття служить продовженням подібних статей, друкованих в „Хр. Чт.“ попередних літ про соймову боротьбу православних з унією в Польщі. Вона вийшла також в окремій відбитці. В другій статі — Убийство Йосафата Кунцевича (вересень) подані про убийство полоцького уніятського архієпископа Йосафата Кунцевича в Вітебску 12 падолиста 1623 р. деякі нові подробиці, взяті автором з рукописних матеріалів, головно з візнань свідків тої події, зложених підчас процесу канонізації Йосафата в 1637 р. З сих візнань видно, що убийство Кунцевича не було заздалегідь порішене вітебськими міщанами, як се представляли польські суді убіійців, тільки стало ся нагло, але на тлі давнього сильного оволоблення православної

людности Вітебска проти Кунцевича. Беспосередним приводом того народного обурення було арештованне православного священика Іллі, коли він рано йшов до церкви, доконане слугами Кунцевича по його наказу. За сього сьвященика вступився якийсь селянин, що видів, як його арештували; він на найближшій дзвінниці вдарив у тривогу, наслідком чого народ збігся до архієпископського дому, вдерся до середини і вбив ненавистного йому уніятського архієпископа. Бібліографічні записки (в книжці за падолист) подав проф. П. Жукович про книгу барона А. Нольде п. н. „Очерки по історії кодифікації мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Выпускъ I. Пояытка кодифікації литовско - польскаго статута въ западно - рускомъ краѣ“, Петербург 1906, і про книгу В. Фрайцева п. н. „Польское славяновѣдѣніе конца XVIII і первой четверти XIX ст.“, Прага 1906. В останній книзі говориться багато про наукові історичні праці професора виленського університету Михайла Бобровського (помер 1848 р.) та про його п'ятилітню наукову подорож за границю.

Богословскій Вѣстникъ дав: Изъ церковной жизни православныхъ Славянъ, Г. Воскресенскаго — під сею назвою уміщено дві статі: 1) про карловицьку митрополію (в книжці за січень) і 2) про буковинсько-дальмагійську митрополію (в книжці за червень). В останній статі, побіж відомостей про теперішній стан митрополії, подана також її історія.

Странникъ подав статю: Къ исторіи Холмской Руси и Подляшья, О. Коралова (кн. за март і цвітень): тут подана історія Холмщини і Підляшя від найдавніших часів; вона кінчить ся представленням теперішнього стану країни, при чім вказується, що польонізація сеї української країни пішла особливо сильно від часу віденського конгресу (1845 р.), коли Холмщину прилучено до Польського королівства. Автор вазвачує, що під пануванням російських царів Холмщина більше і успішніше польшилася ніж перед тим підчас польського панування. Ю. С.

Былое, — журнал, присвячений історії визвольного руху в Росії, перервав ся на 10 книжці, стрівши ся з неможливими перешкодами. Деякі матеріали, що доторкають ся українського руху, були свого часу відмічені в „Записках“. Се „Признанія Н. И. Костомарова въ III отдѣленіи (по неизданнымъ даннымъ) (N. 8) і „Письма Герцена къ Марко-Вовчку“ (N. 10). Сюди треба ще додати „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о государственныхъ преступленияхъ“, якого перша частина трактує про „українофільський“ рух, „Примѣчанія къ части „Свода“, касающей ся „общества украинофиловъ“, складені О. Русовим та Ф. Волковим (N 7). Записку сю уряд склав, як се видно з її змісту, на підставі посвідчень Веледницькаго і Богуславського; вона мала послужити матеріалом для вадуманого тоді

акту обвинувачення проти членів київських українських гуртків. В примітках читаємо таку характеристику людей, на підставі зізнань котрих було складено записку: „Велєдницький, цілком дурпа язиката людина, ніколи не був хоч в трохи близьких відносинах не тільки з „Старою Громадою“, але й з українською молодю; він визнавав усе, що коли не будь уривками чув від пниших, без пуття все плував і перемішував. Богуславський — добродушний, дуже ще молодий і не дуже спритний семінарист, знав далеко більше, коли не про „Стару Громаду“, то про молодіж, між котрою він обертав ся кілька років. Стрянівков та Новицький допилювали зробити для нього засуд на смерть, а коли запав сей засуд, домагали ся від нього „ширих признань“. Бідолашний хлопець (він мав мабуть років 16 — 17 тоді) не витримав і в стричком на шиї давав усі зізнання, які від нього вимагали ся, при чому одначе справедливність примушує нас признати, що його зізнання були, по перше, не зовсім щирі (про деякі річи він міг сказати далеко більше), а по друге, по можливости перебірчиві, бо найбільше компромітуючі річи він говорив про осіб, що були „поза межою доступности“. Ся обставина, очевидно, дуже зменшує історичну вартість записки, робить її односторонньою. На жаль, в примітках до неї автори обмежили ся тільки „виправленням вільних або невільних неточностей“ та „кількома загальними даними для характеристики як самих гуртків, так і окремих їх учасників“, хоч могли би дати далеко більше. Дещо цікавого дає „Дѣло о распространѣніи малороссійской пропаганды“, подане П. Гуревичом. Гуревич опублікував в рукописного відділу петерб. Публичної бібліотеки частину щоденника А. Строніна, учителя М. Драгоманова, котрий між иншим дав його гарну характеристику в своїх споминах під заголовком „Два учителя“. Російський уряд обвинувачував Строніна й ще шістьох осіб в ширенню „підбуржуючих творів та брошур“, а головним чином „в діяльній участі в заснованню гуртків, що мали на меті, під виглядом товариств грамотности, викликати незадоволення народу до правительства, щоб таким чином довести до відділення Малороссії“. Обвинувачення було таке дурне й безпідставне, що навіть славетний „третій відділ“ не міг віддати їх під суд, і через се було ужито адміністративну кару, по котрій Строніна було заслано в Архангельщину. Додавши сюди ще уміщену в N. 1 статтю Прокоповича „Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году“, в котрій зібрано матеріал і про рух в українських повітах, ми вичерпаємо все цікаве для нас.

М. З.

Русская Старина надрукувала закінченне статі Лотоцького про суспільне становище духовенства в Росії XVIII—XIX вв. (На повороті): стаття ся вже була обговорена в „Записках“ т. LXXIX. Деякі факти для характеристики життя харківської інтелігенції в двадцятих

років минулого століття подає Ничпаевскій (кн. VIII). Замітка Воронова про життя Костомарова в Саратові (XII) не подає нічого нового.

Русскій Архивъ не дав цікавих для нас статей, хіба вгадати лист п. Салієс до М. Максимовича про смерть Гоголя (XI): лист цікавий для біографів Гоголя і для характеристики літературних знайомостей покійного українського вченого.

Исторический Вѣстникъ дав ювілейну замітку Уманова-Каплуновского про М. Заньковецьку і А. Затиркевич (V). Дещо про саратовську інтелігенцію часів примусового там перебування Костомарова знайдемо в статі Юдіна про Мортовцева (III). Данилов в приводу закінчення видавання журналу „Кіевская Старина“ дає коротеньку її характеристику за чвертьвікове існування (VII). Тягнуть ся далі начерки з недавніх бурхливих років (Харків, Одесса — в кінці 1905 р.); є дещо там і цікаве, але треба мати на увазі спеціальне освітлення подій, в зв'язку з загальним напрямом часопису.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ умістили новознайденоу проф. Сперанским Успенську драму св. Димитрія Ростовського з М. Синодальн. Б — ки № 1236 (III). Згадаємо ще третій том Словника Геннадія (I) і видану д. Лаппо Полоцьку ревізію з р. 1580 (кн. III). О. Г.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ (т. XII). — Переглядаючи сей річник по порядку роввою славянської фільології, ми находимо в ній значне число цікавих праць і текстів. Самих початків славянської письменности доторкають ся роботи Е. Е. Голубинского: По поводу перестроя В. И. Ламанскимъ історіи діяльности Константина философа, первоучителя Славянскаго (кн. 2 — див. Записки, т. 80, рец. І. Франка); П. Лаврова: Житія св. Наума Охридскаго и служба ему (по ркп. в Зографьскім прологу, пізньої редакції під днем 23 грудня; текст в кн. 4, ст. 3—37); тут належить вгадати К. Θ. Радчевка: Замітки о рукописяхъ, хранящихся въ болгарской митрополіи г. Скопья съ приложеніємъ службы Константину философу по среднеболгарскому списку XIII в. (кн. 3, ст. 147—162). Неввичайно цікаву і цінну роботу в поля системізації славянських слів грецького походження дав М. Фасмер в статі „Греко-славянскіе этюды. Греческія заимствованія въ старославянскомъ языкѣ“ (кн. II, ст. 196—289); слова сї розділені наперед на льотичні групи, а потім і в азбучнім порядку; в розумованні автор не запускаєть ся і виводів не робить, за те сам матеріал за себе багато говорить. Далше звертають увагу причинки до історії славяно-руського письменства: А. Соболевского — Два русскихъ поученія съ именемъ Григорія; Е. Голубинского — Херсонскіе священному-

ченики, пам'ять которыхъ 7 марта (кн. I, див. Записки т. 79, рец. І. Франка); А. Никольского — Сказавія о двухъ новгородскихъ чудесахъ изъ житія святаго Іоанна Прептачи и Крестителя Господня (кн. 3, по ркп. Прологу Арх. св. Сян. XVII в.) цікаві, як місцева легенда; Ф. Покровского — Слова св. святыхъ книгъ собрана (по ркп. XVI—XVII в.: ѡ вѣздѣржанїи языка, ѡ вѣлѣствїяхъ, ѡ цѣлѣхъ и ѡ кнѣзѣхъ и ѡ властелѣхъ кн. 1); М. П—ого: Обѣ одномъ посланїи митрополита Макарія Новгородскому аеппу Пимену 1558 г. февр. 6 (кн. 4 — про священника, що служив літургію безъ епітрахили і про священника, що не мігъ скінчити літургїї). Кінчить сей відділ текстів замітка Н. Толстого — „Историческая ошибка. Новооткрытая славянская рукопись въ Ватиканской Библиотецѣ“ (кн. 2) — на підставі ватиканської ркп. (Slav. cod. XXII) з кінця XV в. автор поправляє недокладности що до дат і імен друкованої в давніх рукописів історії перенесеня мощей св. Николая (ст. 468). Нарис життя і діяльности пок. А. Н. Веселовского поданий Н. Н. Трубициним (кн. III, ст. 1—50) цікавий для всякого, хто тільки займається славянською фільологією в найширшій того слова значіню (крім язикознавства), бо тут стає перед нами сей велетень порівняної фільології. Зі спеціальних робіт по етнографії й історії театру варті уваги: В. Перетца — Новыя данныя для исторїи старинной украинской лирики (кн. I, ст. 144—184, гл. Записки, т. 79, рецензія дра Франка); Н. Янчука — Къ вопросу обѣ отраженїи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ (кн. I, 126—143) — де автор розбором паралель казки про 7-и багатирів, що власноручно виставили собі могилу-вежу (підчас будови западаєть ся в землю), ілюструє потребу якогось приступного для всіхъ скаталюгованя казок та співділаня етнографа з істориком літератури. Н. Васильев завдав собі багато праці для ілюстрації генези биліннихъ варіантівъ в статі „Изъ наблюденїй надѣ отраженїемъ личности сказателя въ былинахъ“ (кн. II, ст. 170—196). Виводи автора на підставі варіантівъ тихъ самихъ билін, записанихъ ріжними збирачами від того самого олонецкого розповідача Василя Щегольонка, дають нам дуже цікаву картину особистого впливу співця на старинну пісню. З помельшихъ замітокъ згадаємо Е. Боброва — Латынь въ русской пѣснѣ (кн. II, ст. 412—419). До історії театру вертав В. Перетц ще двічі в статі „Изъ начальнаго періода жизни русскаго театра I—VII (III кн.), де дає огляд пітичної науки о теорії драми взагалі на підставі ркп. українськихъ піітикъ (латино-польськихъ) і иншихъ XVIII в.;“ а далі (IV кн.) дає дальші нарисы-матеріали „Къ исторїи польскаго и русскаго народнаго театра XIII—XIV“, в якихъ публікує деякі фрагменти XVIII в. різдвяної гри в львівськихъ рукописів (Ossol., Нар. Д.) і Румянцевського музею. В відділі бібліографії згадаємо працю А. Зачиняева „Къ во-

просу о коломийках" (кн. I, ст. 295—420): праця ся, хоч і не дає властивого доповнення і справлення вказаних прогалин і недокладностей збірки Д. В. Гнатюка, а в уступі про паралель коломийок з краков'яками — навіть зовсім хибна, бо не вважає на різниці музичного ритму — читається в користь як раз в огляду на саму теоретичну сторону так важного питання, як генеза і групування коломийок.

Русскій Филологическій Вѣстникъ (LVII—LVIII) подав перше всего закінчене просторої праці А. Ветухова — „Заговоры, заклинания, обереги и другіе виды народнаго врачеванія, основанные на вѣрѣ въ силу слова. (Изъ исторіи мысли)". Праця ся являла ся частинами, починаючи в 1905 — II і скінчилась тільки в 1907 — III. Основана на порівнянні методі, вона узяла величезну фольклористичну літературу Славян і Німців, і дякуючи тому на довгі літа стане підручником для славянського фольклориста й історика літератури. Праця вийшла особною книгою (I—II, Варшава 1907 р., 4 рб.) і напевно буде подрібно розібрана українським спеціалістом, тим більше, що черпала щедро і з українських жерел. В. Бобров продовжує працю „Русскія народныя сказки о животных. Герои русскихъ животныхъ сказокъ". З інших статей належить зазначити: Е. Карского „Наймичка" Шевченка. Матеріали для ея научнаго изданія" (I, 100—107), вже обговорену в Записках. — До українців належить ще стаття проф. В. Перетца „Замѣтки о пѣсняхъ XVІІ в., I—VIII (I, 187—201), в якій автор звертає увагу на українські пісні ркп. збірки Моск. синодального Училища церков. співу, № 316, кін. XVІІ і поч. XVІІІ., але не задержується на них подрібно, тільки справляє недокладности (фільологічної натури) в виданю сих пісень акад. А. Соболевским в 7-ім т. „Великорусскихъ народныхъ пѣсень". А. Лукьяненко подав більшу граматично-статистичну студію „О языкѣ Несторова житія преподобнаго Феодосія Печерскаго по древнѣйшему изъ дошедшихъ списковъ" (III, 1—79 ст.), також уже обговорену в „Записках", а В. Кудриновскій дав подрібну опись „Рукописной церк.-славян. грамматики Гербовецкаго монастыря Бессарабской губерніи", що була написана між 1620—1648 р. на основі граматики Смотрицкого (II, 389—397, IV, 307—330). Дуже цікава звістка автора про одинокий екземпляр друкованої „Грамматики славенския Правилное сунтагма", виданої в монахом Анфімом на порученє угро-влах. воеводи Константина Басараби 1697 р., в 6—ці кишинівської духов. семінарії (див. кліш заголовного листа, III, ст. 393). З заміток редактора проф. Карского на українські видання згадати належить про праці Гнатюка, Кузелі, Свенціцкого, Студинського, Тершаківця, Франка і Щурата. З критик звертає нашу увагу Б. В. на Рѣзанова — Памятники русск. драматической литературы (IV) і Фасмера на грецький етимологікон Прельвіца (IV).

І. С.

Живая Старина — в сім річнику маємо цілий ряд статійок, заміток і рецензій з української етнографії, які переглянемо по черзі. Крім статі Макаренка, яку обговорюємо нижче, в відділі бібліографії, вгадаємо ще: А. К. Сержпутовскій: О завиткахъ въ Бѣлоруссіи (кн. I, ст. 33—38): — автор пояснює, що то таке закрутка, хто, коли й на що робить її. Щоби зробити її нешкідливою, треба запросити знахаря, аби замовив її (автор наводить одно таке замовлене), або попа, щоби відчитав її. Піп іде в поле з требником, вбирає епітрахиль, бере хрест у руки, відчитує відповідні молитви (в старих требниках були такі молитви), кропить закрутку, а потому завинувши руку в епітрахиль, вишикає її, відчитує ще молитву, а опісля підпалює. Знахар нищать закрутку також із церемонією, яку автор описує. У нас роблено також закрутки і ще тепер можна-б їх декуди знайти, хоч із поступом просвіти всякі вірування й чари вигибають. — И. Абрамовъ: Пища покойниковъ у современныхъ малоруссовъ (кн. III, ст. 29): — автор констатує факт, що в Кролевецькім пов., Чернігів. губ., заховав ся доси старинний пережиток вкладати небіщикам до труни поживу. Дорослим кладуть звичайно бублики й яблука, а дітям цукорки та медівники. Деколи всувають також фляшку горівки. Духовні висступали все дуже сильно проти сього звичаю, тому він нині існує ще лиш у дуже глухих місцевостях. — И. Абрамовъ: Легенда пчеловодовъ (кн. III, ст. 29—30): — оповідаєть ся тут, звідки в Росії взяли ся пчоли й пасіки. — В. В. Даниловъ: Среди нищей братьи (кн. IV, ст. 200—206): — автор подає тут кілька уваг про жебраків при печерській лаврі в Києві та два тексти благань, якими вони вимолюють у прохожих милостиню. — Ив. Абрамовъ: Какъ перестали убивать стариковъ въ Малороссіи (кн. IV, ст. 41—42): — відоме оповіданє, не знати лиш, чому прикладане все до „Малороссіи“, коли воно інтернаціональне і знане багатьом иншим народам. — Ив. Абрамовъ: Умерла правда (кн. IV, ст. 43—44): — під сею назвою подане оповіданє, в яким говорить ся про підкупність судів. — В окремії замітці познайомлює д. І. Свенціцький читачів „Жив. Старини“ з львівськими культурними надбаннями п. н. „Библиотеки и Музеи г. Львова“ (кн. I, ст. 11—13). Невеличкі рецензійки подібують ся в сім річнику на ось які українські видання: 1) В. Гнатюк, Коломийки, т. II (кн. I, ст. 6—7). 2) І. Свенціцький, Опис рукописів Народ. Дому (Укр. р. Архів, т. I) (кн. I, ст. 7—8). 3) Ф. Колесса, Ритміка українських народ. пісень (кн. II, ст. 25—27). 4) В. Будзиневський, Козацькі часи в народ. пісні (кн. II, ст. 27—28). 5) І. Свенціцький, Архангелови вѣщання Маріи (кн. III, ст. 42—43). З инших статей належить зазначити: 1) Заговори ковца XVII вѣка, П. Зенбидкаго. 2) Печорскіє стихи и пѣсни, Н. Е. Ончукова. 3) Сибирскія пѣсенныя старины, А. А. Макаренко — та 4) Заговори, обереги, спасительныя молитвы и проч. Н. Н. Виноградова. В. Г.

Этнографическое Обзорѣніе для української етнографії приносить цього року дуже мало, бо лише замітки: Е. Казимірь: *Изъ свадебныхъ и родинныхъ обычаевъ Хотинскаго уѣзда, Бессарабской губерніи* (кн. I—II, ст. 200—208), де подає авторка, як уже сама назва вказує, не новий опис весіля з піснями й обрядами, лиш деякі подробиці з нього та кілька вірувань про родину. Тої самої авторки: *Изъ свадебныхъ, родинныхъ и похоронныхъ обычаевъ Подольской губерніи* (кн. I—II, ст. 208—210) — в сій замітці наведено також кілька вірувань, які не складають ніякої цілості, а як записані припадком, так і надруковані. Із статей загального змісту належить зазначити отсі: 1) *Изъ иностранной литературы. Къ вопросу о возникновеніи и сложении сказки*, Е. Елеонской (кн. I—II, ст. 38—59), яка може послужити за інформативну статтю початкуючим фольклористам так само, як стаття: 2) *Историческое развитіе этнографіи В. Н. Харузиной* (кн. III, ст. 53—68), читана як вступна лекція в курсу етнографії на висших жіночих курсах у Москві. 3) *О преданіяхъ про животныхъ, живущихъ при храмахъ*, В. Харузиной (кн. I—II, ст. 60—62), вказує на старинний пережиток, за яким варта би і в нас пошукати. 4) С. Кузнецовъ продовжує свої інтересні записки „*Изъ воспоминаний этнографа*“ (кн. III, ст. 1—27), з яких можна багато навчитися етнографови, як поводити ся з простим народом, щоби можна було вглянути докладно навіть у його інтимне житє, а як оминати різні дразливі справи. Вкінці: 5) *Нѣкорыя замѣчанія о роли загадки въ сказкѣ*, Е. Елеонской (кн. IV, ст. 78—90), в якій дотикаєть ся мотивів, відомих і в наших казках, як вандрівним інтернаціональним добрі. В. Г.

З польських загальних часописей старий варшавський журнал *Biblioteka Warszawska* не приніс нічого з українця. Згадаємо тільки статтю д. Й. Любомірского п. з. *Rodzina w Polsce* (III, ст. 455—468), в якій автор подає історію еволюції родини „w Polsce“, докладніше „w рієсїу jej częścїach składowych“, а то: у властивій Польщі, на Україні, Литві, Жмуди й Прусах. Нового не подає Любомірський нічого ні про одну зі згаданих п'яток „dzielnic“. З інших згадаємо статі: д. В. Конопчиньского п. з. *Polska przed wojną siedmioletnią* (I, ст. 457—495) і д. Б. Павловского п. з. *Wyprawa generała Dwernickiego na Wołyń* (IV, ст. 430—453).

Також краківський „*Przegląd polski*“ не приніс в минулім річнику для нас нічого інтересного, крім різкої полеміки проф. В. Чермака з проф. А. Брікнером п. з. *Jeszcze o Polsce pierwotnej* (т. 163, ст. 50—77), в якій проф. Чермак відповідає на закиди проф. Б., пороблені в рецензії на його „*Dzieje Polski*“ (*Kwartalnik hist.* 1906, б. 4; *Przegląd pol.*, 1906, XI). Тої самої справи дотикають ще 2 листи проф. Брікнера

й проф. Чермака п. в. Polemica (ст. 326—327). У відділі Sprawy krajowe зазначимо такі статі: Szkoły ludowe w roku 1905—1906; Szkoły rolnicze dla włościan i dopełniające kursa rolnicze przy szkołach ludowych; Uwagi w sprawie reformy finansów krajowych; W sprawie krajowego Zakładu geologicznego й ин.

Przegląd powszechny не подав в минулім році ні одної статі, що безпосередно чи посередно дотикала б української історії. Згадаємо тільки статю д. А. Хабінського п. в. Bogurodzica pod względem historyczno-muzycznym (т. XCIV, ст. 373—392, т. XCV, ст. 65—87, 213—225, 370—386). *I. Кр.*

Przewodnik naukowy i literacki (рік XXXV). Української історії в більшій мірі дотикає стаття д-ра А. Ролле — Do dziejów Kamieńca Podolskiego, котру реферуємо окремо. Фр. Равіти-Гавронського, Polskie pamiątki historyczne w Kijowie (с. 193), се опис київського замку — очевидно як пам'ятки польської культури, хоч „замок“, (так як його розумів автор) повстав під руськими князями литовських часів і був перебудований Русиним Іваном Служкою; польські урядники по унії так дбали про нього, що пішов в руїну. Др. С. Туровський дає оцінку поетичної творчості Веславіяна Коховського, звісного польського поета й історика в часів Хмельнищини (с. 577). А. Прохаски Rady Kallimacha (с. 9) — нарис з історії польської дипломатії XV—XVI в. До історії Білої Руси належить стаття Волинця Bazyłańskie klasztory unickie w obrebie prowincyi białoruskiej (с. 73). *Кр—ч.*

Kwartalnik historyczny крім більшої розвідки д. Влад. Конопчинського п. в. „Sejm grodzieński 1752 roku“, основаної на загально-європейським, політичним тлі, — приносить переважно менші статі в відділі „Rozprawy“ та переважно дрібні замітки в „Miscellanea“-х. З розвідок зазначити належить дві проф. О. Бальцера п. в. „O kilku kwestjach spornych z historyi ustroju Polski“ (Kw. h. ст. 1—58) та того-ж „Państwo polskie w pierwszym siedmdziesięcioleciu XIV i XVI wieku (ст. 194—291) (реп. на обі в Зап. Н. Т—ва і. III. кн. 80), д. Л. Кубалі п. в. „Zaprzepaszczone kraina“ (ст. 612—653, реп. в Зап. Т—ва і. III., кн. 85). З дрібнійших статей згадати-б: д-ра Прохаски п. в. „Narad Husytów na Częstochowę w 1430 r.“ (стр. 309—320), підчас якого обробовано „вота“ і подіравлено сам знаний „польський“ образ богородиці в мон. оо. Павлинів (в нападі бере участь „Fryderyk Rusin (Ostrogski)“), та д. Войт. Кентржинського п. в. „Najdawniejsza stolica litewska“ (ст. 604—611): в сій цікавій статі ставить автор нову гіпотезу, що давньої литовської столиці належить шукати близько нинішнього Лякова (Littovia = Lakovia) і Утурами на лівім березі річки Дубісси, напроти м. Росени. З Miscellane'ів варті уваги

статі: д-ра Бр. Ловінського „Z czasów powstania administracyjnego Galicyi“ (обгов. д-ром Ів. Франком в Зап. Н. Т—ва і. Ш. кн. 78) та причинок про „манства“ д-ра Прохаски п. з. „O wyzwoleniu z maństwa na Rusi“ (654—657). У відділі „Recenzye i Sprawozdania“ обговорено д. А. Прохаского ст. 674—676 проф. Ол. Грушевського: „Очеркъ истории Турово-пинскаго княжества“ (появ. в Київск. Унив. Извѣстіяхъ 1903): дві статі д. Івана Кривецького: „З виборчого руху в східній Галичині 1848 р.“ та „Цудолівська тривога в 1848“ — д-р Бр. Ловінським (ст. 542—545), та того останнього замітка (ст. 710—711) на д. Ів. Саванського: „До історії участі галицких Русинів в слов'янським конгресі в Празі 1848“. Тут згадаємо ще про рецензії: проф. Л. Фінкля (ст. 147—154) на Uebersberger'a H.: „Oesterreich und Russland seit dem Ende 15 J.“, т. I, праці, що дотикає й українських козаків та М. Стельмашенка: Политическая дѣятельность Петра Скарги (ст. 501—508). В відділі „Kronika“ (ст. 181—182) занотовано заказ „Grona konserwatorów Gal. wsch.“ відновити т. зв. Волоську церкву, щоби не нищити одну з найстарших пам'яток Львова. На ст. 186—7 записано, що „Музей J. Chojnowskiego“ при „Т—ві штук красних“ у Варшаві збагатився деякими інтересними викопалисками в околиці Рассави під Києвом. Знайдено іменно: чашку закрашену на червоно під час похоронного обряду в періоді камінного віку, дальше частину пояса, зробленого з масових срібних позолочуваних блях, взори старослав'янського орнаменту на металевих предметах, знайдених в могилах, мрамор. статую, що представляє Слав'янку IX в., надто монети та деякі частини зброї і жіночої прикраси з заліза, бронзи та каменя. За „Tydzień“ (№ 39) занотовано звістку про знахідку в церкві Плажова (тішанівськ. повіта) каталога брацтва Пр. Бог. від 1758, книгу реєстрів від 1782, та євангелія 1640 р. (ст. 187). На засіданні т—ва „Lwowskie grono komisji historii sztuki“ здавав проф. Подляха звіт з прогулюнок в цілі розслідування церковних фресок на Буковині. В результаті — кількавайтять церков посідають візантійські фрески з XVI і XVII, перша першорядної вартості, не уступаючи нічим афонським фрескам (ст. 573—4). На стр. 742 занотовано, що університетська бібліотека набула цінні твори полемічної літератури по кс. Пушеті, а власне: Смотрицького Apologia peregr. (Львів, 1628), Мороховського Peregoria i Diskurs (Вильно, 1612), К. Сазовича Epanortosis (Краків, 1642), Кречмара Consideracye (Вильно 1648) і к. и.

I. III.

Варшавський Przegląd historyczny приніс у 1907 р. докінчення статі д. Румбольда з Полоцка п. з. Rafał Korsak, metropolita Rusi (* 1601 † 1642); стаття повинна бути обговорена окремо. З інших зазначимо найперше полеміку д. А. Яблоновського з проф. Влади-

міреким-Будановим п. з. *Zasiedlenie Ukrainy* (т. IV, ст. 221—230). В 1905 р. видав проф. Вл.—Буданов „Акты о заселении Южной России XVI—XVIII вв.“ (Арховъ Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. 3) і у вступній розвідці до сеї праці заперечував декілька тез, висловлених в справі колонізації України д. А. Яблоновским у передмові до т. XXII-го його видавництва п. з. *Źródła dziejowe*. У відповіді проф. Вл.—Буданову автор перечеить, наче б він 1) був сторонником тезі про польський масовий колонізаційний похід на Україну і 2) приписував якусь виключну, головну роль в колонізації України польському елементу, чи польському правительству. Не згоджуєть ся одначе з проф. Вл. Б. в тім, щоб головну заслугу в колонізації признавати одній тільки — простій людности; „на нашу думку, каже д. Яблоновский, нечуваний зріст заселення України, починаючи від XVI ст., був ділом не головню одного якогось елементу, але скомбінованої співучасті і запопадливости королівських староств і можновладних осадників — з одного, й автоматичного руху самої людности — з другого боку (IV, ст. 229). Розвідку І. Барановского п. з. *Z dziejów feudalizmu na Podlasiu (Rajgrodzko-Goniądzkie „Państwo“ Radziwiłłów w pierwszej połowie XVI wieku)* обговорено вже в Записках. Деякі причинки до ближшого пізнання двох привилей, пйотрківського з 1388 р. і червінського з 1422 р. подають статі дд. Гаядельсман (Przywilej piotrkowski z r. 1388, т. IV, ст. 20—36, 149—157, 349—362) і А. Прохаска (Przywilej czerwiński z 1422 roku, т. IV, ст. 283—296). Д. Гаядельсман, проаналізувавши привилей з 1388 р. і два його прототипи з 1386 р. (краківський і новокорчинський), признає за ним 1) обовязкову силу для цілого польського королівства і 2) вважає його не простим тільки повтореннем майже ідентичних з ним актів з 1386 р., але результатом зіткнення противних собі змагань короля й шляхти-духовенства, „вугольним камінем нової доби, змагання ограничити самовласть, що закінчило ся утвореннем конституції станової Польщі“. Аналізою червінського привилея з 1422 р. займав ся д. Прохаска. Згаданий привилей вважає автор автентичним і правосильним, не зважаючи на се, що його не знаходимо в інвентарах коронного архіву. Виказує, що червінський привилей був не тільки батьком привилей з рр. 1425, 1430 і 1432, але він дав імпульс шляхті на Руси в її змаганню до одного права з корінною Польщею. Вплив сього привилею слідний також на Литві, на Волині й на литовській Руси. З інших праць згадаємо Й. Якубовского п. з. *Opis księstwa Trockiego z r. 1387, przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej* (V, ст. 22—48). Автор аналізує привилей кор. Вол. Ягайла з дня 28 пвітня 1387 р., виданий в користь його брата, троцького князя Скиргайла. Згаданий привилей подає досить подрібний опис

давних і нових посіlostей кн. Скиргайла і тим дає можливість вглянути в суспільно-правний устрій тогочасної Литви. В своїй праці користується автор крім згаданого привилея кор. В. Ягайла (вид. П. Свиніна) також декількома иншими тогочасними офіційними актами. Прикінці подана мана посіlostей кн. Скиргайла. Вкінці дві статейки проф. А. Брікнера. В першій п. в. *Historya a filologia* (IV, ст. 265—282) автор виступає завзято в обороні значіння фільольогії в студіях над т. зв. передісторичними періодами, спихаючи на задвій плян археологію й антропологию, при чім на жертвенного козла своєї енергії вибрав собі тим разом „*Dzieje Polski*“ проф. В. Чермака. В другій статі п. в. *Piast* (IV, ст. 15—19) виступає згаданий автор против інтерпретовання сього слова проф. Т. Войцеховским і проф. В. Брухнальским як „*piast, piastun* — шеровінгський *maior domus, nutritor* (проф. В.) чи східний „*аталик*“ (проф. Б.). На думку проф. Брікнера все те такі самі видумки хроніста, як пізнійші про Ванду. Правда історія Польщі починаєть ся від Мешка. Згадаємо ще не скінчену в сім річнику статю д. Ф. Гедройця п. в. *Wodociągi i kanalizacje miejskie*, де подано між ин. історичні вістки про міські водопроводи й каналізацію Львова, Камінця, Кременця, Перемишля, Самбора, Дрогобича, Полоцка, Люблина й ин. З дрібнійших заміток згадаємо: А. Яблоновского п. в. *W sprawie atlasu historycznego Rzeczypospolitej* (IV, ст. 363—368); Й. Й. п. в. *O pochodzeniu narodowości wielkorusyjskiej* (IV, ст. 123—127); П. Домбковского п. в. *Litkup w prawie polskiem średniowiecznem* (V, ст. 377—383); Г. Смульского п. в. *Z pamiętnika kapitana austriackiego Pecka (przyczynek do dziejów powstania polskiego w 1830 r.)* (V, ст. 210—228).

Прзегляд права і адміністрації приніс в 1907 р. початок довшої статі проф. П. Стебельського п. в. *Proces kryminalny Teofila Wiśniowskiego i towarzyszy o zbrodnię stanu* (ст. 969—983). Тому, що згадана статя подає деякі нові причинки до історії польських революційних конспірацій в 30 і 40 рр. в українським духовнім семінарі у Львові, ми обговоремо сю статю по її закінченню докладнійше на иншій місці. З инших занотуємо статю дра З. Гарґаса п. в. *W sprawie statystyki handlu wewnętrznego w Galicyi* (ст. 765—774).

Нічого цікавого для українського історика не приніс орган львівського „Літературного Товариства ім. А. Міцкевича“ *Pamiętnik literacki*. Занотуємо тільки Ст. Вртеля „*Bibliografia krytyczna czasopism polskich za rok 1905*“ (в додатках з окремою патінацією, ст. 1—80). *I Кр.*

Луд в сім році перейшов знов під нову редакцію проф. В. Брухнальського, і приніс для української етнографії доволі причинків. Ось які вони: 1) Józef Schnaider: *Lud Peczeniżyński, część druga* (кн. I, ст. 21—33, II, ст. 98—117 і III, ст. 202—215) — ся статя була вже

обговорена окремо. 2) Józef Schnaider: *Baśń o trzech braciach, dwóch mądrych, a jednym głupim*. — *Podanie o Doboszu opryszk* (кн. I, ст. 34—36) — автор подає тут два оповідання, записані в Ясіні, Калуського пов. Перше, — се широко розповсюджена казка про трьох братів і склянну гору; друге, — се легенда про Мадея, в якій лише його ім'я перемінене на ім'я Добуша. Оба оповідання записані очевидно з пам'яті, тому передають лише короткий зміст і казки і легенди, а не розробляють мотивів, як се звичайно в сих оповіданнях буває. 3) Stanisław Piotrowicz: *Znachorka i wróżka Jewdokia Bojczuk* (II, ст. 118—129 і III, ст. 216—232) — автор подає тут невеличку, але цікаву збірку вірувань, чарів і народньої медицини разом із вичисленням лічних рослин, записану від знахарки Явдохи Бойчукової з села Бортник, яка умерла 1906 р. Увесь матеріал упорядкований по вказівкам звісного підручника: *Гоме, Фольклор*. Визначаєть ся сей матеріал тим, що його тексти, наводжені в українській мові, записані зовсім поправно; се належить вазначити окремо тому, бо такі записи трапляють ся дуже рідко у польських етнографів. 4) Józef Schnaider: *Garść podań zebranych w powiecie dolińskim i kałuskim* (III, ст. 233—243) — се невеличка збірка місцевих переказів, на які в нас не звертано доси більшої уваги; шкода тільки, що не передана в оригінальній формі, але в польським перекладі. З неї видно наглядно, кільки в нас таких річей можна записати і які вони гарні та цікаві. 5) Józef Sulisz: *Tyrawa Solna. Przyczynek do historyi prawa niemieckiego w Polsce* (IV, ст. 282—290) — автор наводить у сій статейці виписки з книги, переховуваної в місцевім громадським архіві, яка містить акти лавничого й війтівського уряду за час від 1559—1791 р. Вписані там переважно контракти купна і продажі, записи, даровизни, умови, тестаменти і поквітованя. Тексти писані вправу по латинськи, опісля по польськи. Виписки відносять ся переважно до судівництва і кидають ярке світло на тодішні часи. При кінці подані імена війтів від 1559 р. до половини XVIII ст. Варто би комусь переглянути ще раз ту книгу, чи не можна би з неї опублікувати більше матеріалів. 6) M. R. Witanowski: *Ze starego manuskryptu* (IV, ст. 333—337) — автор переглядаючи рукописний збірник із XVII ст. Криштофа Ёжимултовського, звичайний „*Silva rerum*“, знайшов у нім народіований текст євангелія св. Маффея і проповідь, яка не що инше, як апокріфічне оповіданє про сотворенє світа і людий аж до вигнання Адама з раю; на кінці говорить ся про зраду Юди, про бажанє деяких народів визволити Христа від смерті і про його смерть. Докладнійше не говорить автор нічого про рукопис. Що до мови, то вона народня з діалектичною закраскою уканя: вюн = він, жюнка = жінка і т. д. 7) Józef Schnaider: *Jeszcze o Huculach tatarowskich* (IV, ст.

338—341) — д. Шнайдер подає тут одну небилицю, анекдот про ліниву жінку, що не хотіла прости, шість приказок, дві приповідки, три коломийки і два ліки. — Належить іще згадати про нового польського етнографа, дра М. Яніка, який вже попереднього року виступав як знавець коломийок і загалом славянських пісень, а тепер виступає як знавець „pieśni staropolskiej“. Подаючи огляд книжки В. Лозінського: „Życie polskie w dawnych wiekach, говорить між иншим ось що: „Dla znawców pieśni staropolskiej przytaczam pierwsze słowa z dawnych pieśni szlachecko-ludowych (?) na Litwie, zapisane u Zawiszy: W Baksztach muzykę łebską miałem mińską z cymbałem; zacinali dobrze staroświeckie taneczki: Albo mene barszczu dajcie, także Czerniec czernicu zawiów w pywnicu, także Anusiu serdeńko, palisz moju duszu“. Навіть при поданні тут транскрипції ясно кожному, як то виглядала колись „staropolska szlachecko-ludowa pieśń na Litwie“. — З инших статей належить зазначити тут: 1) Szymon Matusiak, Sobótka (кн. I—II, ст. 1—20 і 87—97) — автор силкується ся пояснити назву „sobótki“ і виводить її від давного виразу „sob“ (того самого, що лежить у: собі) що мав значити: безлюдний, пустий, і відповідав назві ігри, яка відбувала ся звичайно на безлюднім місці. До виводу притягає він масу назв і імен, але все те не переконує, бо автор оперує польським матеріалом, не втягаючи до нього инших мов, крім невзначних виїмків. Так само не переконують його инші виводи, як: samiec — названий так, бо ходить сам, без молодих; а щож тоді зробити з самицею? Сабат — угорський вояк, походить у нього від польського виразу sobota, що значить опришок, а не від мадярського, що значить свобідний і т. д. Так само говорячи про самий обряд, не втягає порівнюючого етнологічного матеріялу бодай найблизших сусідів, через що сам своїй праці уймає на вартости. 2) W. Kosiński, Listy (ст. 43—48) — автор подає тут кілька римованих вояцьких листів, яких у нас не доводило ся меві ще стрічати; — варто би пошукати, чи є і в нас щось подібне. 3) Tadeusz Smoleński: Z egipsko-arabskich opowieści ludowych o Panu Jezusie (II, 144—149) — сих оповідань не багато, лише пять, але всі вони дуже цікаві і варті уваги фольклористів. 4) Adolf Chybiński: O metodach zbierania i porządkowania melody ludowych (III, ст. 171—201) — подає пробу систематики польських мельодій, над чим і в нас попрацьовано вже трохи. Наші етнографічні видання і праці, чи тут у Галичині, чи в Росії „Ludowi“ полишають ся і на далі невідомі.

В. Г.

Archiv für slavische Philologie — зі статей цього тому (XXXI) про праславянське язиковнавство звертають нашу увагу праця Н. Йокля, — про праславянський закон переголосовання носових звуків, в якій він

відповідає своєму критикови І. Charpentier (І), причинки Г. Ільїнського про придихове *v* перед *o* з індоєрм. з після заязичних *g, k, kh* (ІІ) та рефлексе індоєрм. дітонга *eu* в праславянськiм (ІV). До сего відділу належать і рецензії проф. А. Брікнера і В. Поржезинського (Москва) на „Порівняну славянську граматику“ Вонпрака (І і ІІ). Обі рецензії говорять тільки про І-ий том. Проф. Брікнер приймає граматику прихильно, справляє тільки деякі етимологічні і хронологічні недогляди автора; за те проф. Поржезинський піддає висновки проф. Волпрака строгій критиці, особливо з огляду на основні питання порівняної праславянської граматики (ІІ, ст. 411—428). З інших робіт про язикознавство згадати треба про французьку статтю К. Ніча про полабську мову, причинки В. Фанцева до сербо-хорватської діалектології (ІІ, 305—389), В. Чорівіча про мостарський говор. О. Вайса про термінологію хорвато-глаголяцьких літургічних книг (ІV), та рецензії Ф. Пастрнека на І т. праці Чамбеля про словянську мову (І)¹), Г. Улашина на Брікнера — *Dzieje języka polskiego* (ІІ) з відповідю автора (ІV, 637—8). Решта статей, рецензій і заміток присвячена історично-літературним питанням. З них задержимо ся тільки над українськими: др. І. Франко дав кілька причинків до історії народньої пісні і староруської письменности. І так в статі „*Wie man slavische Mythologie macht*“ (І, 97—105) автор справляє висновки пок. А. Н. Веселовського що-до галицько-руської колядки „А що намъ было въ нападѣ свѣта“ (Києв. Стар. 1889, І). В статі „*Beiträge zur Quellenkritik einiger altrussischer Denkmäler*“ (ІІ, 282—304) автор зупиняєть ся над жерелами трьох легенд Патерика (придб. Феодосій у Жидів, Никита Затворник, Евстратій), над складом найстаршої літописи і над походженням „Слова о полку Игоревѣ“. Всі три причинки розвивають висновки, до яких автор дійшов — на підставі уважного вчитування в сї староруські пам'ятки — підчас праці над своєю невиданою ще історією українського письменства. Ревізія легенд Патерика була викликана гіпотезою Г. Бараца про велику нетерпимість до жидівства в старій Русі, що він старав ся доказати як раз даними Патерика (Києв. Стар. 1906, III—IV і Україна 1907, III). Др. Франко розбиває сю безпідставну теорію і по дорозі розглядає походження кнївно-нечерських легенд, які виказують дуже багато спільного з византийською святоотецькою письменністю²). Вдумуючи ся в уклад найстаршої руської літописи, автор приходить до висновку, що вона... зліпок зі статей византийських хронографів, апокрифічних оповідань, норман-

¹) Гл. Записки, т. 78.

²) Завважасмо, що тимже Патериком займав ся недавно з другого боку проф. А. Чиж у „Вопросахъ философіи и психологіи“ (кн. 84—85) в статі „Психологія нашихъ праведниковъ“.

ських саґ (три київські брати, смерть Ігоря і месть Ольги, Ольга в Царгороді, похід на Болгар і смерть Святослава), народньої пісні (Печевіги під Києвом); не менше казкове й оповідане літописця про Славян, особливо про їх прихід з вад Дунаю в руську землю та багато уступів про Володимира. Менше переконують його погляди на тєневу „Слова о плєку Игоревѣ“, буцїм то воно механічна компіляція, зладжена в боярських кругах старої Руси з різних пісень, та невдалих вставок. Вся увага автора звернена в сторону доказів неоднорічності „Слова“. Тимчасом автор сього не зробив би, коли-б був застановив ся над причинами „неясних“ і дійсно попернутих місць. Нам здасть ся, що „Слово“ можна вважати відгуком билевої поезії, отже твором, що майже три віки блукав в пам'яті й устах вандрівних співаків, поки — належно змінений і зіпсований (через те для нас неясний) — не попав на сторінки рукописи. Коли ще зважити досить цупкий консерватизм в староруських билинах, особливо в важніших мотивах, а попри нього таки дуже сильне перемішане різних навісних (пізнійших) елементів, то стане ясным, що те саме мусіло випасти і на долю „Слова“, яке в самім початку своїм, хоч звеличало історичний похід на Половців — отже було чисто-історичним твором, що до форми поетичної могло і мусіло бути тільки билиною. На хиткість і недоказанність висновків автора звернув увагу в присіці і редактор Archiv-а проф. Ягіч. В зв'язку з заміткою дра Франка про літопись стоїть стаття дра Стєпана Сркуля „Drei Fragen aus der Taufe des heiligen Vladimir“ (II, 246—281), в якій автор доказує, що Володимир став самодержцем Руси 978 р.; на лєґенду про хрещєне зложили ся житє Бориса, посольства Греків, Болгар і Німців (цариці Феофани або папи); хрещєне Володимира було способом до руки царівни Анни, яку дістав завдяки трудному положєню царів Василя II і Константина VIII; охрестив ся Володимир під кінець 987 р. потайки — правдоподібно у Василеві; шлюб з царівною відбув ся тільки в 989 р., коли Володимир походом на Херсон змусив Василя II до додержання даного слова; Кияне хрестили ся 990 р.; женячка Володимира принесла значні користи Византії, бо Русь піддержала її в боротьбі з Болгарами і сама не напала на Царгород; теорія Успенского про більший вплив християнської Руси на Болгар (Русь и Византия, 37) — як ціль прийняття нової віри не оправдуєть ся, бо Русь стратила зовсім свій вплив на полудні, як тільки Болгарія впала; Русь, вичерпана помаганням Византії не могла боротись з Печєвігами, через те забезпечуєть ся від них рядом оборонних місць та оргавізуєть ся внутрі; під впливом Анни і Греків Володимир став проявляти світлі сторони свого характеру, що з'єднало йому загальну симпатію в краю і за його межами. Третя стаття М. Тершаковця про думи обговорєна нивше у відділі бібліоґрафії. Проф.

Ягіч подав звістку про список граматики Ужевича 1645 р., що найшовся в північній Франції в Арраській бібліотеці (I, 154 - 160). Се проте двома роками молодший список від паризького екземпляра, описаного А. Соболевским у київських „Чтеніях О—ва Нестора Лѣтописца“. З рецензій цікаві для нас: проф. Брікнера на статтю дра Щурата о Bogarodzicy (Зап. 82 т.), Ю. Полівки на видання Федоровського і Романова про Білу Русь (II) та проф. В. Нерінга на працю Анни Катарини Croiset van der Kop — Altrussische Übersetzungen aus dem Polnischen. I. De morte Prologus. Berl. 1907. Авторка, учениця проф. Брікнера, завдала ся цілю розслідувати літературні русько-польські взаємини; перший результат її дослідів, се рецензована студія, о якій рецензент висказує ся з великими похвалами. Додатком до рецензії і праці служить звістка рецензента про „видіне о смерти Полікарпа“ з рукописи 1414 р. в Празі.

I. C.

Часопись Szazadok не принесла нам у сім році межі своїми розвідками ніякої, що безпосередно вказалась би з нашою минувиною. Найближче стоїть стаття Меліча про три розповсюджені назви осель (Melich János, Három helynévőről, 321—331). Тут поясняє автор такі назви: Легота (на Словаччині), Воля (в зах. Угорській Русі) та Огаба (в Семигороді). Окрім останнього (старорумунського) слова загадка очевидно зовсім не хитра: перше означає те саме що „льгота“, друге пояснив автор аж польською мовою, як би буцім в українській мові не було його, і виспував, що оселі сеї назви — то польські кольонії! Всі три назви означають історично менше-більше те саме. З поміж інших розвідок загальнішого характеру згадаємо: Алдашія про відносини короля Жагмонта до Венеції (Aldásy A., Zsigmond király és a velenczai köztársaság, 1425—1437); Фіювка про імена Арпадовичів у Константина Порфирородного (Fiók K., Géza fejedelem neve és az Arpád-család névlejstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál); Каролія про Бочкая й віденський мир (Káralyi A., Bocskay és a bécsi béke); Кропфа про давних подорожників в Угорщині, португальського інфанта Дона Педра та Петра Тафура в 1-ій пол. XV в. (Kropf L., Régi utazók Magyarországon); Маркія вступ до біографії Франца II Раковці (Márki S., Cum Deo pro Patria et Libertate), який не дає прихильного свідчення авторови за його наукову методу; Повра про відносини Анжу і Вітельсбахів (Pór A., Anjouk és Wittelsbachok); вкінці Вертнера про Стефана Угрина в XIII в. (Werthner Stephanus Ungarus). — В miscellanea-х бачимо одну цікаву нам звістку Дудаша про козацьку оселю на Угорщині (Dudás Gy., Kozáktelep Magyarországon), знану вже нашим читачам з комунікату д. Стрипського (Записки, LXXVI, mlsc.). — У бібліографічним огляді подибуємо справовдане в „Записок“ за 1904 р.

З поміж матеріалів, поміщених в історичнім архіві *Történelmi Tar* вгадаємо продовжене й докінчене спису угорських урядників в XIV в. Вертнера (*Wertner M., Adalékok a XIV századbeli magyar világi archontológiához*), зладженого на основі дипломатарів й інших жерел. Для нас цікаві тут не тільки угороруські столиці, але й реєстр (ст. 179) т. зв. руських воеводів в часі 1372—1385, реєстр повніший, аніж подано в „Історії України“ проф. Грушевського (IV т., ст. 113—114).

Ethnographia принесла нам дві річі: розвідку д. Стрипського про Л. Кошута в руській народній поезії (*Kossuth Lajos a rutén népköltészetben*), обговорену вже в „Записках“ (LXXXII т.) та статтю Т. Легоцького про богомілля угорських Русинів (*Lehoczky T., Magyar ogozok bucsújárása*). В сій останній автор описує прощу у мункачівський монастир на Успенне, приготоване богомольців, подорож їх та самі відпустові церемонії та звичаї. З усього видко, що все відбувається там так само як і по галицьким боці. З інших статей вгадаємо: Ерньєа про східних Словаків на основі книжки Цамбеля (*Ernyey J. A hazai tótság keleti nyelvjárása és meséi*) та загальну розвідку Шольмоші про початки лірики й епіки з полуднево-словянським матеріалом (*Solymossy S., A líra és epike eredetéről*). — В додатку А. М. М. *Muzeum Néprajzi Osztályának Ertesítője* читаємо тільки цікаву статтю про давних словацьких олійників, звисних і у нас (*Csippek J., Adatok a Felvidéki olejkárok történetéhez*).
С. Т.

Часописи обговорені в сім томі:

Літературно-Науковий Вістник.
Україна.
Сьвіт.
Ukrainische Rundschau.
Економіст.
Учитель.
Промінь.
Нива.
Католицький Схід.
Діло.
Руслан.
Буковина.
Наука.
Рада.
Рідний Край.
Слово.
Галичанинъ.
Вістникъ „Народного Дома“.
Университетскія Іавістія (київські).

Записки Императорскаго Харьковского Университета.
 Труды Кіевской Духовной Академіи.
 Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Волынскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Православная Подолія.
 Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Черниговскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Холмская Церковная Жизнь.
 Минскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
 Вѣстникъ Европы.
 Русская Мысль.
 Русское Богатство.
 Міръ Божій.
 Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія.
 Варшавскія Университетскія Извѣстія.
 Ученыя Записки Казанскаго Университета.
 Ученыя Записки Юрьевскаго Университета.
 Христіанское Чтеніе.
 Богословскій Вѣстникъ.
 Странникъ.
 Былое.
 Русская Старина.
 Русский Архивъ.
 Историческій Вѣстникъ.
 Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ.
 Извѣстія отдѣленія рус. языка и слов. импер. Академіи Наукъ.
 Русский Филологическій Вѣстникъ.
 Живая Старина.
 Этнографическое Обзорѣніе.
 Biblioteka Warszawska.
 Przegląd polski.
 Przegląd powszechny.
 Przewodnik naukowy i literacki.
 Kwartalnik historyczny.
 Przegląd historyczny.
 Przegląd prawa i administracyi.
 Pamiętnik literacki.
 Lud.
 Archiv für slavische Philologie.
 Századok.
 Történelmi Tár.
 Ethnographie.

Бібліографія

(рецензії та справоздання).

Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart, I, 9, herausgegeben von Paul Hinneberg, Verlag von B. G. Teubner, Berlin u. Leipzig), 1908, ст. VIII— 396.

Книжка, в якій більше ніж $\frac{2}{3}$ присвячено Славянщині, а несповна $\frac{1}{3}$ неславянським народам східної Європи, вже тим самим повинна звернути на себе нашу увагу. Тим більше-ж, коли в часті, яка нас передовсім інтересує, вибирають голос такі учені, як В. Ягіч, Ал. Веселовський, Ал. Брікнер, Я. Махаль і Матій Мурко. Зазначаючи з обов'язку референта, що й статі присвячені неславянським народам східної Європи вийшли з під пера спеціалістів [А. Тумба — про новогрецьку літературу, Фр. Рідля — про мадярську, Ем. Сетеле — про фінську, Густ. Суїтеа — про естонську, Ад. Беценберґера — про литовську, Елв. Вольтера — про латиську], я перегляну тут лиш статі з обсягу славістики.

Стаття Ягіча про славянські мови попереджає огляди поодиноких славянських літератур. Знаючи дотеперішні погляди знаменитого ученого, можна-б сподівати ся, що в новій статі його, призначеній для ширшого загалу, тільки з ними й зустрінемо ся. Так воно й справді є там, де говорить ся про славянські мови в початках розвитку їх, про церковно-славянську мову, про мови західної й полудневої Славянщини в добу їх літературного розвитку. Несподіванки виринають при обговорюванню мов східної Славянщини. Змін у принципіальних поглядах Ягіча, правда, нема й тут. Розрізняючи три „руські діалекти“, Ягіч не йде слідом таких „учених“ як Флоринський. Нашій мові („Ruthenisch

oder Kleinrussisch, auch Ukrainisch genannt“) він признає не лиш прикмети відрубности, але й право самостійного літературного розвитку, що, розумієть ся, є лиш науковим сконстатованєм факту. Одначе характеризуєчи нашу літературну мову в пайновійшого часу, він бачить її „im Zeichen der Sturm- und Drangperiode“ та зазначає при тім такі факти, які могли-б захитати навіть його-ж принципіальними поглядами, коли-б тільки вгаждали ся в дійсностю.

Вказавши на російську Україну, як на колиску нинішньої української літературної мови, а на Котляревського і Квітку-Овсяненка (sic! Ovsjajenkeno!), як на учителів її, Ягіч твердить, що та мова в новім своїм розвитку в австрійській Україні, відбігла не-лиш від своїх взорів, але і від народнього джерела. Ось його слова: „Плеканне її майже з горячковим поспіхом, навіть у приміненню до найбільш віддалених царин практичних наук, перед появою визначних талантів для поодиноких фахів, видвигав kwestії, яких щасливе порішення не завсїгди буває легке. Мову за поквапно обтяжуєть ся нечислими неологізмами, вона наражаєть ся на утрату своєї природности і людовости. Вона що-раз більше відбиваєть ся від вразкових українських візирів. Стремління до як найсильнішого зазначування індивідуальности і самостійности руського (des Ruthenischen) супротив російському (dem Russischen) веде неодного письменника до всяких неологізмів, вимудрованих по польським і німецьким візирям, яким і даєть ся першенство перед прастарою загально-руською (Gesamtrussischen) спадщиною, щоб лиш сотворити щось нове, щось відмінне від великоруського. Тих пересад, противних добре понятю інтересови природного розвитку малоруської мови, похвалити не можна. Таким небезпекам найуспішнійше можна би зарадити як найбільшою участю в культурнім ділі зі сторони сильних внавіцїв мови в російській Україні. На жаль, як-раз таких людей можна було доси подибати лиш в сорозмірно невеликій кількості, бо пануюча в Росії система гноблення здержувала многонадійні таланти від плекання рідного, українського. Надії на поліпшення тих нездорових відносин не належить губити. Тоді можна буде пересвідчити ся, що побіч російської мови й літератури, які що-раз більше прибирають характер всесвітних, можна рівнож добре остояти ся й малоруській чи руській літературі, як побіч всесвітної німецької мови спокійно живуть і плекають ся в літературах флямандська чи нідерландська і голяндська, дальше датська, норвежська і шведська, як попри французьке має повпе право ествовання теж прованське, попри англійське — кельтське в Вельсі чи в Ірландії. Яким способом і в яким успіхом руське (das Ruthenische) сповнить свою задачу побіч інших славянських мов, сього не можна сказати наперед. Доси тої мови не просліджено достаточо ані граматично ані

лексикально, хоч диалектичних дослідів не брак. Підручників, призначених для практичних цілей, є достатнє число. Русько-німецький словар для заспокоєння перших потреб зовсім іще не обіймає цілого скарбу мови“.

Як бачимо, гадки Ягіча одною половиною належать до теперішності, другою — до будучності. Для тих, що люблять забігати в будучність, можна-б і в кінцевих заміток Ягіча вибрати одну на потішення: „Чи руській мові вдасться цілий етнічний обсяг повернути на службу одноцільній письмений мові і літературі, се покаже будучність; тоді по числу населення вона перевищила-б навіть польську“. Та лишачучи віри те, що вістатсья річию віри, я лишу ся при тім, що дано науці. А дано їй — скажу від-разу — твердження не основані на фактах, або ще яснійше — основані на помішанню таких фактів, з яких висновків не можна генералізувати.

Оцінка стійності літературної мови якого-небудь народу — то зовсім не оцінка мови сього чи того письменника. Між українськими письменниками знайдеться й нині не один такий, для якого мова Котляревського і Квітки буде все ще за високим критерієм. Але знайдуться між ними вже й такі, для яких той сам критерій покажеться за короткий. Чи воно значить тоді, що й ті писателі не доросли до своїх взорів? Чи може радше, що вони переросли їх? Так, вони переросли їх і, розуміється, відбігли від них, як теперішність у своїм поступі відбігла від минувшости, бо переросла її. Казати, що галицько-українська літературна мова нині, відбігши від російсько-українських взорів в початку минулого століття, відбігла тим самим від народної мови, від свого джерела, на шкоду собі — се значить — або бачити лиш те, що в низше вибраного критерія, або засуджувати все, супротив чого той критерій є за короткий — і невірні висновки генералізувати.

Коли вже говорити про відбігання нинішньої літературної української мови від давних взірців, то не буде тут винна єдино галицька Україна. Як у галицькій Україні, приміром, Стефаник чи Яцків пішли в своїй мові далеко від Котляревського і Основ'яненка, так само відбігли від них в російській Україні, приміром, Леся Українка чи Коцюбинський. І тут і там відбігання від давних взорів народної мови є лиш поступом, лиш обогаченням того скарбу, яким представляються ті давні взори. „Русько-німецький словар для заспокоєння перших потреб зовсім ще не обнімає цілого скарбу мови“, — каже Ягіч. Мав на мысли певно словар Желехівського. Той словар, що змістив у собі Котляревського і Шевченка, але ані Стефаника ані Яцкова, ані многих інших письменників галицької України. Відки-ж вони зачерли нові скарби мови? Чейже не вимудрували те все, чого не було у взорах. Взяли се з тої скарбниці,

до якої ще рука словарників не сягнула; відбігаючи від давних взорів, тільки ще більше зблизили ся до народної мови, до джерела. Вони, ті галицько-українські письменники, що переросли давні взори, повинні бути мірою розвитку української літературної мови, а не ті письменники, що, не дорісши навіть до давних взорів, кують неологізмами і засьмічують мову польонізмами чи германізмами. Але щоб одних і других оцінити, треба нині вже мати й інші критерії, ніж Котляревський і Основяненко, бо инакше можна попасти ва ті манівці, на яких знайшов ся Флоринський, чого такому авторитетному ученому, як Ягіч, ми зовсім не бажали-б.

Вибравши собі за критерій нашої літературної мови Котляревського і Основяненка, Ягіч не лиш не зміркував, що той критерій може бути за короткий при оцінці творів красного письменства, але й забув ся, прикладаючи його до писань в обсягу практичних наук. Бо чейже годі жадати від того, що пише геологічну чи філософічну розвідку, аби він вворував ся на мові Котляревського чи Основяненка, замість загальної прийнятої міжнародної термінології вводив термінологію народну. Тут мусить ся много чужого прийняти, тут приходить ся творити й неологізмами. Але яка-ж мова у своїм розвитку не зазнала в тім напрямі метаморфоз? Треба тільки, щоб і метаморфози відповідали духови народної мови. За останніх 30 літ і на тім поли у нас зазначив ся поступ — у нас, в галицькій Україні. І коли тут Ягіча дещо разить, а варадити тому він велить Українцям в Росії, то він легковажачи багаторічну працю, каже справляти її тим, що до нас ідуть за справками. Бо не в галицькій Україні панує нині горячковий поспіх у плекаю мови з ціллю забезпечення її індивідуальности та самостійности, а як-раз в російській Україні, якій що-йно в останнім часі вольно вийти поза межі народної белетристики на нові поля — публіцистики і науки. Як, приміром, в сфері публіцистики вирівнується мова російської України з мовою України галицької, міг замітити кождий, хто читав перед кількома роками „Громадську Думку“ а тепер читає „Раду“, порівнюючи їх з „Ділом“. І робить тут більше практична потреба ніж теоретична полеміка.

Вкінці зверну увагу ще на інші твердження Ягіча, що дотикають нашої мови. „Здасть ся воно — каже Ягіч — що аж в століттях політичної відокремлености біло- і мало руських язикових областей супротив північно-східньої московської Руси одержали ті два полуднево-західні диалекти свій особливий, індивідуально націхований вигляд, під постійним впливом польської державности з її мовою, релігією і культурою“. І я скажу, що воно тільки так здасть ся, бо то, що часто називається історичним впливом польщини на Україну, може бути й старше ніж

спільна історія Польщі і України. А вже і в „Слові о полку Ігореві“ з XII в. виказувано польонізм. Зазначаючи се, я, розумієть ся, не заперечую й пізнішого впливу польського на українське. Вплив мусів бути, і то не лиш односторонній, від давних давен особливо там, де оба народи безпосередно в собою зіткнулись — на галицькій території, де українська мова сягала й сягає значно дальше на захід ніж по Львів, дарма що Ягіч нині зазначув розширення її зі сходу лиш до Львова.

Не знаю, чи між відзивом Ягіча про українську літературну мову а зігнорованнем цілої української літератури редактором книжки присвяченої східно-європейським літературам є причиновий зв'язок. Досить, що українська література не доступна тої чести, що, приміром, латиська або естонська, дарма що вона не лиш ті дві літератури східної Європи перевишала. За те по добре усьвяченій традиції визначними творами українського духа прикрашуєть ся історія російської літератури, що вийшла з під пера Ал. Веселовського. Отже й починаєть ся та історія характеристиками Мономахового Поученія, Слова Данила Заточника, Слова о Полку Ігореві — бо й чим же могла-б починати ся вже в XII—XIII вв.? В XIX в. Шевченка можна було лиш згадати, як репрезентанта малоруської, що, впрочім, вже розвиваєть ся самостійно. Але автентатами російського реалізму, в поезії і сатирі з XII в., випало займатися докладніше. І чи се не Fluch der bösen Tat? Чим більше вглублюють ся московські вчені по свому в твори, що не вийшли з їх духа, тим більше віддаляють ся від зрозуміння їх. Слово о Полку Ігореві представляєть ся їм як сатира! А як подаєть ся зміст поеми! Наведу один уступець дословно: „Гурток сьмеливих князів жертвуєть ся зі своєю дружиною для визволення народа від небезпечних ворогів, хоробрих степовиків, Половців чи Куманів. Байдужно дають їм пропадати. Колишньої солідарности нема вже. В своїм жалю і досаді поет взиває всіх віроломних чи самовдовольних і егоїстичних володарів перед свій судейський стіл і розторощує їх в імени руського народа своїм словом правди“. Га, щож! можна б і так розуміти, коли-б вичеркнути з поеми овіяні батьківською любовію докори Святослава по адресу молодих князів, що веліли самі „мужати ся“ ніж кликати на підмогу старих. Та й ті апострофи до князів, що в них, як рефрен, повторяють ся заклики до пімсти за землю руськую, за рани Ігореві — що з ними зробити аби вони перемінили ся на грізні вирoki суду? Хиба їх перетолкувати на московське...

Не підозріваючи навіть нічого українського в українських же творах княжої доби, Веселовський не бачив теж значіння України у дальшій розвитку російської літератури. Українських помічників у Петровій реформі він ледви натякає згадкою про вплив київської колегії, хоч,

приміром, і пожаланий вірець давнійшої сатири, що порушила правовірну Москву, міг знайти скорше у „Владимирі“ Прокіповича, ніж в Слові о полку Ігоревім. Так і при Ломоносові, обновителю російського віршовання, ані словечком не зраджуєть ся його учителя, яким була українська пісня зі своїм тонічним складом. Так і при Рилєєві і Гоголю без вяснення значіння України в їх творчости обійшло ся, хоч один з них чомусь-то більшість своїх свободолюбних пісень написав на теми з української минувшости (не з російської!), а другий навіть помисл свого „Ревізора з Петербурга“ знайшов у готовій комедії українського писателя. Про значіння української пісні в артистичній творчости Гоголя не я перший мав би дещо сказати. Задokumentовуєть ся воно тепер виданням Гоголевої збірки пісень, в якій $\frac{3}{4}$ є українських.

В порівнянню з просторою статьею Веселовского статья Ал. Брікнера про польську літературу являєть ся в пятеро коротша. Нового освітлення фактів не дає, а реєструє їх що-йно від XVI в. навіть не від Рея, а від Кожановского, від перших появ артистичної творчости. В кінцевій характеристиці говорить ся про польську літературу, що ціхує її непорочність щита, який все був високо держаний чистими руками, та що вона, остаючи вірною давнім ідеалам, відбиває в собі демократичні змагання нового часу. Одно і друге належало-б сказати в деякими застереженнями тай яснійше. А то трудно буде навіть тому, хто хотів би вірити словам, приймати, як може польська література відбивати в собі нинішній демократизм, не спроневірюючись давнім ідеалам шляхти. Тай з непорочністю щита і чистотою рук може бути клопіт, коли приложить ся їх, приміром, до вихваленого Сякевича. Сам Брікнер в своїй статі похвалив його раз так незручно, що й Сенкевичи та похвала може пригадати кадило парастаса. „В трильогії — кажесть ся — з’образив він вершини і пропасти польської боротьби з ворогами в XVII в., *„при чім з огляду на цензуру мусів оставити в спокою Москалів (шій курсів), позбавляючи себе тим самим найбільших ефектів“*. От вам і лицар „без страха і порока“! От і ті чисті руки, що піднімають ся до ударів там, де їм можна підняти ся безкарно, а падуть „по швамъ долой“ перед російським цензором! І відрікають ся вайбільших ефектів, скоро за них прийшлось би заплатити вигодами Обленгорта! Кінчить Брікнер загальну характеристику польської літератури кількома фразами „dla pokrzepienia serc“. Не був би він Брікнером, коли-б і тут не зачер завзята із сьвятого негодовання на заскорувлість грецької церкви, варварство кирилиці, юліянський календар і могольський деспотизм. Добрий поет усе зримує!

Огляд чеської літератури написав Ян Махаль — коротко, ядерно і прозоро. Найтрудніша була задача Мат'я Мурка — огляд літератур цілої полудневої Славянщини. І треба признати, що виконання вийшло щасливе. З огляду на давні зв'язки нашого народу з полудневими Слав'янами ми в статі Мурка знаходимо неодну інтересну подробицю. Підчеркуючи чернечо-аскетичні впливи в старій сербській літературі, Мурко зав'язує в ній рівночасно спеціальну преділекцію для сирійських монастирів — синайського і св. Сави, відки 1319 р. Сербія прийняла й типик, що з Сербії дістав ся й на Русь. Не заперечуючи сього факту, я вказати можу в нашій старій літературі давніші сліди типика в монастиря св. Сави. То плач Богородиці вплетений в проповідь Кирила Турівського. Се прозове переповідження пісні Якова Саругського, яка вийшла в склад типика монастиря св. Сави з своїм чисто-людським розумінням страждань Марії, таким характеристичним для сирійської релігійної поезії, на що між иншими в останнім часі звернув увагу Авт. Бавиштарк. Маловажить Мурко значіння діяльності київських учених в Сербії XVIII в., хоч ширше представлення їх діяльності (В. Гнатюк, Зносини Українців з Сербією — в „Збірнику“ посьвяч. проф. Грушевському) не дозволяє на таке маловаження. Дрібниць, які могли-б стати предметом спору, знайшлося би більше. Та се лиш дрібниці. Цілість праці Мурка удержана на висоті наукового рівня.

В. Шурат.

А. Соболевскій — Древняя церковно-славянская литература и ее значение, Харків, 1908.

Отея брошура, відбитка із харківського журналу „Мирный Трудъ“ за р. 1908, містить публичну лекцію петербурського проф. А. Соболевського, читану в лютім 1908 р. в „Славянскомъ благотвор. обществѣ“ у Петербурзі. Не вважаючи на популярний характер брошури вона має наукове значіння і заслуговує на блискавичний розбір. Автор починає свій виклад оглядом початків християнства в Болгарії, а особливо в південній Македонії, і подає деякі інтересні подробиці про відносини Болгар і Греків оселених у Болгарії перед прийняттям християнства. Із південної Македонії, а власне з Солуня вийшов початок живійшої пропаганди християнства, який вяжесть ся з іменами братів Константина і Мефодія, із яких перший доконав перекладу якоїсь частини св. Письма. Автор не хоче означувати докладніше, що власне переклав Константин, хоча се питання супроти свідництва папоського Житія Константина не підлягає сумнівови, бо се було не що инше, як євангеліє гав. апракос. Згадуючи про місію Константина до Моравії, автор уважає несумнівним, „что для начала своей деятельности у славянъ Запада онъ приготовилъ переводъ

главнихъ молитвъ, ектеній, богослужебнаго евангелія, апостола и царейника, чтобы можно было совершать богослуженіе, хотя отчасти, на церковно-славянскомъ языкѣ“ (ст. 6). Із контексту обох панонських легенд виходить, що справа стояла зовсім инакше, бо місія Константина і Мефодія до Моравії мала зразу педагогічний, а не обрядовий характер, а видвигнене обрядового характеру церковно-славянської мови до вначія політичного питання могло наступити тільки в самій Моравії в часі побуту братів у столиці того краю. Про сам хід місії автор дає не повсім вірне понятє, подаючи, що „Кирилъ и Мефодій начали свою дѣятельность у славянъ Паноніи, черезъ которую лежалъ ихъ путь въ Моравію, у предковъ нынѣшнихъ словенцевъ. Успѣхъ былъ полнымъ“ (ст. 6). Із панонських легенд видно навпаки, що діяльність солунських братів мала місце головнo в Моравії, куди вони прибули з моравським посольством, а їх гостина у Панонії при повороті з Моравії була досить коротка (по словам Житія Константина тревала лише 50 днів), а з огляду на те, що Житіє Мефодія не знає про неї зовсім, можна її уважати у всякім разі сумнівною.

Дальші уступи присвячені характеристиці діяльності Мефодія в Моравії з поминенем тої обставини, що Мефодій по смерті Константина зразу був висланий папою власне до Панонії, а тільки пізніше перейшов до Моравії. Що до письменства, яке розвилось в Моравії під впливом Мефодія і його учеників, автор висловляє ся так, що Славяне наслідком літературної діяльності Мефодія і його учеників „получили возможность читать на церковно-славянскомъ языкѣ всѣ книги ветхаго и новаго завѣта, Номоканонъ и нѣкоторое число житій святыхъ“. Дальше реченє значно обмежає вартість отсего твердження, бо автор пише: „что именно было переведено въ Моравіи, мы пока не знаемъ; точно также мы пока не можемъ даже приблизительно опредѣлить весь объемъ бывшей въ Моравіи церковно-славянской литературы“. „Есть основаніе догадываться, что переводы были сдѣланы не только съ греческаго, но и съ латинскаго языка и что между переведенными житіями святыхъ были житія святыхъ особенно почитаемыхъ въ западной церкви, уже успѣвшихъ пріобрѣсти уваженіе у моравлянъ (Вита, Бенедикта Нурсійскаго, Аполлинарія Равенскаго, папи Стефана)“ (ст. 7). Вповні признаючи рацію остатньому реченю автора що до перекладів із латинської мови, можу додати від себе, що писана в Моравії і приписувана Климентови ученикови Мефодія Похвала Клименту Римському основана також не на корсунсько-византийській, але на західній, і то правдоподібно устій традиції про чудо св. Климента з хлопцем полишеним у храмі на дні моря. Традиція про те, що під проводом Мефодія був докочаний при кінці його життя повний переклад книг св. Письма старого і нового

завіту в висемком деяких девтероканонічних полягає на тексті Житія Мефодія, яку однак можна вважати пізнішою інтерполяцією, тим більше, що найновіші досліді виказують, що принаймні деякі старозавітні книги були перекладені в Моравії в більших або менших скороченнях у тв. Парамейнику. Невідомо на яких жерелах опер ся автор подаючи на ст. 6—7 звістки, що Константин і Мефодій зараз по смерті були признані святими. Фактично вони були канонізовані аж у другій половині XIX в. в тисячолітє смерті Константина. Подаючи далше звістки про вплив Мефодія і його діяльності на Чехію і загалом на Західніх Славян проф. А. Соболевський категорично говорить про вплив на Польщу, хоча сей вплив дуже проблематичний, та за те не вгадує про проби перенести церковно-славянський явик до ужитку в католицькім богослуженю, яких зразки маємо в тв. Фрізінгських пам'ятках і інших рукописних уривках.

Головна часть вивладу проф. Соболевского займає ся тою парістю церковно-славянського письменства, що розвило ся в старій Болгарії за царів Бориса і Симеона в X в. До Болгарії по розгромі велико-моравської держави схоронила ся якась часть учеників Мефодієвих, із яких особливо Климент, поставлений єпископом охридським, розвинув крім місійної і культурної також значну літературну діяльність. Відомість із його житія, що він під кінець свого віку переклав на церковно-славянську мову Тріодь постную, посвідчує те, що навіть не всі богослужбні книги були перекладені в Моравії.

Обік учеників Мефодієвих, про яких діяльність у Болгарії крім згаданого Климента не маємо ніякої відомости, розвинула ся в Болгарії рівночасно дуже оживлена літературна діяльність при дворі визначних болгарських парів Бориса і Симеона. Доконано там багато перекладів із грецької мови, та обік них повстали також твори хоч на пів оригінальні в роді Шестоднева Іоана Екзарха. Сю богату літературу характеризує проф. Соболевський досить докладно, подаючи особливо цікаві фільологічні уваги про різнородність у різних перекладах терміна священник. Сей термін у різних перекладах заступаєть ся словами: святи-тель і чиститель (ст. 9). Далі йде коротка характеристика оригінальних творів того письменства, головню проповідій Іоана Екзарха і Климента, згадано Учительне євангеліє Константина, якого прольоґ, тв. азбучна молитва, являєть ся найстаршою віршованою пам'яткою церковно-славянського письменства. Троха загадкова згадка автора про невідомого доси письменника болгарського Петра Черноризця. Автор подає про него, що до нас дійшло скілька його поучительних слів про піст і молитву, про спасєне душі і дочасне житє. Автор догадує ся, що він написав ще більше подібних поучень і характеризує їх словами: „Петръ пишетъ пространно, но его поученіе имѣетъ, хотя и общій, но енергичный ха-

ракторъ. Въ талантѣ ему откавать нельзя. Позволительно думать, что этотъ авторъ есть никто иной, какъ синъ и преемникъ царя Симеона, царь болгарскій, Петръ, супругъ византійской принцессы, умершій монахомъ въ одному изъ монастырей Царьграда. Во всякомъ случаѣ въ одному сборничкѣ изреченій составленнихъ в Россіи, есть изреченіе „Петра, царя болгарскаго“. Значить, какой то русскій книжникъ имѣлъ въ рукахъ какое-то слово съ именемъ царя болгарскаго Петра и изъ него сдѣлалъ краткое извлеченіе“ (ст. 16).

Окремий уступ присвячено найстаршимъ церковно-славянськимъ стихотворамъ зложенимъ у Болгаріи. Проф. Соболевскій приводить ті стихи в звязокъ із грецькимъ твв. політичнимъ віршемъ, на мою думку невірною для того, бо грецький політичний вірш складається правильно із 12-ти складів, а найстарші болгарські вірші, в тім числі і Константинова азбучна молитва в основі мають десятискладовий розмір, типічний розмір пізнішої південно-славянської народної епіки. До віршованих творів болгарського походження зачислено без підстави прозовий твір, названий у нашого автора „прогласомъ или обявленіємъ объ евангеліи“ (ст. 18). Сей твір крім сербських копій заховав ся ще в старшій болгарській копії опублікованій Срезневскимъ і маємо всяку підставу уважати його однимъ захованим до наших часів автентичним творомъ Константина солунського, написаним по доконаню нимъ перекладу евангелія.

Кінчить ся виклад проф. Соболевского короткимъ оглядомъ впливу старо-болгарського письменства на старо-руське. Не в усімъ, що подано тутъ авторомъ, можна згодити ся. І такъ на ст. 19 сказано: „Еще до крещенія всей Руси, при Ольгѣ, русскіе христіане, новидимому, пользовались церковно-славянскими богослужебными текстами, при ихъ помощи совершали богослуженіе“. Не можна сему рішучо заперечити, але невідомо, на якій основі опирає ся тутъ автор. У панонськихъ Житію Константина маємо відомість, що в половині IX в. Константинъ бувши в Херсоні, здивав тамъ чоловіка, у якого бувъ перекладъ евангелія і псалтирі на руську мову. Безъ достаточного мотивованія подає авторъ такожъ вість, що Остромирово евангеліє скопійовано „съ роскошнаго и дорогого церковно-славянскаго оригінала, изготовленнаго для болгарскаго царя или для одного изъ его вельможъ. Писецъ Остромирова евангелія повторилъ свой оригіналъ, скопировалъ его. Вышла очень роскошная и дорогая книга. Но онъ копировалъ въ Россіи, можетъ быть, въ Кіевѣ (хотя писалъ по заказу новгородскаго посадника). Значить, его оригіналъ находился въ Россіи“ (ст. 20—21). Нема ніякої основи думати, що Остромирово евангеліє було копією болгарського оригіналу, а мова його має далеко менше болгаризмів, якъ Сборникъ Святослава із р. 1073, який такожъ не бувъ дословною копією Сборника царя Симеона, тільки його ру-

сіфікацією. Взагалі вплив старо-болгарського письменства на староруське доси перецінювали. На збірниках Святослава найліпше видно, що обік чисто рецептивного процесу (звичайного закупавання рукописів) ішов уже від X в. дуже оживлений процес творчого присвоювання чужих творів рівнобіжно з процесом асіміляції південного і західного церковно-славянського язика до південно-руських діалектів. Сьому явищу, що кидаєть ся в очи кожному, хто вчитує ся в твори вайстаршого південно-руського письменства, дав вираз також проф. Соболевскій, кінчаючи свої уваги про найстарші памятки старо-руського письменства словами: „Словомъ, русская литература съ самого начала является гораздо болѣе народною, чѣмъ болгарская“.

Іван Франко.

Матеріали для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. Труды И. И. Срезневского, т. III, вып. II, Спб. 1906, ст. 513—1055.

Видання сеї цінної праці, на жаль, почало сильно проволікати ся. Так недалекий здавав ся її кінець, судячи по скорому темпо її перед тим, і так він починає ставати тепер далеким. За останні чотири-п'ять літ вийшло тільки два випуски — букви *p*, *c* і значна частина *t* (кінчаючи словом *трѣма*). Третій рік іде від виходу останнього випуска, і третій том все ще лишаєть ся незакінченим, а за ним мабуть іще добрий четвертий. Шкода!

М. Г.

Др. В. Щурат — Св'ято-онуфрейський монастир у Львові, Льв. 1908, ст. 13.

Отся брошурка, відбитка з Діла, написана з нагоди висуненого в остатніх часах питання про те, чи не слід би було ввалити Василиянський св'ято-овуфрейський монастир у Львові і в зв'язку з регуляцією Жовківської вулиці побудувати його на іншій місці і після иншого пляну, чим узискано би відслонене св'ято-онуфрейської церкви, заслоненої тепер монастирем і дзвіницею. Питане виринуло з боку крайової комісії для зберігання памяток старого будівництва, змістом його було те, чи монастир і дзвіниця мають якусь археологічну вартість, чи ні. Щоб відповісти на се питане, др. Щурат подав із рукописної хроніки „*Historia Monasterii Lwowskii S-to-Onufrijanskii Z. S. B. W. Provinciae Ruskie, w której od pierwszego funduszu aż do czasów niniejszych wzrastania, dezolacje, restauracje... wpisywane być mają. Anno Domini 1771.*“ Ся хроніка містить матеріал до історії монастиря від р. 1246—1771, зібраний о. Боніфатієм Кровницьким, а списаний 1772 р. о. Гавріілом Попелем. Матеріал, як бачимо з дальших виписок, дуже небогатий. Найстарше свідоцтво про монастир при церкві св. Ми-

колая походить із 1292 р. і містить ся в ерекційній грамоті тої церкви¹⁾, що стояла правдоподібно на місці нинішньої Свято-Онуфрейської і при якій мав бути також монастир. Найблизше свідцтво про існування монастиря св. Онуфрія походить із р. 1580, і містять ся в контракті купна львівських міщан Степана Кушиґра і Андрія Кравця на закупно площі, частки саду і огорода при монастирі св. Онуфрія. Найстарша церква св. Онуфрія, правдоподібно дерев'яна, була збудована 1680 р. і посвячена єпископом Йосифом Шумлянським. Церков і монастир були власністю Ставропігійського братства і в остатніх роках XVII віку монастирська хроніка нотує різні муровані і дерев'яні будівлі при монастирі і церкві, роблені коштом і заходами ставропігійських братчиків. Первісний мурований монастир скінчений 1683 р. був невеличкий, партеровий будинок із чотирма келіями. Під р. 1734 занотовано існування при тім будинку шпиталю, який репаровано 1745 р., а 1765 р. за згодою Ставропігійського братства перенесено на инше місце. Теперішня церква св. Онуфрія була заснована 1770 р., а докінчена 1774, а монастир був збудований аж у р. 1815—16 таким способом, що над келіями старого монастиря вибудовано новий поверх і протягнуто будову далі на південь, так, щоб у кождім поверсі було по 8 келій, а з північного боку домуровано келію, тепер гостинню, і велику муровану браму, що веде на подвірє перед церквою. Брошура має чисто інформаційний характер, подаючи сирий матеріал польською мовою. Що до питання про те, чи збудоване монастиря було би можливе з огляду охорони старих пам'яток будівництва, автор не висловляє рішучої оцінки, але стверджує тільки, що монастир з архітектонічного боку не має ніякої вартости, а в одній частині, де на першій поверсі міститься бібліотека і архів, мури порисували ся.

Іван Франко.

Полное собрание русскихъ лѣтописей, т. XVII, Спб., 1907, ст. XIV + стовп. 616 + ст. 617—652, 4^о.

Том сей присвячений „західно-руським лїтописям“. Ним сповняє нарешті археографічна петербурська комісія план видання русько-литовських лїтописей, прийнятий нею ще в 1860 рр. Дістала вона тоді на се спеціальний фонд, почала збирати рукописний матеріал, і з того часу почавши, бев малого піввіка сей замір її — видати сї лїтописи, паралізував усяку наукову роботу коло них. Ніхто не хотів брати ся до видання текстів, побоюючи ся, що корпус археогр. комісії може вийти з часу на час і позбавити значіння всі инші видання; дослідникам не-

¹⁾ Се пізнійший фальсіфікат; час утворення його не вияснений, як теж і вартість традиції про давнїше існування монастиря. *Ред.*

охота було брати ся до якихось глибоких студій, бо матеріал, зібраний комісією, неприступний для сторонніх, міг принести несподіванки й не-ревернути всякі виводи. Все відкладало ся до виходу того комісійного видання, що все відкладувало ся і все на ново обіцувало ся. Тепер коли воно з'явило ся, треба сказати, що воно не справдило великих надій, які на нього покладали ся. Для старшої редакції русько-литовської літописи не прийшло нічого крім деяких варіантів; в середніх редакцій прибула досить інтересна версія в код. Євреїнова (к. XVII в.); ширша редакція далі репрезентуєть ся старим кодексом Биховця; дещо ін-тересне в між генеалогічними статями, зібраними при кінці корпусу. За всім тим значінне сеї збірки головню негати́вне; вона показує, що яки-хось одкровенъ в сій сфері нема що сподіватись і треба брати ся до студіювання того матеріалу, який маємо, та з нього витягати все можливе для пізнання культурного і суспільного життя тих часів.

Не буду входити в саму методу видання сього корпусу; може матиму спромогу зробити се ширше на иншім місці. Завважу одну не-прямну подробицю, що наводить на досить прикрі гадки. В передмові подані деякі бібліографічні й археографічні пояснення, вчислена літе-ра-тура; вона невелика: дві праці польські, одна російська, одна україн-ська, друкowana в наших „Записках“. І от польські і російську згадане. А українську — хоч результатами її редактори покористували ся — зга-дати її не згадали. Чи ненароком? *М. Грушевський.*

M. Teršakovec — Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. „Dumen“ zum südslavischen Epos (Archiv für Slav. Philologie т. XXIX).

Автор справляє і доповняє висновки Н. П. Дашкевича „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ югославянами въ литовско-польскій пе-ріодъ ея исторіи, между проч. въ думахъ“ (Изборникъ кіевскій посвящ. Т. Д. Флоринскому, Кієвъ 1905). Автор застановляєть ся довше на думі про Алексія Поповича, та виказує, що вона в подробицях не сходить ся в полудневославянськими, на що вказував Потебня. Одиноким слідом зноси України з Сербамі — се, по гадці автора, уживане vocat. sg. місто пом. як раз в думах (232—236). З сям одначе годі згодити ся, на що звернув увагу і проф. Ягіч, вказуючи на те, що народ скорше перейме сюжет, поодинокі части пісні — по не так легко піддасть ся впливови случайних граматичних форм. Поява vocat. замість nomin. sg. в народній поезії не рідкість, навіть в північній та західній Русі. До-сить заглянути в духовні стихи „Калѣк переходихъ“ Безсонова, щоби найти такі форми. Вони, на нашу думку появили ся з початку в го-ловній назві під впливом протяжного речитатива вірша взагалі. Напр.

„Там стояв Іван — Богун^о Каленицький, обитель Комлицький“; відтак з^о дало vocat. форму Богуне, а до того приноворили дальші перекачки і атонічне Іван, та доповняюче обитель, і наслідком того ми дістали вірш „...Іване Богуне ...обителю...“; те саме могло повторятися як випадкова поява, в різних віршах зовсім неправильно, як:

„Первий полковниче Максим Олшанський,
а другий полковниче Мартине Полтавський,
третій полковниче Іван Богуне,
а четвертий Матвій Бороховичу“.

Потім автор говорить про історичні пісні Галицької Русі (брат купує сестру невілляницю, теща невілляниця вятя, брат продає сестру Туркам, отець продає дочку Туркам), які, хоч сербського походження, були приладжені до галицьких обставин. В додатку (240—246) автор прилучає до них і п'яту пісню про Івана і Маріянну, в означенню віку якої не годиться в дром Франком (Зап. т. 75). *І. Свенціцький.*

М. Халанський — Малорусская дума про Байду. (Сборник истор. филолог. общества, состоящего при Имп. Харьковскомъ Университетѣ, т. XV, ст. 205—219), Харків, 1908.

Пісня про Байду досить розповсюджена; ще В. Антонович та М. Драгоманів надрукували її в 11 варіантах (ст. 145—159), при чім одначе один (Руліковського) рішучо фальшивий, на що звернув увагу вже й др. І. Франко у своїх „Студіях над народними піснями“, ст. 94. Крім того надрукував її Б. Грінченко у трьох варіантах (Этногр. Матер. III, ст. 582—584), друкувала ся вона також у „Кіев. Старині“ (1886, I, 51 і 1893, VII, 21). Пісня ся складається з отсих окремих епізодів: 1) Поява або пробуване Байди в Цариграді на ринку. 2) Султан пропонує Байді прийняти іслам, за що обіцяє йому руку своєї доньки і панство (царство) на Україні. 3) Відмова Байди і висміюване ісламу. 4) Гнів султана, приказ спіймати Байду і покарати смертю. 5) Виповнене приказу і повішене Байди (на гак за ребро). 6) Пімста Байди: він убиває в лука султана, жінку і доньку.

Оба видавці історичних пісень, втягнувши й пісню про Байду між історичні, силкувалися дати їй відповідне історичне пояснене, при чім приложили її до історичної особи Д. Вишневецького. Але вони самі завважали при тім, що „кромѣ висѣвіа на крокѣ остальных подробности пѣсни о Байдѣ мало подходятъ къ старымъ историческимъ показаніямъ о Дмитріи Вишневецкомъ лично“. Тепер по статі проф. М. Халанського відпадає весь їх коментар до пісні і пісню належить виключити з між тих історичних, які говорять про означені події чи означені істо-

ричні особи. Проф. Халанський звернув у своїй статі увагу на подібні полуднево-славянські пісні, в яких наводить: а) болгарську: Цар Солізан, Кудевич бан і Марко (Сборн. за нар. умотв. III, ст. 103–106, а покликується ще на варіант Стоїлова, надрукований тамже, XI); б) сербську: Діжете Секула и цар Отманович (В. Караджич, Срп. нар. п. VI (1899 р.), № 31); в) хорватську: Junastvo Sekulino (Hrv. nar. p. I, № 76, видане Mat. Hrv.). Головний мотив тих пісень один: подвиг християнського героя, що прославляє свою віру, а понижує турецьку, вирікаючись при тім богацтва, чести і слави. При порівнянню їх із українською піснею бачимо цілий ряд однакових подробиць: поява героя в Цариграді, пите вина, проповіді султана що до влади, богацтва, руки довжки за перемену віри і перехід на султанську службу, відмова героя і безпосереднє або посереднє висміювання ісламу й султана. Що до ріжниць, то ось як їх характеризує проф. Халанський: „Содержание южно-славянскихъ пѣсень отличается стройностью, полнотой, эпической плавностью, обилиемъ подробностей, мотивирующихъ отдѣльные детали содержания и послѣдовательностью изложения. Малорусская дума излагаетъ свой основной мотивъ сухо, коротко, схематически, въ началѣ даже не ясно мотивируя детали содержания. Въ общемъ она производитъ впечатлѣніе укороченной передачи содержания какого-то образца, при чемъ при этой передачѣ содержания утерялась опредѣленность показаній оригинала: малорусская дума не знаетъ имени султана и собственное имя героя замѣнила нарицательнымъ названіемъ гудяки и лѣнтяя — Байда“ (ст. 217). За те незнання полуднево-славянським пісням епізод із повішенням героя на гак за ребро, який повстав самостійно в українській пісні при її перебираню і був оснований на дійсних фактах, бо не один козак мусів згинуть такою смертю; так вгинув також Д. Вишневецький і се було головною причиною, що пісню відношено до нього. Автор силкується вяснити ще ім'я Байда, тому хоче зв'язати пісню з російською казкою про Балдака, в якій також герой їде до Цариграда і засоромлює султана. Але ця казка має аналогію деінде і в пісню не вижеться вона вовсім так само, як ім'я Байда в імені Балдака. Ім'я героя в пісні зрештою вовсім підрядна річ і можливо, що знайдуться де варіанти пісні з иншим іменем. На кожний спосіб справа походження пісні тепер ясна і запозичені її, а при тім самостійна перерібка, не можуть підлягати сумнівові.

Тепер іде до самого титулу статі: Автор називав постійно пісню „думою“, хоч уже Антонович і Драгоманов називали її піснею і вона дійсно не має нічого спільного з тими творами народ. поезії, за якими усталила ся в останніх десятиліттях назва „думи“. Треба вже раз по-вбуди ся баламуцтва назв, до чого в сім спеціальнім випадку може по-

служити дуже добре стаття д. Ткаченка-Петренка в київській „Україні“, кн. VII—VIII. *В. Гнатюк.*

Ш. рецензент іде за далеко, вважаючи пісню про Байду запозиченою в полуднево-славянської поезії, тільки переробленою, і рішучо вичеркуючи її з поміж пісень історичних, які говорять про означені події чи означені історичні особи. Пісня про Байду могла запозичити з полуднево-славянських пісень тільки деякі мотиви, але основна тема її: люта смерть козака, що не схотівши потурчити ся, гине лютою смертю і висади на гаку, ще мстить ся над Турками, відмінна від полуднево-словянських. Для сеї теми проф. Халанський не вказав полуднево-славянських паралелів; тому сам він вказує тільки паралельність теми Байди і Секули, а не запозичення пісні про Байду. Сербські пісні оснівають геройство свого юнака, що закликаний султаном до Царгороду, знехтував султанські приваби і не вважаючи на султанські накази, щасливо втік до дому. В пісні про Байду те, що становить головний зміст сербських пісень — візання до Царгороду, спокуси султана, відповіді Секули — все се вводить ся до коротких штрихів; так що здасть ся міні непевним, чи користала вона в сербській пісні для сих другорядних деталей, чи тут тільки паралелізм мотивів, викликаних аналогічними обставинами. А що до вичеркнення в ряду історичних пісень, то основна тема пісні так близько підходить до оповідання сучасника Бельського про смерть Вишневецького, що не легко заперечити, що се не про нього говорила пісня. Хоч навіть сам факт повішення на гак Вишневецького лишаєть ся недоказаним (французька депеша каже просто, що султан казав „затовкти“ Вишневецького (див. мою статтю в III кн. київських „Записок“), то дуже правдоподібним вістаєть ся все таки, що пісня ровузіла тут Вишневецького. *М. Грушевський.*

Ів. Франко — Інтермедія єврея в Русині (відбитка з XVIII т. Збірника харків. Істор. Фільол. Товариства). Харків, 1908, ст. 12.

Досліди над нашою старшою літературою, хоч помалу, посувають ся все на перед і навіть у невеличких працях приносять усе щось нове та виясняють відносини, в яких стояла та наша література до інших сучасних західних літератур. Невеличка праця дра Ів. Франка подає в тім напрямі новий немаловажний причинок.

Др. І. Франко віднайшов у бібліотеці Народ. Дому у Львові в рукописі, що правдоподібно походить із XVII ст., незнану ще доси інтермедію п. н. „Інтермедія з жид на русині“. Основою її відомий у нас анекдот про те, як сперечали ся Русин із Жидом (або Поляком), у кого більше

святих, як при їх вичислюванню виривали собі волоски з голови (бороди) і як остаточно Русин побідив, бо при всіх святих вирвав своєму противникови всьо волосе. Автор вказує на інших учених, що дотикали сеї теми, з яких Райнгольд Келер обрабляє мотив про німу розмову Жида і християнина, жестами, відому у нас в інших анекдоті і опрацьовану літературно С. Руданським у співомовці „Рабін і запорожець“, але яка лише посередно і здалека звязана з темою нашої інтермедії; так само А. Веселовский в „Опытахъ по исторіи развитія христіанской легенды“ лише побічно трактує наш анекдот, називаючи його травестією Елестерієвої легенди, якої розбором і порівнянєм із іншими травестіями святих мотивів ваймаєть ся головню; М. Тихонравов нарешті опублікував прототип нашого анекдота в „Лѣтописяхъ рус. литературы“, т. III з рукописи XVII ст. і звязує його також із оповідаєм про Елестерія та 12 пятницъ. Др. І. Франко додає до сього два народні анекдоти, надруковані в моїй збірці, та відкликуєть ся до аналогічного оповідання, надрукованого в Варшаві 1793 р. в „Magazynie anekdotów“ п. н. „Wygrana w sprzeczse“, де дискутує Француз і Еспанець, а з факту, що в дискусії згадуєть ся про час перед прогнанєм Жидів із Еспанії, посуває початок анекдота до XV ст. і робить його прототипом нашого та оголошеної інтермедії. Цікаво завважати, що в вандрівці привязуєть ся анекдот до певних місць і націй, через що набирає по часті льокальної за-краски.

Вся інтермедія написана чистою народньою мовою з зазначенєм навіть деяких відтінків жидівського виговору у тих частинах діяльога, де говорять Жид:

Зі статі дра І. Франка можна зробити два висновки: 1) Наша старша література обрабляє задюбки сучасні собі сюжети інших європейських літератур, отже стоїть із ними на однім рівени, а не нижше, як бажало би ся декому доказати. 2) Український анекдот (і його прототип: інтермедія) належить до міграційних тем, є літературного, а не народного походження.

Належить іще зазначити, що в інтермедії так само, як у народних піснях і думах приходить усе слово „Жид“, проскрібоване чомусь у Росії (і то виключно, бо в решті Європи у всіх мовах приходить слово „Жид“ і Жиди самі себе так тут називають), а не „Єврей“. Євреї в Європі прикладаєть ся до біблійних Жидів, а головню їх мова називаєть ся єврейська, яка й нині уживаєть ся ще, хоч мертва, а під виразом жидівська мова розумієть ся жаргон. Редакція лишила в інтермедії „Жида“, але всюди інде змінила його на Єврея. При тім позміняла вона ще й деякі інші вирази, яких певно не було в оригіналї, а правописних і друкарських помилок пустила стільки, що від них аж блищить ся.

В. Гнатюк.

Ю. А. Яворскій — Къ исторіи карпато-русскаго фольклора XVIII вѣка. I—II (Відбитка з XVIII т. „Сборника харьк. Истор. Филол. Общества“). Харків, 1908, ст. 8.

В отсій статейці подає автор матеріали двоякого роду: В першім розділі наводить два присуди з процесу про чари, що мали місце в селі Вірхомлі, новосандецького пов. в 1779 і 1781 р. В першім процесі обвинувачувано жінку, що вона у якогось муштини вложила головача до вугля невідомо на що; в другім обвинювано дві молодиці, що вони зачинювали собі діти, заверчуючи щось у верху і приговорюючи: Вербо, тримай же то твердо! В обох процесах увільнено обжалованих задля браку доказів, а покарано доносчиків за брехню.

В другім розділі наведено деякі метеорологічні вірування, виписані з метричної книги за 1778—1785 р. в селі Перунці, Грибівського пов. Вони вказують, як пізнати близькість дощу по сонці, місяці, зіздах, дузі, хмарах і інших річах та як пізнати близькість погоди. Автор не забуває при тім указувати також відповідну літературу, обмежуючись на українські праці й матеріали. Розумієть ся, що при більшій праці на порушені теми можна буде покористувати ся з хісном статейкою Ю. Яворського.

В. Г.

Н. Бѣлявскій — Матеріали къ исторіи кавеннаго ховяйства на южной степной окраинѣ Московскаго Государства: Государевы арбузные огороды и виноградники въ г. Чугуевѣ, Харків, 1905, ст. 54—105.

Розвідка д. Белявского, писана на підставі матеріалів московського архиву міністерства юстиції (стовпці 438 і 990 Білгородського Стола), має деяку цікавість і для українського історика; вона докладно оповідає про спробу московського уряду завести в XVII в. державне господарство на українських землях Слобожанщини і дає деякі цікаві факти, що кидають світло на становище садової культури на землях центральної України. До справи заведення кавунних городів (баштанів) в Чугуїві московський уряд узяв ся р. 1660, і як можна здогадувати ся на підставі різних розкиданих вказівок, вибрав саме Чугуїв через те, що тут вже від давна дуже було розвинене виховування кавунів. З таблиці, в котрій показана врожайність кавунів на чугуївських державних городах (скільки кавунів було привезено до Москви) за р. 1662—1682, видно, що сі городи були мало продукційні, і з часом справа не тільки не розвивала ся, але безумовно підупадала. Не тільки дуже зменшила ся скількість кавунів, але й їх якість погіршала, так що в отписці чугуївського воеводи Гр. Шаковитого з р. 1683 читаємо: „въ Чугуевѣ на арбузныхъ городахъ арбузы родились дробные и худы и про государ-

скої обиходъ не годятся... ростомъ въ винное большое яблоко, а внутри въ нихъ вода". Нарешті справа скінчила ся на тім, що в січні р. 1684 вийшов указ „въ Чугуевѣ арбузные сади оставить“. Спроба московської держави завести державне господарство упала; як ми бачимо в матеріялів, згрупованих д. Белявским, вона мусіла упасти, бо з одного боку центральний уряд своєю канцелярщиною страшенно шкодив справі, з другого боку місцеві агенти московської влади, воеводи то що, постійно тіснили садівників — не дивлячи ся на царські укази, по котрим садівники були вільні від усяких інших державних повинностей, вони брали їх в салдати, накладали на них непомірні податки, посиляли їх на роз'їзди і т. д. Коли вияснило ся, що справа з кавунами вийшла кепсько, московський уряд всіх кавуників перевів на службу при виноградниках, котрі було введено в Чугуїві р. 1665. Цікаво між иншим, що коли в московського уряду виникла думка завести в Чугуїві державні виноградники, він звернувся у Київ по виноградні лози та виноградних майстрів. Се показує, що в ті часи там була розвинена виноградна культура. Р. 1664 в Білгород приїхало двох монастирських старців, посланих в Київ в Чугуїв „для виноградного заводу — Миколо-Пустинського монастиря, „соборный старець“ Ананія Руликовський і старець Иосиф Мишковський. З собою вони привезли 2.200 лоз. Коли потім в осени р. 1670 старець Ананія Руликовський просив пустити його знову до Києва, він в своїй чолобитній представив результати своєї діяльності. З сеї чолобитної ми між иншим бачимо, що коли не вистачило лоз, привезених в Київ, Ананія їздив до Лубенъ й привіз звідти ще 800 лоз. Державні виноградники в Чугуїві проістнували довше від баштанів. Принаймні відомости про них знаходимо до 1701 року включно. Що далі з ними стало ся, невідомо, але по всякій правдоподібности їхня доля була не лінша від долі баштанів. В розділі четвертім своєї розвідки д. Белявський розглядає, як відбивало ся чугуївське двірцеве господарство на місцевих людях, які повинности та обовязки накладало воно на них опріч їх звичайної служби. З сього перегляду бачимо, що се господарство дуже обтяжувало місцеву людність, тим більше, що ані центральний уряд, ані місцеві представники центральної влади в інтересах сеї людности зовсім не числили ся. Потрібні підводи для кавунів — зараз до воеводи в Разрядного приказу царський указ летить: „подводы подъ арбузы имать съ городовъ, которые къ Чугуеву близки: съ Харькова, съ Эмиева и Чугуевского уѣзду, съ салтовскихъ и съ печенѣжскихъ Черкасъ“; додамо, що прогони за сї підводи не платили ся. Ся повинність для місцевої української людности була найтяжшою, й через се раз-ураз виникали „розыски“ про невиконання обовязків, про неслухняність і т. п.

М. Залізняк,

Fr. Rawita-Gawroński — Spóźniona miłość. Epizod z życia Mazepę (Ateneum Polskie, № 3, T. II, червень 1908).

Сей „многозаслужений“ польський „учений“, що цілею своєї „наукової“ роботи вибрав препарування української історії для вжитку польських патріотів всяких відтінків, обдарував польську суспільність ще одною „працею“, заголовок котрої ми виписали в горі. Спізнене кохання Мазепи до своєї хрещениці багато разів було описане й подане під всякими сосами. І Равіта-Гавронський, очевидно, нічого нового й цікавого не дав, тим більше, що й знайомість його з працями про Мазепу, видно невелика. Цитуючи, напр., в „матеріалах“ до своєї статі „Історію Малої Росії“ Бантиша-Каменського, він ані словечком не згадує про монографію Костомарова і про працю Уманця „Гетманъ Мазепа“, шестий розділ котрої п. з. „Поздняя любовь“ також присвячено сій події. А як велика в нього увагалі знайомість з дотичною добою, видно хоча б з того, що на ст. 332 Ateneum-а він, „ничтоже сумняше ся“, пише про Мазепу: „Pozyskał sobie, mówiąc po staropolsku, „kochanka“ Piotrowego Wasyla Gołicyna“. Зараз видно, що Поляки давньої марки дуже, мабуть, мало ріжнилися від „nowoczesnych“ Поляків, бо, як відомо, Голіцин був „коханком“ не Петра, котрий видав указ про його заслання, а царівни Софії. Саму історію кохання між Мазепою та Мотрею Кочубеївною виложив Равіта-Гавронський на підставі листів Мазепи зовсім нецікаво й свою честь підтримав тільки лайливими епітетами на адресу козаків, цілої української суспільности та самого гетьмана; але наводити зразки її, на нашу думку, нецікаво й не варто.

М. Залізняка.

В. Машуковъ — Матеріали къ изученію церковной старины Украины. (Труды харьков. комисіи по устр. XIII арх. съѣзда, Сборникъ харьк. ист. фил. общ. XVI).

Машуков, по словам проф. Редіна — любитель, котрий обіздив багато церков і монастирів в слобідській і степовій Україні і дав багато фотографій до XII-го харківського візду. На XIII-ім візді він не міг бути, бо був у Манчжурії, але в Манчжурії прислав свої писані й фотографічні матеріали.

В матеріалах ним вібраних є багато цікавого як для архітекта й історика штуки, так і для археолога-історика і палеографа. Він дав вказівки, де знаходять ся цікаві рукописні матеріали, старі друки і образи, ювелірні речі і старі церкви і ин. Він між иншим дає зміст кількох вкладних записів і заклятъ на книжках церковних. Правда, мені здається, що то тільки зміст, або у всякім разі попсовані копії тих записів, бо на скільки мені відомо в практики, то сї записи не так списані як звичайно буває. Напр. у нього стоїть абсолютно скрізь: „году“

між иншим як звичайно повинно бути року (божого), котре вживали не тільки в правобережній Україні, але і в Харківщині і Катеринославщині: се видно в дальшій праці проф. Редіна; так і мені попадалось. Тому звертаючи увагу на цінність матеріалу, мушу застерегти читача від цитат. Тут же видруковано багато фотографій з цікавих річей: окладок євангелій, чаш, гробниць, церков і вишиваних листів від полотняних підривників, образів і инше. З того видно, що по тих церквах зберігається багато цікавих річей, і видно теж, що там дуже і дуже мало зроблено що до церковної археології. Треба звернути увагу на те, що по катеринославських степових церквах повинно заховати ся багато цінних рукописів. Так в церкві Самарського монастиря є рукопис з датою 1592 року (лфчк); подано і фотографію її, але дуже малу, так що трудно розібрати дрібні букви; здається, се молитовник або требник. Потім другий рукопис Антонія Радивиловського починаєть ся: „любѣ твоєй всѣхъ благихъ змѣливый Богомолецъ Антоній Радивилевскій игуменъ монастыря пустинно Николского Кіевского“. Ще є там же нотний ірмологіон з українською редакцією догматиків: „въ черниѣмъ мори браку неискусимыя невѣсти образъ написася древле“: „кто тебе не блажитъ пресвятая дѣвице“. Описані тут такі церкви: катедральний преображенський собор у Катеринославі; ризниця катеринославського архієрейського дому; троїцький собор в місті Новомосковському (Самарі), Катерин. губ.; бувший самарсько-пустинно-ніколаївський монастир (нині самарський загородно-архієрейський дім) коло Новомоскви; Успенська церква у Воронківці на передмісті Новомосковська. Між річами, що звертають на себе увагу, згадаємо дві в церкві катерин. архієр. дому з таким написом: „1754 года мѣсяца октоврія 20 дня здѣланъ сей звонъ до обители нехворощанской до храму оуспенія богоматери особливимъ коштомъ бывшаго славнаго войска запорозкаго атамана кошового павла іванова а в монашествѣ тоєязъ обители петра а весу в немъ пудовъ 20 и фунтовъ 10 за всякій пудъ по десяти рублей а всего кошту 200“. Тут видно, що переписано надпис не уважно — єсть тут чи то редакторські чи авторські помилки.

В. Щербаківський.

Е. Рѣдинъ — Матеріали къ изученію церковныхъ древностей Украйны. Церкви города Харкова. (Труды харьков. комисіи по устройству XIII арх. съѣзда).

Сю статю написав пок. проф. харківського ун. Редін. Вона дуже цікава, має силу матеріалу, хоч все таки далеко неповна, особливо в тих місцях, де автор мусів основувати ся на описах церков священиками, котрі, як звичайно, рахують цікавим те, що для науки мало цікавим і навпаки.

Треба було б ще багато потрудити ся над церквами харківськими і до фотографій додати пляни.

Описані там церкви: катедральний собор усупення пресв. Богородиці; покровський монастир; троїцька церква; николаївська церква; благовіщенська церква; рождественська церква; вознесенська церква; церква архангела Гавріїла; воскресенська церква; дмитрівська церква; мироносицька церква; церква каплунівської Божої Матери. В сій статі багато фотографій з церков і всяких річей, між иншим фотографія з картини: „Вигляд города Харкова в кінці XVIII віку“. Глянувши на неї, вразу ж можна побачити типові українські церкви. На жаль багато з них уже перебудовано і тільки одна церква Покровського монастиря заховала свій прекрасний початковий вигляд. Сю церкву було освячено 1689 р. Вона висока на 23 сажні (50 метр.), типового українського стилю. Не дивлячись на велику масивність мурованих стін, незвичайно легка на вигляд. Піддашки, пілястри і всякі инші оздобы заховались незачеплені від XVII віку так, що ся церква могла би служити прекрасним вразком для церкви мурованого українського стилю. Вона трьохбання і має пять поверхів. Конструкція в ній — копія з звичайної трьохбанняї дерев'яної церкви.

Редін пригадує тут те, що по конструкції до нього найблизше підходить п'ятибаний собор в м. Ізюмі, майже однолітний з ним. Инші церкви харківські уже перебудовані пізнійше. Між книгами в церквах харківських трапляють ся теж і львівські. Євангеліє кiev. 1707 р. в Покровськiм ман. (сього євангелія нема у збірці Церк. муз. у Львові) з дуже красними ірарюрами, приложена фотографія з заголовного листка. В Покровськiм монастирі поховано багато колишніх українських діячів. Напр. 1706 р. Федір Захарський, полковник харківський; року 1721 Мэр. Фед. Квітчина. По церквах в Харкові заховало ся багато образів дуже цікавих, котрі показують впливи то академічного петербурзького письма, то італійських майстрів на місцеве малярство. Між иншим цікавий указ синода 1722 р. в церкві св. Михайла, щоб не було різблених, литих образів на церковних главах, а щоб були святі хрести без „полум'ясячій“.

В. Щербаківський.

Матеріали и изслѣдованія по исторіи Евреевъ въ Польшѣ и Юго-Западной Россіи. Выпускъ I-ый. И. Галантъ — Къ исторіи Уманской рѣзни 1768 года. Съ предисловіемъ профессора И. В. Лучицкаго. К., 1908, ст. 39.

От такий шумний та великий титул невеликої брошури зі знанням вже матеріалом та з новою вступною статєю, читаною в „Истор. филолог. О—въ при Нѣжинскомъ Институтѣ князя Безбородко“.

Ся статя разом з документами надрукована була вже в Київ. Старині за р. 1905. Але що вступна статя являєть в новім виданю „въ небольшой переработкѣ“ (стор. 7, нот. 1) та ще зъ „предисловіємъ“ проф. И. Лучицкого та „издателя“ (ненаі. стор. 5 і 7), варта би сказати про неї декілька слів, тим більше, що в нашій органі не було ще справовдана на її перше видане в К. Ст. Автор зачинає свою статю патетичним вступом від діяспори та кроками велита ступає на західну Европу в епоху хрестоносних походів, звідси одним кроком переступає на Русь за Рюриковичів, ще один крок й ми опинили ся на національнім повстаню Хмельницького та на Коліївщині.

Полишивши на боці і діяспору і хрестоносні походи та противставлене автором неприхильного Жидам історичного Заходу до прихильної Польщі та Московської Руси, скажу лише, що льояльність Польщі можна обмежити тільки що до польського правительства. У самого населеня, особливо його нижших верств не тішили ся жидами такою льояльністю, в рухів антижидівських згадаю лише антижидівську ворохобню в самій Варшаві і то при кінці панованя Ст. Авг. Понятовского, яку воводинській сторожі удало ся лише в трудом вдусити¹⁾. Поминаю теж ту неконсеквенцію, в якою автор говорить про „Русь“, що раз становить у нього „относительно счастливое исключение“, а про яку в шість рядків низше каже, що все таки Жидами на „Руси“ не „наслаждались всегда полнымъ благоденствіемъ“ та що „жизнь ихъ“ нерав була „нарушена вторженіемъ буйной черни“ (ст. 8) Зіставляю рівнож на боці й „еще спорный вопросъ“ що до положеня Жидів в київській Руси (ст. 8, нот. 1), яку називає Костомарів в своїй статі класичною окраїною „жидотрепанія“ та прийдімо до Коліївщини, а властиво до уманської різні, котрій ся статя автора головню присвячена.

Заки зачнемо обговорювати деякі важнійші прогрішности статі д. автора, мусимо зазначити, що автор „перерабляючи“ свою статю до нового виданя, мало узгляднив нову літературу, що появила ся по виході, або рівночасно в виходом авторської статі уперве. Не знає автор вовсім матеріялів та деяких цінних причинків до літератури сього момента, друкованих в „Записках Н. Тов. ім. Шевч.“, де присвячуєть ся їм особний відділ. Не знає теж автор Равіти-Гавроньского „Historyi ruchów hajd.“, квижки, що справді зіставляє ще багато до бажаня, та все таки є першою пробою історії гайдамаччини.

Надто стоїть автор в своїй статі на тій точці, немов би історія місто виявленя причин, еволюції і наслідків даного факту, мала якусь задачу міжнародного прокуратора, а сам автор находить лише всюди винувників;

¹⁾ Korzon T., Wewn. dzieje Polski, т. I, ст. 232 і ин.

так на ст. 12 каже: „самые ничтожительшіе и косвенные ея виновники должны быть привязаны къ столбу исторіи“, або на вишому місці „губернаторъ Младановичъ несомнѣнно виновникъ гибели столькихъ невинныхъ жертвъ“ (ст. 12). Що до поодиноких частин то належить звернути увагу особливо на хибну гадку д. Галанта що до матеріального положення („матеріального тяжелого гнета“) українських селян, немов то „юрилическое и экономическое положеніе крестьянъ было одной изъ важнѣйшихъ причинъ гайдамацкаго броженія“ (ст. 10). Що ся гадка хибна, се досить удатно виказує *Historya ruchów hajd. Rawiti-Gawronьского* (т. I, ст. 176 і слід.) та рецензія дра І. Франка на „Гайдамачину“ д. М. Лозинського¹⁾. Становище селян на правобережній Україні було багато гарнїйше, як укр. селян в західних укр. землях, ба навіть польських селян в Мало- і Велико-Польщі.

На ст. 11 каже автор, що „изъ всёхъ документовъ заключающихъ въ себѣ описаніе ум. рѣзни“ „только одинъ написанъ очевидцемъ печальной катастрофы подъ непосредственнымъ впечатлѣніемъ всего видѣннаго и пережитаго“ (ст. 11) і тут подає д. Галант „Описаніе бѣдст. пост. Умань и Украинну“ (Кіев. Ст. 1882), себто коротке оповіданє якогось невідомого автора, не докінчене, чи урване в середині, що не дає багато ні фактів ні подробиць. На се скажемо, що крім того маємо ще кілька інших мемуарів, написаних очевидцями „подъ непосредственнымъ впечатлѣніемъ всего видѣннаго и пережитаго“ а саме: віршований мемуар Д. М., ученика васил. уманської колегії, виданий в „Записках“ т. 62, пром Ів. Франком, почасти мемуар Рильського²⁾; дуже скоро написаний мемуар О. Корчинського, також очевидця деяких подій, вкінці мемуарик переповіджений самим автором п. з. „Лекеромъ Гаггеротъ Безраиль“ виданий Гурляндом в Одесі.

Д. Галант твердить категорично, що „Евреи совершенно невинно пострадали во время гайдамачины“ (ст. 13), а тимчасом співчасні і пізніші автори сильно обвинувачують Жидів в сій катастрофі. І так сучасник, лувківський каштелян Єзерський, на сеймі 1789 р. в дискусії над „*examinowaniem sprawy o buntу oskarzonych*“ приписує Жадам викликанє ковацьких війн і Коліївщини. Той сам Єзерський каже, що люструючи *ex officio* Україну, де села дуже рідко коли бачуть своїх власників, зауважив він, що там „*dyspozytor jest absolutnym i nielitościwym panem a żyd tyranem*“³⁾. Крім того подає Корзон ще інші голоси співчасних, що кажуть про шахрайства й інші надужитя жидів на селянах (ibid. т. I, ст. 358 і ин.). По словам деяких мемуаристів уман-

¹⁾ Записки т. 71, бібліог. ст. 208.

²⁾ Кіев. Ст. 1887, кн. 17, ст. 50—64.

³⁾ Korzon, Dzieje wewn. Polski, т. I, ст. 359—60.

ські Жиди своїми фальшивими доносами до Потоцького¹⁾, спричинили непорозуміння між Гонтою й уманськими офіціалістами та різного рода підозрівання їх, що були безпосередною причиною сеї драми.

Наводжу лише голоси сих двох сучасних, неінтересованих Поляків, добре ознайомлених з справами жидівства на Україні, спеціально ж в Умані, з котрих один офіціально — як чулисмо — об'їздив села українські, і був т. ск. урядовим речником на соймі, другий Мошенський був ознайомлений знов добре з сею справою, особливо в добрах Ф. С. Потоцького, будучи його адвокатом²⁾.

Народна ж пісня, що служить свого рода мірилом настрою серед населення, каже нищити жидів, не виявляючи блискачки причин сього народного гніву, „від Боруха до Нухима“.

Вківци саме страшне знущане над Жидами підчас Коліївщини, а підчас рівні уманської інспірації, де не даровано нікому в виїмком хороших жидівських дівчат та декількох вихрестів, вказує на якесь очевидно — не без причини сильно обурене укр. люду на Жидів. Що воно не походило ані з якоїсь расової ненависти, або релігійного фанатизму, чи суспільної різниці, як хоче д. Галант (ст. 14), найліпшим доказом єсть те, що підчас уманської рівні власність московських, вірменських купців не була порушена, а дома і склепи навіть Турків і Татар, сих традиційних народніх ворогів, були не тикані, так що купець Турок міг вовсім вільно гостити молодого Младановича фіґами і т. ин. винесеними ним зі склепу в той сам день або на другий день по рівні.

Дальше автор повторяє знов такі речі, що належать вже давно до казок, як прим. про 6.000 Жидів перебитих у таборі під Грековим лісом (ст. 16, нот. 4), що убитих Жидів лише в самій божниці було до 3.000, що різня тривала 8 днів (ст. 21 н. 2) і т. ин. Нестійність того всього виказав докладно др. Ів. Франко в своїх замітках, доданих до поеми про уманську різню³⁾.

Подібно говорить автор (ст. 19, нот. 2), що керниця, в яку вкидано убитих, була глибока на 200 сажнів і покликують в тім неслухно на Тучапського, тимчасом сам Тучапський, сей найбільше тенденційний і фантастичний описувач уманської події, числить глибину сеї керниці лише на „kilkadziesiąt sażni“⁴⁾. Автор не звернув за те уваги або не підчеркнув належито чого цікавішого в мемуарику ним перекладеним. В ній оповідаєть ся про такий нпр. факт, що в часі коліївщини

¹⁾ Pamiętnik A. Moszczeńskiego ст. 137, 139—140.

²⁾ Д. Похилевич, Сказання о нас. мѣст. кiev. губ., ст. 370.

³⁾ др. Ів. Франко, Польська поема про ум. різню, ст. 32 і н. (відбитка).

⁴⁾ Bunt hajdam., wyd. E. Raczyński, ст. 139.

їхали десь Жиди стома возами (sic! ст. 23) та побачивши нагло „буяннів“ (коліїв) кинули ся до ріки (якої?) і всі до одного потонули. На сі вісенітницї автор не звернув бачнійшої уваги. Не підчеркнув теж сього, в літературі незнаного факту, про відносини Младановича до коліїв, про жертвованє йому Гонтою (ст. 18) начальства вад коліями (подібно як перед тим Залізянком Кваснєвському), аби налати якусь поважнійшу фірму сьому рухови. Младанович, прихилиючи ся мабуть до сеї проповідцї, загвожджує власноручно арматку, в якій стріляпо до коліїв та розігнавши особисто шаблею всіх тих, що були противні впущенню коліїв до міста, сам відкриває їм ворота кріпости. По дотепер відомим мемуарам Младанович по короткій суперечцї з другими офіціалістами удасть ся до каплицї, здаючи все на волю божу. Поминувши инші такі подібні, не згідні з правдою речі, в мемуарі, згадаю, що автор ставляє в тексті мемуара досить часто знаки питання в місцях декуди зовсім зрозумілих. Так напр. на ст. 16 через заім. „они“ розуміють ся колії; ст. 24 „они (Жиди) отправлялись къ старшему“, треба розуміти балтського каймакана, Якуб-агу, підданного кримського хана; ст. 25 „бевъ вѣдома Турка“ роз. турецького султана. „Татары (ibid.) тоже скоро явятся вамъ (Жидам) на помощь“; під Татарами роз. поганська орда, яка справді незабаром прибула в більшім числі та посилала звідувати ся до Січи, хто се властиво ті „запорожці“, що напали на Балту ¹⁾).

Кілька слів випадало би ще сказати про два инші „матеріали“, додані д. Галантом до згаданого мемуарика.

Коли перший мемуарик, перекладений д. Галантом, приносить справді дуже цікаві факти, то вже два другі „матеріали“ дають дуже не багато, або зовсім нічого. Ще коли лист „равві-Арьѣ-Лейби“, писаний з місточка Староконстантинова до кеніґсберського духовного рабіна, приносить кілька цікавих подробиць (напр. про пруських жовнірів, про початок коліївського руху в Жаботині, про клятву Жидів не мешкати більше на Україні після уманської різні), то вже молитва уложена в пам'ять ум. різні та відчитувана в її річницю в уманській божниці була радше родом треноса, може навіть взором *sit venia dicendo* жаргонового красного письменства, ніж якимсь небудь історичним матеріалом. Завважу ще дещо що до величини сеї молитви. Вона, по словам автора (ст. 31), уложена з чотировіршових строф, причім початковий, перший вірш кожної строфи починаєть ся буквами гебрайської азбуки. А що автор, йдучи за оригіналом, стисло відзначає і в перекладі кожду строфу особно, то їх легко полічити і переконати ся, що їх є лише 20,

¹⁾ Мордовцевъ, Гайдамачина, ст. 298.

коли тимчасом в гебрайській азбуці є, здасться 22 букви, рахуючи вже і букви „сін“ та „шін“ за одну букву¹⁾. Отже бракує дві строфи, в яких може щось якраз було цікавішого.

Рекапітулюючи сказане, виходить, що коли матеріали і стаття, читана колись то в „Ист. об—ствѣ при нѣж. Институтѣ кн. Безбородко“, мала в своїм часі свою вартість, приносячи дещо нового, то зовсім не здобуває ніякого нового значіння в сім новім передрукованю в особнім якімсь „летючим“ виданю, навіть в „переробленій“ формі; таке ж передрукованє мусить уважати ся за немаюче ціли, хіба що має ся на прикметі якусь иншу ціль, зовсім чужу науці.

Коли ж автор справді хоче зайняти ся поважно збиранем матеріалів та оброблюванем історії Жидів, а його труд має вийти так на користь жидівства, як теж тої другої прибраної вітчизни, то най вільно нам буде дати д. авторови маленьку пораду: піти в гідні сліди його співплеменників дд. М. Балабана, М. Шора й ин., які своїми поважними трудами причиняють ся так до висвітлення жидівської історії в Польщі, як не менш дають цінний вклад до історіографії єї останньої.

Матеріали і праці над історією жидівства на Україні, з виїмком матеріалу, зібраного до цього питання в особній часті Арх. Юго-Зап. Россії і ще може декількох менших збірок, нечисленні, тож „многая жатва“. Певні вказівки до цього могла б дати бібліографія до історії жидівства ввагалі — д. Маєра Балабана (*Kwartalnik historyczny*, 1908), хоч у ній до відносин українських жидів не багато (до сих пор. Історик України-Руси проф. М. Грушевського т. V, пр. 8). Передовсім могли би ми сподівати ся від д. автора вірних перекладів інтересніших матеріалів до історії України, писаних на гебрайській мові або на жаргоні. От хочби деякі цікавіші речі з українсько-жидівської історії на підставі т. зв. „*Responsa rabbinorum*“, себто відповідей, даваних рабінами своїм вірним на їх запити, поради в ріжних справах.

Коли ж автор хоче справді дальше працювати над історією Коліївщини і то не для роздранування обопільної наболілої рани, але зовсім поважно, по науковому, — то зволить нам подати напр. переклад сих цінних документів до історії Коліївщини, уміщених у названім ним єврейським творі „*Пардес*“, або схоче перекласти кілька инших мемуариків, поданих Моріцом Штайншнайлером в його „*Die Geschichtsliteratur der Juden, I. Abteilung, Bibliographie der hebr. Schriften*“. № 260, Frankfurt 1905. Зрештою не ставимо йому ніяких границь та з повною надією чекаємо його позитивної, реальної роботи!

¹⁾ Dr. C. H. Vosen: *Kurze Anleitung zum Erlernen der hebräischen Sprache*, ст. 3.

Тепер ще кілька слів до других дд. передмовців. Поминувши передмову проф. И. В. Лучицького, якої ціли не можемо ніяк зрозуміти та не знаємо, чи більше маємо її дивувати ся, чи над нею жаліти, скажемо, що галка д. видавця, переддруковувати статі в „Київської Стар.“, сильно нас заінтригувала. Брошурове видане в 8^о форматі, по середній ціні (20 коп.) має на оці хіба ширші круги любителів жидівської історії. Одначе правдиві любителі своєї історії та тим більш спеціалісти по сім питанню знайдуть його і в першій виданю. На дальші-ж передруки старих статей і нових матеріалів недотепним способом, як сього доказом І-ий випуск видавництва — вірте д. видавець — шкода часу і друкарського чорнила, та позвольте, хай сей І-ий випуск останеть ся — кажучи словами проф. И. Н. Лучицького із його передмови — „уникумъ въ этомъ родѣ“.

Ів. Шпитковський.

А. Петровъ — Первый печатный памятникъ угорскаго нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской Маріи Терезы реформой документы (Матеріалы для исторіи Угорской Руси, V, Спб., 1908, ст. 139).

Пишучи критичний огляд дотеперішніх студій А. Петрова, обмежив я заслуги сього дослідника Угорської Руси до критичної аналізи грамоти Ф. Коріятовича і збірки матеріалів до історії церковних відносин у XVIII в. (Записки, т. LXXXI, ст. 179). Тепер, по виході нової збірки автора, мушу поле заслуг його поширити. Роблю се радо, бо ся збірка належить взагалі до красивих праць над нашим Закарпатем. Складаєть ся вона з двох частин: розвідки і матеріалу. В першій подає автор наперед короткий огляд друкованих книжок, з окремим екскурсом про друкарню у Грушеві (Марам. стол.), про яку дотеперішні відомости не підперті ані одним примірником тамошніх видань; даліше переходить автор до урбарів та урбаріяльної регуляції Марії Терези; вкінці дає докладний опис руського друкованого урбара 1772 р., замітки про його язик зі словарцем та екскурс про букву *I* в давніх руських пам'ятках. Поза тим маємо вірну копію самого руського урбара з сучасного друку, уложеного майже чистою народною мовою для Марамароша, при тім авторові пояснення і замітки, а за тим текст словацького урбара, та ще кілька додатків: текст присяги селян, питання ставлені селянам при регуляції і відповіді на них з двох руських сіл Ужської столиці, заяви марамарошських селян, що не мають скарг на панів і т. ин. Все те зроблено з видавничого боку старанно і добре; найслабший бік праці — то фільольогія автора. Він сам, очевидно, не фільольог, українську мову знає мало, а її діалекти ще менше, тому попадають нерас похибки або наївні розв'язки загально знаних питань. Добре було б, як би хто

з наших язикословів займив ся ближше сею цікавою пам'яткою і докладно провірив язикові пояснення автора. З мого боку, ось так на виривки, вкажу: прикметник сер. р. *ра оѣ* в пам'ятці — се не церковно-слав'янський вплив, як хоче автор (ст. 27), а жива народня форма; так само слово „справедливість“ не книжне, а живе (ст. 27); непослідовність у писаню *ѣ ѥ ѧ* по гортанних (ст. 28) — се не тільки привична ортографія, але й дійсні різниці у східніх говорах; так само по *ж і ч* (ст. 31); термін автора „говоръ Марамарошскихъ лышаковъ“ (ст. 34) зовсім хибний; друкарську похибку „покрадли“ треба поправити на „покрадки“, а не на „покрадми“ (ст. 68); похибку VIII, 5 треба поправити: „и до желѣзъ *даѣ* оуковати“ (ст. 67); похибку „немозперти“ (VIII, 3) треба поправити: „не може зперти“, а не „не може запретити“, як се робить видавець (ст. 63) і т. ин. З літератури до язових пояснень не знає автор розвідки Верхратського про марамарошський діалект, ані новіших його внадобів до східніх говорів.

Правно-соціальный бик урбара автор полишає зовсім на боці.

С. Томашівський.

Н. Е. Макаренко — „Пречиста“ в Москалівці (Живая Старина, 1907, кн. I, ст. 21—26).

Під назвою „Пречистої“ відбуваєть ся в селі Москалівці, Полт. губ., дня 15 серпня ст. ст. на Успеніє Богородиці свято молодіжи. Вечером перед святом коло 10-ої години збирають ся хлопці, дістають жердку, довгу на 12 метрів, приносять старе колесо і закладають його на кінець жердки, а на колодку колеса прив'язують гарбуз. Дівчата наносять тимчасом віля (гвоздиків, чорнобривців, майорців та щиріці), вють його і прикрашують ним густо гарбуз, колесо й жердку, лишаючи її неприбраною лиш на висоту чоловіка. По тім хлопці підносять жердку, закопують її в землю і розходять ся домів, а за ними й дівчата. Другого дня сходять ся рано знов коло жердки і співають пісні, але не спеціальні *ad hoc*, лиш які будь. Під вечір перевертають жердку, прив'язують цвіти і гарбуз, розкидають і розходять ся. Вся отся забава звесть ся „Пречиста“. В сусідних селах вона не знана, а і в самій Москалівці забуваєть ся, та як автор стверджує, не відбувала ся остатні два роки. З того можна догадувати ся, що вона елемент наносний, який прийшов звідкись з далека і був прищеплений в селі може навіть інтелігентами, але не вкорінився сильно. Забава ся нагадує масві забави молодіжи в західній Європі, але без їх обрядовости, тому й трудно признати їй якесь більше значіння.

В. Г.

Наукові розвідки й статі в справозданнях українських середніх шкіл у Галичині за 1903/4—1907/8 pp.: Школи львівські й перемиські¹⁾.

Ів. Боберський — Забави і рухові гри. Ч. I—III (Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові, за pp. 1903/4—1905/6).

Іл. Кокорудз — Старинна штука у ватиканським музею (ibid., за р. 1906/7).

Мих. Тершаковець — Галицьке літературне відродження (ibid., за р. 1907/8).

Vl. Dykuj — De sententiis et proverbiis Horatianis (Звіт дирекції ц. к. II. гімназії в Перемишлі, за pp. 1903/4—1904/5).

Й. Роздольський — Платон, Евтифрон (ibid., за р. 1905/6).

Н. Садовський — Короткий начерк теорії аналітичних функцій (ibid. за р. 1906/7).

Ор. Авдікович — Критичний розбір що важніших оповідань Ол. Кониського (ibid., за р. 1907/8).

Ор. Авдікович — Огляд літературної діяльності Олександра Кониського (Звіт дирекції ліцея Руського Інститута для дівчат в Перемишлі, за р. 1907/8).²⁾

„Забави і рухові гри“ проф. Ів. Боберського — се старанно дібрана збірка гарніших необрядових забав, уложених чи то самим автором, чи ва підставі німецьких й англійських підручників, чи вкінці перенятих просто від народу. Що тикаєть ся забав сеї останньої категорії, то автор покориствував ся етнографічними записами Чубинського, Ісаевича, Терещенка і Кольберга. Для доповнення — звернемо увагу ш. автора на недавно виданий дром Т. Джорджевичом гарний збірник сербських народвїх ігор, з яких багато можна би завести також у нас³⁾. Взагалі підручник проф. Боберського завдяки його солідному укладови й повноті являєть ся твором, якого не мала дотепер українська й якого не має ще й нині пр. польська література⁴⁾. Шкода тільки, що опублікований в малозвіснім офіційальнім видавництві, яке до того вже нині, по 2 роках, є бібліографічною рідкістю (тільки одна частина вийшла окремо).

„Старинна штука у ватиканським музею“ проф. Іл. Кокорудза —

¹⁾ Див. „Записки Наук. Тов. ім. Ш.“ т. LXII.

²⁾ Огляд наукових розвідок і статей у справозданнях пнших шкіл буде подано в дальшій книжці.

³⁾ Др. Т. Ђорђевић, Српске народне игре (Српски Етнографски Зборник, т. IX, вид. серб. Академії Наук у Білгороді, 1907).

⁴⁾ Пор. Muzeum, 1907, кн. II.

се ряд фрагментарних характеристик найважніших ватиканських різьб по типам і спорідненим групам (різьби: Зевеса, Посейдона, Геракла, Гери, Сатира, Мелетера, група амазонок, Аполлона, Афродити, група Ляокоона й ин.). Побіч занадто вже великої скупости поданого матеріалу, щоб на його підставі можна було виробити собі який-такий загальний погляд на цінну збірку пам'яток античної скульптури, що знаходиться у ватиканських музеях (крім неувzgladнення цілого ряду інтересних різьблених статуй латеранського музею¹⁾, з яких деякі (пр. статуя Софокля) фігурують навіть як класичні взірці у підручниках про різьбарську штуку, автор поминув чомусь цілком знамениті античні горорізьби латеранського й етрусського музеїв²⁾—найбільшою хибкою вгаданої розвідки вважаємо брак фотографічних знімків обговорюваних різьб. Зовсім зрозуміла річ, що довгі й детальні не раз авторові описи й характеристики (пр. групи Ляокоона) тратять через те що найменше через половину свою вартість, не викликаючи в читача того вражіння, якого він безперечно дізнав би при безпосереднім обсервованню даного пам'ятника на фотографічній знімці.

Історично-літературна розвідка д. Мих. Тершаківця п. з. Галицьке (?) літературне відродження вийшла, звачно поширена й доповнена, окремою книжкою³⁾; тому що автор не обмежується на звисний тільки матеріал, а подає у своїй праці цілий ряд нових причинків, наші замітки про неї подамо незабаром на иншій місці.

Праця проф. В. Дикого п. з. *De sententiis et proverbiiis Horatianis* належить до тої категорії розвідок, яких потреби оголошувати друком не вміли-б пояснити, вдасться, навіть самі їх автори... У величезну загально-світову наукову літературу про старо-римське письменство не вносить вона (як студентсько-кандидатська робота) зовсім нічого нового; для ширшого загалу (спеціально гімназійних учеників) вона неінтересна своїм спеціальним змістом, мало приступна своєю зовнішньою формою (латинська мова).

Праця проф. Й. Роздольського п. з. Платон, Евтифрон складається з двох частин: вступної розвідки про хід думок у діяльогу „Евти-

¹⁾ R. Garducci, *Monumenti del Museo Lateranense descritti ed illustrati...* Roma, 1861, табл. IV, XXIII, XXVII й дальше (всіх таблиць 51).

²⁾ Пор. також *Musei Etrusci, quod Gregorius XVI Pont. Max. in aedibus Vaticanis constituit, monimenta linearos picturae exemplis expressa et in utilitatem studiosorum et bonarum artium publici iuris facta.* Roma, 1842, vol. I—II (238 табл.)

³⁾ Мих. Тершаковець, Галицько-руське літературне відродження. У Львові, 1908. Ст. 164+2, 8°.

фрон" і про саму його ціль й українського перекладу самого діяльогу. При кінці подані критичні замітки й пояснення; а також література, якою користувався перекладчик. Сам переклад виготовлений гарною мовою і вповні репродукує найдрібніші навіть нюанси тону згаданого діяльога.

Математична компіляція проф. Н. Садовського п. з. Короткий на-черк теорії аналітичних функцій повинна бути обговорена в виданнях матем.-природоп.-лікарської секції.

Вкінці більша науково-популярна розвідка проф. Ор. Авдиковича про літературну діяльність пок. Ол. Кониського, розбита між два різні „Звіти“ (перемиської української гімназії й перемського українського жіночого ліцея) п. з. Критичний розбір що важніших оповідань Ол. Кониського¹⁾. У першій частині піддав автор аналізі декілька груп більших і менших белетристичних творів Кониського, виловлюючи з поміж них і заркуючи найбільш характеристичні типи, сюжети, ідеї; у другій половині пробує на підставі переведеної аналізи сконструувати загальну характеристику цілої літературно-громадської діяльності згаданого автора, його відносин до певних груп українського суспільства, його розуміння й поглядів на актуальні життєві питання. *Ів. Кривецький.*

Видання й статі обговорені в сім томі:

Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen, 1908.

А. Соболевскій — Древняя церковно-славянская литература и ея значеніе, 1908.

Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ, III, 1906.

В. Щурат — Свято-онуфрейський монастир у Львові, 1908.

Полное собраніе русскихъ лѣтописей, XVII, 1907.

М. Teršakovec — Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. „Dumen“ zum südslavischen Epos, 1907.

М. Халанскій — Малорусская дума про Байду, 1908.

Ів. Франко — Інтермедія єврея в Русинѣ, 1908.

Ю. Яворскій — Къ исторіи карпато-русского фольклора XVIII в. I—II, 1908.

Н. Бѣлявскій — Матеріали къ исторіи казеннаго хозяйства на южной степной окраинѣ Московскаго Государства: Государевы арбузные огороды и виноградники въ г. Чугуевѣ, 1905.

¹⁾ Обі частини згаданої розвідки вийшли також окремою відбиткою п. з. Огляд літературної діяльності Ол. Кониського (Перемиськ, 1908, ст. 24+23).

Fr. Rawita-Gawroński — Spóźniona miłość. Epizod z życia Mazur, 1908.

В. Машуковъ — Матеріали къ изученію церковной старины Украины, 1905.

Е. Рѣдинъ — Матеріалы къ изученію церковныхъ древностей Украины, 1905.

Матеріалы и изслѣдованія по исторіи Евреевъ въ Польшѣ и Юго-Западной Россіи, 1908.

А. Петровъ — Первый печатный памятникъ угро-русскаго нарѣчія, 1908.

Н. Макаренко — „Пречиста“ в Москалівці, 1907.

Ів. Боберський — Забави і рухові гри, I—III.

Іл. Кокорудъ — Старинна штука у ватиканськѣм музею.

М. Тершаковецъ — Галицьке літературне відродження.

VI. Dykuj — De sententiis et proverbiiis Horatianis.

Й. Роздольський — Плятон, Евтифрон.

Н. Садовський — Короткий начерк теорії аналітичних функцій.

О. Авдикович — Критичний розбір що важнійших оповідань Ол. Кониського.

— Огляд літературної діяльності Олександра Кониського.

Від Українського Наукового Товариства в Києві.

З огляду, що надсилення передплати з Галичини на Записки Українського Наукового Товариства в Києві, очевидно, робить трудності багатьом, Рада Товариства за порозумінням з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка постановила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів Записок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне там буде продавати ся в ціні по **3 кор. 20 сотиків**.

Досі вийшло 2 томи Записок; третій вийде незадовго.

(Члени Українського Наукового Товариства крім вкладки 5 рублів доплачують 2 рублі за річник Записок, зложений з 4 томів, і на пересилку 1 р. 20 коп.; гроші надсилають до бюро Товариства в Києві, В. Володимирська 28; надсилаючи гроші переказом, треба крім того картою пояснити їх призначення. Хто хоче вписати ся в члени, зволить зголосити ся тудиж; членом може бути той, хто має самостійні наукові праці).

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XVII рік, виходить що два місяці книжками по 15 аркушів.

Передплата в Австрії 12 кор., в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 3 кор. (1 руб. 50 коп.).

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, ул. Супінського ч. 17, Наук. тов. ім. Шевченка (Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або: Київ, В. Володимирська, № 28, Книгарня Літ.-Наук. Вістника.

Вийшов і продаєть ся в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові (Ринок ч. 10) по ціні 7 кор. 50 сот.

VI ТОМ

ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ

проф. МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО

ЖИТЕ ЕКОНОМІЧНЕ, КУЛЬТУРНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ XIV — XVII ВІКІВ
(Торговля і промисел, господарство сільське, культура і побут, письменство і штука, культурно-національний рух, брацтва, боротьба за їх против унії).

Тамже продають ся:

Т. I—V Історії України-Руси по ціні 7 кор. 50 сот.

Очерк історії українського народу (короткий курс історії України до сучасности), ц. 7 кор.

Про старі часи на Україні, популярна ілюстрована історія України, ц. 60 сот.
Хмельницький і Хмельниччина, ц. 20 сот.

Освобождение России и украинский вопрос (статі на сучасні теми), ц. 2 к. 80 с
З біжучої хвилі. Статі на теми дня, ц. 1 кор. 40 сот.

Про українську мову і українську справу, ц. 30 сот.

„ФИЛОЛОГИЧЕСКІЯ ЗАПИСКИ“

ЖУРНАЛЪ, ПОСВЯЩЕННЫЙ ИЗСЛѢДОВАНИЯМЪ И РАЗРАБОТКѢ
РАЗНЫХЪ ВОПРОСОВЪ ПО РУС. ЯЗЫКУ, ЛИТЕРАТУРѢ И ВООБЩЕ
ВОПРОСАМЪ ПО СРАВНИТЕЛЬНОМУ ЯЗЫКОЗНАНІЮ И СЛАВЯНСКИМЪ
НАРѢЧІЯМЪ,

ОСНОВАННЫЙ ВЪ 1860 ГОДУ А. А. ХОВАНСКИМЪ ВЪ Г. ВОРОНЕЖѢ.

Журналъ „Филол. Зап.“, вступая въ 49-й годъ своего существованія, остается вѣренъ задачамъ, намѣченнымъ покойнымъ А. А. Хованскимъ, — быть печатнымъ органомъ, стремящимся къ усовершенствованію методовъ преподаванія русскаго языка и другихъ предметовъ въ учебныхъ заведеніяхъ какъ мужскихъ, такъ и женскихъ.

Журналъ „Филол. Зап.“ выходитъ безсрочными выпусками шесть разъ въ годъ, отъ 8 до 9 печатныхъ листовъ.

ЦѢНА годовому изданію: для мѣстныхъ подписчиковъ 6 р., для иногородныхъ 7 р. съ перес., — за границу 8 р. съ пер. Для гг. преподавателей и преподавательницъ 6 р. съ пер. Для учащихся 5 р. съ пер.

Отвѣтственный Редакторъ **В. М. Ильинскій**. Издательницы-наслѣдницы **А. А. Хованскаго**.

Адресъ Редактора и Издательницъ: Старо-Московск. ул. д. Ч. 20.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

в році 1909 виходить ме в двох виданнях, львівськім і київськім.

Містити ме белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ**.

За редакцію львівську відповідає **Василь Панейко**.

Редакція й адміністрація у Львові: ул. Супіньського, ч. 17.

(Lemberg, Supińskyjgasse, 17. Anzeiger für Literatur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець **Мих. Грушевський**, як редактор **Сергій Веселовський**.

Редакція й адміністрація в Києві: **Велика Володимирська 28**.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, за 1909 р. виносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 квітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори.

В інших європейських державах (крім Росії) передплата виносить 23 франки, в Америці 4:50 долари, і може бути тільки річна.

Комплетні річники 1899—1908 р. продають ся по 16 кор.; 1-го річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 кор. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, котрих продовження містять ся в сих книжках. Поодинокі книжки коштують 2 кор. З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

На зміну адреси треба прислати 50 сотиків; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу.

!! Небувала нагода зложити власну бібліотеку дешевим коштом!!

Кожду з низше поданих серій, зложених з 6, 5 або 4 оправлених книжок, добірних видань Українсько-руської Видавничої Спілки, в номінальній вартості **звичайно 10 до 11 корон**, висилає низше підписана книгарня **за ціну тільки 7 корон** з тим, що замовлене треба прислати **найпізнійше до 1 червня 1909 р.** та лише **за готівкою**. При замовленнях просимо називати число серії **словами**. При надісланню грошей з гори доставляємо посилки оплаченою поштою. Хто купує три серії відразу, дістає в **додатку** одну книжку тогож видання після власного вибору. Хто обов'язує ся спровадити всі серії, тому продовжуємо право знижки на 12 місяців, так що протягом одного року на так користних умовах зможе придбати собі гарну власну бібліотеку. Замовлення приймає:

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

У Львові, Ринок ч. 10.

1. серія.

Володиславич, Орли . . . 2:20
Вовчок, Нар. оповідання I. 2:—
Будзиновський, Хлопська
послість 2:40
Гайне, Подорож на Гарц 1:20
Горкий, Мальва 1:50
Кавцкі, Народність . . . 1:—

2. серія.

Гінтер, Іст. геогр. відкрить 2:20
Ковалів, Громадські про-
мисловці 1:60
М. Твайн, Том Соер . . . 3:—
Мопазан, Горля 1:30
Кримський, Пальм гила . 3:—

3. серія.

Кобилянська, Покора . . 1:40
Гауптман, Віз Геншель . 1:60
Українка, Думи і мрії . . 1:60
Заер, Легенди 2:40
Енгельс, Початок родини 1:90
Франко, Сім казок . . . 1:40

4. серія.

Вовчок, Нар. оповід. II. . 2:—
Вересаєв, Записки 3:—
Енгельс, Фаєрбах —90
Гавлічек, поезії 1:60
Кримський, Лаговський . 3:—

5. серія.

Коцюбинський, В путях
шайтана 1:60
Оркан, Скапаній світ . . . 1:—
Понтопідан, Із хат 1:40
Стороженко, Література 4:40
Франко, поеми 1:60

6. серія.

Вовчок, Нар. оповід. III. . 3:80
Дерлиця, Композитор . . . 2:—
Гамсун, Голод 2:20
Карсєв, Філь історії . . . 2:80

7. серія.

Авдикович, Моя популярн. 2:60
Адріян, Аграр. процес . . 1:40
Винниченко, Повісті . . . 3:—
Воробкевич, Над Прутом 1:60
Драгоманів, Шевченко . . 2:—

8. серія.

Інгрем, Політ. економія . 4:—
Чайковський, Оповідання . 2:—
Франко, Воа constrictor . 2:20
Ярошинська, Перекинчики 2:60

9. серія.

Кобилянська, До світа . 2:40
Заревич, Хлопська дитина 1:80
Катренко, Пан Природа . 1:40
Кобринська, Дух часу . . 1:60
Степняк, Підземна Россія 3:40

10. серія.

Золя, Жерміналь 6:—
Коцюбинський, Поєдинок 2:—
Стефанік, Дорога 1:60
Тен, Фільозофія штуки . 1:40

11. серія.

Мирний, Серед степів . . 3:—
Мопазан, Дика пані 1:30
Самійленко, Україні . . . 2:—
Сроковський, Оповідання 1:40
Франко, Місія Чума і т. . 2:80

12. серія.

Ковалів, Риботови 2:—
Маковей, Оповідання . . . 3:—
Форель, Гігієна 2:40
Франко, Коваль Бассім . 1:60
Яцків, В царстві сатани. 1:60

13. серія.

Левицький, Хмари 4:80
Мирний, Морозенко 0:90
Нижанковський, Співанник 2:—
Сеньобо, Австрія в 19 ст. 1:20
Франко, Полуйка 1:40

14. серія.

Коцюбинський, По люд-
ському 2:—
Лукіянович, Від кривди . 2:—
Мартович, Хитрий Панько 1:50
Франко, На лоні природи 3:60
Фрас, Нарис геології . . 1:60

15. серія.

Драгоманів, Листи 4:40
Франко, Захар Беркут . . 1:60
Флямаріон, Небо 2:40
Чехов, Змора 2:40

16. серія.

Короленко, Судний день 1:20
Лепкий, Кара 2:40
Мирний, Лихі люди . . . 1:40
Толстой, Казки 2:40
Шіпер, Палестина 3:50

17. серія.

Масперо, Стар. Історія . . 2:80
Стефанік, Моє слово . . . 4:—
Толстой, Відроджене 3 т. 3:60

18. серія.

Лукіянович, За Кадильну 3:—
Ковалів, Дезертир 1:60
Стороженко, Марко прокл. 1:40
Тимченко, Калевала . . . 3:—
Ферієр, Дарвінізм 1:70

19. серія.

Гуцков, Уріель Акоста . . 1:40
Кобринська, Ядзя і Катруся 1:80
Конрад, Національна екон. 2:30
Кравченко, Буденне жите 3:—
Франко, Маніпулянтка . . 2:40

20. серія.

Драгоманів, Листи 3:40
Кониський, Вік Одиця . . 2:20
Лепкий, 3 жита 1:20
Мартович, Нечитальник . 1:60
Коцюбинський, У гр. світ 2:—

НБ ПНУС

249210

Publikationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinski-Gasse, 17.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXXVI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Elf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XI enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. X—XI 4-50 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauernthums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840 — 5 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 10 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Litteratur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Litteratur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackij, Preis 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke, 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Sektion publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevych. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); VIII B. Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1531—1630. Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen, IV. B. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der social-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 22 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI, XVII—XIX u. XXIII—XXIV à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI—XXII à 6 Kr. 2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobruđa, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 3 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—34 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Ringplatz, 10, vorrätig.

ИБ ПНУС

249210